

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

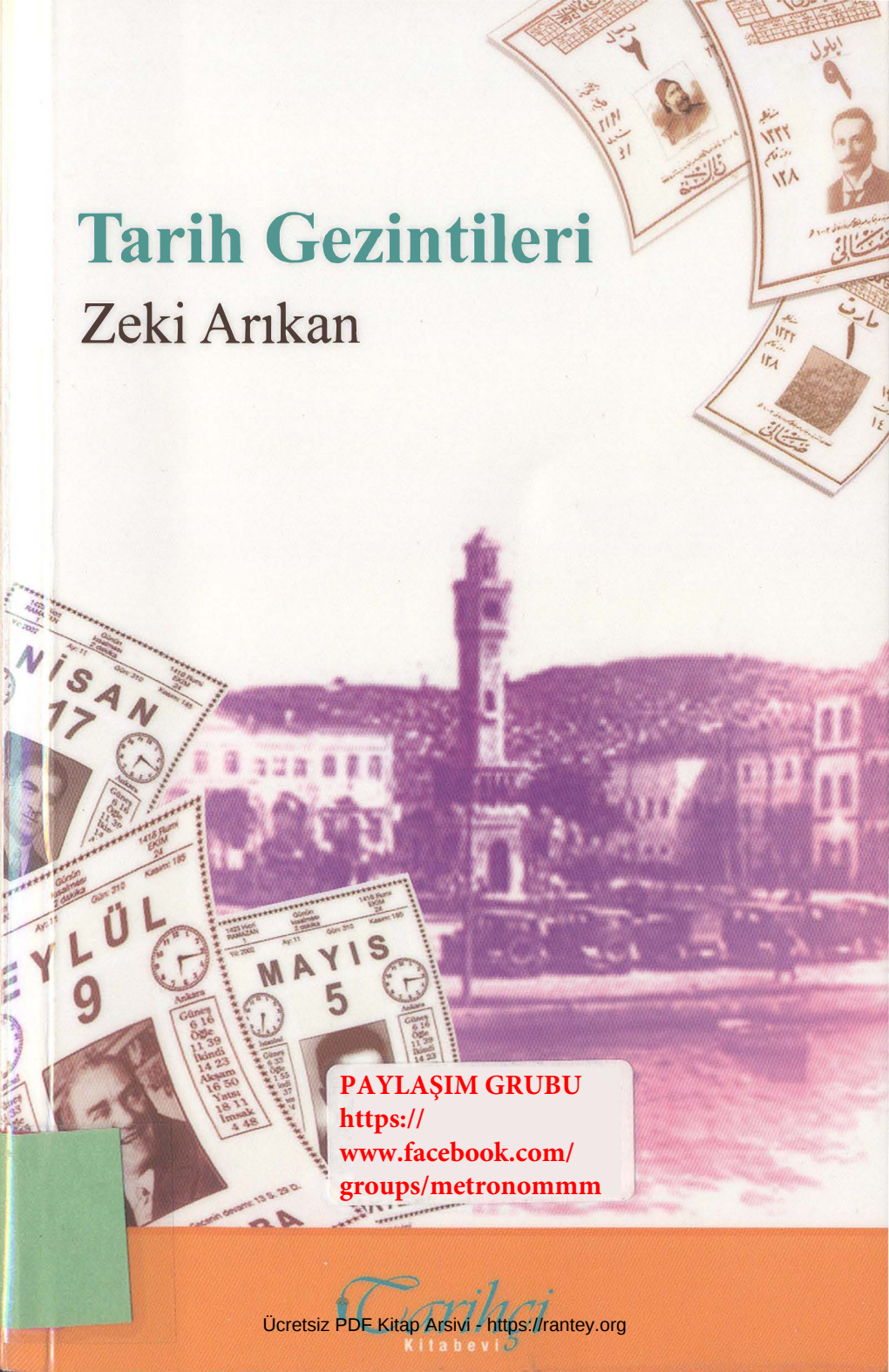
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarih Gezintileri

Zeki Arıkan

PAYLAŞIM GRUBU

[https://](https://www.facebook.com/groups/metronommm)

**[www.facebook.com/
groups/metronommm](https://www.facebook.com/groups/metronommm)**

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Editör: Hadiye Yılmaz

Kapak tasarım: Ayşe Görkem Kozanoğlu

Sayfa tasarım: Güler Kızılelma

Birinci baskı: Kasım 2011, İstanbul

Boyutlar: 13.5 x 21 cm

Sayfa sayısı: 376

ISBN: 978-605-4534-09-8

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1

Topkapı / ZEYTİNBURNU-İSTANBUL

+90 (212) 482 99 10

Sertifika no: 16053

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86

GSM: 0530 370 74 11

E-posta: info@tarihcikitabevi.com

TARİH GEZİNTİLERİ

ZEKİ ARIKAN

Tarihçi
Kitabevi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
Ben Zeki Arıkan	13
Kılavuzum Kuto	23

Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihimizden

SAYFALAR

Atatürkçülüğün Neresindeyiz?	37
Tanzimat ve Modern Basının Doğuşu	45
1908 Jön Türk Devrimi	55
Anadolu'dan Arnavutluk, Suriye ve Trablusgarp'a <i>Tanın</i>	63
Çanakkale Fotoğrafı...	81
İlk Kurşun	83
Gavur İzmir / Müslüman İzmir	87
İzmir'in Belleği	97
Milli Mücadele'de Balıkesir	101
Yeni Bir Paylaşım Taslağı (mı?)	111
Yunus Emre Oratoryosu	115
İstanbul'a Dönüş (mü?)	119

Türk-Ermeni Kültür İlişkileri Üzerine	121
Almanya ve Ermeni Sorunu	133
Kaş Yapayım Derken!..	141
Dünyanın Çağımızdaki Karabasanı	143

Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihimizden **PORTRELER**

Asya'nın Rönesansı Atatürk	155
<i>Zabit ve Kumandan ile Hasbihal Üzerine</i>	163
<i>Atatürk'ün İnsanlığı, Sağlığı ve Hastalığı Üzerine</i>	169
<i>Atatürk'ü Rahat Bırakın!</i>	177
Ortak Bellek Durağımız: Aşçıyan	181
<i>Tevfik Fikret ve Atatürk</i>	185
Mithat Paşa	
<i>Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği</i>	199
<i>Mithat Paşa ve Ziraat Bankası...</i>	205
<i>Mithat Paşa'dan İlhan Selçuk'a</i>	209
Ziya Gökalp	213
Dr. Abdullah Cevdet Sokağı	219
TARİŞ'e Emek Verenler ve Muhittin Birgen	221
Halit Ziya ve İzmir	227
Tevhid-i Tedrisat ve Vasıf Çınar	213
"Necati, Aziz Necati: Dileğin Yerine Getirilcektir"	239
Mahmut Esat Bozkurt	245

Köy Enstitüleri

<i>Hasan Âli Yücel (1897-1961)</i>	259
<i>Hasan Âli Yücel ve Karşıtları</i>	273
<i>Hasan Âli Yücel ve Köy Enstitüleri Dünyası</i>	279
<i>Prof. Orhan Burian ve Köy Enstitüleri</i>	285
<i>Orhan Burian'dan Vedat Günyol'a</i>	295
<i>Selahattin Öğretmen</i>	299
Nurullah Ataç (1898-1957)	307
Dr. Adnan Adıvar ve Toynbee	319
Somar ve İzmir	323
Vahdettin ve Ecevit	345
DİZİN	353

Prof. Dr. Orhan Burian'ın anısına...

SUNUŞ

Üniversite çalışanı olarak araştırmalarımızın, yazdıklarımızın kaynaklarını göstermek ve çalışmalarımızı notlamak zorundayız. Bilim ahlakı bunu gerektirir. Bunu yapmadığımız zaman türlü eleştiriler alırız. Meslektaşlarımızın son yıllarda bu çeşit bilimsel yazılarını derleyerek kitap haline getirmeleri son derece olumlu bir çaba... Çünkü çok dağınık olan bu araştırmalara ulaşmanın zorluğu böylece ortadan kalıyor. Ben bu işi yapamadım; yapmam için de zamanım yok. Çünkü bunları derlerken yeniden gözden geçirmek, olası yanlışlıkları düzeltmek, eksiklikleri gidermek büyük emek istiyor. Bunu göze alamadım. Buradaki yazılarım, dipnotlara boğulmuş değildir. Dergilerde, gazetelerde çıkmış, daha çok günceli yakalamaya dönük yazılardır.

Bilimsel araştırmalar yanında bir üniversite çalışanının güncel konularla ilgili görüşlerini, düşüncelerini dergilerde gazetelerde dile getirmesi beklenir. Bu, topluma öde-memiz gereken bir borçtur. Nitekim öteden beri kimi bilim adamlarımız çalışmalarını üniversite duvarları dışına çıkarmışlardır. Orhan Burian, Ahmet Hamdi Tanpınar bunun ilk örneklerini vermişlerdir. Daha sonra ve günümüzde bu yoldan yürüyen meslektaşlarımızın sayısı giderek artmıştır. Bu tür yazılar derlenip kitap haline getirildiği zaman kamuoyunda daha büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Bilimsel çalışmalar dışında çeşitli sorunlar üzerine yazmanın, görüş belirtmenin gerekli hatta zorunlu olduğuna inanıyorum.

Vedat Günyol, on beş yıl birlikte çalışma olanağını bulduğu Orhan Burian'ın gerek özel yaşamında, gerek görevinde derin bir sorumluluk duygusu içinde bulunduğunu söyler ve şunu ekler:

"Bu sorumluluk duygusu, yediği ekmekten, içtiği sudan, konuştuğu kimselere, nimetinden faydalandığı topluluğa kadar derecelenen, her nimetin hakkını vermeğe çalışan duyguydu".

Bu duyguyu hepimiz duymalı ve yaşamalıyız. Böyle duygu ve düşüncelerle öteden beri çeşitli gazetelerde, dergilerde yazılar yazdım ve çeşitli kurumlarda konuşmalar yaptım. Yazdığım her yazının yayımlandığını söyleyemem. Bundan ötürü de kimseye kızgın değilim.

1998 yılı boyunca TRT İzmir Radyosu'nda Şeker Mikrofon programı kapsamında haftalık konuşmalar yaptım. Konuşmalarım *Tarih Günlüğü* başlığını taşıyordu ve elbette konular tarih üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu konuşmalarımı derledim. Bastırmak sorun oldu. Kitabım bir yayımcının rafından ötekinin rafına gitti ve aylarca bekledi. Bu bekleyiş birkaç yılı doldurdu. Üstelik bu yazıların derlenip toplanmasını kendileri istemişti. Ama yayınevlerinin "yoğun" programı bana onca zaman kaybettirdi. Sonunda Arma yayınevi sahibi Metin Martı'nın desteğiyle *Tarih Günlüğü* (2002) basılabildi.

Buradaki yazılarımda çok ayrıntıya girmeden kendimden, çevremden, yakınlarımdan söz ettim. Bu, belki de ileri yaşlarda çocukluğumuza dönmek, o günleri bir kez daha anımsamak düşüncesinden kaynaklanıyor olsa gerek... Hepsi bu. Yoksa, o günleri yaşamamızın bir altınçağı olduğunu kabul etmek gibi bir anlayıştan ileri gelmiyor. O günleri özlemle anıyor da değilim. Hele o günlere dönmek gibi bir istek hiç duymuyorum.

İzmir'in gerek benim gerek çocuklarımla; Gizem'in, Zeynep'in, Ezgi'nin hepimizin yaşamında özel ve önemli bir yeri var. Yaşamımızın uzun yıllarını burada geçirdik. Deyim yerindeyse tam yerleşik yaşama İzmir'de geçtim diyebilirim. Bu güzelim kente karşı her zaman kendimi borçlu saydım. Bu borcu, İzmir'e dönük araştırmalarımla, yazılarımla ödemeye çalışıyorum. O nedenle buradaki yazılarımla İzmir ağırlıklı olması bir rastlantı değil. Bunun dışında gezinin diğer durakları farklı oldu. Yitirdiğim dostların anılarını tazelemek için yazdığım yazılardan, okuduğum kitapların eleştirisine kadar geniş bir yelpaze çıktı ortaya...

Tarih Gezintileri başlığını verdiğim bu kitabımda yer alan ve pek dipnotu olmayan yazılarımla, dergi ve gazetelerde çıkan yazılarımla ve çeşitli yerlerde yaptığım söyleşilerin bir bölümünü kapsar. Bu yazıların bir araya getirilmesinde değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Salih Özbaran ve Prof. Dr. Nuri Bilgin'in büyük desteğini gördüm. Onların yüreklendirmesi olmasaydı bu yazılar bir araya gelemezdi. Kendilerine minnet ve şükran borçluyum. Cumhuriyet İzmir temsilcisi Serdar Kızık'ın ve İletişim Fakültesi, Ege Ajans Haber Merkezi Müdürü Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan Kavaklı'nın verdikleri desteği özellikle anmak isterim.

Bu kitap her şeyden önce Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni Necip Azakoğlu'nun desteğiyle ortaya çıktı. Kendisine teşekkürü borç bilirim. Değerli editörüm Hadiye Yılmaz'a, sayfa tasarımcım Güler Kızılelma'ya minnet ve şükranlar. Kitabın ortaya çıkmasına her aşamada katkıda bulunanların emeklerini unutmuyorum.

Yazılarımı bilgisayara yüklemek için her zaman sabırla çalışan Arzu Altinkaya'ya da teşekkürler. Kitabımın tanımadığım, bilmediğim, yüzlerini görmediğim okuyucularıma yararlı olması dileğiyle...

Göztepe, 30 Haziran 2009

Prof. Dr. Zeki Arıkan

BEN ZEKİ ARIKAN

6 Ekim 1944 yılında Erzincan'ın İliç ilçesine bağlı Sergevil (Uluyamaç) köyünde doğmuşum. Sonradan bu tarih, ilkokul diplomasını alabilmem için 6 Ekim 1942 olarak düzeltilti. Her iki tarih de doğru değil. Çünkü ekim bizim güzel aylarımızdan biridir. Bu ayda kar yağmaz. Oysa anamın dediğine göre gücügün (Şubat) karlı bir gününde doğmuşum. Dünyayı algılamaya başladığım anda evimizi inceliyorum. Arustaklardaki (tavan) döşemeler, mertekler simsiyah... Evin girişinde bir mağ yer yazın oturma odası olarak kullanıyoruz. Asıl evimiz buradan bir kapı ile ayrılıyor. Evin arka tarafı bir kaya parçası. Önünde küpleri gömdüğümüz bir yer var. Ortada kullanmadığımız bir tandır, bunun yanında kap kacağımızı koyduğumuz mutfak görevi gören bir yer... Yüklük, tuz, un ambarları bu görüntüyü tamamlıyor. Kışın çevresine oturduğumuz, yemeğimizi pişirdiğimiz bir ocak, ocağın karşısında beş kardeşin sallandığı beşik yeri duruyor. Pencere olarak biri giriş kapısının üstünde, öteki de içeride olmak üzere, boyutları 50-60 cm²'yi geçmeyen iki pencere boşluğu görülüyordu. O nedenle evin içi karanlık mı karanlık. Hele küplerin, ambarların bulunduğu yerin karanlığı bana korku ve ürperti verirdi. Bu evin ikinci katı belki yaşamaya daha elverişliydi. Fakat burasını merak (otluk, samanlık) olarak kullanıyorduk.

Köyümüz dereler, çıplak tepeler arasına sıkışmış, yamaç bir yerde kurulmuştu. Köyün eteklerinde Uludere ve Kü-

çükdere'nin çevrelediği düzlükte tarlalarımız, bostan yerlerimiz ve ağaçlarımız yer alıyordu. Uzakta çok sayıda yaylalarımız, dağlarımız, otluklarımız, kışlalarımız (odunluk) yükseliyor. Ünlü çayımız buralardan kaynaklanıp Fırat'a ulaşıyordu. Çayırlarımız da yine bu berrak mı berrak suyun kıyısında uzanıyordu. Bu çayın içinde hızla, gölge gibi yüzen alabalıklar yaşırdı.

Ekonomimizin temelini oluşturan mallarımız bir iki inek, dana ve katırmız ise evden biraz uzakta, Komlar semtindeki ahırımızda barınıyordu. Bu evin bütün işlerini çekip çeviren, hayvanlarımıza bakan, kış gecelerinde kuzlayan ineğimizin danasını kucaklayıp eve taşıyan, beş altı saatlik dağdan odunumuzu getiren, bostanımızı ekip kaldıran, unumuzu öğüten, aşığımızı döğen anamızdı. Bu ufak tefek kadındaki enerjiyi anlamaya olanak yoktu. Bütün yükümüzü bu zavallı kadın çekerdi. Kimi zaman dağdan ot, odun getirirken kendisini karşılamaya giderdik. Vücudundan kopup gelen teri içime, ciğerlerime çekerdim. Bu ter kokusu bugün bile özlemimi duyumsadığım bir iksir gibi gelirdi bana...

Ağam (babam) ortalarda yoktu. İki büyük ağabeyim gurbette idi. Ağam, İstanbul'da bir pavrukada (fabrika) bekçilik edermiş. İyi ama, herkesin ağası İstanbul'da idi. Fakat bu insanlar yazın köye gelir, işlerini güçlerini yola koyduktan sonra dönerlerdi. Bu kısır döngü sürüp giderdi. Gurbetçilik, köyün ekonomisinin kısırlığından, verimsizliğinden ötürü vazgeçilmez bir yaşam biçimiydi. Bütün türkülerimiz ayrılık üstüne idi. Benden birkaç yaş büyük kardeşimle babamı ancak 7-8 yaşında görebildik. Ne o bizi tanıdı, ne de biz onu. Yıllar sonra çalıştığı fabrikadan emekli olup köye yerleşti. Onun niçin yıllarca ömrünü gurbette tükettiğini ve köye çok seyrek geldiğini o zaman anladım.

Köyde ikinci bir yaşam biçimimiz yaylacılıktı. Haziran ayı gelince herkes katar katar yaylaya göç ederdi. Ot biçmek, davar ve sığırları daha iyi beslemek için bu kaçınılmazdı. Yalçın dağların eteklerindeki yaylalarımıza çadırlarımızı kurardık. Geceleri kurtların ulumasını bugün bile ürpererek anımsıyorum. Ama biz bu yaşamı seviyorduk. Buz gibi soğuk sular, taptaze otlar, sürekli esen rüzgar, türlü türlü kuşlar, doğal sebzeler, önümüzde uzayıp giden tepeler ve tepelerin ortasından akan çaylar doyulmaz bir görünüm sunuyordu bize. . . Bu yaşamın ruhunu, felsefesini de ancak yıllar sonra Prof. Cengiz Orhonlu'nun ve özellikle Fransız coğrafyacısı Prof. Xavier de Planhol'un eserlerini okuduğum zaman anlayacaktım.

Köyde tek eğlencemiz yılda bir iki kez yapılan düğünlerdi. Köye davulcu, zurnacı (sonradan klarnet) gelir, halaylar çekilir, oyunlar oynanır ve havaya bol bol kurşun sıkılırdı. Düğünün son günü topluca yediğimiz kızartma ve keşkeğe diyecek yoktu doğrusu. Düğünün son aşaması da gelinin ata bindirilerek alı, yeşilli, morlu, ipek çarşafli kadınlar eşliğinde köyün bütün çevresinin dolaştırılması, yanık bir türkü ve hava ile gideceği eve teslim edilmesiydi. Düğün genelde köy meydanında, soğuk havalarda ise köy odasında yapılırdı. Kadınlar, kızlar ayrı bir evde toplanır, oynarlardı. Biz çocukların buraya girmesinde sakınca yoktu. Oyuncular arasında anamı da görürdüm. Yanık bir sesi vardı.

Düğünlerdeki davul zurnanın, analarımızın, bacılarımızın söylediği türküler dışında, bir iki evde bulunan gramofonun çevresinde toplanır, müzik dinlerdik. Plaklarda en çok adı geçen sanatçılar Âşık Veysel, Malatyalı Fahri vb. idi. Son yıllarda moda olan Sarı Gelin türküsünü o zaman bayılarak dinlerdik. En çok beğendiğimiz Eğin havalarını ise

ezbere bilirdik. Anamın bugün hiçbir sözünü ve havasını anımsayamadığım doğaçlama söylediği türküler beni bü-yülemeye yetiyordu. 1950'li yıllarda köyde bir iki eve radyo girince artık şarkılar dinlemeye başlamıştık.

Sabahları mahalle mektebine gidiyorduk. Arif Ho-ca'dan dua öğrenir fakat kolay kolay ezberleyemezdik. "Bel-le" der, ama yanlısımızın ne olduğunu söylemezdi.

1949 yılında köyün üst tarafında kırmızı çatılı ilkoku-lumuz yükseldi. Köye 18-19 yaşlarında bir öğretmen gel-di. Emekli olduktan sonra Bursa'da yaşamaya başlamış Pu-lur Köy Enstitüsü mezunu Selahattin öğretmene ben ve kö-yüm çok şey borçluyuz. Bunu bir başka yerde yazdığım için burada yinelemek gereği duymuyorum. Ben de herkes gibi ilkokul bitince İstanbul'un yolunu tuttum. İliç'ten bindi-ğim trenin taşıdığı kalabalığı anlatamam. Her yer tıklım tık-lım dolu. Koridorlar, kompartımanlar, tuvaletler insan ve tavana kadar tahta bavul yüklü. Oturmak için ancak Anka-ra'da yer bulabildik.

Eyüp Ortaokulu'nda (sonra lise) öğrenime başladım. Ko-nuşmam farklı. Kılık kıyafetim fakirce. Babamın bekçilik yaptığı fabrikada kendisine verilen bir kulübede kalıyoruz. Üç dört kardeşin barındığı bu oda topu topu 15 metreka-relik bir yer. Eyüp o yıllarda tam bir sanayi kenti. Haliç'in kıyıları adım başı fabrika. Sabahları ordu ordu işçiler geli-yor, akşamüstü yine evlerine dönüyorlar. Geceleri de üre-tim yapılıyor. Okuldaki öğrencilerin çoğu işçi çocuğu. Bir-kaç arkadaş esnaf ve memur ailesinden geliyor. Bu neden-le hepimizin yaşam düzeyi üç aşağı beş yukarı aynı.

Bir arkadaşım, ünlü bir şairimizin mezarının okulun ya-nındaki mezarlıkta olduğunu söyler söylemez ben bu şai-rin Tevfik Fikret olduğunu anladım. Gittik... Tevfik Fikret'in

lahit kapağındaki imzasını güçlükle s kebildim. Yıllar sonra bu mezarı A ıyan'da görmek beni çok duygulandırdı. Fikret'e olan hayranlığım sanırım ortaokul sıralarında başlamıştı.

Liseyi binbir zorlukla bitirebildim. Edebiyat Fakültesi'ni kazanınca yatılı olan Yüksek  ğretmen Okulu'na ba vurdum. Sınavı kazandım.  apa Yüksek  ğretmen Okulu'na girmek benim için kurtuluş oldu. Okuldaki ortam her şeyden önce güven vericiydi. Yeni dostlar, arkadaşlar edindim. Salih Özbaran, Mücteba  lg rel, Mahmut H.  akiroğlu,  etin Börekçi, R kn   z  k ve İstanbulefendisi Eray Canberk ilk aklıma gelenler. Okul aynı zamanda Eğitim Enstitüsü'nü de içinde barındırıyor. Buradaki öğretmenlerle tanışmak hiç şüphesiz bizlere yeni ufuklar açıyordu. Bilmediğimiz konuları çoğu kez onlara soruyorduk. Orhan  aik Gökyay, Behçet Necatigil, Çağatay Uluçay, Niyazi Ak it, Mesut Talaslıoğlu ve daha nice değerli hocalar... Edebiyat Fakültesi'nde kendilerinden ders gördüğümüz hocalarımızın hiçbirinin bugün ya amadığını düşünmek bana acı veriyor!

Isparta'da ba layan lise  ğretmenliğimin ikinci yılında Fransa'ya gönderildim. Anılarla y kl y m. Bunları yazmanın da anlamı yoktur. Orada tanıştığım arkadaşlar bugün  niversitemizin kadrolarında görev yapıyorlar. Prof. Cezmi Sevgi ile yıllarca Ege Edebiyat Fakültesi'nde görev yaptık ve bir iki gün önce kendisini sonsuzluğa uğurlamak beni yüreğimden yaraladı. Fransa'da iki eser beni derinden etkilemişti. Birincisi Braudel'in *Akdeniz'i*, ikincisi hocam Prof. Mantran'ın *İstanbul'u* ... Bunların dışında beyaz kapağındaki kırmızı başlığı ile bana çok çekici gelen bir yayın da *Annales* dergisi oldu. Hele onun alt başlığı, bütün dünya tarihini kucaklayan bir anlam taşıyordu: *-Economies- Soci t s, Civilisati-*

ons (Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar). Bu dergiye hemen abone oldum. Ülkeye döndükten sonra da aboneliğim bir süre daha devam etti. Fakat sonunu getiremedim. Derginin eski ve yeni yazarlarından Braudel, Marc Bloch, Lucien Febvre en çok ilgimi çeken tarihçiler oldu. Braudel'in *Akdeniz'i* ve Mantran'ın *İstanbul'u* hakkında Barkan ve İnalcık'ın yazılarını Fransa'ya gitmeden önce okumuştum. Sonra bunları asıllarından okumak ne anlamlı, ne güzel bir duyguuydu...

Yurda döndükten sonra, Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü'ne atandım. Oradan askere gittim. Yedek subaylığı-mı Mamak Muhabere Okulu'nda yaptım. Askerlik biter bitmez Gazi Eğitim Enstitüsü'ne verildim. Böylece Ankara'da kalma olanağını buldum. Cânım Ankara, ne kadar dolu bir kentti. Kışın tiyatrolar, konserler, operalar birbirini izliyordu... Türk Tarih Kurumu'ndaki konferanslara sürekli katılıyordum. Bugün sonsuzluğa göçmüş kimseleri o konferanslarda dinlemek meğer ne büyük bir ayrıcalıklıymış... Enver Ziya Karal, Şevket Süreyya Aydemir, Nusret Hızır, Ömer Asım Aksoy ve daha niceleri.

Okuldaki çevrem aydınlık mı aydınlık. Özellikle Türkçe bölümündeki arkadaşlarla kurduğum iletişim, bana yeni ufuklar açıyordu. Ekrem Üçyiğit, Cahit Bilim, İhsan Güneş bizim bölümdeydi. Mehmet Deligönül, Mehmet Aydın, Kadim Serinözü, Adnan Binyazar vb. Türkçe bölümünden.

Ancak üzülerken belirtiyim, güvenlik diye bir şey yoktu. Boykotların, çatışmaların, sınıfları boşaltmanın sonu gelmiyordu. Okula kurşun yağdırılıyor, Niyazi Altunya gibi değerli bir arkadaşımız yaralanıyordu. Ölen öğrencilerin cenaze törenleri içimizi burkuyor, fakat yine de kavgaların sonu

gelmiyordu. Tehditlerden biz de nasibimizi alıyorduk. Okul çevresinde tek başına yürümek sorun oluyordu... 1979 yılında İzmir'e gelip yerleşen ve burada Tarih bölümünü kuran Yüksek Öğretmen Okulu'ndan arkadaşım, o zaman doçent olan Salih Özbaran'dan aldığım bir öneri her şeyi değiştirdi. Eğitim Enstitülerinin geleceği belli değildi. Bir başka yere başvurmayı düşünmemiştim. Kızım Gizem henüz bir yaşını doldurmamıştı. Yeni bir kente yerleşmenin birtakım sıkıntılarını da biliyordum. Yine de İzmir'e gelmeye karar verdim. Ekrem Üçyiğit bana, "*İzmir bir ticaret şehridir, orada bir şey bulamazsın*" demişti. Evet, herkes İzmir'i bir ticaret kenti, uluslararası bir pazaryeri olarak tanıyor ve öyle biliyordu. Fakat buraya geldikten sonra durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığını gördüm. Üstelik İzmir'i çok seviştim. İki kızlerin, Zeynep ve Ezgi'nin burada doğmuş olmaları beni bu kente daha çok bağlamıştı. Kışın ortasında bile pazaryerlerinin yeşilliği, günlerce süren yağmurları, çarşısı, pazarı, Kemeraltı, troleybüsleri, o yıllarda epeyce koku saçan Körfez'i ile İzmir bana oldukça çekici geliyordu. Gerçek anlamda bilimsel çalışmalarına burada başladım. Daha önce Gazi Eğitim Enstitüsü'nde iken bir çevirim, bir iki yazım çıkmıştı. Oysa burada gün geçtikçe araştırmalarım artıyordu. Yayınlarım çoğaldı. Fakat yayın yapmak kolay değildi. Dergi sayısı sınırlıydı. Basit bir tanıtım yazısının çıkması bile, abartmadan yazıyorum, birkaç yılı buluyordu. *Tarih Vakfı*'nın kurulması, *Tarih ve Toplum* dergisinin, daha sonra *Toplumsal Tarih*'in çıkması bu alanda bizlere yeni olanaklar sundu. Tarihçiliğimiz inanılmaz bir hız kazandı desem sanırım yanlış olmayacak...

Öte yandan "ticaret kenti" denilen İzmir, tarih açısından, malzeme yönünden hiç de yoksul değildi. Bunun böyle ol-

madığını, 1940'lı yıllarda burada öğretmenlik yapan felsefe doktoru Ziya Somar yeterince kanıtlamış ve kendisinden sonra gelenlere, yani bizlere unutulmaz bir miras bırakmıştı. Kendisini minnet ve şükranla anıyorum. 1912'de kurulan Milli Kütüphane'nin zenginliğini anlatmakla bitiremem.

Demek istediğim şu: İzmir'e yerleştikten sonra yerel malzemeye dayanarak yaptığım araştırmalar hatırı sayılır bir ivme kazandı. Diğer konular için arkadaşlarla yazları topluca İstanbul'a gidiyor, yıllar önceki yatılı öğrencilik yaşamını yurtlarda yeniden canlandırıyor ve tadıyorduk.

Bölümümüz bir süreli yayından yoksundu. Bu bizleri üzüyor, acaba başarabilir miyiz kaygısını içimizde duyumsuyorduk. Salih Özbaran'ın cesareti, Öğr. Gör. Aydoğan Demir'in yüreklendirmesiyle *Tarih İncelemeleri Dergisi*'nin ilk sayısını çıkarabildik. Özbaran, Buca Eğitim Fakültesi'ne Dekan olarak gidinceye kadar dergimizin dördüncü sayısını çıkarmıştık. *Turcica* dergisinde kısa da olsa dergimizle ilgili bir yazı çıkmış olmasına ne kadar sevindimizi anlatamam. Bir başka çabamız da, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ni çıkarmamızla sonuçlandı. Bu dergi başlangıçta Enstitü Müdürü Prof. Dr. Ergün Aybars, Prof. Dr. Salih Özbaran ve benim imzalarımı taşıyordu. Sonradan her iki dergiyle de ilgim kalmadı. ÇTTAD hem çağdaş Türkiye üzerine yayınlara yer veriyor, hem de yeni yetişen gençlerin yüksek lisans ve doktora düzeyindeki araştırmalarına sayfalarını açarak onlara yeni açılımlar sağlıyordu. Bu bakımdan pek çok özgün araştırma bu dergide yayımlanmıştır. Derginin *İzmir ve Mahmut Esat Bozkurt* özel sayılarını hatırlatmak yeterlidir.

Ders, tez yönetimi, seminer, sempozyum dışında birçok ulusal ve uluslararası toplantılara katılmak fırsatını buldum. Bütün bunlar beni yeni araştırmalara yöneltirken aynı zamanda bana pek çok meslektaşım ile tanışma olanağı da sağlamış oldu. Yeni ülkeler gördüm, yeni dostluklar edindim. Tarihçiliğin nereye gittiğini sezdim. Kimi karşılaştırmalar yapmaya çalıştım. Sözelimi yurtdışında yapılan bir kongrede bir Amerikalı tarihçi, Piri Reis'in değişik yazmalarındaki haritalarına göre İstanbul'u ele alan güzel bir konferans vermişti. Prof. Orhan Burian'ın evrakına ulaşınca şaşkınlıktan donakaldım. Meğer çok genç yaşta yitirdiğimiz (1914-1953) bu yüce insan, bundan yarım yüzyıl önce böyle bir araştırmacının hazırlıklarına girişmemiş mi? Ama ne yazık ki, bitirememiş.

İzmir'de birçok toplantı düzenlenmesine katkıda bulundum. Hasan Âli Yücel'in 100. doğum yıldönümünde Prof. Hamza Bulut'la düzenlediğimiz toplantı epeyce ses getirdi. Bu anma toplantısı, Ege ve Dokuz Eylül Üniversitelerinin katılımıyla daha geniş bir yankı uyandırdı. Tevfik Fikret'in 85., Prof. Orhan Burian'ın 50. ölüm yıldönümlerinde düzenlediğimiz toplantılar da öyle. Son olarak Konak Belediyesi'yle İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin ortaklaşa düzenlediği *Ataç'a Saygı* günü de oldukça anlamlıydı. Sözüünü ettiğim ve bir dönem müdürlüğünü üstlendiğim merkez, İzmir'de yerel tarih bağlamında çok önemli etkinliklere imza attı.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kendi bölümüm dışındaki arkadaşlarla kurduğum iletişimin bana sağladığı yararları saymakla bitiremem. Arkeolog Prof. Dr. Ömer Öz-yiğit olmasaydı herhalde ben, Felix Sartiaux'nun Foça kazılarıyla ilgili bir yazı yazamazdım. Divriği Ulucamii ve Da-

rüşşifası ile ilgili bir incelememi Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'a borçluyum. Yine burada yıllarca birlikte çalıştığımız, görüş alışverişinde bulunduğumuz Prof. Dr. Nuri Bilgin, Prof. Dr. Ahmet Arslan, Prof. Dr. Asaf Koçman ve daha nice dostu minnet ve şükranla anıyorum. İzmir'i Aydoğan Demir'le tanıdığımı özellikle belirtmeliyim.

1994 yılında geçirdiğim oldukça ağır bir mide kanamasından sonra yeniden yaşama döndüm. Ama bütün dengelerim de alt üst olmuştu. Bu dengesizlik başka arızalarla daha da arttı. Fakat kötümser değilim, gidebildiği kadar gidecek.

Tarihçiliğime gelince: Tarihçiliği ben de birçok kimse gibi bir bilgi yığını, eski deyimle bir malumatfuruşluk sanıyordum. Ancak Lucien Febvre'in "*Tarihçi bilen kişi değil araştıran kişidir*" cümlesini okuyunca yolumu bulduğumu söyleyebilirim. Bu merak ve ilgiyledir ki, birçok araştırmaya imza attım. Kendi köyümün tarihinden Hamlet'e kadar çok değişik konularda konuştum ve yazdım. Bu yolda yürümeye devam edeceğim.

Yaşamım düz bir çizgide seyretmedi. Yanlışlarım, yanlışlarımlarım olmadı değil. Bunları silip başa dönmeye, saati geri almaya olanak yok. Ben de Merzifonlu Şeyh Abdürrahim Rumi'nin o güzelim dizelerinde teselli buluyorum.

*Töbe ya Rabbi hata rahına gittiklerime
Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime...*

Göztepe, 11 Haziran 2007

Sosyoloji Yıllığı, 16, (2007)

KILAVUZUM KUTO

Köyüme¹ vardığımın ikinci günü (20 Temmuz 1999), atadan dededen kalan, 30-40 yıl önce ekip biçtiğimiz, fakat şimdi kendi hallerine bırakılmış yeri, yurdu görmek amacıyla yola koyuldum. İlk gideceğim yer, köye bir buçuk saat uzakta bulunan Sarudaş idi. Köyden biraz uzaklaşmış, Yukarı Bağlar'a gelmiştim ki, iki üç yüz metre ileride karabaşlı kangal kırmısı bir köpeğin havlayarak bana doğru gelmekte olduğunu gördüm. Kendimi hemen yoldan Ulu Dere'ye attım, koşarak dere boyunda izimi kaybettirdim. Akşam köye döndüğümde başıma geleni anlattım. Meğer ben ne büyük bir tehlike atlatmışım! Çünkü bu köpek yabancılara karşı pek de iyi niyet beslemezmiş. Hatta bir arkadaşın iki gün boyunca evden çıkmasına izin vermemiş. Bu köpeğin bir de arkadaşı varmış. Kurtlarla giriştikleri bir çatışmada galiba postu teslim etmiş. Yaşayan ve adı Kuto olan bu köpeğin görevi ise geceleri köyün bostanını, sebzesini, meyvesini yemeye gelen ayı ve domuzlara havlayarak gözdağı vermekten öteye gitmiyormuş...

Aradan bir gün geçti. Bu kez gideceğim yer çok daha uzaktı. Yirmi kilometrelik bir yolu yaya olarak yürüyecek ve geri dönecektim. Kuto'nun önceki gün karşılaştığımız yerde olmadığını görünce ferahladım. Ama bu sevincim çok sürmedi. Çünkü tarlaların, ağaçların arasından birden kar-

¹ Uluyamaç (İliç / Erzincan).

şıma çıktı. O havlaya dursun ben tabanları yağladım, kendimi hızla dereye attım. Dere kenarında bir arkadaşım eşeğine ot yüklüyordu. Köpeğin beni kovaladığını söyledim. O da dikkatli olmam konusunda beni uyardı. Birkaç adım gitmiştim ki, Kuto'yu dizlerimin dibinde buldum. İnci gibi beyaz, ustura gibi keskin dişleri parıl parıl parlıyordu. Ne yapacağımı şaşırdım. Elimdeki sopayla ona vurmama olanak yoktu. Çok geçmeden Kuto'nun niyetinin kötü olduğunu sezdim. Sırtını dizlerime sürüyor, belli ki benim de kendisine yaklaşmamı istiyordu. Bütün cesaretimi topladım ve sırtını okşadım. O da ne? Kuto ile aramızda inanılmaz bir dostluk kurulmasın mı?

Kuto önüme düştü, Ağıldere'den dağ yoluna saptık. O önde ben arkada Ağdaş'a doğru ilerliyoruz. Kuto dilini bir karış sarkıtmış, on on beş metre önümden gidiyor. Duruyor, başını çeviriyor, bana bakıyor, yürüdüğümü görünce o da yürüyordu. Çok geçmeden Ağdaş'a varmıştık. Buradan geçerken yıllar önce duyduğum korkudan, yürek çarpıntısından eser kalmamıştı. İki büyük beyaz kaya kütlesinden oluşan Ağdaş'ın arasından yol geçiyor, biraz aşağıda Uludere'yi besleyen sular akıp gidiyordu. Neydi Ağdaş'ın biz çocukları ürküten gizemi? Kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa yıllar boyu sürüp gelen söylentilere göre, bu iki taşın altında içi altınla dolu yedi kulplu bir kazan vardı. Geceleri buralarda şeytanlar dolaşır, kimi zaman düğün yapar, davul zurna çalarak sabaha kadar oynarlarmış. Bu şeytanların oynadıklarını köylülerden görenler olmuştu (!). Ama nedense herkesin seyrettiği bu düğün alayını bir tek benim babam görmemişti! Dahası komşumuz Nuri Ağa, sabahın erken bir saatinde Eskom'a giderken, taşın başında bir gıdık² görmüş ve

2 Gıdık: Keçi yavrusu.

"gıdığım gıdığım" diye onu çağırınca keçi yavrusu da tırnaklarını uzatarak, "senin gıdığının böyle çıynakları³ var mı?" diyerek onu korkutmuştu. Dinlediğimiz daha nice söylentiler bizi buradan geçerken terletirdi, korkuturdu. Hele hele buradan yalnız geçmemize olanak yoktu. Ağdaş'ın gizemi, buranın tarihin çok eski çağlarından beri çevredeki ilk yerleşim yerlerinden biri olmasından kaynaklanıyordu. Ama bunu kimse bilmiyordu. Beş altı yıl önce Ağdaş'ın kovuklarında bulduğum seramikleri İzmir'e getirerek arkeolog arkadaşlara⁴ incelettirdim. Bunların verdikleri bilgilere göre, Ağdaş'ta MÖ 2000 yılında insanlar yaşamıştı. İşte düğüm çözülmüş ve bütün bu söylentilerin, efsanelerin buranın eski bir yerleşim yeri olmasından ileri geldiğine şüphe kalmamıştı. Kuto ile buradan geçerken bütün bunlar çocukluk günlerimin anısı olarak gözlerimin önünde canlandı.

Çatlar'ı geçtik; burada yol ikiye ayrılıyordu. Biri Göçükbeli'ne giden yoldu. Sol tarafta tırmanacağımız yol ise dağlara, yaylalara uzanıyordu. Eskiden keçi yolundan başka bir şey olmayan bu yol, son yıllarda grayderle düzeltilmiş, motorlu taşıtların geçişine elverişli bir konuma getirilmişti. Ama yoldan geçen ne bir kamyon vardı, ne de başka bir araç. Ara sıra askeri bir konvoy buradan geçerek Bahra Beli'ni aşıyor, Tunceli'ye kadar gidiyordu. Bu yol bir de yaylada üretilen yağ, peynir, çökelek vb. gibi ürünlerin belli zamanlarda traktörle kasabaya indirilmesine hizmet ediyordu.

Oğlan Paşa Yokuşu'nu tırmanırken Kuto yoldan ayrıldı, yirmi dakika kadar hiç görünmedi. Ben onun buradan köye dönebileceğini düşünüyordum ki, birden yine önüme çıktı. Beylik Yurtları'nı geçtik. Korpuvar denilen buz gibi bir

3 Çıynak: Tırnak.

4 Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu ve Prof. Dr. Ömer Özyiğit.

suyun kaynadığı çeşmenin başında birkaç dakika mola vermek istedim. İzmir'den çantama konulan börekten bir parça önüne attım, kokladı yemedi. Ekmek verdim, büyük bir iştahla yedi. Fakat ne yazık ki, ekmeğim azdı. Kuto'nun ekmeğime ortak olacağını bilseydim, daha çok ekmek alırdım. Şöyle yaptım. Dört parça olan börekle bir gılığ⁵ kendime ayırdım, geriye kalan ekmeği de Kuto'ya verecektim. Ekmeğin hepsini birden vermeyecek, azar azar yedirerek akşama kadar idare edecektim. Beş on dakika dinlendikten sonra ıssız ve sessiz yollara koyulduk. Ara sıra gölgelik bir yerde bir iki dakika duruyor, sonra yine yollara düşüyorduk. Bu dinlenmeler sırasında Kuto, yol kenarındaki su birikintileri içinde debeleniyor, serinlemeye çalışıyordu. Tenevüt'ü, Eşek Meydanı'nı, Büyük ve Küçük Teknecik'i aştıktan sonra inişe geçtik. Kara Gedik'ten indik. Geçit Baş'ında yeniden mola verdik. Buradaki çeşme önünde bir söğüt ağacı vardı. Otlar henüz sararmamıştı ve temmuzun sonu yaklaşmakla birlikte hâlâ tazeliğini ve yeşilliğini koruyordu. Önümüzdeki Kiğeyk Yaylası, geçmişin anılarıyla uyur gibiydi. Burası köyümüzün ortaklaşa derdiği otluğu idi. Ancak yıllardan beri derilmiyor, biçilmiyordu. Karşıdan bütün görkemiyle Keşiş Dağı, Çatal Dağ, henüz erimemiş karlarıyla dimdik ayakta duruyordu. Çatal Dağ'ın yanında Süngevil Dağı yükseliyor, onun yanında Orta Dağ, Ali Çukuru bu dağ silsilesini tamamlıyordu. İki büyük dağın yani Keşiş Dağı ile Çatal Dağı'nın arasındaki geçit Bahra Beli ya da Bahra Boğazı idi. İşte bu boğazdan çıkan ve Çay denilen akarsu uzaktan gümüş gibi parlıyordu. Keşiş Dağı'nın doruğu dumanlı idi. Aklıma Arif Sağ'ın söylediği o güzelim türkü geliyordu:

5 Gılık: İçine patates, peynir ya da çökelek konularak tandırda pişirilen yağlı ekmek.

*Başı duman pare pare
Yol ver dağlar yol ver...*

Oysa yanımdaki küçük radyoda güçlkle duyulan Yaşar Özel ve Emel Sayın'ın söylediği şarkılar... Kuşların, kekliklerin ötüşünden ve ara sıra rüzgârın önüne katılıp sürüklenen kapların⁶ çıkardığı gürültüden başka bir şey duyulmuyordu. Bahra Boğazı'nda görülen birkaç çadır, göçebeliğin son çırpınışları olarak ayakta duruyordu. Üstelik bu çadırlar kıldan değildi, herhalde naylon türünden bir maddeden yapılmıştı.

Artık kalkmam gerekiyordu, Çukurlar'a gitmek için önümde iki yol vardı. Birincisi Çatlar'a doğru inerek bir tepeyi aşp Çay'a inmek... bu yol kısa gibi görünüyordu ama tepeyi aşmak son derece zordu. İkinci yol ise İşvan mezaasından geçiyordu. Fakat bu yol daha uzundu. Bu yolun uzunluğu gözümü korkuttuğundan tepeyi aşarak Çay'a inmeye karar verdim. Ama o da ne, Kuto beni terk mi etmişti? Ne arkada ne önde, hiçbir yerde onu göremiyordum. Tepeyi inmem oldukça zor oldu. Eski keçi yolları yıllardan beri kullanılmadığı için tamamen silinmiş ve yok olmuştu. Elimdeki sopaya dayanarak yavaş yavaş yokuşu indim ve Çay'ın kıyısına geldiğimde inanılmaz bir manzarayla karşılaştım. Kuto burada beni bekliyordu. Üstelik Çay'ın buz gibi sularında serinlemekten de geri kalmamıştı. Acaba buraya nasıl gelmişti? Aradan geçen yaklaşık bir buçuk saatlik süre içinde nereleri dolaşmıştı? Buraya geleceğimi nereden biliyordu? Doğrusu bu soruların yanıtını vermeme olanak yoktu...

⁶ Kap: Kıraç yerlerde yetişen boyu 80-100 cm. olan ve soyularak yenilen, uşkun denilen ekşi bir bitkinin kurumuş yapraklarına denir.

Şimdi Kuto ile Çukurlar'a gitmek gerekiyordu. Bunun için de Çatal Dağı'nın yamaçlarını dolaşmak, Yıkılğanlar'dan ve en kötüsü ormanlık bir yayla olan Berk'in içinden geçmek gerekiyordu. Burası pek tekin bir yer değildi. Çünkü her an insanın karşısına buranın asıl sahiplerinin çıkması olasılığı vardı. Çocukluğumda Berk'te olup bitenler üzerine pek çok söylenti duymuştum. Nitekim ağacın altında yatan bir ayıyı rahatsız eden bir köylümüz öyle bir dayak yemişti ki, adam altı ay yerinden kalkamamıştı. Yine buralarda canavarlar (kurt) da eksik olmuyordu. Bundan ötürü buradan her geçişte içimde bir korku, bir ürperti duyardım. Şimdi de tedirginliğim sürüyordu. Ancak Kuto'nun yanımda olması bana büyük bir güven veriyordu. Bu duygu ve düşüncelerle ilk yıkılğanın⁷ önünde durdum. Bu, suyu en bol olan yıkılğandı. Su birkaç yüz metre yukardan fışkırıyor, hızla yamaçtan inerek, aşağıda Çay'a karışıyordu. Bu köpüklü ve buz gibi su, çevresine inanılmaz bir serinlik veriyor ve benim gibi elli yaşını geride bırakmış olan birinin ruhuna neredeyse bir iksir aşıliyordu. Diğer iki yıkılğanın suyu daha azdı. Bunların suyundan da bol bol içtim. Kuto da hem su içiyor, hem suların içine dalıyordu. Derken Berk Yaylası'nı da kılavuzum Kuto'nun yardımıyla aşabildim. Bir süre daha yol aldıktan sonra tam Çatal Dağı'nın eteğindeki asıl yurdu-muzda, bilmem kaç yüzyıllık ardıc ağacının altında konakladım. Serin bir rüzgâr esiyordu. Bir soluk aldıktan sonra kahve yapmak için çalı çırpı topladım. Ateşi tutuşturmak için de ardıcın kurumuş kabuklarından yararlandım. Aşağıda Mıçeyik Yaylası'ndan akan sudan getirmek bana zor geldi. Eskiden 10-15 dakikada inip çıktığım Mıçeyik'e inerek oradan su alıp uzun bir yokuşu çıkmayı göze alamadım. Ot-

7 Yüksekçe yerden akan su, şelale.

luğumuzun hemen aşağısında suyu oldukça az bir göze vardı. Su almak için oraya indiğimde Kuto hemen uyandı ve iniş çıkışta bana eşlik etti. Sonra yeniden uykuya daldı. Kahveyi pişirdim, yudumlamaya başladım. Kılavuzum Kuto!.. Keşke bu sihirli içecekten sana da tattırabilseydim! Oysa sen bugün bana arkadaşlık ederken bir parça kuru ekmekle yetiniyorsun...

Evet, bu otluk bizim ata yurdumuzdu. Ardıçağacı da neredeyse ailemizin soykütüğü sayılabilirdi. Her yıl temmuz ayında dağa⁸ çıkar, Kiğeyk, Tarhana gibi otluklarda yafta (kura) ile payımıza düşen yerleri derdikten sonra ağırlıklarımızı buraya yıkar, çadırımızı da hemen ardıcın yanına kurardık. Emektar katırımız ve ineklerimiz de bizimle birlikte olurdu. Katır ve inekler bol, taze ota kavuşmanın mutluluğunu yaşarlardı. Katır canlanır ve güçlenirdi. İneklerin sütleri birkaç kat artardı. Kimi zaman kedimizi de getirirdik. O da durmadan kuşların arkasından koşar, bir iki gün içinde yabanıl bir görüntü kazanırdı. Çukurlar'ın sürekli konukları, karecik denilen tırnakları ve gagaları kavuniçi renginde kargaya benzeyen kuşlardı. Oysa şimdi bunlardan eser yoktu. Ya da başka yere göçmüşlerdi. Ne yazık ki, onların özlediğim seslerini işitemedim.

Çukurlar'daki yaşantımızın en büyük yükünü, sıkıntısını zavallı anam çekerdi. Başında fesi, onun üzerinde neçeği, sırtında basma fistanı ve ayaklarındaki lastik ayakkabıları ile şimdi gözlerimin önünde canlanıyordu. Buraya konar konmaz hemen orağı eline alır, ot dermeye başlardı. Onun enerjisiyle yarışmaya olanak yoktu. Ara sıra yoksulluğumuzu, perişanlığımızı dile getiren bir türkü tutturdurdu. Dertli⁹ bir sesi

⁸ Yayla anlamında.

⁹ Yanık ses anlamına gelir.

vardı. Kimi zaman da askerlik görevini yapmakta olan ya da gurbette bulunan oğulları Hasan ve Şaban'a duyduğu özlemi dile getiren türküler söylerdi. Biz küçüklerin görevi, derilen otların destelerini yığın yapmak ve burmaya bükmeye yardım etmektir. Böylece burma haline getirilen otların katura yüklenmesi ve köye taşınması kolaylaşır ve daha ekonomik olurdu. Sabahları bir tas süt, öğleyin biraz çökelek ya da peynirle ıslatarak tükettiğimiz tandır ekmeği¹⁰ temel besinimizi oluştururdu. Asıl yemek için akşamı beklemek gerekirdi. Taştan kurulmuş ocağımızda genellikle bulgur pilavı, ayranlı çorba, sütlü düğce¹¹ ya da patates değişmeyen yemekler olarak kaynar, diğer komşuların yaktığı ateşlerle de dağlar bambaşka bir görünüm kazanırdı. Bunların yanında dağ eteklerinden topladığımız mandak, çiriş, beze vb. nefis birer sebze yemeği işlevi görürdü. Daha sonraları 1950'li yılların ortalarına doğru bizim için çok "lüks" bir içecek olan çay köyde, dağda, bayırda soframızda yerini buldu.

Babam ortalıkta görünmüyordu; İstanbul'da imiş. Pavrukada (fabrikada) bekçi olarak çalışıyormuş. Ara sıra para gönderiyor, seyrek de olsa kendisinden mektup geliyor, yılda bir iki kez de ondan "amanat"¹² alıyorduk. Kendisini tanımıyordum. Nasıl bir insandı, bilmiyordum. Onu komşumuz Ahmet Ağa gibi saç sakalı bembeyaz biri sanıyordum. Yanıtlayamadığım sorulardan biri de niçin herkesin babası İstanbul'da odunculuk, kömürcülük, kasaplık yaparken, benim babam fabrikada bekçilik yapıyordu. Çünkü odunculuk, kömürcülük yapanlar, genellikle yazın dükkânlarını kapatır, köye gelir, işlerini gördükten sonra yeniden gurbete

10 Tandırda pişirilen ince uzun yufkaya benzeyen ekmek.

11 Bulgura süt katılarak yapılan bir çeşit çorba.

12 Amanat (emanet), paket anlamında.

çıkarlardı. Benim babamın böyle bir olanağı yoktu anlaşılan... Ancak ben, bu sorunun yanıtını yıllar sonra, onun az da olsa bir aylıkla sosyal sigortalardan emekliye ayrılıp, kesin olarak köye yerleştiği zaman verebilecektim.

Bir yaz izin alıp köye gelmişti... Ne o bizi tanıdı ne de biz onu... Öyle saç sakalı ağarmış bir ihtiyar değildi. Sakalı da yoktu. Üstelik saçlarında ancak birkaç tel beyaz vardı. Yakışıklı bir adam sayılırdı. Fakat güler yüzlü değildi. Ama bizimle konuşurdu. Akşamları askerlik günlerini, Suriye, Filistin cephelerinde başından geçenleri anlatır dururdu. İşte o yaz o da bizimle dağa çıktı. Sevincimize diyecek yoktu. Çünkü bizim de babamız gelmişti ve işimize gücümüzü el atıyordu. Çukurlar'da, başında kendisinin değişik birkaç kumaş parçasından dikiği takkesi, belinde oyuncak olarak kullandığımız için hepimizi yaralayan 6.35'lik tabanca-sıyla tırpan çalışı gözümün önüne geliyor. Dilini çıkarmıştı, tırpanı pek ustalıkla kullanamıyordu. Belli ki, bu işlere epeyce uzak kalmıştı. İşte onun da bizimle Çukurlar'da bulunduğu sırada başımızdan korkunç bir kaza geçti. Benden birkaç yaş büyük kardeşim Kâzım, komşumuzun atını suvarmak için Mıçeyik'e götürmüş, dönerken de çıplak olan hayvana binmişti. At tam otluğumuza yaklaştığı sırada, bir şeyden ürkmüş olacak ki, Kâzım'ı sırtından fırlatıp atmıştı. At koşuyordu, fakat üzerinde kardeşim yoktu. Onu bir çukurda inlerken bulduk. Baş kan içindeydi. Kafatasının arkası bir taşa gelmişti. Fıskıran kanı durdurmak olanaksız gibiydi. Babam yaraya tütün bastı, bezle sıkı bir biçimde sardı. Ama kan yine de durmadı. Bilmem zavallı kardeşim ne kadar kan kaybetti. Doktor, hastane... böyle bir şeyi düşünmek bile hayaldi. Nasıl, hangi araçla Erzincan'a gidilecekti? Zavallı kardeşimin başı şişti, günlerce yatı, kendine gelemedi. Son-

ra yavaş yavaş iyileşti. Başının arkasında yarım ay biçimindeki derin yara izini bu kazanın bir anısı olarak yaşam boyu taşıdı. Hekim değilim, ama öyle sanıyorum ki, onun genç denilebilecek bir yaşta beyin kanaması geçirerek felç olmasında ve aramızdan ayrılmasında bu unutulmaz kazanın önemli bir payı olmuştu.

Biz burada aylarla, kurtlarla neredeyse iç içe yaşırdık. Özellikle geceleri Ayı Güneyi'nde, Tarhana Kolu'nda kurt ulumalarından ürpermeye olanak yoktu. Hele bir akşam Tarhana'da çadırımızın 30-40 metre ötesinde dere içinde kurtların sabaha kadar uluyarak dağları titrettiğini unutamıyorum. Kurtların bulunduğumuz yere yaklaşmaları en çok katırımızı tedirgin ederdi. Katır huysuzlanır, tepinir, burundan solurdu. Çadırın tam girişine bağladığımız ineklerin yelininden¹³ yakalamak için sürüne sürüne onlara yaklaşan kurt, çadırdan birinin fırlamasıyla tabanları yağlardı. Fakat kimi zaman hava birden bozar, dolu yağar, göz gözü görmezdi. İşte böyle bir günde kurtlar, köylülerin yayladaki sürülerine saldırmışlar, bütün koyun, keçi, kuzu ve gıdıkları parça parça etmişlerdi. Bu arada bizim de sayıları 20-30'u bulan davarlarımızı da boğazlamışlardı. Artık o zamandan sonra bir daha davarımız olmamış, bir iki inekle yetinmek zorunda kalmıştık. Fakirliğimiz biraz da bundan kaynaklanıyordu.

Ayların da kimi zaman mala zarar verdiği oluyordu, ama bunlar, kurtlar gibi bütün sürüyü kılıçtan geçirmiyordu. Bir gün yine Çukurlar'da, biraz uzağımızda Çevlük tarafında arka arkaya birkaç el silah sesi duyduk. Bu kadar hızlı silah çekenin Kömürcügil'in Kemal olduğunu hemen anladık. Aradan birkaç dakika geçti geçmedi, otluğumuzun üst ta-

¹³ Yelin: İneğin memesi.

rafından yaralı bir ayının kendinden son derece emin bir biçimde geçmekte olduğunu gördük.

Göçebeliliğin, yarı göçebeliliğin köyün değişmez yaşam biçimi olduğu o günlerde Çukurlar'da ya da diğer ot biçilen yerlerde yalnız değildik. Bunu akşam güneş battıktan sonra her taraftan yükselen ateşler daha iyi ortaya koyardı. Göklere yükselen alevler bizlere güven verirdi. Çukurlar'ın aşagısında Mıçeyik'te Saniye halamın, Hanım abamın çadırları görülürdü. Hanım abam kimi zaman bizimle gelir, kimi zaman da Saniye halamla yaylaya çıkar, o da sakladığı¹⁴ bir ineği için gerekli otu sağlamaya çalışırdı.

Komşumuz Ahmet Ağa'nın gür beyaz sakallı halini unutamıyorum. O ilerlemiş yaşına karşın dimdik ayakta duruyordu. İyi tırpan çalardı. Sonra iyice yaşlandığı için yaylaya çıkamaz oldu. Bir gün elinde değnekle Çukurlar'ın eteğindeki sarı taşların arasında bir yılanı sıkıştırmıştı. Biz çocuklar uzaktan bakıyorduk. Sopayla yılanın başını ezmeye çalışıyor, fakat yılan dilini çıkararak, fısıldayarak direniyordu. Sonunda Ahmet Ağa pes etti ve pes ederken de şu yorumu yaptı: "*O yılan buraların bekçisidir, öldürmek doğru değildir!*". Gerçekten daha sonraki yıllarda da orada kocaman bir yılanın dolaştığını görürdük. Acaba bu, Ahmet Ağa'nın öldürmek istediği, fakat öldüremediği yılan mıydı? Bilmiyorum...

Bütün bunlar, kahvemi içip, ardıcın altında soluk aldığım 15-20 dakika içinde zihnimde canlandı ve bunlarla ilgili daha nice anılarım gözümün önünden bir film şeridi gibi geçip gitti. Artık buradan ayrılmak, köye dönmek için uzun bir yol kat etmek gerekiyordu. Kalktım, Kuto da kalktı. Aynı yolu izleyerek yürüyoruz. Berk'i, Yıkılanlar'ı, Çay'ı geç-

¹⁴ Beslediği.

tik, İşvan mezraasını dolaşarak, bütün bu güzellikleri arkada bıraktık. Ekmeğin son dilimini Kuto'ya verdim. İri bir parça peynirden başka yiyecek bir şey kalmamıştı. Onu da Kuto'ya verdim, iştahla yuttu. Birkaç dakika dinlendikten sonra köye doğru ilerlemeye başladık. Geçtiğimiz yol keklik sürüleriyle dolu olduğu halde, Kuto bunlara karşı tamamen ilgisiz kalmıştı. Ancak onun birden bire anaç bir kekliğin peşinden koşması beni şaşırttı. Kekliği kovaladı, iyice yandı; çaresiz keklik, belli ki ne yapacağını bilmiyordu. Kuto'nun onu tam yakalayacağı sırada birden kanatlanıp uçmak aklına geldi ve bunu başardı. Kuto'nun elleri boş kaldı. Meğer Kuto bu kekliği yakalayıp, o günün anısı olarak bana sunmak istiyormuş!..

Yukarı Bağlar'a Kuto ile karşılaştığımız ve dost olduğumuz yere gelmiştik. Kuto burada benden ayrıldı ve gözden kayboldu...

Yeniden İMECE, Eylül 2007.

Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihimizden
SAYFALAR

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN NERESİNDEYİZ?

Türk Kurtuluş Savaşı ve Türk Devrimi'ni konu alan derslerin programlarda yer almaya başlaması, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Ancak bu derslerin üniversite gençliğini kapsayacak bir ivme kazanması, Cumhuriyet'in 10. yıl kutlama hazırlıkları sırasında gündeme geldi. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in çabalarıyla İstanbul Üniversitesi'ne bağlı *İnkılâp Enstitüsü* kurulmuş ve bu enstitüye, yüksek öğretim kurumlarında okutulacak Türk Devrim Tarihi derslerini yürütme görevi verilmişti. 1934'te başlayan dersleri Kurtuluş Savaşı'na katılan ve Türk Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynayan Mahmut Esat Bozkurt, Yusuf Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Recep Peker gibi bilim ve siyaset adamları veriyor ve bu dersler kamuoyunun büyük ilgisini çekiyordu. 1942 yılında, Türk aydınlanmasının önde gelen adlarından biri olan Hasan Âli Yücel, "*Eşsiz İnkılâbımızı inceleyerek onun önemini yurdun içinde ve dışında ebedileştirme amacını güden*" Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nü Ankara'da hizmete açtı. Bu enstitü Atatürk'ün *Nutuk*'unu yeniden basmak, Atatürk'ün söylev ve demeçlerini derleyip yayınlamak, Türk Devrimi ile ilgili belge ve yayınları bir araya toplamak gibi önemli görevleri yerine getirmiştir. Prof. Enver Ziya Karal'ın Enstitü'nün bütün bu çalışmalarına belirleyici ve yönlendirici katkısını özellikle vurgulamak gerekir.

12 Eylül yönetimi, gençliği sözde aşırı akımlardan korumak ve uzak tutmak için çareyi "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" derslerini üniversite ve yüksekokullarda dört yıla çıkarmakta buldu. Böylece Atatürkçü bir gençlik yetiştirmek hedefleniyordu. Ama tam tersi bir sonuç ortaya çıktı. Cami çıkışlarında "*Şeriat isterük!*" diye bağırان gençlerimizin çoğunun, söz konusu dersleri dört yıl okuyan öğrenciler olduğu gözden kaçmadı. Bu durum, Türk Devrimi Tarihi ders saatlerinin artırılmasıyla Atatürkçü gençlik yetiştirmek arasında doğru orantı kurulamayacağını açıkça kanıtlamıştır. Bu derslerin en az, fakat öz okutulduğu dönemin gençliğinin Atatürk'ü de, Atatürkçülüğü de daha bilinçli olarak algıladığından şüphe etmemek gerekir. Ancak bu konuda bir çıkmaza girilmesinin nedenlerini de irdelemek gerekir.

12 Eylül'e kadar İslam ve Orta Asya Türk tarihiyle (ya da Genel Türk Tarihi) uğraşan tarihçiler, ya ideolojik tercihleri dolayısıyla ya da kendi uzmanlık alanlarına girmedikleri gerekçesiyle Türk Devrim Tarihi derslerine ilgi duymazlar, bu derslere girmeleri için yapılan önerileri sürekli olarak geri çevirirlerdi. Yalnız bunlar Orhon Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın Göktürk budununa seslenişi ile Atatürk'ün *Gençliğe Hitabesi* arasında "*müthiş ve muazzam bir bağ*" kurmakla yetinirlerdi. Hepsi o kadar. Fakat 12 Eylül'den sonra Türk-İslam sentezinin neredeyse resmi bir ideoloji haline gelmesiyle birlikte Türk ve İslam tarihçileri, hiç zaman yitirmeden Türk Devrim Tarihi konularına el attılar. Kısa sürede köşe başlarını tutarak, hızlı bir örgütlenme içine girdiler ve bu çalışmalarında başarılı oldular. Enstitülerin sayıları arttırıldı, söz konusu dersleri yönlendirmek üzere bütün üniversitelerin rektörlüklerine bağlı olarak Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümleri kuruldu. Bu da yetmedi,

birçok üniversitede Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi çerçevesinde Araştırma ve Uygulama Merkezleri kuruldu. Ayrıca bütün tarih bölümlerinde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim dalları oluşturuldu. Kadroları artırıldıkça artırıldı. Türkçesi, buraları bir örgütlenme merkezi haline dönüştürüldü.

Bunların çoğunun başına Abdülhamit hayranları ve sentezciler getirildi. Çoğu yerde sözü edilen bütün bu birimlerin başına tek kişi atandı. Yani bu kişi hem bölüm, hem uygulama merkezi hem de ana bilim dalı başkanlığını rahatlıkla yürütebiliyordu. Artık Atatürk ve Atatürkçülük kimseye bırakılmıyor, fakat içi boşaltıldıkça boşaltılıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılında birçok tarih bölümünde dergiler özel sayı olarak çıkıyor; ama bu dergilerde Atatürk'ten ve Türkiye Cumhuriyeti'nden söz eden tek bir satır yazıya nedense rastlanmıyordu.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüleri'nde oldukça nitelikli tezler yapıldığını yakından bilenlerdenim. Bunu yadsımaya olanak yok. Ancak bunlar son derece sınırlı oldu. Hatır gönül için verilen yüksek lisans ve doktora payelerinin de bulunduğunu unutmamak gerekir. Seçilen konuların çoğu kez Cumhuriyet Tarihi'yle hiç mi hiç ilgisi yoktur. 16. yüzyılda Topkapı Sarayı'nın süslemeleriyle ilgili bir araştırma pekâlâ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yüksek lisans tezi olarak kabul görebiliyordu. 12 Eylül'den sonra Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde olanları basından üzüntüyle izledik. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'ndan doçentliğe başvuran kimi adayların çektikleri sıkıntılar, karşılaştıkları olumsuzluklar basınımıza da yansımış ve hatta aksaklıkların düzeltilmesi için YÖK katında çalışmaların başlatıldığı işitilmiştir. Jüri üyelerinin bilgisa-

yardan çıktıklarına şüphe etmemek gerekir. Ancak bu üyelerin kimi adaylara karşı takındıkları kemikleşmiş olumsuz tutumu açıklama olanağı yoktur. Birkaç makale ile doçent yapılanların yanında çalışmalarıyla bu unvanı hak edenlere geçit verilmediği görülmüştür.

Öte yandan çok tatlı bir kazanç kapısı haline geldiği için İnkılâp Tarihi uleması arasında kitap yazma furyası başladı. Bu kitaplar üniversite yönetimlerince öğrencilere salık verildi. Türk Devrim Tarihi'nin akışına ters düşen açıklamalar, anlatımlar, iddialar hatta karamalar bu kitaplarda işlendi durdu. Milli Mücadele ve Türk Devrimi'nin Türk tarihinin akışının doğal bir parçası olduğu tezleri ortaya atıldı. Yani sıradan, önemsiz bir olay olarak sunuldu. Bu kitapların yazarları kendilerine özgü tezlerini (?) savunurken, kendilerinin bilim adamı olduklarını, bilimsel bir eser (?) yazdıklarını, bu nedenle resmi görüşe bağlı olmak gibi bir zorunluluklarının bulunmadığını sık sık yinelediler. Evet "bilim adamlığı" iddiası... Bu, dikkat ediniz, Abdülhamit hanlarının sürekli olarak yineledikleri bir slogan haline gelmiştir. Böylece bunlar sözüm ona bilimsel, demokrat bir tavır sergilediler. Peki yazılan bu kitaplar neden ders programının ayrıntılarına uygun olarak kaleme alındı? Bu aldatmacaları, bu takiyyeleri yutacak biri varsa beri gelsin...

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı çerçevesinde yapılan kimi tezlerin niteliğini kavramak için bunlardan bir kaçına şöyle bir göz atmak yeterlidir. Bakınız bu tezlerden birinde ne yazıyor:

"Köy Enstitüleri'nde eğitim çok aşırı ideolojik bir duruma dönüştürülüyor. Gizli komünist propagandasının yulanmasına yarayan Köy Enstitüleri'nde Rus pedago-

lojisinin temel sistemlerinden biri olduğu belirtiliyor. Ayrıca Köy Enstitüleri'nde ahlaki yapının da zedelendiği, uygulamaların Türk toplumunun adetine, ahlakına uygun olmadığı görülmüştür".

Köy Enstitüleri, Türkiye'de İkinci Meşrutiyet'ten beri süre gelen bir arayışın, bir çabanın yani uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür. Türkiye'nin yapısına özgü kurumlardır. Eleştirilecek yanları, eksiklikleri olabilir. Ama bilimsel bir iddia ile yazılan bir tezde bunların "Rus pedagojisinin" bir ürünü olduğunu savunmak, ne derece doğrudur, bunu sorgulamak gerekir. Anlaşılan bu kurumları çökertmek için 1947'lerde başlayan bir karalama kampanyası hâlâ etkisini sürdürmektedir ve o zaman ortaya atılan karalamalar bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Öte yandan Şükrü Saraçoğlu üzerine yaptırılan bir tezde İsmet İnönü'nün "Türk avı" başlattığı üzerinde durulmakta, komünizm aleyhine konuşmadığı için eleştirilmekte ve Paşa'nın milliyetçiliği "tartışılabilir" konuma getirilmektedir. Evet Atatürk'ün silah arkadaşı, Batı Cephesi Komutanı, Lozan'ın galibi, Başbakan, Cumhurbaşkanı İnönü, yeni yetme yüksek lisans öğrencileri tarafından böylesine hırpalanmaya çalışılıyor ve bu tezler de "Biz tarafsız bilim adamıyız" diyen kimseler tarafından yönetiliyor. Dahası, Milli Mücadele önderlerini konu alan bir bitirme tezinde Atatürk'ten hiç söz edilmiyor. Milli Mücadele, Erzurum, Sivas Kongreleri ve buna benzer konuların işlendiği bir tezde Atatürk'ün adının geçmemesi anlamlı değil midir? Burada sözde bilim adına bir kasıt yok mudur? Tezde bütün Milli Mücadele birkaç kasaba müftüsünün fetvasıyla açıklanmaya çalışılıyor ve geleceğin Türk İnkılâp Tarihi "uleması" böyle bir zihniyetle yetiştiriliyor.

Bugün Milli Mücadele'ye doğrudan doğruya din adamlarının öncülük ettiği, zaferin onların hayır duaları ve kılcıklarıyla kazanıldığı kanısının yerleşmesi için yoğun bir çaba harcanmaktadır. Ciltlerce kitap yazılıyor, bilimsel toplanılarda bu konuda bildiriler sunuluyor. Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekir. Milli Mücadele, Türk ulusunun bir bütün olarak Atatürk'ün önderliğinde kendi adına, kendi hesabına yaptığı bir savaştır. Bu zaferin şu ya da bu zümreye mal edilmesine gerek yoktur. Din adamlarının da elbette bu büyük savaşıma katkısı olmuştur. Bunu yadsıyan yok... Ama Milli Mücadele'yi bir din savaşı, bir cihat gibi gösterip, din adamlarının rolünü sürekli olarak ön plana çıkarmaya çalışmak tarihi zorlamaktan başka bir şey değildir. Atatürk'ün dediği gibi: *"Türk zabiti kumanda etmesini, Türk askeri de ölmesini bildi, zaferin sırrı burada yatmaktadır"*. Peki açık konuşalım, Milli Mücadele sırasında kimi müftülerin, din adamlarının ve dini bütün Müslümanların hıyanet belgelerinin altındaki imzalarını nereye koyacağız ve bunu nasıl yorumlayacağız? Cenova Konferansı'na sunulan bir "iltimasname" de Ankara Hükümeti yerden yere vuruluyor, ahalinin Yunan yönetiminden son derece memnun olduğu dile getiriliyor ve bunun devam etmesi için İtilaf Devletleri'nden yardım isteniyordu. İltimasnamedeki ilk imza da müftününüdü. İkinci sırada ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası temsilcisi geliyordu. Ya İzmir'deki Yunan Olağanüstü Komiseri Stergiadis'i bir "baba" olarak kabul eden ve onun sayesinde namazlarını kılıp oruçlarını tuttuklarını telgrafla komiserliğe bildiren ehl-i dinin yeri acaba neresidir? İzmir ve Batı Anadolu'nun özerk bir bölge olarak Ankara'nın yönetimi altına giremeyeceği konusunda "Müslümanların" verdikleri imzaların anlamı nedir? Artık bunları ısıtıp ısıtıp temcit

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN NERESİNDEYİZ?

pilavı gibi öne sürmenin anlamı yoktur. Ama sürekli olarak "Milli Mücadele ve din adamları" sloganına sarılıp Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı belirli bir sınıfa mal etmeye çalışmanın da hiç gereği yoktur.

Ne yazık ki, bugün gençlik ikilem içinde bocalayıp durmaktadır. Onları ağlarına çekmeye çalışan tarikatlar ve bunların müritleri yoğun bir çaba göstermektedirler. İstanbul'un bir semtindeki camiye yarım yüzyıl dergâh haline getirmiş, çevreye bir Kum Kenti görünümü vermiş, kendisinden "efendi hazretleri" diye söz edilen bir yobaz bozuntusunun gençlik üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Gençlik, bu yobazların, mürtecilerin, Cumhuriyet düşmanlarının elinden nasıl kurtulacaktır? Sorunun özü burada yatmaktadır.

Bir üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nün 23 Aralık'ta düzenlediği Kubilay'ı anma gününde bir okutman tarikatlara övgüler yağıdırıyor, tarikata girmenin "faziletler"inden rahatlıkla söz edebiliyorsa, Atatürkçülüğün neresinde olduğumuz kolayca anlaşılır sanırım.

TANZİMAT VE MODERN BASININ DOĞUŞU*

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat, hızla çöküntüye doğru giden İmparatorluğun bir yenileşme projesidir. "*Çözümlemeye bugün de gerek duyduğumuz, yürüme ve durmalarıyla, yenileşme tarihimizin bu önemli atılımını düşünerek anmak ve anarak düşünmek gerekir*". Tanzimat Fermanı devlet otoritesi ve hükümdarın durumu konusunda gelenekçi görüşlere bağlı görünmekle birlikte, Batı anlayışına uygun yeni kavramlar da getiriyordu. Halkın, can, mal güvenliğinin sağlanması, kişi onurunun korunması temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Vergilerin gelirle orantılı alınacağı, askerlik hizmetinin sınırlanacağı, mahkemelerin açık olacağı dile getiriliyor, çağdaş bazı yasaların kabul edilmesinin gerektiği üzerinde duruluyordu. Yasa egemenliğinin herkesi bağlayacak nitelikte olduğu vurgulanmıştı.

Tanzimat, İmparatorluğu kurtaramadı. Türkiye, Batı'nın mali ve ekonomik tutsağı haline geldi. Çağdaş bir yol tutmakla gelenekçilik birlikte yürüdü. Fes yanında sarık, mektep yanında medrese, mahkeme yanında şer'i kurallar... Bütün bunlar Tanzimat'ın çelişkisi olarak görülür. Ancak bu çelişkiler yanında modern yaşama dönük gelişmeleri de göz önünde bulundurmak gerekir.

Türk Amerikan Kültür Derneği, Tanzimat'la birlikte çeşitli alanlarda görülen gelişmeleri birkaç konferansta gün-

* İzmir Türk-Amerikan Kültür Derneği'nde verilen konferans.

deme getirdi ve tartışmaya açtı. Bu konferansında başlayacak bu dizide ben, Modern Basının Doğuşu üzerinde duracağım. Prof. Dr. Ergün Aybars "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Devlet" kavramı üzerinde duracak, Prof. Dr. Sina Akşin de "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politikalar ve Diplomasi" konusunu ele alacaktır. Prof. Dr. Zafer Toprak ise son olarak "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisat" konusunu değerlendirecektir.

Basın

Bugün her gün karşılaştığımız gazeteler, dergiler, yüzyıllar öncesinden çok farklıdır. Çünkü bugünkü basın oldukça yenidir ve derin ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Elbette basının gelişme süreçleri de her yerde eş zamanlı olmamıştır. Günümüzde basın, başlı başına bir sanayi dalı haline gelmiştir. Bugün, günlük bir gazetenin çıkarılması, çok sayıda insan emeğinin, son derece karmaşık bir teknik yapının ve elbette büyük bir sermayenin ürünü olarak görülmektedir. Basılan gazetenin halka ulaşması bir dizi çabaların sonucudur.

Gazete, Batı'da, başlangıçta haber alma gereksinimini karşılamak üzere bir çeşit el ilanları şeklinde ortaya çıktı. Büyük firmalarla bunların şubeleri arasında iletişimi sağlayan günlük yazılar, ilk gazete örnekleri olarak kabul edilmektedir. Ekonomik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak basın, 17. yüzyıldan günümüze kadar hızlı bir ilerleme gösterdi. Gazete için gerekli matbaa, kâğıt ve sermaye, kapitalizmin yükselişi ile birlikte yeni bir anlam kazandı. Fransız İhtilali sırasında basın belirleyici bir rol oynadığı gibi, Fransız insan ve yurttaş hakları demecinde de ilk kez basın özgürlüğünden söz edildi.

Bu kısa özetten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda basının tamamen farklı koşullarda oluştuğunu belirtmek gerekir. Matbaa Osmanlı topraklarına oldukça geç girmiştir. Bunun nedenleri arasında şunu vurgulamak gerekir: Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaaya gereksinim duyulmuyordu. Kâğıt açısından imparatorluk tarih boyunca dışa bağımlı kalmıştır. Sermaye birikimi yoktu. Bu bakımdan Türkiye'de basın, bir savunma mekanizması olarak doğdu ve giderek çağdaş bir anlam ve içerik kazandı.

Kısaca söylemek gerekirse Türkiye'de gazete, siyasal ve ekonomik gelişmeler karşısında halk kitlesini aydınlatmak, kamuoyunu yönlendirmek yanında toplumca duyulan bir gereksinimden doğmadı. Daha çok hükümetin yaptığı işleri aracısız olarak halka duyurmak amacıyla ortaya çıkmıştır. İzmir, öncelikle Fransızca gazetelerin merkezi olmuştur. Bu gazeteler daha çok İzmir ve çevresindeki Levanten dünyasına ve yabancı tüccarlara yönelikti. Bu gazetelerden kimileri Osmanlı siyasetini tutmuş, kimileri de tam karşı bir tutum içine girmiştir. II. Mahmut İzmir gazeteciliğinden yararlanmıştır. Nitekim Sultan Mahmut, dışa karşı Osmanlı çıkarlarını korumak amacıyla İstanbul'da bir gazete çıkarmak için Alexandre Blacque'ı İzmir'den getirterek Fransızca *Le Moniteur Ottoman*'ı yayınlattırmıştır. Başarılı olan bu deneme üzerine, 1831'de *Takvim-i Vekayi*, resmi gazete olarak yayına sokulmuştur. Haftada bir defa çıkan bu gazete de devletin iç işlerine, yabancı ülkelere ilişkin yazılara yer veriliyor, ticaret, ekonomi gibi konular da işleniyordu. *Takvim-i Vekayi*, resmi bir gazete olmakla birlikte dinamik bir yapısı vardı. Türkiye'de bir gazete okur kitlesinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Reformların gerekli olduğunu savunmuştur. Batılı devletlerden dost ülkeler olarak söz et-

mektedir. Bir yabancıya özel olarak verilen imtiyazlara bağlı olarak 1840 yılında çıkan *Ceride-i Havadis* bir yana, ilk özel Türk gazetesi *Tercüman-ı Ahval*'dir. Unutmamak gerekir ki, bu sırada imparatorluk derin bunalımlar içinde çalkalanıyordu. İmparatorluktan ayrılma eğilimleri artıyor, imparatorluk toprakları büyük güçlerin çıkarlarının çatıştığı bir alan haline geliyordu. Bu tehlikeli durum, birtakım endişeler doğuruyordu. Tanzimat reformlarının sürdürülmesi kurtuluş olarak görülüyordu. İmparatorluğun kurtuluşu için daha köklü çözüm önerileri getirenler, öğrenimlerini daha çok dışarıda yapmış, laik bir dünya görüşünü benimsemiş genç kuşaklardı. İşte bu gençler, gazete aracılığıyla ülkede yeni toplumsal güçlerin oluşmasına büyük bir katkı sağladılar.

Tercüman-ı Ahval, daha sonraları Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne üye olan, Türkiye'de posta sisteminin ıslahında büyük rol oynayan Agâh Efendi tarafından kuruldu. *Tercüman-ı Ahval* 21 Ekim 1860'da yayın hayatına başladı. Bu tarih, Türk gazetecilik tarihinin başlangıcı kabul edilmektedir. Gazeteyi üne kavuşturan, ünlü şair ve yazar Şinasi'nin imzası oldu. Şinasi'nin imzasını taşıyan ve ilk sayıda çıkan Mukaddime oldukça dikkate değer:

"Mademki bir heyet-i içtimaiyede yaşayan halk bunca ve-zaif-i kanuniye ile mükelleftir, elbette kalen ve kalemen kendi vatanının men'fiine dair beyan-ı efkâr etmeyi cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyleyler. Eğer şu müddeaya bir sened-i müsbıt aranılacak olsa maarif kuvvetiyle zihni açılmış olan milel-i mütemeddinenin yalnız politika gazetelerini göstermek kifayet edebilir".

Bu sözler, gazetenin genel yayın çizgisini göstermektedir. Bu başyazıyla, vatandaş olarak bunca görevle yükümlü kılınmış olan insanların düşüncelerini sözle ve yazıyla dile getirmelerinin kazanılmış bir hak olduğu dile getiriliyor. Bunların yepyeni düşünceler olduğunu unutmamak gerekir.

Tercüman-ı Ahval, Türk kamuoyunda büyük bir ilgiyle karşılandı. Artık gazete yapıcı bir unsur olarak toplumda yer etmeye başlamıştı. Gazetede iç ve dış haberler yer alıyor, siyasal, ekonomik, ulaşım ve haberleşme ile ilgili yazılara da yer veriliyordu. Ayrıca Fransızca gazetelerden yapılan çeviriler de yayınlanıyordu. Zamanla okuyucu mektuplarına da yer verildi. *Şair Evlenmesi*'nin dizi halinde *Tasvir-i Efkâr*'da yayınlanması, önemli bir toplumsal eleştiri olarak görünmektedir. Gazete 1866 tarihine kadar yayınına sürdürdü.

Bu arada Şinasi, *Tasvir-i Efkâr* adını taşıyan kendi gazetesini kurdu (28 Haziran 1862). İlk sayıda bilim ve eğitimin gelişmesi üzerinde duruluyordu. Bu gazetenin yine ilk sayısında Şinasînin mukaddimesi yer almıştı. Burada şunlar yazıyordu:

"Gazete her uygar toplum için gereklidir. Uygar koşullar içinde yaşayan halk, ancak gazete aracılığıyla kendi yararına olan konularda düşüncelerini belirtebilir".

Böylece Şinasi, gazetenin kamuoyu düşüncesinin oluşmasına yardımcı olabileceğini dile getiren ilk kimse olmuştur.

Gazetenin yazar kadrosu oldukça önemli isimlerden oluşuyordu. Namık Kemal, Ziya Bey, Recaizade Mahmut Ekrem, Ali Suavi gibi aydınlar burada yazıyorlardı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, ilerici Türk aydınlarının bir çeşit edebiyat kuluübü haline geldi. İlkel bir matbaanın bulunduğu ikinci kat-

taki küçük, dar odalar, yeniliklere susamış gençlerin toplandığı bir mekân olmuştu. Daha sonra İzmir'de çıkan *Hizmet* gazetesinin yazıhanesi de aynı işlevi görmüştür.

Şinasi, gazeteyi halkın anlayacağı dili kullanacak bir araç olarak gören ilk kişidir. Herkesin anlayacağı biçimde yazmanın anlamı şudur: Yazıda açıklık... Yazıyı yapmacık ve birtakım söz oyunları ile halkın anlamayacağı biçime sokmamak... Bu açıdan bakıldığında Şinasi, dil ve çağdaş edebiyatın öncüsüdür. Halk sözlerinin edebi değeri olduğunda ilk kavrayanlardandır. Bu alanda halk ağzındaki sözleri derlemenin, toplamanın ilk örneğini vermiştir. Şinasi, halk, vatan, medeni milletler vb. örneklerinde olduğu gibi yepyeni kavramları dilimize sokmuştur.

Şinasi, *Tasvir-i Efkar'a* koyduğu yazılarla geleneksel tarih anlayışını da değiştirmeye çalışıyordu. Sözelimi Ahmet Vefik Paşa'nın "Tarih-i Hikmet" başlığını taşıyan tarih felsefesiyle ilgili ders notları burada yayınlanmıştır.

Şinasi, yazılarında ülkenin durumundan ötürü duyduğu memnuniyetsizliği, üstü kapalı ya da açık olarak dile getirmiş ve okullardaki eğitim sistemini eleştirmiştir. Sefaletle mücadele etmediği için hükümeti sorumlu tutmaktadır.

Şinasi'den sonra Türk basınının en önde gelen temsilcisi Namık Kemal oldu. Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok ilke imza atan ve etkisi günümüze kadar süren bir aydındır. Tiyatroları, şiirleri, romanları, tarihleri, ciltler tutan mektupları, bu yorulmak bilmeyen insanın kısa yaşamına sığdırdığı ürünleri olarak görülmektedir. Bir yabancı araştırmacı Namık Kemal'in gazeteciliği için şöyle diyor:

"Namık Kemal'in roman ve tiyatro oyunları, devrimiz okuyucularının zevki göz önünde tutulursa, ister istemez

üstleri toz bağlayacak cinstendir. Ama makaleleri tamamıyla farklı durumdadır. Onların dilinde hafif düzeltmeler yapınız, kimi fazlalıkları atınız, bugünün bir gazetesindeki sütunlarda rahatlıkla yer alabilir".

Namık Kemal, 25 yaşında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yazar kadrosu içinde yer aldığı zaman, geniş bilgi ve yetenek sahibi bir şair olarak tanınıyordu. Namık Kemal, özellikle eğitim sorunları üzerinde sürekli olarak durmuş, kadınların okutulması gerektiğini ilk kez Namık Kemal savunmuştur. İstanbul'un yangınları üzerine yazdığı bir makale takdirle karşılanmış ve Sadrazam Âli Paşa tarafından ödüllendirilmiştir. Edebiyat ve dil konuları, Tıbbiye'de öğretim dilinin Türkçe olması gerektiği ve daha pek çok konuda yazı yazdığı görülmektedir.

Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*'da giderek siyasal içerikli yazılar yazmaya başlamıştır. Bu arada ülkenin Meşrutî bir yönetime kavuşması için gizlice kurulmuş olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de üyesidir. Cemiyet'in varlığının ortaya çıkması üzerine Namık Kemal de Avrupa'ya kaçmış ve Londra'da Ziya Bey (Paşa) ile birlikte *Hürriyet*'i çıkarmıştır. Onun *Hürriyet*'te en çok ele aldığı konular, ülkede meşrutî bir yönetimin kurulması, bozuklukların giderilmesidir. Avrupa'dan dönüşünde, medeniyet ve terakki, üzerinde en çok durduğu kavramlar haline gelmiştir.

Namık Kemal İstanbul'a döndükten sonra bir süre yazı yazmadı. *İstikbal* başlıklı bir gazete çıkarmak istediye de buna izin verilmedi. O sırada arkadaşlarıyla *İbret* gazetesini kiraladılar. Bu gazete onun elinde bir haber gazetesi olmaktan çıkarak, toplumsal sorunları işleyen bir fikir gazetesi haline geldi. Bu gazete haftada beş gün çıkıyor ve

Namık Kemal'in yazıları kimi zaman bir buçuk sayfayı buluyordu. Yazılar kamuoyunda geniş yankı uyandırıyordu.

Namık Kemal, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları demecinden yola çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez insanın özgür doğduğunu ve bu özgürlüğün onun için "*bir besin kadar gerekli olduğunu*" dile getirdi. Böylece özgürlük kavramını siyasal anlamda dilimize yerleştiren de Namık Kemal oldu. Ona göre, yaşamanın temeli özgürlüktür: "*İnsanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır*".

Namık Kemal, Batı'nın ulaştığı uygarlık düzeyine büyük ilgi duyuyordu. Teknik ilerlemeler, bilim, eğitim sistemleri, pozitif düşünce, iktisadi liberalizm, yaşayış biçimleri onun üzerinde durduğu temel konulardı. Namık Kemal, *İbret*'in 7 Ekim 1872 tarihli sayısında, Türkiye'de kurulacak parlamenter sistem için Belçika Anayasası'nın alınmasını en iyi seçenek olarak gördüğünü ifade ediyordu.

Namık Kemal, sansüre karşı çıktığı için *İbret* gazetesi bir ay kapatıldı. Sonra yeniden yayınlanmaya başladı. Namık Kemal gazetede mutlakiyet rejiminin kötülüklerini belirtmeye ve anayasal yönetimin üstünlüklerini ısrarla savunmaya devam ediyordu. Vatan sevgisini *Vatan Yahut Silistre* oyununda derinlemesine işledi. Oyunun gösteriminden sonraki olumlu tepkileri hükümet ayaklanma şeklinde yorumladı ve *İbret* gazetesini kapattı. Ahmet Hamdi Tanpınar, Namık Kemal'in doğduğu ve yetiştiği yıllarda ülkemizde bulunmayan iki şeyin yani kamuoyu ile edebiyatın onun öldüğü zaman var olduğunu dile getirmektedir. Kamuoyu, o zamanki deyimle efkâr-ı umumiye, Tanzimat döneminde en çok üzerinde durulan kavramlardan biri olmuştur. Cevdet Paşa, Fransızcadaki *opinion publique* kavramından

yola çıkararak bu deyimı ortaya atmıştır. Cevdet Paşa, efkâr-ı umumiye ya da efkâr-ı âhmed dediği kamuoyunun olayların akışındaki rolünü belirtmeye, açıklamaya çalışmıştır. Sözelimi Paşa, Yeniçeriliğin kolaylıkla ortadan kaldırılmasını efkâr-ı umumiyenin desteğine bağlar: "*Bu vak'a efkâr-ı umumiyenin âlemde ne büyük tesiri olduğuna delil-i vazıhtır*" der. Paşa, yine halkın gözlerinin oldukça açıldığını da ekler.

Şinasi'den sonra Namık Kemal de çağdaş bir toplumda kamuoyunun önemini vurgulamıştır. Namık Kemal bir ülkede kamuoyunun oluşması için en büyük araç olarak gazeteyi görmektedir. O, gazeteyi bir vatan hizmeti saymaktadır. Vatan için en büyük terakkiyi edebiyatta ve edebiyatta en büyük terakkiyi gazetelerde görmektedir. Ona göre matbuat yani gazete, bir dilin sesini işittirme ve bir kaleminden çıkan yazıyı yüz binlerce okuyucuya ulaştırma *imtiyaz-ı feyyazesine* sahiptir. İnsanlık bu sayede, üç dört bin yıllık mesafeyi bir iki yüzyıl içinde alabilmiştir. "*Gazetenin en büyük vazifesi halkımıza kavaid-i siyasiye ve terakkiyat-ı medeniyeye müteallik malumat vermektir*". Çünkü, bir ağızdan çıkan sözü dünyanın her tarafına dağıtmak matbuatın şanındandır.

Namık Kemal şöyle diyor: "*Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi... Bugün Osmanlıların bir edebi lisanı varsa gazeteler sayesinde*".

Gazetelerin rolünü daha da açıklığa şu sözlerle kavuşturuyor:

"Devlet bir muntazam Encümen-i Daniş açmış olsaydı belki edebiyatın terakkisine gazeteler kadar medar olmazdı. Herkesi senelerce politika talimine çalışsaydı efkâr-ı umumiye gazeteler kadar hizmet edemezdi".

TARİH GEZİNTİLERİ

Sözün kısası, Namık Kemal'e göre: "*Gazete, vatani bir meclis-i ülfet haline getirmiştir*".

Basın, Türkiye'nin çağdaşlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Kamuoyu, gazete sayesinde oluşmuş ve yine bu sayede çağdaş kavram ve değerler kamuoyuna mal olabilmektedir.

1908 JÖN TÜRK DEVRİMİ*

Türkiye tarihinin kırılma noktalarını yuvarlak yıldönümlerinde "anmak ve anarak düşünmek" geleneğine ivme kazandıran Hasan Âli Yücel olmuştur. Onun Milli Eğitim Bakanlığı görevine geldiği yılı izleyen 1939, Tanzimat'ın 100. yıl dönümüydü. Tanzimat üzerine Abdurrahman Şeref Bey'in makaleleri ve Engelhardt'ın ünlü eserinin çevirisinden başka elde doğru dürüst bir şey yoktu. Evet Yücel, "milli davamızın mühim safhalarından biri olan tarihimizin bu hamlesini" bir bütün olarak anmak için hemen hazırlıklara girişti ve ortaya 1000 sayfalık anıtsal bir eser çıkardı.

Yücel'in bu soylu ve bilinçli davranışı ne yazık ki, Atatürkçü geçinen, Atatürkçülüğü elden bırakmayan, 1938'den sonraki atılımlara gözlerini kapayan kimi yazar ve ozanlarca "*Tanzimat'a dönüş*" olarak nitelendirildi ve savunuldu. Yücel için "*o zaten Mevlevî'ydi bu işlerden anlamazdı*" gibi sözler bile söylendi. Bu tutum, Atatürkçülüğü dar mı dar kalıplar içine sokan zihniyetten başka bir şey değildi. Klasikleri kendi dilimizde okumak, Köy Enstitüleri kurarak kırsal kesimi eğitmek, Türk tarihiyle ilgili kaynakları yayınlamak, eski anıtsal eserleri onarmak vb. çabaların hangisi Atatürkçülüğe aykırıdır acaba?

İçinde bulunduğumuz 2008 yılında, Türkiye tarihinin önemli dönüşümlerinden biri yaşanıyor. Devlet kurumları, bakanlıklar, üniversiteler, acaba ne yapıyor, ne düşünü-

* Y.A.R Müdafaa-i Hukuk, Ağustos 2008.

yor? İkinci Meşrutiyet'in bütün yönleriyle ele alınması, günümüze bıraktığı sorunların irdelenmesi gerekmez mi? Evet, bir şeyler yapılıyor, ama parça parça, dağınık... Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 28-30 Mayıs (2008) tarihlerinde düzenlenen "*Jön Türk Devrimi'nin 100. Yılı*" kongresi, bu alanda yapılan etkinliklerin en geniş ve en kapsamlısı oldu. Bu kongrenin düzenlenmesinde dönemin büyük uzmanlarından, emekli Prof. Dr. Sina Akşin'in çabalarını özellikle belirtmek, vurgulamak gerekir. Kongreyle ilgili değerlendirmelere, haberlere kimi dergi ve gazetelerde yer verildi. Elbette Türkiye tarihinin, yakın tarihin bu dönüm noktası irdelenmeli, araştırılmalı, sonuçlar kamuoyu önünde tartışılmalıdır.

Jön Türk Devrimi, unutmamak gerekir ki, önce yurt dışındaki sonra ülke içindeki örgütlenmelerin ortak eyleminin bir sonucudur. Dönemin siyasal durumu da bunda itici bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi ilk örgütlenme 1889 yılının Mayıs ayında Mekteb-i Harbiye'de görüldü. Ermeni olayları nedeniyle duvarlara asılan yaftalar sonucunda örgütün varlığı açığa çıktı. Sürgünler, yurt dışına kaçışlar derneğin çalışmalarını Cenevre, Paris, Kahire gibi yerlere kaydırırdı. Paris merkezinin başını Ahmet Rıza çekiyor, Dr. Nâzım da burada önemli bir rol oynuyordu. Daha sonra Prens Sabahattin farklı bir görüş ve yaklaşımla yurt dışında çalışmalarını sürdürmeye başladı.

Unutmamak gerekir ki, 1908 Devrimi'ni hazırlayan koşullar Makedonya'da oluştu ve gelişti. Şam'da Hürriyet Cemiyeti'ni kuran Mustafa Kemal, derneğin bir şubesini Selanik'te açmış, ancak görev başına dönme zorunluluğu yüzünden bu kuruluş pek gelişmemişti. Ne var ki, dernek içinde yer alan kimi üyeler 1906 yılında İttihat ve Terakki Ce-

miyeti'ni kurdular. Dr. Nâzım'ın çabalarıyla Selanik ile Paris merkezi arasında birleşme sağlandı.

1907'de Rus Çarı ile İngiltere Kralı'nın Reval'de buluşup görüşmeleri, Türkiye'nin paylaşılmasına yönelik bir hareket olarak yorumlandı ve Cemiyet eyleme geçmeye karar verdi. Olaylar hızla gelişti. Şemsi Paşa, dağa çıkan Niyazi'yi yakalamakla görevlendirildi. Fakat Manastır'da Saray'a telgraf çekmek için arabasından inerken bir subay (Atıf Kamçıl) tarafından öldürüldü. Firzovik'te toplanmış olan halk, Meşrutiyet'in ilanı için Saray'a başvurmuştu ve Yıldız'a tel çekildi. Çekilen tellerin sayısı giderek arttı. Sadarete Sait Paşa getirildi. Çekilen telgraflardan bunalan Saray, özellikle veliahte "*biat*" edileceği yolundaki tehdit üzerine Anayasa'yı yürürlüğe koymak zorunda kaldı. 24 Temmuz'da gazetelere gönderilen irade-i seniyye, anayasa uyarınca seçimlerin yapılacağını bildiriyordu. Oysa, 23 Temmuz'da Manastır'da Meşrutiyet ilan edilmiş, halk coşkuyla sokağa dökülmüştü. Selanik, "*Özgürlüğün kâbesi*" olmuştu. Coşkulu gösteriler, çok geçmeden İstanbul ve İzmir'de de kendini gösterdi. Müslim ve gayrimüslimler arasında tam bir uzlaşma ve kaynaşma görüldü. Din adamları sokaklarda kucaklaşıyor, kadınlar peçelerini çıkararak bu gösterilerde yer alıyordu. "*Yaşasın Ordu, Yaşasın İttihat ve Terakki, Yaşasın Millet*" avazeleri yanında Abdülhamit'in adı da dillerden düşmüyordu. Abdülhamit memnun görünüyordu. Meşrutiyet'in ilanın ilk Cuma selamlığı tam bir gösteriye dönüşmüştü. Tunaya'nın deyiimiyle "*Kayıtsız şartsız sanılan bir özgürlük fikrinin yarattığı anarşi her türlü düzen sınırını yıkıyordu*". Öyle ki, Halit Ziya, *Sabah*'ta çıkan bir yazısında halkı "itidal"e çağırıyordu. İkinci Meşrutiyet'in ilanı, İmparatorluğu parçalamak isteyen büyük devletlerce hiç de iyi karşılanmadı.

Yusuf Hikmet Bayur, o coşkulu günlere gönderme yaparak, şu değerlendirmeyi yapar: "*Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat'i olarak boşa çıkarmıştır*".

Öyle ki, 1908 Temmuz'unda dünyada pek çok kimse, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulduğunu sanıyordu. Daha açıkçası, Adriyatik Denizi'nden Kızıldeniz'in güneyine ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir imparatorluğun parçalanıp ortadan kaybolacağı ve kalan kısmının da sömürge durumuna düşeceği o coşkulu günlerde kimsenin aklına gelmezdi. Yalnız burada bir nokta üzerinde durmak gereğini duyuyoruz ki, o da şudur: "*İttihat ve Terakki olmasaydı, Rumeli'deki subaylar ayaklanmasa ve Meşrutiyet ilan edilmeseydi, imparatorluk devam ederdi*". vb. Bu görüşleri bugün de yani Meşrutiyet'in üzerinden yüzyıl geçmesine karşın savunanlar vardır. Böyle bir savunma yanlış ve yanıltıcıdır. Abdülhamit yönetimi çürümüştü. İmparatorluk uluslararası kapitalizmin bir çekişme alanı haline gelmişti. Petrol, 20. yüzyıl başlarında büyük önem kazanmış, başlarına bir *Türk* sözcüğü getiren yabancı şirketler ülkeyi daha çekişmeli bir kouna getirmişti. Demiryolu imtiyazları kapanın elinde kalıyor, Saray'da alınan rüşvetlerin hesabı bilinmiyordu. Ayaklanmalar ülkedeki güvensizliği daha da artırıyordu. Yemen bir Türk mezarlığına dönüşmüştü. Makedonya, Girit, Bosna-Hersek elden çıkacak gibi görünüyordu. Genç subaylar buna katlanamazlardı. Meşrutiyet'ten sonra ordunun siyasetten çekilmesi gündeme geldi. Mustafa Kemal bunu savunduğu için dışlandı. Gazeteler her gün Enver ve Niyazi'nin en küçük hareketlerini destana dönüştürürken

Mustafa Kemal'in adı geriye itildi. Hareket Ordusu'yla İstanbul'a geldiği zaman Yeşilköy İstasyonu'nda çekilen bir resmi o dönemin önemli bir anısıdır.

17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açıldı. Ülkenin kayıpları çoktan başlamıştı. İttihat ve Terakki ihtilal yapmış, fakat yönetime el koymamıştı. İktidarı dışarıdan denetliyordu. Genç subayların o zaman iktidara neden el koymadığı sorusu gündeme gelir. Bu, onların cesaretsizliği, deneyimsizliği ile açıklanır. Ancak bu yaklaşım doğru değildir. Çünkü o günlerde Abdülhamit'in çürümüş yönetimi hâlâ bir heyula gibi ayakta duruyordu. İttihat ve Terakki'nin hatırı sayılır karşıtları vardı. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki 1913 darbesiyle tam anlamıyla iktidarı ele aldı. Bu darbe çok eleştirildi. Ancak, bu darbeye, Edirne Bulgarlara teslim edilmekten kurtulabildi.

1909'da karış karış Anadolu'yu daha sonra Doğu Anadolu, Suriye ve Balkanlar'ı gezecek olan *Tanin* yazarı Ahmet Şerif, Meşrutiyet'e karşın pek çok yerde eski yönetimin, eski zihniyetin, eski feodal yapı ve ilişkilerin devam ettiğine tanık olmuştur.

Tunaya, İttihat ve Terakki deneyiminin Cumhuriyet için bir laboratuvar olduğunu kabul eder. Prof. Sina Akşin de bu görüşü benimser. Cumhuriyet'in İttihat ve Terakki'nin mirasıyla beslendiği de öteden beri ileri sürüldü. 1944'te *Firzovik Toplantısı* üzerine bir eser yazan ve eseri İzmir'de basılan Süleyman Külçe, kitabın önsözünde şöyle yazıyordu:

"Güzel Cumhuriyet'imizin tahakkukuna ve gelişmesine dair birçok yazılar yazıldığı halde ona basamaklık etmiş bulunan Meşrutiyet idaresinin kabulünü yaratan sebeplerin birçokları henüz karanlıktır".

Prof. Lewis de Genç Türkler'in , İttihatçıların sahneden çekilmesinden sonra ortaya çıkacak olan yeni Türkiye'ye yol hazırladıklarını vurgular. Kapitülasyonların kaldırılması, eğitim alanında yapılan çalışmalar, kadınların yavaş yavaş iş yaşamına atılması, bir Türk burjuvazisi yaratma girişimleri bu hazırlığın adımlarından sayılabilir. Fakat unutmamak gerekir ki, İttihatçıların biçtiği elbise Cumhuriyet'e göre değildi ve İmparatorluğa uygundu. Padişahsız ve Halifesiz bir düzen düşünülüyordu. Hatta İttihatçıları ilgilendiren temel sorunlardan biri de, ileride başa geçecek olan şehzadelerin iyi bir eğitimden geçirilmesiydi. 1917'de çıkarılan aile karnamesi çok evliliğe son vermiyor, ancak ikinci evliliği ilk eşin iznine bağlıyordu.

İttihat ve Terakki, Ziya Gökalp'in kişiliğinde önemli bir düşünür buldu. Bayur'un belirttiğine göre Ziya Gökalp, aslında yazılarını İttihat ve Terakki'nin merkez-i umumide aldığı kararlar doğrultusunda yazıyordu. Dr. Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki'den, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra hatta daha önce dışlandı. Bu dışlanma hem onun Viyana elçiliğinde bir görev kabul etmesi hem de kendisinin siyasetten çekilerek tamamen bilimsel etkinliklere ağırlık vermesiyle açıklanabilir. Oysa onun düşünceleri daha köktendi. 1912'de *İttihat* dergisinde çıkan bir yazısında sözün tam anlamıyla laik bir düzeni savunuyordu; medreselerin, tekkelerin kapatıldığı, fesin kaldırıldığı, tek evliliğin geçerli olduğu bir Türkiye düşlüyordu. İttihat ve Terakki son aşamada Türkçülüğe yöneldi. Ancak bu, Turancılığa doğru giden bir Türkçülüktü. Böyle olmakla birlikte Türkçülük akımı, Türklüğün İslamcılık ve Osmanlıcılık içinde eriyip gitmesini önlemiştir. Üstelik Türk tarihinin kaynaklarına in-

1908 JÖN TÜRK DEVRİMİ

mek için gereken ortamı hazırlamıştır. Köprülü'nün burada oynadığı rolü de özellikle vurgulamak gerekir.

Son olarak, dönemin düşünsel ve siyasal yaşamında önemli bir yer tutan *Tanin* Başyazarı Muhittin (Birgen)'in şu sözlerine yer veriyoruz:

"Bir imparatorluğun yıkılışı, bunun yerine bin müşkülâtla, bin emekle bir Cumhuriyet'in kuruluşu, küçük bir şey değildir. 908'den 922'ye kadar tam on beş sene mütemadi bir mücadele ile geçen bir tarih devri, yüz binlerce insanın kanına, canına, servetine mal oldu. Bu devri yaşamış, içinde amelelik etmiş olan bizler eğer bütün vukuatın ince bir tahlilini ve bu tahlil üzerine kurulmuş sağlam bir terki-bini yapamazsak nereden gelip nereye gitmekte olduğumuzu tamamen anlayamayız..."

ANADOLU'DAN ARNAVUTLUK, SURİYE VE TRABLUSGARP'A TANİN*

İkinci Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra *Tanin* gazetesi Anadolu'yu daha yakından tanımak ve tanıtmak amacıyla yazarlarından Ahmet Şerif'i buraya göndermiş ve bu yazarın gözlemlerini içeren mektupları gazetede *Anadolu'da Tanin* başlığı altında yayınlamıştı. Daha sonra *Tanin*, bu mektupların bir bölümünü aynı başlık altında bir kitap olarak 1910 yılında bastırdı. İşte bu kitaba alınmamış 11 yazıyı da ekleyen Mehmet Çetin Börekçi, 1977 yılında günümüz diliyle açıklayıcı notlarla söz konusu eseri yeniden yayınladı.

Aşağıda görüleceği gibi *Anadolu'da Tanin*, ilk yayınlandığı tarihte olduğu gibi büyük bir ilgi gördü. İşte *Anadolu'da Tanin*'i yeniden güncelleştiren Çetin Börekçi'yi yıllar önce Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'nun o güzelim havası içinde tanıdım. Ben okula girdiğimde Çetin son sınıftaydı. O da benim gibi Tarih Bölümü'ndeydi. Son derece çalışkandı. Okul (yatıp kalktığımız, meslek derslerini gördüğümüz yer), fakülte ve arşiv üçgeni içinde günlük yaşamını sürdürüyordu. Asistan olarak fakültede kalacağı söyleniyordu ki, bu doğrudu. Nitekim fakülteyi bitirir bitirmez Edebiyat Fakültesi'nin Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'nde (Anabilim Dalı) görevine başladı. Yaşamında evlilik dışında bir değişiklik olma-

* *Kitap Gazetesi*, 120 (2001).

dı. Bu kez daha çok çalışıyor, Osmanlı döneminde Sırp isyanları üzerindeki doktora tezini hazırlıyordu. Eğer bu tez kabul edilmiş olsaydı, son yıllarda Balkanlarda patlak veren olayların içyüzünü daha yakından kavramak olanağını bulacaktık. Çetin Fransızcasını ilerletmeye çalışırken Almanca da öğreniyordu. Bizler için örnek alınacak bir tutum sergiliyordu.

Çetin, fakültede sola kaymıştı. O zaman Edebiyat Fakültesinde solcu bir asistan olmak anlaşılır gibi değildi. Bu yüzden geleceğinden kaygılanmaya başladı. Hiç unutmam, 1 Temmuz 2001'de yitirdiğimiz Prof. Nejat Göyünç, doçentlik dosyasını bitirip teslim ettiği zaman, Çetin aynen şöyle demişti: "*Nejat Bey, siz kurtardınız, bakalım biz ne yapacağız?*". Nitekim Çetin'in tezi kabul edilmedi ve Çetin sözün tam anlamıyla "harcandı". O da Milli Eğitim'e geçti. Yıllarca Çarşamba (Fatih) İmam Hatip Okulu'nda (şimdi lise) tarih öğretmenliği yaptı. Sonra yanılmıyorsam, bir yüksek okulda bir süre çalıştıktan sonra emekliye ayrıldı. Kendisini uzun süre görmedim. Bir yaz akşamı İstanbul'da birkaç Yüksek Öğretmenli arkadaş Ortaköy'de buluştuk. Çetin de geldi. O da ne!.. Çetin inanılmaz bir kılığa girmişti. Başında takke, ayaklarında terlik, üstünde şalvar, sırtında yakasız bir gömlek ve cüppe. Sakal da uzatmıştı. Çetin dinci bir partinin militanlığına soyunmuştu ve bu partide bir çeşit danışmanlık yapıyordu. Yemeğe kalmadı ve partisinin Kadıköy'deki toplantısına katılmak üzere aramızdan ayrıldı.

Aradan çok geçmedi. Çetin bir gün İzmir'e geldi. Gelış nedeni, burada atadan dededen kalan bir evin, bağlı olduğu partiye devir işlemlerini yapmaktı. Buca Eğitim Fakültesi'nde Prof. Salih Özbaran'ın odasında buluştuk. Ye-

meğe gittik. Çetin inanılmaz şeyler söylüyor, Cumhuriyet'e ve Türk Devrimi'ne verip veriştiyordu. Yemekte başlayan tartışma otobüste de devam etti ve benimle kavgaya tutuştu. Konak'ta ayrıldık ve bir daha da görüşemedik. 2000 yılı Haziran'ında vefat ettiğini öğrendim. İçim acıyla doldu. Yüksek Öğretmen Okulu'na girdiğim günlerde tanıdığım eski bir dostu yitirmenin sızısını yüreğimde duydum. Düşündüm. Çetin bir uçtan öbür uca sıçrayan, pek de uzun sayılmayan yaşamını (d. 1939) noktalarken geriye ne bırakmıştı? Şüphesiz çok şey bırakmadı. Daha doğrusu bırakmasına fırsat verilmedi. Böyle bir fırsat daha genç bir asistan iken onun elinden alındı. Ancak *Anadolu'da Tanin*'i tanıtmaya yönelik bu satırları kaleme alırken Çetin'in anısını da saygıyla anmanın bir borç olduğunu biliyor ve bu borcu yerine getirmeye çalışıyorum.

Önce konuyu kısaca özetlemeye çalışacağım. *Tanin* gazetesi İkinci Meşrutiyet'in ilanından (1908) bir süre sonra Hüseyin Kâzım Kadri, Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit Yalçın tarafından kuruldu. Gazete giderek İttihat ve Terakki'nin görüşlerini savunmaya başladı. Hüseyin Cahit "Onu [yani İttihat ve Terakki'yi] desteklemeyelim de kimi destekleyelim?" diyordu. Çok geçmeden Fikret "Lain" olarak nitelediği bu gazeteden ayrıldı. Fakat *Tanin* dönemin en etkili ve içeriği dolgun gazetelerinden biri olma özelliğini koruyordu. *Tanin* kuruluşunun ertesi yılında Anadolu'nun "ahvalini" yerinde incelemek için yazarlarından Ahmet Şerifi buraya gönderdi. Kimdi Ahmet Şerif? Onun hakkında ancak *Anadolu'da Tanin*'in sadeleştirerek yeni harflere çevrilmesinden sonra daha ayrıntılı bilgi edinebildik. Daha önce, onun bir resmi *Nevsal-i Milli*'nin *Tanin* gazetesine ayırdığı bir sayfada yer almıştı. Çetin'in yoğun araştırmaları so-

nunda Ahmet Şerif'in ölümünden sonra gazetelerde yayınlanan yazılar gün ışığına çıkmış ve mezartaşı da keşfedilmiştir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Ahmet Şerif, 1883 yılında doğmuş, 7 Ağustos 1927'de ölmüştür. *Tanin* gazetesinin yazı kadrosu içinde yer almış, Trablusgarp ve Balkan savaşlarını da izlemiştir.

Ancak Ahmet Şerif'in asıl büyük hizmeti İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkenin durumunu yakından görmek için yollandığı Anadolu'dan gazetesine gönderdiği yazıları kaleme almasında yatmaktadır. Anadolu'da başlayan bu gezi yıllarca sürecek ve o zamanki İmparatorluğun geniş coğrafyasını hemen hemen baştan başa kat edecektir.

Ahmet Şerif, Bursa'dan başladığı gezilerini sürdürürken gözlemlerini mektuplar halinde gazetesine gönderiyor ve bu yazılar *Anadolu'da Tanin* başlığı altında yayımlanıyordu. Sonra *Tanin*, bu mektupların önemli bir bölümünü yine aynı başlık altında kitaba dönüştürdü. Bunu yaparken *Tanin*, bu yazıların İkinci Meşrutiyet'in başlangıcında Türkiye'nin ne durumda bulunduğunu gösterecek önemli belgeler olduğunu göz önünde bulundurmıştı. Bu nedenle yayın kurulu bu yazıların gazete sütunlarında kalmasını istemiş ve kitap haline getirilmesini uygun görmüştür. Çünkü, "*Bu zamanın en kıymetli bir tasnifi halinde şu kitap sonsuza değin elden ele gizecektir*".

Anadolu'da Tanin'in önemi zaman zaman vurgulanmıştır. Vedat Günyol, Niyazi Berkes, Orhan Şaik Gökyay bu yazılara dikkati çeken yazarlarımız arasında yer almaktadırlar. Çetin Borekçi işte bu kitabı 1977 yılında sadeleştirerek, kitaba girmemiş 11 yazıyı da ekleyerek açıklayıcı notlarla yayımlamıştı. Gerçekten kitap o günlerde kamuoyunda büyük bir ilgi görmüş, basın yayın organlarında önemli bir yan-

kı bulmuştu. Çetin'in de bununla ilgili olarak bir TV programına çıktığını anımsıyorum.

Çetin daha sonra Ahmet Şerif'in *Tanin*'de çıkan diğer gezi yazılarını da toplayarak aynı yöntemle ve iki cilt halinde bastırdı. Böylece *Tanin*'in kütüphanelerde fersude olmuş, tozlanmış sayfaları arasından çıkarılan bu yazılar, tarihimizin belli bir dönemine önemli bir ışık tutmaktadır. Kitaba yazdığı "Yeni Bir Evliya Çelebi" başlıklı sunuş yazısında Prof. Dr. Sina Akşin, bu yazıların önemini şöyle vurgulamaktadır:

"Bu kez yayınlanan Anadolu'da Tanin 1910'da çıkan kitabın içinde bulunmayan daha pek çok mektubu ve bazı makaleleri içermektedir. Bunun için Tanin koleksiyonlarını tarayan Çetin Börekçi böylece bilim ve kültüre çok büyük bir hizmet yapmış oluyor. Eline kalemine sağlık. Bu kitap çok değerli bir eserdir, çünkü Osmanlı Devleti'nin İkinci Meşrutiyet'in başlarındaki ayrıntılı bir tablosunu vermektedir. A. Şerif Anadolu'da 50'den fazla kasaba ve kente girmiş, onları anlatmıştır. Bunu da Türk tarihinin çok önemli bir anında yapmıştır. Çünkü 1908'de Türkiye artık kendi Ortaçağını geride bırakıyor, son çağına ya da modern çağına geçiyordu. Demek ki A. Şerif'in tespit ettiği, bu çağ değiştirmenin eşiğindeki Anadolu taşrasıdır".

İki cilt olarak bastırılan kitabın birinci cildi, Ahmet Şerif'in Anadolu'daki gezilerine ilişkin mektuplarını kapsamaktadır. Onun Anadolu gezileri 1909 yılında başlamış, aralıklarla devam ederek bütün Anadolu'yu kucaklayan bir ivme kazanmış ve 1913-1914 Adapazarı-Bolu gezileriyle nokatlanmıştır. Yine bu birinci ciltte kısa İstanbul gezileriyle, 1912 seçimleri sırasında ayan ve eşrafın baskısıyla Eskişehir'de çıkan olayları yerinde incelemek üzere yeniden Eskişehir'e gi-

derek derlediği bilgileri "Eskişehir'in 31 Martı" başlığı altında yazdığı birkaç dizilik mektupları da yer almaktadır.

Kitabın ikinci cildi de Ahmet Şerif'in Arnavutluk, Suriye ve Trablusgarp'ta 1910-1912 tarihleri arasında yaptığı gezilerle ilgili mektuplarını içermektedir. Bu kısa bilgiler bile o zamanki koşullar içinde *Tanin* muhabirinin ne kadar geniş bir alanı dolaştığını, dolaşabildiğini ortaya koymaktadır.

"Hürriyet'in ilanı"ndan sonra Anadolu'yu kent kent, kasaba kasaba, hatta köy köy gezen bu keskin gözlemci yazar, bize o dönem Türkiye'sinin tam ve kusursuz bir tablosunu çizmektedir. İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş fakat yönetsel, ekonomik ve kültürel yapıda henüz köklü bir adım atılamamıştır. Eski yönetimin kalıntıları, temsilcileri bütün heybetiyle ayakta durmaktadır. Tembel, miskin, atıl mutasarrıflar, yargıçlar, müdürler hiçbir varlık gösterememektedir. Devlet daireleri birer tembellik yuvasıdır, deyim yerindeyse miskinler tekkesidir. Buralarda bol bol kahve ve çay içilir. Kestirme yapılır. Hapishaneler en küçük sağlık koşullarından yoksundur. Ayan ve eşrafın halk üzerindeki baskısı bütün ağırlığıyla devam etmektedir. Herhangi bir kazaya bir memur atanır, gelir göreve başlar. Memleketi soyan eşraf tarafından karşılanır, kendisine her türlü kolaylık gösterilir. Paraya ihtiyacı olup olmadığı sorulmakta kusura olunmaz. Bir gün gelir ki o memur, hükümetin değil, ağanın memuru olmakta gecikmez. İşte yönetimdeki bu zayıflıktan, hükümeteşizlikten en çok yararlanan da eşraf denilen zorbadır" (s.31). Ahmet Şerif'in bu ilginç gözlemi Refik Halit'in *Memleket Hikâyeleri*'nde ve Reşat Nuri'nin romanlarında yer alan ayrıntılarda da yankısını bulmaktadır.

Anadolu'da okulların durumu yürekler acısıdır. Geleceği kuracak çocuklar çok kötü koşullar içinde yetişmektedir.

Okullar sağlık koşullarından yoksun, öğretmenler yetersiz, ana ve babalar çaresizdir. Cahillik her yerde kol gezmektedir. Bütün Anadolu koyu bir karanlığın, bilgisizliği pençesi altında inlemektedir. Her gittiği yerde gayrimüslim okullarını da ziyaret eden Ahmet şerif, aradaki farkın neredeyse bir uçurum olduğunu da dile getirmektedir. Hele hele misyoner okullarında gördüklerine şaşırmaktan kendini alamamaktadır (s.186):

"Kız ve erkek öğrencilerin yüzlerinden hayat, kan fışkırıyor. Ne yalan söyleyeyim, bu duruma imrenme değil, kıskançlık duydum ve bunları görmek istemeyerek Amerika'nın bilmem neresinden gelen adamların, Türkiye'nin en ücra bir köşesinde uyandırdıkları bu küçük uygarlık örneğinden üzgün olarak bir Osmanlı sıfatıyla utanarak çıktım. Böyle Osmanlı kuruluşları görmek için kim bilir daha ne kadar bekeleyeceğiz?"

Anadolu'da temiz ve saf bir halk vardır. Ahlaktaki saflık ve bozulmamışlık tükenmez bir hamurdur (s.19). Pek ihmal edilmiş olan köylerimiz, unutmayalım ki işlenmemiş ham bir madene benzer... Köylünün kalbi büyüktür ve definedir (s.167). Türk köylüsü, dünyanın en iyi, hakka saygı gösteren evladıdır (s.96). Bütün bu iyi niteliklerine karşın Ahmet şerif, halkın her şeyi hükümetten beklemesini eleştirmektedir. *"Bu onun hastalığı, en zayıf tarafıdır"* (s.167). Aynı biçimde *"Hayata genellikle kanaat hakim. Tabiat ne verirse, az ya da çok rıza gösteriyor"* (s.13). Birçok yerde yerel giysiler içinde ticaret yapan Anadolu halkını öven Ahmet şerif, onun belli başlı zaafalarını da böylece dile getirmekten çekinmez. Hele maarif yani eğitim konusunda ki kayıtsızlığı asla bağışlamaz. Her şeyden önce halkın buna

ihtiyaç duyması gerektiği üzerinde durur. Bunu beklemenin de çok pahalıya mal olacağını dile getirir. "*Halkta maarif için teşebbüs*" görülmemesini de (s.175) eleştirmekten geri kalmaz. Sözün kisası Ahmet Şerif, eğitimi ülkenin en büyük kalkınma davası olarak görmektedir. Bu yaklaşım Çetin'in kitabı ilk kez yayınladığı zaman (1977), Ahmet Şerif'in yazılarının iktisadi özden yoksun olarak değerlendirilmesine yol açmış ve biçimci bulunmuştu. Daha doğrusu Ahmet Şerif'in "emperyalizm"den tamamen habersiz olduğu yorumları yapılmıştı. Ancak, onun ekonomik sorunlara ve emperyalizmin oyunlarına tamamen yabancı olduğunu söylemek pek yerinde bir değerlendirme değildir. O, memleketi bir bütün olarak tanımak isterken elbette ekonomik ve toplumsal sorunlarını geri plana itmiyordu (s.251):

"Gerçi memleket görünüşte fakir ve sefil, bütün bayındırlık eserlerinden yoksundur, genellikle vatandaşlar karanlık bir cehalet içindedir. Fakat bunlara rağmen, bu fakirlik ve sefalette, haraplığın ve cehaletin etkili sebeplerinde, ruhunda öyle bir samimi özellikleri var ki, ona nüfuz etmek, bize hem ne faziletli vatandaşlara, ne zengin definelere sahip olduğumuzu, hem de görevlerimizi öğretir; fakat bunun için ancak gezmek ve görmek, tanımak gerekir".

Ahmet Şerif, 1911 yılında İstanbul'un değişik semtlerine yaptığı gezileri yine *Tanin* gazetesinde yayınlamıştı. Yazılarında 1911'in İstanbul'unun ilginç bir tablosu çizilmektedir. Gramafonun toplumda nasıl önemli bir aygıt haline geldiği, kahvehanelerin rolü ve İstanbul'daki taşra tipleriyle ilgili ilginç gözlemlerin bu mektuplarda yer aldığını belirtmek gerekir (s.235-249).

Ahmet Şerif'in üçüncü Anadolu gezisi 1911 yılındadır ve bu geziye İttihat ve Terakki'nin önde gelen adlarından Cavit Bey'le Ömer Naci de katılmıştır. İstanbul'dan vapurla Karadeniz'e açılan yolcular, Samsun'da karaya ayak basmışlar ve buradan Trabzon'a, Trabzon'dan da Van'a kadar uzanmışlardır. Hemen hemen bütün Doğu Anadolu'yu kapsayan bu gezinin notları ancak Bayburt'a kadar olan bölümü kapsamaktadır. Bayburt'tan sonraki gezileri ve yerleri anlatan mektuplar yayınlanmamıştır. Ahmet Şerif'in yazıları, merkeze epeyce uzak olan bu bölge üzerine son derece ilginç gözlemlerle ve anılarla doludur. Halkın yaşayış biçimi, okulsuzluk, yolsuzluk, doktorsuzluk teker teker dile getirilmiş, ayrıca Müslüman halkla Ermeniler arasındaki ilişkilere ağırlık verilmiştir. Ayrıca Cavit Bey'in değişik yerlerde yaptığı konuşmalar yine Ahmet Şerif tarafından tutanağa geçirilerek bunların yayınlanması da sağlanmıştır.

Ahmet Şerif'in dikkatini çeken gelişmelerden bazıları *"dinlerin bir değişiklik, başkalaşım geçirmekte olmasıdır"* (s.311). *"Gerçekten evvelce İslam olmuş bazı Hristiyanların tekrar Hristiyan olması ve buna benzer şeylerin duyulması, insana pek garip geliyor"* diyerek ekler: *"Bu olaylarda, din gayreti ile, Rum papazlarının çalışmalarının büyük payı vardır"*. Oysa bu şaşılacak bir olay değildir. Din değiştirmeler büyük ölçüde 19. yüzyıl ortalarından beri Anadolu'nun kuş uçmaz kervan geçmez yerlerine okullar açarak çalışmalarını sürdüren misyonerlerin çabalarının sonucudur. Ahmet Şerif Gümüşhane'de İslam, Ermeni ve Rumların bir arada yaşadığını söylerken, her üç topluluk arasında ortak dilin Türkçe olduğunu ifade etmektedir. Fakat *"İslamların bulunduğu toplumsal durum, her yerdeki gibidir ve belki daha acıdır. Ziraate pek az uygun olan bu yerde, ti-*

caretle o kadar ilgileri olmayan İslam halk, pek fakirdir, hayatını tam bir zorlukla kazanır. Ruben ve fikren pek aşağı ve merhamete değer bir durumdadır... Ermeniler de ziraat ve ufak tefek ticaretle uğraşıyorlar. Rumların durumu daha iyi görünüyor... fakat herhalde Gümüşhane halkı pek iyi geçinmektedir" (s.321).

Gittiği her yerde Müslüman halkla gayrimüslimler arasındaki ilişkileri anlamaya büyük bir özen gösteren Ahmet Şerif, gördüğü Ermeni köyleri hakkında şu düşünceleri ileri sürer (s.325): "*Ben Ermeni köylerini, bütün anlamıyla Osmanlı buldum. Kendilerinde, gerçek, samimi, vatandaş ruh ve duygusunu gördüm...*" Yalnız İslam köyleri gibi onların da pek çok sıkıntıları vardı. Bu bakımdan "*Artık, Meşrutiyet hükümetinin, bu gerçek vatandaşlarımızla, daha ciddi bir şekilde meşgul olması zamanı gelmiştir, zannolunur*".

Bayburt'un Varzan Ermeni köyündeki yaşam biçimi de Müslümanlardan farklı değildi. Bu, evlerinden giyiniş biçimine kadar her alanda kendini gösteriyordu (s.326): "*Üzerleri toprak örtülü, alçak ve düzensiz evler, duvarlara yapıştırılmış veyahut evlerin önüne istif edilmiş tezekler, İslamların giydiklerinin aynını giymiş Ermeni köylüler ve köy hayatının diğer ayrıntıları, bize, şimdiye kadar gördüklerimizden ve bildiklerimizden fazla bir şey öğretmiş olmuyorlardı. Yalnız, hayat şartları ve geçim biçimi, usûl ve âdetçe Ermenilerle İslamlar arasında, hiçbir fark olmadığı, pek açık bir şekilde, dikkate çarpıyordu*". Sonuçta yazar, "*Ben kendi hesabıma Varzan Köyünde, Ermenilerle aramızda yakınlık olduğunu, ruh ve duygu bakımından da birbirimize ne kadar yakın bulunduğumuzu bir daha anlamaktan büyük bir fayda sağlamış oldum*" diyordu. Çünkü yaşamın bütün ayrıntıları, bü-

tün toplumsal koşullar, bu iki unsuru birleştirmiş, uyumlu hale getirmiş, birbirine kaynaştırmıştır.

Ahmet Şerif, Doğu Anadolu'da, iki unsur arasında varlığı ileri sürülen anlaşmazlığın, kavgaların kaynağına inmeyi de gerekli görmektedir. Nitekim Cavit Bey'e iletilen dilekçelerin çoğunun "arazi kavgalarına dair" olması, sorunun ekonomik yanını ortaya koyuyordu. Ancak her şeyden önce Ermenilerle hükümet arasında bir güven duygusunun oluşması şarttı. Bunu gösteren belirtiler de yok değildi. Bayburt'u ziyaretinde yine Ahmet Şerif, yalnız Ermenilerin değil, İslamların da aynı kuvvetten şikâyetçi olduklarını yazmaktadır (s.331): "*O kuvvet ise, zorlu ağalar ve zorba güruhu ile çok defa, onların elinde bir oyuncak olmaktan kurtulamayan, hükümet manivelasıdır...*"

Ahmet Şerif'in Doğu Anadolu, özellikle Türk-Ermeni ilişkileri konusundaki gözlemleri, izlenimleri İstanbul'da yayınlanmakta olan *Aravelk* ve *Azadnamard* gazeteleri tarafından eleştirilmiş ve bu gazeteler, yazılanların gerçeği yansıtmadığı üzerinde durmuşlardır. Ahmet Şerif'in bunlara verdiği yanıt, son derece önemlidir ve Türk-Ermeni çekişmesinin kökeninin anlaşılması yönünden de bugünkü araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (s.333-345).

Ahmet Şerif'in 1913-1914 yılları arasında Adapazarı ve Bolu gezisiyle ilgili olarak bir okul hakkında verdiği bilgi ve Çetin'in düştüğü bir dipnot beni son derece duygulandırdı. Onu burada aktarmak isterim. Ahmet Şerif Adapazarı'nda biri resmi, diğeri özel "Rehber-i Terakki" okulunu ziyaret etmiştir. Çetin'in düştüğü nota göre burası Sait Faik'in okuduğu okuldur. Sait Faik, 1906 doğumlu olduğuna göre, Ahmet Şerif'in burayı ziyaret ettiği sırada (1913) belki o da öğrenciler arasında idi. Geleceğin bu ünlü yazarı, aca-

ba Ahmet Şerif'i görmüş müdür? Görmüşse neler düşünmüş, neler duymuştur? Kim bilir?..

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllarda ülke kaynıyordu. Ayaklanmalar, yabancı devletlerin ülke topraklarına el koyması, bağımsızlık hareketleri sürüp gidiyordu. Arnavutluk'ta da durum farklı değildi. 1909'da çıkan bir ayaklanma bastırıldı. 2 Mart 1910'da ikinci Arnavutluk Ayaklanması patlak verdi. İşte Arnavutluk'un durumunun önem kazanması üzerine *Tanin* gazetesi, güçlü bir yazarın oraya gönderilmesi gerektiğini göz önünde bulundurarak Ahmet Şerif'i Arnavutluk'a göndermeye karar verdi. İşte eserin ikinci cildinin önemli bir bölümü Ahmet Şerif'in Arnavutluk gezisi mektuplarını kapsamaktadır. Ancak bu gezi notlarının bugünkü Arnavutluk'la ilgisi yoktur. Kosova vilayeti ile, Yeni Pazar Sancağı'nı içine almaktadır. Ayaklanma önemli olduğu için doğrudan doğruya Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa o bölgeye giderek sert önlemler almış ve bu ikinci ayaklanmayı bastırmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı ise Mustafa Kemal idi.

Ahmet Şerif, Yakova'dan başladığı gezisini İpek, Yenipazar, Seniçe, Yeni Varoş, Taşlıca'da vb. sürdürdü ve son derece dikkate değer yazılarını *Tanin*'e gönderdi. Bu gezide Ahmet Şerif, Arnavutları yakından tanıma fırsatını bulmuştur (II, s.24): "*Arnavutlarda en fazla takdir edilecek şeyler, birlik, nefse güven, onur duygularıdır. Onların ne kadar birlik olduklarını bize olaylar da ispat ve izah eder. Bu tabii bir duygudur. Fakat biz, bunu lehimize, vatan ve milletin selameti yönüne kullanabilmeliyiz. Nefse güven ve onur duyguları ise, her Arnavut'ta tam bir açıklıkla görülür...*"

Harbiye Nazırı, Arnavutların elindeki silahları toplamaya karar vermişti. Ahmet Şerif, silahın bir Arnavut için ne an-

lama geldiğini çok iyi kavradığından bu kararın sakıncaları üzerinde durmaktan geri kalmıyordu (II, s.24-25):

"Düşünmeli ki, silahı, Arnavut'un namusu, ruhu, her şeyidir. Bunu teslim etmeyi o, büyük bir fedakârlık sayar. Gelecekte, ne olacağından ise bütünıyla emin bulunmadığından, henüz kararsızdır. Bunun için, hükümet, bugün elinden silahını aldığı, yani kendilerinde büyük bir fedakârlık yapmaya mecbur ettiği Arnavut'un hayatında, bir boşluk bırakmış olmamak için, onu, adaletin silahı, kanunun silahı ile donatmakta acele etmelidir..."

Ahmet Şerif, burada da eğitimin yetersizliğinden, işsizlikten, eşrafın nüfuzundan sık sık söz etmekte, çoğu kez de kahvehanelerin bolluğunu işsizliğin bir göstergesi olarak ele almaktadır. Öğretim dili Türkçe olmakla birlikte çocukların çoğu Türkçe bilmemekte ve anlamamaktadır. Bu ise öğrencileri ezberciliğe itmektedir. Yine Ahmet Şerif, Anadolu'da gördüğü gibi, buralarda da halkın eğitime rağbetinin hiç derecesinde olduğunu üzüntüyle kaydetmektedir. Buna karşın Taşlıca'nın bir köyünde katıldığı bir sınavda öğrencilerin başarısını övmekle bitirememektedir (II, s.65-67). Ahmet Şerif'in üzüntüyle kaydettiği olaylardan biri de 10 Temmuz'a yani Anayasa'nın yürürlüğe konduğu günün yıldönümüne duyulan ilgisizliktir (II, s.93):

"Bu köylerin de 10 Temmuz'la hiç ilgileri, tanışıklıkları duyulmuyordu. Onlara göre, bugünün de diğerlerinden hiçbir farkı yoktu. Onlarca, her şeyden evvel, yiyecek, ekmek, hayvanlara her taraf karla kapanarak günlerce dışarıya çıkılamayacak zamanlarda yedirecek ot lazımdı ve bütün çalışmaları, günlerce didinmeleri, hep bu endişeyle toplanıyordu..."

Oysa Ahmet Şerif, ilk Anadolu gezisine çıktığı zaman Bigadiç'te 10 Temmuz kutlamalarına tanık olmuş ve bu en büyük milli bayramın bireylerin yüreklerine getirdiği yüksek duyguların dışavurumunu anlatmakla bitirememiştir.

Tanin gazetesi, Suriye, Havran ve Cebel-i Dürüz'deki durumu incelemek, askeri harekâtı yakından izlemek üzere bu kez Ahmet Şerif'i Suriye ve Lübnan'a gönderdi. "Suriye Hatıraları" da böylece *Tanin*'de yayınlandı. Oldukça uzun olan bu gezi yazılarında, söz konusu yörelerin sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna önemli bir ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin buralardaki varlığı da sorgulanıyordu. Sözgelimi "*Beyrut, mesela Anadolu'nun veya hut Rumeli'nin filan bir yerindeki bir olay için, kendisine bir üzüntü payı ayırmayı aklına bile getirmez. Beyrutlu, yalnız Beyrut'unu düşünür. Onun için, bundan ötesi yoktur*" (II, s.107) diyordu. Beyrut'un çelişkili yaşamı ve konumu da Ahmet Şerif'in gözünden kaçmamıştı (II, s.106):

"Beyrut'ta iki tarz hayatın, birbirine hiç temas ve münasebeti olmayan iki âlemin garip bir karışması, her yerde ziyaretçinin bakışına çarpar ve bundan bir anlam çıkarılması güç olur. Burada düzenli mağazaların, binaların, otellerin ve gazinoların yanında, sefil ve iğrenç görünüşlü dükkâncıklar, sık mösyöler ve beyler, entarili adamlar, yalın ayaklılar, beyaz donlular görülür. Gösterişli ve debdebeli landolar [kupa arabası], elektrikle hareket eden tramvayların önünde, arkasında -biri önde diğeri arkada, birbirine bağlı olmak üzere- iki merkebin, ya iki katırın veyahüt iki zayıf beygirin çektiği uzun yük arabaları görülür".

Ahmet Şerif'i asıl ilgilendiren bir sorun da Osmanlılık duygusunun bu ülkelerde kök salıp salmadığıdır. Halkta ve özellikle gençlerde bu duygu son derece zayıftır. Gördükleri, duydukları kendisinin bir Osmanlı vilayetinde değil, yabancı bir ülkede olduğu kanısına kapılmasına yol açar. "*Bu bir acı gerçektir ki, benim gibi bu bölgeden şöyle bir geçmiş olanların kalbini sıızlatmış olacaktır*" (II, s.109). Nitekim "*ne kadar inkâr edilmek istenirse istenilsin, ne kadar başka taraflara çekilmek istenirse istenilsin buralarda bir Türk-Arap değil fakat bir Türklük-Araplık meselesi vardır*" der (II, s.127). Çünkü bu ülkede her şeyi temsil eden ve özümseyen Araplıktır. Türklerin oluşturduğu Osmanlı Tarihi, "*daima bu kıtaya yabancı kalmış ve Osmanlı hükümeti, bir misafır vaziyetini korumuştur ve hatayı yüzyıllar, seneler bugüne kadar yuvaramamıştır*". Ahmet Şerif, bunun düzeltilmesinden yanadır. Çünkü o tarihlerde Osmanlılık ya da "*İttihad-ı anasır*" düşüncesi henüz canlılığını korumaktadır. Ahmet Şerif, memleket halkının ruhunun ele geçirilmemiş olmasından yakınmaktadır. Nitekim bunlar yüzyıllarca Osmanlı adı altında yaşadıkları halde, Osmanlılığa ait hiçbir iz görülmemektedir. Sorun bir Türk-Arap sorunu değil, fakat Osmanlılık-Araplık sorunudur. Burada Osmanlılığı temsil edecek doğru dürüst okullar yoktur. Buradaki okulların çoğunda İngilizce, Fransızca okutulmaktadır. İmparatorluğun resmi dili olan Türkçe bu okullarda öğretilmez, öğretmenler bile Türkçeyi bilmezler. Seçimler bile bir Araplık-Türklük kavgası haline gelmektedir. Hükümet "*diğer unsurları Türkleştirmek istiyor*" yaygarası bütün bu yörede etkili olmaktadır. Türkçe basın da burada etkili değildir. Yerel yani Arapça basının etkisi çok geniştir. Ahmet Şerif bir yandan şimdiye kadar yapılan yanlışlıkları sayıp dökerken, bir yan-

dan da birtakım öneriler getirmekten de geri kalmıyor. Bunlar arasında *Tanin*'in Suriye'de Arapça olarak çıkarılması önerisi de vardır.

Ahmet Şerif Beyrut'ta "maarif" sorununu incelerken yabancı eğitim kurumlarının, misyoner okullarının olumsuz işlevlerini de dile getirmektedir. Beyrut'ta en ileri giden çalışmayı yapan Amerikan Protestan Kurumu, yani külliyesidir. Fermanda bu okulun yalnız tıp öğrenimi yapmasına izin verilmekle birlikte külliye sekiz öğretim dalına bölünmüştür. Okulun temel görevi ise Protestanlığı yaymak ve genişletmektir. Bunların beyinlerini yıkadıkları çocuklar arasında Müslümanlar da vardır. Cizvitler de aynı yönle çalışmaktadır. *"Beyrut'ta pek eski ve tarihi olan Fransız nüfuz ve etkisi, her şeyde şiddetle kendisini gösterir. Kökleri henüz sağlamdır"* (II, s.156).

Bütün bunlarla söz konusu bölgenin Osmanlı'dan ayrılmasının altyapısı hazırlanıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında IV. Ordu Karargâhı'nı ziyaret eden gazeteciler arasında bulunan *Tanin* başyazarı Muhittin (Birgen) ve savaşın sonuna doğru Cemal Paşa'nın emrine verilen Falih Rıfkı da bunun bilincine varmışlardı.

Kitabın sonuncu bölümü Ahmet Şerif'in Trablusgarp Savaşı anılarını kapsamaktadır. Bu anılar içinde *"İtalya Trablusgarp'ın Nesine Göz Dikmiş"* başlığını taşıyan, Ahmet Şerif'in gerçek anlamda emperyalizmin amaçlarını çok yakından kavradığını göstermektedir.

Sözün kısası, Ahmet Şerif'in *Tanin* gazetesinde yayınlanmış gözlemleri, anıları, 20. yüzyılın başlangıcındaki Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine büyük bir açılım sağlamakta ve bu açılım Anadolu, İstanbul aydınlarının gözleri önüne serilmektedir. Yalnız Anadolu değil, İm-

ANADOLU'DAN SURİYE VE TRABLUSGARP'A TANIN

paratorluğun uzak bölgelerindeki yaşam biçimi, alışkanlıklar ve gerçekler de aydınların dikkatine sunulmaktadır. Yazıların önemi üzerinde ne kadar durulursa durulsun yine de azdır. Hem bu yazıların yazarı Ahmet Şerif'e hem de bunları günümüz kuşaklarına kazandıran Çetin Börekçi'ye duyduğumuz minneti dile getirmek istiyoruz.

ÇANAKKALE FOTOĞRAFI...*

Çanakkale, Türk tarihinin en büyük zaferlerinden biridir. Buna şüphe yok, ancak Balkan bozgununun üzerinden iki yıl bile geçmeden kazanılan bu destansı başarıyı nasıl açıklayabiliriz?

Kısaca şunu vurgulamak gereğini duyuyorum: Balkan yıkımından bir ibret dersi alan genç subaylar, ordunun siyasetten çekilmesini, bozulan disiplinin yeniden kurulmasını ve daha da önemlisi askerin yeni bir ruh ve anlayışla eğitilmesini savunuyorlardı. Bu, başta Mustafa Kemal olmak üzere Nuri (Conker), Enver, Karabekir, İsmet (İnönü) vb dönemin yeni kuşak subaylarının ortak görüşüydü. Bu iş, elbette manevralarda at üzerinde kestiren Abdülhamit döneminin alaylı subaylarıyla yapılamazdı. Ordu, siyasetin içindeydi, disiplinden eser kalmamıştı. Orduyu yeni baştan kurmak gerekiyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın sadaretinden beri düşünülen, fakat bir türlü yapılamayan bu büyük ıslahat, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve bakanlıkta görev yapan subayların özverili çabalarıyla olumlu bir sonuca ulaştı. O zaman bu işlerin içinde olan, dosyaları evine götürüp sabahlara kadar çalışan İsmet Bey (İnönü), bütün gelişmeleri değerlendirdikten sonra şöyle demişti:

"Tasavvur ediniz, Balkan Harbi'nde bir meydan muharebesinde nefer vazifesini yapamayan subaylar varken, Ça-

* Cumhuriyet Ege, 6 Nisan 2007.

nakkale'de dünyanın bütün ateşleri altında ordu, istisnai harpler vermiştir".

İşte bu yeni ruh ve anlayıştır ki, Mustafa Kemal, Mehmetçiklere "ölmeyi" emrediyordu.

Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları'ndaki başarılarını küçümseyen, görmezlikten gelenlere karşı en iyi yanıtı da Yunus Nadi'nin *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıkan bir resim ve o resmin altındaki yazı vermektedir. Gazetenin 29 Ekim 1915 tarihli sayısının ilk sayfasında iki resim yer almaktadır. Sağ tarafta Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal'in, sol tarafta ise Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa'nın (Çobanlı) resimleri vardır. Fakat bu resmin gazetedeki basılması hiç de kolay olmamıştır. Sansüre takılmış, fakat sonunda "genel karargâh"ın buna izin verdiği yalanı uydurularak resim gazetedeki yayınlanmıştır. Bu zorluğun Enver Paşa korkusuna dayandığına şüphe yoktur. Resmin altındaki yazı, günümüz diliyle şöyledir:

"Çanakkale Kara Savaşları'nda olağanüstü yararlılıkları görülen ve savunmadaki güç ve becerisiyle haklı olarak şan ve şeref kazanan, Boğazlar'ı ve Hilafet makamını (İstanbul) kurtaran komutanlarımızdan yaradılıştaki yiğitlik, harika kahramanlıkları ile seçkin Albay Mustafa Kemal Beyefendi".

Trablusgarp Savaşları'nda *Şehbal* dergisinde bol bol resimleri yayımlanan Mustafa Kemal'in Çanakkale savaşlarında ilk resmi de *-Harp Mecmuası-* dışında *Tasvir-i Efkâr*'da çıkmıştır. Bu fotoğraftan ilk söz eden Sadi Borak'tır. Ben gazetenin o sayısını buldum. CD'ye aldurdum. Ne yazık ki, yayımlatamadım. Çıktısı, çerçeve içinde masamın başında asılı...

İLK KURŞUN*

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, ülkede önce iyimser bir havanın doğmasına ortam hazırladı. Fakat çok geçmeden bu hava, yerini derin bir karamsarlığa bıraktı. Hele İzmir'in Yunanlılara verileceği söylentilerinin yayılması karamsarlığın üstüne tuz biber ekti. İzmir'in yurtsever halkı boş durmuyor, haklarını korumak için örgütleniyor, yayınlar yapıyor, ilgili yerlere muhtıralar veriliyordu. İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti bu çabaların somut bir örneği olarak doğdu. İşgal tehlikesinden söz eden *Anadolu* ve *Duygu* gazeteleriyle *Hukuk-u Beşer* gazeteleri idi. *Islahat*, *Müsavat*, *Köylü* gazeteleri böyle bir tehlikenin kesinlikle söz konusu olmadığını savunuyorlardı. Vali İzzet Bey'den bu doğrultuda demeçler alınıyor ve yayınlanıyordu. *Ahenk*, orta bir yol tutturmuştu ve durumu idare etmeye çalışıyordu.

Hükümetin tutumu, İzmir'in adım adım işgale hazırlandığını ortaya koymaktadır. Mütareke'den işgale kadar geçen yedi ayda neredeyse yarım düzine vali değiştirilmiş, bunların hiçbiri ciddi bir önlem alamamıştı. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, işgal günü bütün subayları Sarıkışla'da toplayıp silahlarını alma aymazlığında bulunmuştu.

Bütün bunlar İzmir'de işgale karşı silahlı bir direnişin örgütlenmesini engelledi. Türk Ocağı'nda ilk kez silahlı direnişten (mukavemet-i müsellaha) söz eden yiğit, yürekli

* *Cumhuriyet Ege*, 20 Mayıs 2005.

ve büyük yurtsever Mustafa Necati olmuştur. Ancak bu öne-ri herkesi ürkütmüş, Necati de Ocak'ın yönetim kurulun-dan ayrılmak zorunda kalmıştı.

Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'i işga-li tam bir "*facia*" ile noktalandı. Kordonboyu'ndan yürüyüşe geçen Eczun taburunun üzerine hükümet meydanında ateş edilerek sancaktarının öldürülmesi, ortalığı birden karıştırdı. Bu şaşkınlığı kısa bir süre, sözün tam anlamıyla bir kurşun yağmuru izledi. Konak'taki Sarıkışla'nın duvarları neredeyse delik deşik edildi. Şehit olanların sayısı birkaç bini geçiyordu. Başta Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa olduğu halde bü-tün subaylar, beyaz bayrak çekerek teslim oldular. Bir süre sonra yağın yağmur, namluları susturdu.

İtilafçı gazeteler olayı önemsiz göstermeye çalıştıkları gibi bu felaketin bizim günahımızın bir cezası olduğunu da savunmaktan geri kalmadılar. *Islahat* gazetesinin sahibi ve başyazarı Emin Süreyya'nın 17 Mayıs'ta çıkan yazısının baş-lığı "*Elcezaî min cinsü'l amel*" idi. Bu, ne ekersen onu biçersin anlamına geliyordu. Biz bu cezayı çoktan hak etmiştik! So-rumlular ise İttihatçılardı!..

Konak Meydanı'nda Eczun sancaktarını deviren ilk kurşunu kim ateşlemişti? Konuyla ilgili belli başlı araştı-rmalar, bu kurşunun Hasan Tahsin'in tabancasından çıktık-ğı noktasında birleşmektedirler. O saatlerde vilayette bu-lunan Emin Süreyya, tabanca sesinin duyulduğundan söz eder ve kargaşanın ondan sonra başladığını ekler. Öte yan-dan Umum Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Sır-rı'nın raporunda, Albay Süleyman Fethi, Kolordu Serkâti-bi Şükrü, Kolağası Necati Beylerle birlikte *Hukuk-u Beşer* gazetesi Sahibi Hasan Tahsin Recep'in de parça parça edi-lerek şehit edildiklerini yazmaktadır.

O günlerle ilgili en sağlıklı bilgiyi Yunanlı yazar Rodas vermektedir. Bu kişi İzmir basınına "ilaç gibi kullanarak" Türk kamuoyunu işgale hazırlamak için gelmişti. Hasan Tahsin ile de yakın ilişki kurmuştu. Türk-Rum gazetecilerini bir dernek çatısı altında birleştirmek girişimi Haydar Rüştü'nün karşı çıkmasıyla gerçekleşememiştir. Rodas, bütün işgal boyunca Yunan Basın Kalemî'nde görev yaptı. Yunanistan'a döndükten sonra son derece değerli olan anılarını yazdı. Haydar Rüştü bu anıların değerini takdir ettiği için Türkçeye çevirtip *Anadolu* gazetesinde yayınladı. Rodas işgal günü çıkan olayları anlatırken Hasan Tahsin ile ilgili şu ayrıntılara yer vermektedir:

"Hasan Tahsin'i halk arasında heyecanlı gördüğüm vakit kendinden vaziyeti sordum. Tereddüt etmeden bana ahval icap ederse ertesi günü Türk ahalinin savunması için ön safta bulunacağı cevabını verdi. Gerçekten genç Çerkez (?) yazarın cesedi 2 (Miladi 15) Mayıs'ta öğleden sonra kışla önünde cansız olarak bulundu".

Rodas, Hasan Tahsin'in İzmir'i savunmadaki kararlılığı ile ölümü arasında anlamlı bir bağ kurmaktadır. Cesedin bulunduğu yer konusunda verilen bilgiler Nurdoğan Taçalan'ı da doğrulamaktadır.

Anadolu'da Yeni Gün, işgalin üçüncü yıldönümünde ilk sayfasında Hasan Tahsin'in nasıl şehit edildiği konusunda "Cesur Bir Meslektaş" başlığı altında ayrıntılı bilgi vermektedir. Burada Hasan Tahsin'in fesli bir resmi de yer almaktadır. Oysa Hasan Tahsin'i İzmir'de fesli gören olmamıştır.

Bütün kaynakların bu doğrultuda verdiği bilgiler nedense zaman zaman gündeme gelmekte, Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmadığı, atamayacağı ileri sürülmektedir. Bu konu ge-

TARİH GEZİNTİLERİ

çen Ekim ayında yine gündeme gelmiş, fakat İGC Başkanı Erol Akıncılar'ın demeciyle tartışmalar kesilmiştir. Kimi inkılâp tarihi uleması daha da ileri giderek verdikleri konferanslarda Konak Meydanı'ndaki heykelin sorgulanması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Dahası bu kafalar, Hasan Tahsin'in *Hukuk-u Beşer* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa aleyhine pek çok yazı yazdığını ve konunun mahkemeye kadar gittiğini ileri sürecektedir. aymazlık içindedirler.

Bunların Hasan Tahsin'in *Hukuk-u Beşer* gazetesinde İstanbul'da Mevlanzade Rıfat'ın çıkardığı *Hukuk-u Beşer*'i birbirine karıştırdığı bellidir. Ancak belli olmayan şey bunu bilgisizlikten mi yoksa özellikle mi yaptıkları...

GAVUR İZMİR / MÜSLÜMAN İZMİR *

Son günlerde Gâvur İzmir deyimi o kadar geniş bir yankı uyandırdı ve tepki yarattı ki, tarihin hiçbir döneminde bu kadar büyük bir karşı çıkış gündeme gelmemiştir, sanırım. Basınımızda bu konuda çıkan yazıların ardı arkası kesilmiyor. İzmirli hemşehrilerimizin bu yerinde ve haklı tepkilerini paylaşmamaya olanak yok. Bu söz Türkiye Cumhuriyeti'nin bir yetkilisi tarafından üstü kapalı olarak dile getirildi. Sonunda düzeltilmesi yoluna gidildi. Ama nafile... Ne yazık ki, devlet adamlarımız ve siyasetçilerimiz, diplomasinin, siyasetin o ince dilini kullanamıyorlar. Yeniçağ'da Avrupa'da oluşmaya başlayan bu dil, giderek gelişti ve bugünkü kıvama geldi. Cevdet Paşa, Osmanlı diplomatlarının Frenk diplomatlarıyla düşe kalka bu dili öğrenmeye başladıklarını yazmaktadır. Yani onların siyaset inceliklerini yavaş yavaş öğrendiklerini vurgulamaktadır. Ağızdan çıkan her söz yetkili ve sorumlu mevkilerde bulunanlar için bağlayıcı olmaktadır. Bu çerçeveyi çizdikten sonra bu deyimın kökeni ve tarihsel gelişimi üzerine kısa bir değerlendirme yapmaya çalışacağım.

Ortaçağlarda hatta yeniçağlarda Hristiyan ve Müslüman toplulukların birbirlerini kâfir yani infidel olarak nitelendirdikleri görülüyor. 14. yüzyıl başlarında İzmir, Aşağı ya da Sahil İzmir ile Yukarı İzmir olarak ikiye ayrılıyordu. Aydınoğlu Mehmet Bey'in, Kadifekale denilen İzmir'i Ce-

* *Kalem*, Ocak 2006.

nevizlilerden fazla bir direnme olmadan aldığı anlaşılıyor. 11 yıl sonra da Cenevizliler Şatosu denilen sahil istihkâm-larını ele geçirdi. O dönemde İzmir, ticaret limanı olmak-tan çok kıyıdaki istihkâmları koruma altına alınmış koru-naklı bir körfez limandır... Foça'ya yakın olduğu için önem taşıyordu. Aydınoğlu Umur Paşa, Sakız'a, Agriboz'a vb. se-ferler yaptı. 1332'de Umur'un büyük seferi üzerine onun gittikçe artan gücüne karşı koymak amacıyla Türklere kar-şı bir Union kurulması yoluna gidildi.

Lega kuvvetleri İzmir Limanı'ndaki kaleyi 8 Ekim 1344'te ele geçirdiler. Yukarı İzmir'i de ele geçirmeye çalıştılar. Fakat alamadılar. Umur, Sahil İzmir'i Latinlerden geri almak için harekete geçti. Latinler kaleye çekilmek zorunda kal-dılar. Kale kuşatıldı. Atılan okun başına isabet etmesiyle Umur Bey şehit düştü(1347). Artık bundan sonra İzmir Müslüman ve Kâfir kesimi diye ikiye bölünmüş olarak var-lığını sürdürdü. Bu ayrımın kökeni bu tarihlere kadar geri gitmektedir. Böyle bir adlandırma o zaman için doğal gö-rünmektedir. Nitekim Yıldırım Bayezit Samsun'u ele ge-çirdiği zaman Cenevizlilerin elinde kalan kesimi için de "Kâ-fir Samsun" denmişti. Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'ya yöneldi. İzmir'i 15 gün gibi kısa bir kuşatma-dan sonra ele geçirdi (2 Aralık 1402). Şövalyeleri oradan çı-kardı. Şerafettin, Zafernamesi'nde İzmir'den "İzmir'i Geb-ran" diye söz etmektedir.

İbn-i Battuta, 1330'lu yıllarda İzmir'den harap bir şehir olarak söz eder. 16. yüzyılın başında İzmir beş mahalleden oluşmaktadır. Bunlardan dördü Müslüman mahallesi, biri de gayrimüslimdir. 1575'de önemli bir nüfus artışı oldu. Bu yıllarda bütün Akdeniz dünyasında olduğu gibi Batı Ana-dolu'da da büyük bir nüfus artışı gözlemlenmektedir. Bu ta-

rihte İzmir'de yeni mahalleler kurulmuş ve mahalle sayısı 9'a çıkmıştır ki, bunlardan biri gayrimüslim, diğer 8 mahalle de Müslüman mahallesidir.

İzmir, 16. yüzyılın sonlarından, daha doğrusu 17. yüzyıl başlarından itibaren uluslararası önemde bir ticaret merkezi haline geldi. Fakat Prof. Doğan Kuban'ın belirttiği gibi *"İzmir hiçbir zaman ticari etkinliklerinin üzerinde bir kültürel ve sosyal gelişmenin merkezi"* olmadı.

Bu dönemde İzmir'e gelen gezginler şehir hakkında epeyce ayrıntılı bilgi vermektedirler. Fakat o dönem İzmir'ini Evliya Çelebi'den daha canlı olarak anlatan başka kimse yok gibidir. Evliya Çelebi, şehirde kale gibi 80 han, 10 cami ve 9 hamam bulunduğunu söylemektedir. Ancak bunların hiçbiri özgün halleriyle günümüze gelememiştir. 1688 depremi ve onu izleyen yangınlar nedeniyle şehrin fiziksel yapısı değişmiştir. Bu depremde kentin 17 camiiinden yalnız 3'ü ayakta kalmış, Türk mahalleleri haritadan silinmiş, Frenk ve Ermeni mahalleleri de yanmıştı. Evliya Çelebi İzmir'e geldiği zaman liman kalesi işlevini sürdürüyor, Kadifekale de ayakta duruyordu. Fakat, Kadifekale'nin önemi giderek azalmıştı. Nitekim aynı yüzyılda İzmir'i ziyaret eden Batılılar, Kadifekale'nin harap bir halde olduğundan söz ederler. Kadifekale'nin kuzeye bakan yamaçlarında 2000'e yakın ev bulunmaktadır. 10 Müslüman, 10 Kefere, 10 Frenk ve Yahudi, 2 Ermeni ve Kıpti mahallesi olduğunu yine Evliya Çelebi belirtmektedir.

İzmir ticareti 17. yüzyıl boyunca gelişimini sürdürmüştür. İpek, yün, tiftik, deri, pamuk ile Doğu Akdeniz'in her yerinden her çeşit mal İzmir'e getiriliyor, buradan Avrupa ülkelerine sevk ediliyordu. Türkiye'de İzmir, tüccarların en çok kazanç sağlayacağı yer olarak görülüyordu.

İzmir'in uluslararası ticaretin akışını sağlayan merkez haline gelmesi, buranın nüfus yapısını da önemli ölçüde etkiledi. Yerli Rum, Ermeni ve Yahudilerden başka Levanten ya da Frenk denilen bir grup da ağırlığını duyurmaya başladı. Genel olarak, Avrupalı bir aileden gelmiş ve bu ülkeye yani Doğu'ya yerleşmiş kişilerin tümüne Levanten denilmektedir. Frenk sözü daha genel olarak kullanılmaktadır. Levanten, yerli azınlık gruplarıyla Batılılar arasında bir ara eleman gibi görülmektedir. Bunların kökenleri değişiktir. İtalyan, Macar, Fransız, Slav... Fakat bunlar kendi aralarında Rumca ama herhangi bir toplulukta Fransızca konuşurlar. Levantenlerin İzmir'de rahat bir yaşam sürdürdüklerini Batılı gezginler kabul ederler. Levantenlerin dışında yabancı tüccarlar, diplomatlar, yolcular da İzmir'in nüfus yapısı içinde etkin bir rol oynuyorlardı. Tournefort, İzmir'in bu karmaşık yapısı içindeki ilişkileri şöyle açıklar (18. yüzyıl başı):

"Yabancı tüccarlar, aralarında iyi ilişkiler sürdürmekteydiler. Bütün kent boyunca uzanan Frenk Sokağı'nda, Türklerle nadiren rastlanırdı. Öyle ki, bu sokakta gezildiğinde, insan kendini Hristiyan âleminin ortasında sanabilirdi. Burada, hemen yalnız, İtalyan, İngiliz, Fransız ve Hollanda dilleri konuşuluyordu. Kiliselerde serbestçe şarkılar söylenmekte, dualar edilmekte, dini ibadet hiçbir zaman zorlukla karşılaşılmadan yapılabilmekteydi. Öte yandan, Müslüman halkla çok geniş bir mesafe bırakıldığı da söylenemezdi. Öyle ki, günün ve gecenin her saatinde açık olan kahvehanelerde ve eğlence yerlerinde bir arada içilir, şarkılar söylenir, Fransız, Rum, Türk dansları yapılırdı".

İzmir'de dinsel misyonlar da önemli bir yer tutuyordu. Ticari etkinliklerin artmasıyla İzmir'de çeşitli milletler sürekli koloniler oluşturdular. İzmir ve çevresinde yabancı nüfusun zamanla artması, kentte ortaçağdan sonra yeniden "Gavur İzmir" damgasını vuracak boyutlara ulaştı.

18. yüzyılda sivrilen yerel güçlerin yani ayanların İzmir'e epeyce yatırım yaptıkları görülmektedir. Bunlar arasında Karaosmanoğulları ve Kâtipzadeler vardır. Bu yatırımlar İzmir'in ticari akışında önemli bir rol oynamış gibi görünmektedir. Ancak, bu akışın İzmir'de yapısal değişikliğe pek olanak verdiği söylenemez. O dönemde İzmir'in gayrimüslim ve Levanten kesimiyle Müslüman nüfus arasında bir kültürel dengesizlik de gündeme gelmişti. İzmir'de çıkan ilk gazeteler Fransızca olarak çıkmıştı. Gayrimüslimler, okul, hastane, matbaa ve gazeteleriyle gerçekten üstün bir konuma gelmişlerdi.

Gayrimüslimler, Tanzimat'tan sonra yabancılara tanınan ayrıcalıkların sonucu olarak, İzmir ve çevresinde geniş ölçüde mal ve mülk sahibi oldular. Bu durum Türklerin giderek fakirleşmesine, arazilerini ellerinden çıkarmalarına neden oldu. İşin ilginç yanı, ilk Türkçe kitaplar da yabancılar tarafından yazıldı ve bunların matbaalarında basıldı. Bunlar arasında günümüzün ünlü romancısı Amin Maalouf'un atalarından olan Nassif Maalouf Türkçe-Fransızca sözlük, Türkçe dilbilgisi ve Türkçe konuşmalar gibi eserler yazmış ve bunlar basılmıştır.

İzmir'in Yemişçarşısı'nda ceplerinde birkaç ülkenin pasaportu bulunan Frenkler, Rumlar, Ermeniler ve Müslümanlardan oluşan bir mahşer kaynaşırdı. Şurada burada tek tük Türk mağazaları vardı. Buralarda misafirlerine bol bol

çay kahve ikram eden efendiler, bütün işlerini çeşitli milletlerden gençlere bırakmışlardı. Halit Ziya, çocukluğunda İzmir'deki okullar hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. Sözelimi Rumların Ayafotini okulu, âdeti bir üniversite niteliği taşıyordu. Katolik okulları, Frenk mektebi, Lazaristlerin propaganda koleji, Alliance İsrailite okulu...

Bütün bunlara karşılık, Türklerin erkek çocuklarına özgü, beher sınıfı bir hocaya verilmiş, Türkçe için seyyar bir öğretmenle, bütün mevcudu ancak yüze varan bir rüşdiyele-ri vardı. Okunan dersler: Farsça kurallar, Türkçe, Osmanlı Tarihi, Hesap, Coğrafya... Mithat Paşa, vali olarak buraya atandığı zaman okulu gezmiş, bu derslerin boşluğunu ve kofluğunu sezmiş olacak ki, Fransızca dersinin de konulmasını uygun görmüştür. Halit Ziya, rüştiyeden sonra Mechitaristlerin lisesinden mezun olmuş ve burada geniş bir çevre edinmişti.

Vilayet matbaasının açılması (1868), kör topal bir Aydın gazetesinin çıkması yine de ileri bir adımdı. 1872'de Mehmet Salim, İzmir'de ilk özel Türk gazetecisi olarak görülmektedir. *Devir* gazetesini çıkarmıştır. Gazetenin önsözü Şinasi'nin gazete dilini anımsatmaktadır. Herkesin kendi hukukunu bilmesinden söz etmektedir. İlk dergi *Nevruz*, Bıçakçızade Hakkı, Tevfik Nevzat, Uşakîzade Halit Ziya tarafından çıkarılmıştır. Bu bir edebiyat dergisidir. İzmir'in ilk Türkçe edebiyat dergisi, şüphesiz o dönem İzmir gençliğine hitap eden bir yayın organı olmuştur.

1886'da *Hizmet*'in, 1895'te *Ahenk* ve *İzmir* gazetelerinin yayına girmesi İzmir'in Türk halkı için uyanma sürecini başlatmıştır. Tevfik Nevzat, öncelikle Rum unsuru karşısında yapılacak tek şey olan fikir ve ruhça Türk unsurunu yükseltmeyi temel bir ilke olarak benimsemişti. Türkçeyi git-

tikçe eritmeye çalışan Rumca karşısında, Türk dilini kurtarmak ve bu dil etrafında bilinçli bir birlik yaratmak gerektiğini sezmışti. Ziya Somar'a göre bu gençlerin amacı, İzmir'i uluslararası bir pazar yeri olmaktan çıkarmak ve burayı vatanın bir parçası haline getirmekti. 1899 yılında sürgün olarak İzmir'e gelen ve bu kentimizin kültürel yaşamında oldukça önemli bir rol oynayacak olan, geleceğin Edirne milletvekili Mehmet Şeref (Aykut, 1874-1939) ilk izlenimlerini şöyle dile getirmektedir:

"İzmir'e geldiğim yıl (1899), ezelden ebede kadar Türk olan efeler diyarına niçin 'Gavur İzmir' diyorlardı... Dört yana baktım: İzmir, tıklım tıklım zenginlik, genişlik, bolluk içinde yüzüyor. Liman ve gümrük birbirini kovalayan vapurların yüklettiği, boşalttığı mallarla dolup boşalıyordu. Bir türlü bunların arasında göremediğim, bulamadığım Türk genci, Türk kazanççısı, Türk çocuğu idi... Şevket Bey'le görüşürken elinde iki gazete gördüm. Ahenk ve İzmir. Birinde can yok, ötekinde de softa kokuyor".

Mehmet Şeref ve bir süre sonra Türkçü Necip'in de İzmir'e sürgün olarak gelmesiyle, *Hizmet* ve *Ahenk*'in sayfalarında bir dil hareketi başladı. Türkçü Necip'e göre, çöküşe doğru giden İmparatorluğun kurtulmasının tek yolu, Türklerde soy ve dil sevgisini uyandırmaktı. Türkçe yazma çağırı, genç kalemlerden önce ortaya çıkmıştı ve İzmir'de bu akım oldukça derin etkiler yaratmıştı.

İkinci Meşrutiyet bütün ülkede olduğu gibi İzmir'de de büyük değişmelere ortam hazırladı. Daha önce İzmir'de bir iki gazete varken, pek çok Türkçe gazete yayına girdi. Okullaşma hızlı bir şekilde arttı. Dernekleşme alanında, kooperatifleşmede önemli gelişmeler oldu. Milli adıyla bir kütüphanenin, bir sinemanın temeli ilk kez İzmir'de atıldı.

İttihat ve Terakki İzmir'e çok önem vermiştir. İttihat ve Terakki kulüpleri hemen hemen her semte yayıldı. 1913'te mübadeleden önce İzmir ve çevresinden Yunanistan'a hatırı sayılır bir nüfus kaydırması oldu. Bu göçü yalnızca İttihatçıların baskısıyla açıklamaya olanak yoktur. Çünkü Yunanistan Balkan Savaşı'yla çok geniş topraklar kazandı. Gerekli iş gücünü de Batı Anadolu'daki Rumlardan sağlamayı düşündü. Göç başladı. İki hükümet arasında komisyonlar kuruldu. Fakat Birinci Dünya Savaşı başladığı için görüşmeler kesildi. Bilindiği gibi geniş bir nüfus mübadelesi de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapıldı.

İkinci Meşrutiyet döneminde İzmir Valiliği'ne Rahmi Bey atandı. Rahmi Bey İzmir'in fiziksel ve sosyal yapısını değiştirecek çok önemli işlere imza attı. Kent içindeki mezarlıkları kaldırdı. Maşatlık, Bahribaba Parkı'na dönüştü. Basmane ile Gümrük arasında bulvar açtırdı. Böyle bir tasarımı ilk kez Mithat Paşa gündeme getirmiş, fakat görevden alındığı için gerçekleştirememişti. Öte yandan Rahmi Bey, İttihat ve Terakki mektebini yaptırdı (bugünkü Kız Lisesi). Milli Kütüphane ve Milli Sinema inşaatlarının temelini de o attırdı. Konak Meydanı'ndaki camiyi yeniden yapım düzeyinde yenileyen yine Rahmi Bey'di. Bütün bunlar, dönemin sosyal havası içinde mimarlığın rolünü de açıkça ortaya koymaktadır. Fırkanın kâtib-i mesulu Celal Bayar'dır. Onun çabalarıyla Türklerden şimendifer elemanı yetiştirmek üzere bir okul açılmıştır.

İzmir, uzun süre merkezi yönetimin etkisini pek duyuramadığı bir kent olmuştu. Rahmi Bey ve elbette İttihat ve Terakki bu durumu tersine çevirmek için büyük çaba göstermişlerdir.

Bütün bu çabalar İzmir'de bilinçli bir ortam yaratmıştır. Ülke sorunlarına duyarlı bir gençlik yetişmiştir. Daha Mütareke ile birlikte örgütlenme çabaları ön plana çıkmıştır. İşgal, İzmir'deki gelişmeleri baltalamakla kalmadı, tamamen durdurdu. Fakat 9 Eylül 1922'de Gazi'nin başkomutanlığındaki Türk ordusu İzmir'e girdiği zaman İzmir'in "gavur" nitelenmesi tarihe gömülmüş bulunuyordu.

Aslında İzmir'in gavurluğu, ekonomik ve kültürel farklılıklardan kaynaklanıyordu. Bugün Alsancak denilen Frenk Mahallesi, "Küçük Paris = Petit Paris" nitelenmesini hak etmiş bulunuyordu. Buradaki mağazalarda Paris'in herhangi bir mağazasında bulunabilecek her şey vardı. Burada farklı bir yaşam biçimi hüküm sürüyordu. Kordonboyu'ndaki tiyatrolar, birahaneler, cafeler, gazinolar, her türlü eğlence yerleri ve bu yerlerin farklı müşterileri aradaki derin ayrımı ortaya koymaktadır. Bu fark, yukarıda belirtildiği gibi, İkinci Meşrutiyet'te dengelenmeye başladı. Artık İzmir'de ekonomik yönden örgütlenen bir Türk kitlesi vardı. Kültürel gelişmeler hatırı sayılır bir düzeye ulaşmıştı. O tarihlerde İzmir'i ziyaret eden İstanbul aydınları duydukları memnunluğu yazıya dökmekten geri kalmıyorlardı. Konferanslar, gece dersleri, tiyatro temsilleri birbirini izliyordu. İşgal tehlikesine karşı ilk örgütlenmeler de burada başlamıştı. Mustafa Necati, Vasıf ve Esat Çınar kardeşler, Nail Morali, Haydar Rüştü (Öktem), Hasan Tahsin vb. İzmir'in işgal tehlikesini ilk sezen ve buna karşı önlem almaya çalışan gençlerdi.

İzmir'de nüfus dengesi her zaman Türk ve Müslümanlardan yanadır. Batılı yazarların, gezginlerin gayrimüslim nüfusu abartarak verdikleri tablolar bile çoğunluğun Türklerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl ortalarında

TARİH GEZİNTİLERİ

İzmir'in kent nüfusunun 150.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. 1894 tarihinde bu sayı 200.000'e ulaşmaktadır. Rumların sayısı 52.000'dir. Bunu diğer gayrimüslimler ve yabancılar izlemektedir. Yunan pasaportu taşıyanların sayısı ise 25.000'dir. Savaş öncesinde İzmir'de Yunan vatandaşlarının sayısı 50.000'e yaklaşıyordu.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Müslüman İzmir/Kâfir İzmir ikilemi bir ortaçağ tablosudur. Bu deyim İzmir'in ticaretle büyümesi, bir insan kalabalığı haline gelmesiyle gelişigüzel kullanılmıştır. Kaldı ki, 9 Eylül 1922'de İzmir yeniden anavatana kavuştuğu zaman, bu deyim de tarihe gömülmüştür. Bugün İzmir, üniversiteleri, okulları, ekonomik ve sosyal kuruluşları, sivil toplum örgütleri, kültürel kurumlarıyla çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçasıdır. Ortaçağ kalıntısı söylemlerden yola çıkarak bu kenti şu ya da bu şekilde zan altında bırakmak hiç kimseye bir yarar getirmez.

İZMİR'İN BELLEĞİ*

Bundan çeyrek yüzyıl önce Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nden Ege Üniversitesi'ne gelmeye karar verdiğim zaman meslektaşım Ekrem Üçyiğit, "*Orası bir ticaret kentidir, orada bir şey bulamazsın*" demişti. Bunun böyle olmadığını, İzmir'in aynı zamanda bir kültür merkezi olduğunu kısa sürede anladım. Bu kültürel yapının mimarları kimdi, kimlerdi? Aydın yöneticiler, yazarlar, gazeteciler, öğretmenler ve elbette bütün İzmir halkı... İzmir'in bir Levanten kentinden, uluslararası bir Pazar yerinden çağdaş bir kente dönüşmesinde bugün ne yazık ki adlarını bile anımsamakta güçlük çektiğimiz nice kahramanların alınteri, çabası, emeği, bilgisi yatmaktadır. Çok kısa süren valiliği sırasında İzmir'e çağdaş bir kent niteliği kazandırmaya çalışan Mithat Paşa'yı nasıl unutabiliriz?..

Bu ileri görüşlü vali, Alsancak-Basmane Garı arasını bir tramvay hattıyla birleştirip oradan Konak'a ve bugün kendi adını taşıyan caddeye doğru, Göztepe'ye uzatmak istiyordu. Onun gerçekleştirmeye fırsat bulamadığı bu tasarrıyı daha sonra bir başka büyük vali, Rahmi Bey tamamlayacaktı.

"İzmir'in ilk fikir ve hürriyet kurbanı" Tevfik Nevzat'ın adını anımsayan herhalde pek az kişi vardır. Çocuk yaşta *Hizmet* gazetesini çıkaran Halit Ziya'nın İzmir'in kültürel

* *Cumhuriyet Ege*, 21 Mart 2008.

yaşamına getirdiği büyük katkıları yadsıyabilir miyiz? Büyük devrimci, Mütareke'nin karanlık günlerinde "Bu memleket bizim!" diye haykıran Mustafa Necati, özbeöz İzmir çocuğu idi. İzmir Lisesi çıkışlı Kuşadalı Mahmut Esat'ın daha 17 yaşında İzmir gazetelerine yazılar yazdığını düşünebiliyor musunuz? Smyrna'nın tarihsel ve kültürel varlığını ortaya çıkarmak için yıllarca çalışan ve yaşamının son yıllarını İzmir'de geçiren Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, ülkemizin olduğu kadar İzmir'in de övünç kaynağı. İşte bunlar ve adlarını sayamadığımız nice kişiler, çağdaş İzmir'in kurucularıdır.

1950 seçimlerinde İzmir milletvekili olarak TBMM'ye giren Halide Edip, dönemin sonunu beklemeden siyasal yaşamdan çekildi. Halide Edip, İzmir milletvekilliğine veda ederken, bu kentin geleceği ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getiriyordu (*Cumhuriyet*, 5 Ocak 1954):

"İzmir milletvekili olarak veda ederken, içimde kalan bir ukdeyi de burada söylemek isterim. O da (şimdi sebeplerini tekrar etmeyi yersiz bulduğum) Ödemiş'i bir türlü ziyaret etmeye muvaffak olmamış olmamdır."

"Sevgili İzmir ve bütün Ege, biz ihtiyarlar toprak olduğumuz zaman bütün insaniyete hayır getirecek bir ikinci Akdeniz medeniyetinin bizim topraklarımızda doğacağına iman etmiş bulunuyorum. Bu yeni müstakbel medeniyette İzmir'in kuvvetli bir rolü olacağına ve hiçbir kötü günün içimdeki bu inancı söndürmeyeceğine inanıyorum. Bu mübarek günü sizler, yani bizlere nispeten daha genç olan nesil göremese bile muhakkak çocuklarınız görecektir. Bütün İzmir'e benden selam olsun."

İZMİR'İN BELLEĞİ

Bugünkü İzmir, elbette Halide Edip'in milletvekilliğini yaptığı İzmir'den çok farklı bir kent. Sürekli değişen, gelişen bir İzmir'de yaşıyoruz. Ancak yine de eksik olan bir şey var İzmir'de. O da kentin belleğinin zayıflığıdır bence... Bunu şöyle açıklamaya çalışayım:

Son yıllarda moda ya uyarak "tarihimizle yüzleşmek" adına kitap yazanlar, her konuya el attıkça "bunu bilmeyiz" gibi beylik sözlerle ahkâm kesiyor, herkesi bilgisizlikle suçluyorlar. Oysa o bilinmezler, azıcık tarihle uğraşanlar için hiç mi hiç yabancı değil... Benim insanları bilgisizlikle suçlamak gibi bir iddiam yok. Yalnızca tehlikeli bir bellek boşluğu içinde yuvarlandığımızı da unutmuyorum. Geçen gün, felsefe doktoru Ziya Somar'ın yıllarca görev yaptığı okula gittim. Adını duyan bile yok. Oysa Somar, bu ülkenin en büyük felsefe ve sosyoloji düşünürlerinden biridir. Üstelik İzmir için ciltler dolusu kitap ve yığınla makale yazmıştır.

Bu tehlikeli bellek boşluğu nasıl giderilecek? Kendilerine borçlu olduğumuz insanların adlarını taşıyan mekânlarla, görsel malzemeye, anma etkinlikleriyle... İçinde bulunduğumuz 2008 yılı, ülkemize olduğu kadar İzmir'e de yepyeni ufuklar açan "Hürriyetin İlanı"nın 100. yıldönümüdür. İstanbul'da, Ankara'da anma etkinlikleri şimdiden başladı. Ya İzmir... Yoksa eskiden olduğu gibi İzmir yine İstanbul'u mu izleyecek?

MİLLİ MÜCADELE'DE BALIKESİR*

Uzun yıllardan beri Balıkesir ve çevresinin Milli Mücadele sürecindeki yerini belirlemek için büyük bir çaba gösteren Prof. Dr. Mücteba İlgürel'in hazırladığı, burada üzerinde duracağımız çalışma¹ önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yazarın bu yurt köşesinde doğmuş olması, dedesinin Kuva-yı Milliye hareketi içinde yer almış bulunması herhalde böyle bir çalışmada belirleyici bir rol oynamıştır. Böylece bu eseri, sayın İlgürel'in memleketine duyduğu sevginin, ecdadına ve bütün Kuva-yı Milliyecilere beslediği saygının bir ifadesi olarak değerlendirmek gerekir. Öncelikle yazarın çok geniş bir kaynakçadan yola çıktığını belirtmeliyiz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin (İstanbul), Milli Mücadele'nin başlangıcı açısından oldukça zengin malzeme kapsadığını bu çalışma yeterince ortaya koymaktadır. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nin de bu bağlamda önemi büyüktür. Prof. İlgürel, bu arşiv belgelerinin dışında yerel gazete ve dergilerdeki yazıları, anıları da sağlıklı bir biçimde değerlendirme yoluna gitmiştir. Bütün bunların yanında diğer kaynaklar ve incelemeler de titizlikle taranmış ve kullanılmıştır.

Batı Anadolu'da toplanan kongrelere ilişkin belge ve tutanaklar şu ya da bu nedenle yok olmuş, fakat Balıkesir Kon-

* *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Kasım 1999-2003.

1 Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, X + 353s.

grelerinden günümüze epeyce malzeme kalmıştır. Hareketin içinde yer alan Hacim Muhittin'in belgesel nitelikteki anılarının dışında I., II. ve IV. Balıkesir Kongrelerinin kararları günümüze ulaşmıştır. Ayrıca Redd-i İşgal Heyeti Teşkilat Encümeni Karar Defteri de bize kadar gelmiştir. Bütün bu belgeler Balıkesir Redd-i İlhak Müzesi'nde bulunmaktadır². Bunların bıraktığı boşlukları ise *İzmir'e Doğru* gazetesindeki yazı ve haberler tamamlamaktadır.

Yazar, oldukça mütevazı davranarak eserin başlığını "*Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*" olarak adlandırmıştır. Oysa bu başlık, kitabın içeriğini tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü eserde yalnızca Balıkesir Kongreleri işlenmemekte, Mütareke'nin imzalanmasından Balıkesir'in işgaline kadar geçen zaman dilimi içinde Batı Anadolu'daki gelişmeler ele alınıp açıklanmakta, değerlendirilmekte ve yorumlanmaktadır. Böylece bu çalışmanın yalnız Balıkesir'de toplanan beş kongreye değil, aynı zamanda Milli Mücadele tarihine de önemli bir ışık tuttuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919) Balıkesir'in önemini kat kat artırmış ve kısa sürede bu kent, Kuva-yı Milliye'nin kargâhı haline gelmişti. Ülkenin içinde bulunduğu tehlike karşısında halkı bilinçlendirmek ve yurt sevgisini güçlendirmek için *Ses* gazetesi yayına girmişti. Ne yazık ki, bu gazete uzun ömürlü olmamış, İzmir'in işgalinden iki ay önce (13 Mart 1919) kapatılmıştır. Yine Balıkesir'de oluşan "*Redd-i İlhak Cemiyeti*" çabucak büyümüş ve Mustafa Kemal Paşa ile iletişim kurarak Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Balıkesir, işgalden

2 Fuat Özer, *Milli Mücadele'de Balıkesir*, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, 1998.

sonra İzmir'den kaçıp buraya gelen aydınların önemli bir merkezi konumuna gelmişti. Kuva-yı Milliye'nin *mürevvici efkârı* işlevini gören *İzmir'e Doğru* gazetesinin çıkışını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Gazete, adres olarak Balıkesir'de Kuva-yı Milliye Karargâhı'nı gösterdiği gibi hedef olarak da İzmir'e ulaşmaya çalışıyordu. Gazetenin çok güç koşullar altında İzmir'in çocukları tarafından gizlice burada satılması, işgal altındaki halka yaşama gücü veriyor ve umut aşılıyordu. *İzmir'e Doğru*'nun yayınlanmasında Mustafa Necati, Vasıf ve Esat (Çınar) kardeşlerin çok büyük rol oynadıklarına şüphe yoktur. Vasıf'ın bu gazetede ki coşku dolu yazıları, Necati'nin Kurtuluş Savaşı'nı bir bütün olarak ele alan makaleleri, o günlerin ruhsal durumunu da yansıtan çok önemli belgeleri olarak görülmektedir. Bu gazetede yer alan haber ve makalelerin İlgürel'in çalışmasında çok geniş ölçüde işlendiğini özellikle vurgulamak gerekir.

Milli Mücadele'de Balıkesir'de toplanan beş kongrenin söz konusu eserde oldukça önemli bir yer tuttuğuna şüphe yoktur. Ancak öncelikle şu noktayı belirtelim:

Milli Mücadele döneminde Erzurum ve Sivas Kongrelerinin dışında toplanan diğer kongreleri topluca değerlendiren Prof. Şerafettin Turan, "*Kongre*" sözcüğünün kullanımındaki belirsizliği ilk dile getiren araştırmacıların başında yerini alır. Sözcük bu dönemde çok sık kullanılmış, hemen her toplantı, kolayca kongre olarak adlandırılmıştır. Kimi zaman birkaç kişinin bir araya gelip bir toplantı yapması da rahatlıkla "*Kongre*" kapsamına giriyordu. Hacim Muhittin Çarıklı'nın ve İbrahim Tahtaklı'nın yayınlanan anıları ve Kurtuluş Savaşı sırasında toplanan diğer kongreler üzerindeki çalışmalar, kongreler konusunu daha da güncelleştirmiştir. Sorun, bir "*sivil direniş hareketi*" olarak algılandığı gibi ye-

rel bir iktidar bağlamında da değerlendirilmektedir. Nitekim Bülent Tanör, kongreleri farklı bir açıdan değerlendirerek yepyeni bir kavramla konuya yaklaşmıştır. Tanör, bir yandan Yunan işgalinin yayılması diğer yandan da İstanbul hükümetlerinin görevini yapamaz duruma gelmesi üzerine toplanan kongrelerin bu boşluğu doldurduğundan hareketle bunları, yukarıda değinildiği gibi, "*yerel kongre iktidarı*" olarak nitelendirmiştir. Daha doğrusu bu kongrelerin vergi salması, asker toplaması gibi devlete ait işlevleri yerine getirmeleri onların "*iktidar*"ı temsil eder bir konuma gelmelerine ortam hazırlamıştır. Nitekim İlgürel de Balıkesir'de toplanan kongrelerin *demokratik* yapısına işaret etmektedir. Birinci Okuma Yurdu toplantısına (16 Mayıs 1919) geniş bir halk kitlesi katılmış ve oluşan meclis, halkın oyu ile işbaşına gelmiştir (s.68-69). Böylece bölgede vatanın kuruluşu için ve Erzurum'da toplanacak olan kongreyle işbirliğine girecek olan "*Kuva-yı Milliye*" ortaya çıkmıştır. Bu kongrelerin asker toplamaya karar vermesi (s.79), vergi ihdası (s.94) gibi eylemleri de onların bölgesel işlevlerini ortaya koymaktadır. Balıkesir'de Kuva-yı Milliye hareketi içinde önemli görevler üstlenen Hayrettin Karan bu yeni yapılanmanın yani Kuva-yı Milliye'nin bir "*Hükümet-i Muvakkate*" olduğuna dikkati çekmektedir (s.260). Tarık Zaffer Tunaya (*Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.403) da bu yeni yapılanma konusunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Filhakika devletin ne olacağı düşüncesi sadece siyasi partilere değil, "Heyet", "Cemiyet" gibi değişik isimler alan teşekküllere de vücut vermiştir.*" Yakın zamanda, Uşak Heyet-i Merkeziyesi'nden yazılan yazıları içeren bir defteri yayına hazırlayan İlhan Tekeli ve Selim İlkin'e göre, hareketin temelinde "*gücünü halktan alan, meşruiyetini halka da-*

yanmakta bulan bir örgütlenme" yatmaktadır. Sözün kısası Mütareke'den Sivas Kongresi'ne, başka bir deyimle TBMM'nin açılıp ülkenin yazgısına el koyuncaya kadar Kuva-yı Milliye, Batı Anadolu'da düşman ilerleyişini durdurmaya çalışmak ve yönetim boşluğunu doldurmak gibi çok büyük bir işlevi yerine getirmiş ve bunu yaparken gücünü halka dayanan Kongrelerden almıştır.

Prof. İlgürel, yukarıda değindiğimiz eserin ana eksenini oluşturan Balıkesir Kongrelerini yetkinlikle ele almış ve incelemiştir. Her kongre üzerinde teker teker durulmuş, öteden beri süregelen kimi yanlışlıklar da düzeltilmiştir. Yine bu bağlamda Kongrelerin aldıkları kararlar ve bu kararların uygulanmalarındaki güçlükler de ele alınıp tartışılmıştır. Üzerinde durulan ana sorunlarından biri de Balıkesir kongrelerinin Erzurum, Sivas Kongreleri ve İstanbul hükümetleri ile olan ilişkilerinin geniş ölçüde araştırılmasıdır. Bütün bunların söz konusu eserde ayrıntılı olarak dile getirildiğini özellikle belirtmek gerekir. Kısaca özetlemek gerekirse:

Alacamescit toplantısında oluşturulan Redd-i İlhak Merkez Heyeti Reisi Vehbi Bey'in vergi ihdası konusunda üyelerle arası açılıp istifaya karar vermesi üzerine bu görev o sırada Balıkesir'de bulunan Hacim Muhittin'e önerildi. Hacim Muhittin bu öneriyi, İstanbul'da toplanacak meclis için aday olmamak koşuluyla kabul etti.

Birinci Balıkesir Kongresi 28 Haziran-12 Temmuz (1919) tarihleri arasında toplandı. Bu kongre girişimi Kâzım Özalp tarafından desteklendi ve onun verdiği bilgilere göre, kongreye Balıkesir dışında Ayvalık, Soma ve Akhisar'dan temsilciler de katıldı. Kongrenin almış olduğu en önemli karar, Yunan kuvvetleriyle savaşmak üzere daha düzenli birliklerin oluşturulması için 318 ilâ 319 (1902-1903)

doğumlulara kadar olan kişilerin askere çağırılması idi. Altı çizilmesi gereken diğer önemli bir olay da 8-9 Temmuz 1335 (1919)'te Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrıldığını, ulusla birlikte mücadeleyi sürdüreceğini belirten telgrafının Balıkesir'e ulaşmasıdır.

Çok geçmeden 26-30 Temmuz (1919) günleri arasında yeni bir kongre toplandı (s. 101-122). Bu kongrede alınan kararla da Amasya Genelgesi'nde belirlenen düşüncelerle, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar, Balıkesir Kongresi'nde farklı bir anlatımla da olsa dile getirilmiş oldu. İkinci Balıkesir Kongresi'nde alınan kararların en önemlileri, 3. ve 4. maddede kısaca fakat kesin bir dille ifade edilmişti:

"Teşekkül eden kongremiz... teşkilat-ı muntazama dahilinde Yunanlıları Anadolu'dan tard etmeğe azmetmiştir" ve "kongrenin maksat ve gayesi istihlas-ı vatandır". Prof. Şerafettin Turan (*Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1991, 1,276) bu yöresel kongrenin *Milli Kongre* olarak nitelendirilmesinin anlamını vurgulamaktadır. Üstelik alınan kararların Erzurum Kongresi ölçüsünde değilse bile, bölgesellikten çıkıp ulusal bir niteliğe dönüşmesi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Balıkesir'de sürdürülen bu çabalar, İstanbul Hükümeti'ni epeyce tedirgin etmiş ve bu yüzden Anzavur'un Kuva-yı Milliye'nin başına musallat edilmesi gündeme gelmişti.

Bu arada 6-9 Ağustos (1919) günlerinde Birinci Nazilli Kongresi yapıldığı gibi, ikinci Balıkesir Kongresi'nin kararlarını daha geniş bir alana yaymak amacıyla Alaşehir'de bir kongre toplanması da uygun görülmüştü. Hacim Muhittin (Çarıklı)'ın başkanlığında toplanan bu kongre (16-25 Ağustos 1919), Balıkesir'de alınan kararları olduğu gibi benimsemiş bulunuyordu. Öte yandan Batı Anadolu'da bu

gelişmeler olurken Doğu Anadolu'da Erzurum Kongresi toplanmış ve ülkenin bütün olarak kurtuluşunu esas alan kararlara imza atılmıştı. Kongre'de seçilen Temsil Heyeti ile Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi arasında bağlantı kurulması, ülkenin bir bütün olarak kurtarılması gerektiğine olan inancı pekiştirmektedir. Sorun, üçüncü Balıkesir Kongresi'nin (16-22 Eylül 1919) temel gündem maddelerinden biri haline gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilen 13 Eylül 1919 tarihli bir telgrafta Umum Anadolu Kongresi'nin olağanüstü olarak toplanması gereğine işaret edilmişti (s.124-125). Sivas'la bağlantı kurulması, yabancıların kongreyle ilgilenmesi, İtilaf Devletleri'ne iki muhtıra verilmesi, Ferit Paşa aleyhine harekete geçilmesi, bu üçüncü Balıkesir Kongresi'nin başarı hanesine önemli gelişmeler olarak kaydedilmelidir.

Prof. Turan'ın da vurguladığı gibi Balıkesir Merkez Heyeti'nin Kongre sonrası önemli bir girişimi de, Kongre kararlarını kamuoyuna duyuracak ve Kuva-yı Milliye bilincini yayacak bir gazetenin çıkarılması olmuştur. Gazete yayın hayatına 16 Ekim 1919'da başlamış ve Balıkesir'in Yunan işgaline uğramasından üç gün öncesine (27 Haziran 1920) kadar yayınıni sürdürmüştür. Yukarıda değindiğimiz gibi bu gazete *İzmir'e Doğru'dur*. Bunun Anzavur Ayaklanması'na, İstanbul Hükümeti ve basınına karşı yaman bir savaşım verdiğini unutmamak gerekir.

Öte yandan Anzavur Ayaklanması'nın patlak vermesi ve giderek yayılması Batı Anadolu'da tehlikeli bir durum yaratmış, bu arada Yunan Ordusu'na karşı Kuva-yı Milliye önemli başarılar elde etmekten geri kalmamıştı. Biriken sorunların üstesinden gelmek için dördüncü bir kongrenin toplanması (19-21 Kasım 1919), Mustafa Kemal Paşa'nın büyük tep-

kisine yol açmıştı. Çünkü Batı Anadolu'daki Redd-i İlhak Heyetleri Sivas Kongresi'nde oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmakta yavaş davranmışlar ve yeni bir kongre yapılması ve buna Bursa çevresinin de katılmasının sağlanması yoluna gitmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, 14 Ekim'de Osman Nuri Bey'e çektiği telgrafta Redd-i İlhak ve benzeri kuruluşların, Sivas Kongresi'nde tek bir çatı altında birleştiğini vurgulayarak hepsinin temsilcilerinin Heyet-i Temsiliye olduğunu dile getirdi. Bu telgraf, Balıkesir örgütünde büyük bir duraksamaya yol açmakla birlikte Kongre çalışmalarını sürdürdü. Sivas'a bir delege gönderilmesi konusu tartışıldı, fakat kesin bir sonuca varılamadı. Sonunda Hacim Muhittin'in imzasını taşıyan bir mektup, Ethem Bey aracılığıyla Sivas'a gönderildi. Mektubun içeriğinden (s.160) Sivas'a bağlı olmanın bölge çıkarlarına aykırı görüldüğü dile getiriliyordu.

Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi ile Heyet-i Temsiliye arasındaki ilişkilerin giderek yakınlaşmaya doğru gittiğine şüphe yoktur. Kongrenin önemli çalışmalarından biri olan Akbaş Cephaneliği Baskını, Mustafa Kemal'in takdirini kazanmıştır. Akbaş Cephaneliği'nden kaçırılan silahlardan ne yazık ki, yeterince yararlanılamamış ve Anzavur bu silahları imha ederek ülkeye en büyük hıyaneti yapmaktan çekinmemiştir.

Ankara ile Balıkesir arasındaki yakınlaşmaya karşın Heyeti Merkeziye yeni bir kongrenin, yani beşinci Balıkesir Kongresi'nin toplanması yeniden gündeme geldi (10-22 Mart 1920). Bu kongreye Karesi ve Saruhan livalarıyla Bursa vilayeti ve Bilecik sancağı merkezi liva ve bütün kaza ve nahiye temsilcileri katıldılar. Beşinci Kongre'ye bu delegelerin katılması, toplantının kapsamını açıkça ortaya koymaktadır. Kongre toplantılarının sürdüğü sırada İstanbul

resmen işgal edildi. Kongre (İzmir Şimal Mıntakası Kongresi) 22 Mart Pazartesi günü yaptığı son toplantısından sonra "*yakında bütün badirelerden*" kurtulacağına olan inancını dile getirerek kapandı. Balıkesir'de diğer bir önemli gelişme de Tümen komutanı Kâzım (Özalp)'ın 20 Mart'ta güvenliği sağlamak için oldukça sert içerikli bir bildiriyi yayınlamasıyla yaşandı.

30 Haziran'da Balıkesir'in işgal edilmesi, Milli Mücadele tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Kentin işgal edilmesi Heyet-i Merkeziye'nin umudunu kırmadı. Balıkesir ve Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin öncülüğünü yapan Mustafa Necati, Vasıf, Hacim Muhittin, Mahmut Celal, Hayrettin, Abdülğafur Efendi ve daha nice soylu yurtseverler ülkenin kurtarılmasında ve yeni bir devletin temellerinin atılmasında üzerlerine düşen görevi başarıyla yerine getirdiler. Kitabın ekleri, şimdiye değin yayınlanmamış pek çok özgün belgeyi kapsamaktadır. Bu araştırma Milli Mücadele tarihinin başlangıcını ve en bunalımlı dönemini aydınlatmakta ve bu bağlamda son yıllarda başlayan araştırmalara önemli bir katkıda bulunmaktadır. Yalnız bir haritanın eksikliğinin duyulduğunu da özellikle belirtmek gerekir.

YENİ BİR PAYLAŞIM TASLAĞI (MI?)*

Cumhuriyet'in 7 Temmuz 2006 günlü sayısında ülkemizin geleceğini çok yakından ilgilendiren bir haber yer alıyordu. Buna göre Amerikan Silahlı Kuvvetler Dergisi'nde (*Armed Forces Journal, AFJ*) çıkan ve emekli Albay Ralph Peters'in imzasını taşıyan yazıda istikrar için Ortadoğu'da sınırların yeniden çizilmesi öngörülüyor, bununla ilgili bir harita da makaleye eklenmiş bulunuyordu. Azınlıkların durumu esas alınarak çizilen haritada Türkiye, Suriye, İran ve Irak'ta yaşayan Kürtlerin kuracağı bir devlete yer veriliyordu. Yazının Gül ve Rice'ın Türkiye ile ABD arasında ortak stratejik belgesini imzaladıkları hafta içinde çıkmış olması acaba bir rastlantı mıdır, bilinmiyor. Ama haritanın, ABD'nin "yeni bir Ortadoğu yaratma" niyetlerini açıkça dile getirdiği bir sırada çizilmiş olması gözden kaçmıyor.

Söz konusu yazı ve haritayı uçuk bir emekli albayın saçmalığı olarak yorumlamak aşırı iyimserlik olur. Şimdiye kadar ki gelişmeler, içinde bulunduğumuz koşullar, Ortadoğu'da söz sahibi olmak isteyenlerin niyetlerini ve amaçlarını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki, bu tasarı ne iltir, ne de son olacaktır. Tarih, bu konuda yeterince bizi aydınlatmaktadır. Anımsatmakta yarar var, sanırım.

Romanyalı tarihçi ve diplomat T. G. Djuvara, 1914 yılında Paris'te *Cent Projets de Partage de l'Empire Ottoman*

* Y.A.R. *Müdafaa-i Hukuk*, Ocak 2006.

yani *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yüz Paylaşım Tasarısı* başlıklı bir eser yayınladı. Kutsal Topraklar'ın Müslümanlardan geri alınmasıyla başlayan bu düşünceler, giderek Türklerin Avrupa'dan atılmasını öngören bir çizgiye dönüştü. Türklerin Avrupa'dan atılması düşüncesi ünlü Doğu Sorunu'nun çıkış noktası olmuştur. Doğu'ya gelen diplomat, gezgin, tüccar, din adamı, politikacı vb. kimseler bu tasarıların üretilmesinde önemli rol oynadılar. 1430'lu yıllarda Kutsal Topraklar'dan başlamak üzere bütün Ortadoğu'yu gezen, Edirne'de Sultan II. Murat'ın huzuruna çıkan ve o dönem için çok değerli bir eser bırakan Bertrandon de la Broquière, aslında Burgonya Dükası Philippe le Bon'un yapmayı amaçladığı bir Haçlı Seferi için gerekli verileri toplamakla görevlendirilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmek için Doğu'daki devletlerle uzlaşmak, Batı'nın temel siyaseti olarak görülmektedir. Karaman Beyliği, Timur, Akkoyunlular, Safevi Devleti zaman zaman Batı'nın doğal bağlaşıkları olarak görülmüştür. Ayrıca Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlerden de önemli bir destek sağlanabileceği düşünülmüştür. Balkanlar'dan yapılacak ortaklaşa bir saldırı, içeride çıkartılabilecek bir ayaklanma ve Doğu'da bir devletin desteği, sorunun en uygun bir çözüm yolu olarak görülmektedir.

Ünlü filozof Leibnitz, XIV. Louis'nin Hollanda seferlerinden vazgeçerek Mısır'a yönelmesini istiyordu. Çünkü Mısır'ın alınmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği yalnız Güneş Kral'ın amaçları içinde olacaktı. Montesquieu, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf bir durumda olduğunu kabul etmekle birlikte onun kolay kolay yıkılmayacağı ve varlığını uzun süre devam ettireceği kanısındaydı. Ünlü siyaset bilimci, bu konuda ekonomik çıkarları ağır

basan Avrupa devletleri arasındaki yarışın belirleyici bir rol oynayacağı üzerinde duruyordu.

Bütün bu paylaşım tasarılarınca yapılan savaşlara, alınan yenilgilere karşın Osmanlı İmparatorluğu daha uzun süre yaşadı. Djuvara'nın belirlediği paylaşım tasarısı ise yüz yirminin çok üstüne çıktı. Ünlü Doğu Sorunu, büyük devletler arasındaki çekişmeler nedeniyle imparatorluğun 1922 yılına kadar yaşamasına yaradı.

Doğu sorunu ancak Lozan'da çözüldü. Çözüldü ama bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki toprakların emperyalist güçlerin ilgi odağı olmaya devam etmesi ilginç değil midir?

Türkiye ister istemez çevremizdeki gelişmelerden etkilenecektir. Dahası Türkiye'nin Güney Doğu Anadolu toprakları üzerinde etnik temele dayalı bir devletin kurulması emperyalizm programı içinde yer alıyor. Açıkça söylemek gerekir ki, buna bizim vurdum duymazlığımız, aymazlığımız, sürekli ödün veren tutumumuz gerekli ortamı hazırlamaktadır. Şimdiye kadar yetkili yetkisiz pek çok yabancı Diyarbakır'a giderek terör örgütüne ve onun amacına destek verdiğini gizlememiştir. Bunlar bir devletin iç işlerine karışmak değildir de nedir? Türkiye'nin Dışişleri Bakanı kameralar karşısında tebessüm ederek "bizim politikamız bellidir" demeyi bir hikmet-i hükümet saymaktadır ne yazık ki! Bu yabancılar, benzer bir tutumu İrlanda'da, Korsika'da, Bask'ta sergileyebiliyorlar mı? Sergileyebildiler mi? Hele bir denesinler bakalım, başlarına neler geleceğini görürler. Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle Kanada'yı ziyaretinde Fransızların çoğunlukta bulunduğu eyalette "*Vive le Quebec libre*" (Yaşasın Bağımsız Quebec) diye bağırarak, ancak onun bu tutumu oldukça pahalıya mal olmuştu. Değerli dip-

TARİH GEZİNTİLERİ

lomat Onur Öymen yabancı diplomatların bu tutumunu şöyle değerlendirmiştir (*Ulusal Çıkarlar*, İstanbul, 2005, s.114-115):

"Türkiye'ye resmi ziyaret yapan Avrupalı dışişleri bakanlarının önemli bir bölümünün Türk Dışişleri Bakanlığı'nun hazırladığı resmi program önerisinde yer almamasına rağmen Diyarbakır'ı âdeta bir uğrak yeri yapmaları, oradaki yerel yöneticilerle temas ettikten sonra etnik konularda Türkiye'yi eleştirici demeçler vermeleri, Türk halkı tarafından yadırganıyor. Aynı devlet adamlarının örneğin İspanya'ya yaptıkları ziyaret sırasında Bask Bölgesi'ni ziyaret ederek oradaki ayrımcı güçlere siyasi destek veren gruplarla görüştükleri duyulmuyor. Gümrülcüne'ye giderek oradaki Türklerin durumu hakkında bilgi alanlara rastlanmadı. Ama Türkiye'ye gelince durum farklı oluyor. Biraz da Türk devlet adamlarının gösterdiği 'nezaketten' yararlanan yabancı siyasetçiler, terörü desteklemek suçundan yargılanan bazı eski politikacıları baş tacı etmekte sakınca görmüyor".

Ulusal çıkarlar konusunda çekingenliğin, aymazlığın nelerle varacağını kestirmek pek zor olmasa gerek...

YUNUS EMRE ORATORYOSU*

Türk Beşleri'nin büyük adlarından Ahmet Adnan Saygun (1907-1991), doğumunun 100. yıl dönümünde geniş etkinliklerle anılıyor. İzmir de bu kendi öz evladını anmak kadirbilirliğini gösterdi. Bu bağlamda İzmir Devlet Senfoni Orkestrası'nın 1-2 Mart günlerinde A. Adnan Saygun'un "100. Doğum Yılı Özel Konseri" gündeme damgasını vurdu. Sanatçının ölümsüz eseri Yunus Emre Oratoryosu, İsmet İnönü Kültür Merkezi'nde seslendirildi. Rengim Gökmen'in yönettiği konserin solistleri Esin Talınlı (soprano), Şebnem Algın (mezosoprano), Şenol Talınlı (tenor), Tevfik Rodas (bas), başkemançı da Deniz Akkol idi. Şef, solistler, koro ve orkestranın olağanüstü yorumundaki coşku, ancak salondaki o yüce havayı solumakla anlaşılabilir sanırım.

Bu anıtsal eser, Cumhuriyet döneminde müzik anlayışı ve kültürümüzdeki köklü değişimin ürünüdür. Çok sesli müziğe yönelmek, Türk halkının duygu, istek ve heyecanlarını çağdaş bir anlayışla dile getirmek, Cumhuriyet'in temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Bu yolda atılan adımlar, yapılan çalışmalar bir destandır. Yurtdışına gönderilen gençlerin çabalarını ve katkılarını da özellikle vurgulamak gerekir.

Atatürk, 13 Ekim 1925 günü İzmir gezisi sırasında Türk Ocağı'na uğramış, burada çalışmalarını sürdüren Musiki Yur-

* *Cumhuriyet Ege*, 9 Mart 2007.

du'nun kurucusu Mustafa Turgut'un (Türkoğlu) "*Muhterem Gazi, başladığınız yüksek ve büyük inkılâbı terennüm ve ifade edebilecek bir musiki ile meşgulüz..*" sözlerine karşılık şimdiye kadar hiçbir yerde yayımlanmayan şu yanıtı vermiştir: "*En iyi ve doğru sizin çaldığınız musikidir. Memleketleri inkılâp yollarında teheyyüç ile yürüten şüphesiz sizin musikidir. Bu yolda yürüyen en azimli siz arkadaşlarımı tebrik ve takdir ederim*" (Yeni Gün, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1925, No: 74).

Yunus Emre Oratoryosu, ilk kez 25 Mayıs 1946 günü AÜDTCF' nin büyük salonunda, bestecisinin yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası, Devlet Konservatuvarı Opera ve Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Şubesi Birleşik Korosu'nca seslendirildi. Solistler Muazzez Ünal (soprano, şef Rengim Gökmen'in annesi), Necdet Demir (alto), Aydın Gün (tenor) ve Hilmi Girginkoç (bas) idi. Konser programında şu sunuş dikkatimizi çekmektedir: "*Türk ulusunun ilk büyük şairi Yunus Emre'nin ruhunu seslendiren bu oratoryo, güzel sanatların eşsiz koruyucusu Türkiye Cumhurbaşkanlığı İnönü'nün yüce varlığına armağanıdır.*"

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Yunus Emre'yi ve bu önemli eseri şu sözlerle değerlendiriyordu:

"Yunus Emre, Türk ruhunu dile getirmede hemen yedi asır nefesi her sesin üstünde kalmış bir gönül eridir. Türlü olaylarla çalkalanan Anadolu halkı, onun ilahilerinde güvensiz günlerinde avunmasını, haksızlık gördüğü zaman ölümün sağladığı amansız eşitliği anlatan mısralarında şaşmaz adaletin koruyucu duygusunu, gurbette çaresiz kaldığı anlarda onun ebedilik terennüm eden sesinde en yakın, en vefalı dost yüreğini aramadan bulmuş; onu sevmiş, ona bir

YUNUS EMRE ORATORYOSU

ruh kurtarıcısı olarak tapmıştır... Değerli bestecimiz Adnan Saygun, Yunus'u sevmekte ve bestesine konu yapmak için onu seçmede başarısının ilk sebebini bulmuş sayılabilir... Yunus, bütün insanlık için, kendisinden alındıkça artan bir gönül gözüdür... 'Yunus Emre Oratoryosu', ne bir mersiye, ne bir methiye, ne alaturka, ne alafranga; yalnız ve yalnız Yunus'un ölümsüz şahsında içli, duygulu Türk ruhunun, hayat memat dediğimiz muamma karşısındaki arama cehtidir."

Bu ilk seslendirmede hazır bulunan, o büyük coşkuyu yaşayanların ortak görüşü şuydu: Yunus Emre Oratoryosu, bütün olarak bestecisi, şefi, orkestrası, korosu, solistleriyle birlikte bizi Atatürk'ün özlediği günlere taşıyordu. Anlatıldığına göre, Mustafa Kemal, Sofya'da ataşemiliter olarak bulunduğu sırada, bir gece operaya gitmiş ve bütün sanatçıların Bulgar olup olmadıklarına sormuştu. Olumlu yanıt alınca şöyle demiştir:

"Baş artistler Bulgar, orkestra ve şef Bulgar, Balkan Savaşı'nı neden kaybettiğimizi şimdi anladım."

Yunus Emre Oratoryosu'nun malzemesi yerli, bestecisi bizden, solistler ve sanatçılar da bu ülkenin insanlarıydı. Bu ulusal hamurla evrensel değerleri yakalamıştık.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ (MÜ?)

Kurtuluş Savaşı'yla Ankara'da yeni bir devletin temelleri atılmış, büyük zafer kazanılmış, devletin merkezi belirlenmiş ve Cumhuriyet ilan edilmişti. Artık İstanbul'daki elçiliklerin Ankara'ya taşınması gündeme geldi. Fakat her ne hikmetse bunlar, bir türlü Ankara'ya gitmek istemiyorlardı. Öyle ya Beyoğlu'nu, Boğaz'ı bırakıp Allah'ın bozkırına gitmek akıl işi miydi? Eh, belli olmaz, beklenmedik bir gelişme olur, yine elçiler, çok sevdikleri Dersaadet'te kalabilirlerdi. Bekledikleri, umdukları olmadı. Ama direnme 1930'lu yıllara kadar sürdü. Bugün İstiklal Caddesi'ndeki görkemli, saray yavrusu konsolosluk binaları eski elçilik yapılarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti, kim ne derse desin, bir köylünün, sıradan bir memurun, bir kasaba avukatının vb. en yüksek görevlere kadar yükselmesine ortam hazırladı. Ancak bu makamlara gelenlerin gözleri hep İstanbul'da oldu. Ankara'da oturmayı bile içlerine sindiremediler. Dikkat edin, çoğu iktidar sahiplerinin "ikametgâh" adresleri İstanbul'dur. Çünkü onlar Yahya Kemal gibi, Ankara'dan İstanbul'a dönüşü severler.

Acaba İstanbul yeniden başkent olamaz mıydı? Bunu üstü kapalı da olsa Turgut Özal dile getirdi. Ankara'ya değil de İstanbul'a gömülmesi bu isteğinin dışavurumudur. Bugün, Osmanlı'nın değil, Cumhuriyet'in bağrından çıkmış kurumların teker teker İstanbul'a taşınmasının anlamı nedir aca-

TARİH GEZİNTİLERİ

ba? İş Bankası'nın İstanbul'a taşınması onun kurucularının anısını incitmiştir, sanırım.

Sıra TC Merkez Bankası'na gelmiştir. Merkez Bankası, Cumhuriyet'in yarattığı en özgün kurumlardan biridir. Doğum yeri Ankara'dır. Ondan önce Türkiye'de banknot basma yetkisi yabancı sermayeli bir bankanın elindeydi. Belki "işin içinde bir bit yeniği vardır, bankanın İstanbul'a taşınması gerçekten zorunludur", diye düşünülebilir. Ancak ülkemizin önde gelen iktisatçıları hatta Merkez Bankası Başkanı bile böyle bir işlemin gereksizliğini dile getirmekten geri kalmıyorlar. O halde Merkez Bankası niçin İstanbul'a götürülmek isteniyor? Bunun gerçek nedeni kamuoyuna açıklanmalıdır. Bakalım şimdi sıra hangi kurumda?

Osmanlı İmparatorluğu, Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki denge üzerine kurulmuştu. Bu denge yüzyıllarca sürdü ve Balkan Savaşı'yla bozuldu. Ankara'nın başkent olması, Milli Mücadele'nin merkezi olmanın ötesinde söz konusu dengenin yitilmesiyle de ilgilidir. Yeni dengeler yaratmaya ve aramaya hiç gerek yoktur. Bu, tarihsel bir süreçtir.

TÜRK-ERMENİ KÜLTÜR İLİŞKİLERİ ÜZERİNE*

Türk-Ermeni ilişkilerinin kültürel bağlamda incelenmesi iki toplum arasında sosyal, ekonomik bağların varlığını ortaya koyacaktır. Çünkü tarih insanlar ve ülkeler arasında ayırıcı değil aynı zamanda bağlayıcı ve birleştirici bir rol oynamaktadır. Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler 11. yüzyılda yoğunlaşmaktadır. Daha önceleri de Abbasi ordularında hizmet eden Türk komutanlarla Doğu Anadolu'da oturan Ermeni valileri arasında ilişkiler kurulmuştur. Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü 9. yüzyılda tamamen Müslümanların eline geçti. 1021'de Van (Vasporakan) Ermeni Kralı, Türk akınlarından korkarak ülkesini Bizans'a devretti. Kral Senekerim ve yanındaki birçok Ermeni Sivas ve çevresine yerleştiler. 11. yüzyılda İç Anadolu'ya yönelik ikinci bir Ermeni göçü de 1045 yılında Bizans'ın Ani kentini ele geçirmesiyle başladı. Ermeni Kralı II. Gagik, Kayseri'ye gönderildi. Böylece Ermenilerin Doğu ve İç Anadolu'ya doğru yayılıp yerleşmesi süreci başlamış oldu. Çukurova Ermeni Krallığı'nın kurulması da böyle bir göçün sonucudur.

Türkler, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da yayılmaya başladı. Bu yayılma süreciyle birlikte Türk -Ermeni ilişkileri yeni bir aşamaya ulaştı. Orta Asya'dan gelen bu savaşçı topluluk üzerine en derli toplu bilgiler, dönemin Ermeni kaynaklarında bulunmaktadır. Bu nedenle Ermeni ta-

* *Eğitim*, 38 (2003).

rih yazarları, Türklerin Anadolu'ya gelmesi, burada yayılması hatta nereden geldikleri konusunda derli toplu bilgi vermişlerdir. Nitekim 15-16. yüzyılda Avrupa'da Türklerin tarihine ilgi duyan hümanistler, temel bilgileri Ermeni kaynaklarından almışlar ya da bunları aktarmakla yetinmişler.

Doğu Anadolu'nun Çaldıran Zaferi'nden sonra Osmanlı yönetimi altına girmesi, bölgede güvenliğin yeniden kurulmasında önemli bir etken olmuştur. Müslüman ve Müslüman olmayan halk "*feodal*" unsurların baskısıyla şuraya buraya dağılmıştı. Ancak Osmanlı yönetimiyle birlikte yeniden geriye dönüş başlamış, köy ve kasabaların nüfuslarında gözle görülür bir artış olmuştur. Sözelimi Çemişgezek livası kanunnamesinde şu anlatım dikkat çekmektedir:

"Ve vilayet-i mezburda sabıkda Ekrad zulmünden nice reaya perakende olup hariç vilayete gidiüp haliya Osman kanununu olduğun istima eyledüklerinde girü yerlerine geliüp..."

Bunu, Doğu Anadolu'nun Osmanlı yönetimine girmesinden hemen sonra yapılan sayımlarla, daha sonraki sayımlar arasında görülen artış açıkça ortaya koymaktadır. Yine Doğu Anadolu'nun çeşitli kent ve kasabalarıyla ilgili kanunnamelerdeki maddeler, konunun açıklığa kavuşmasına önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Burada Türk-Ermeni ilişkileri üzerine derli toplu bir eser yazan Prof. Nejat Göyünç'ün bir tespitini belirtmeyi gerekli görüyoruz; o da şudur: Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'ya hâkim olmasından kısa bir süre sonra, kasabalardaki Ermeni nüfusun büyük bir artış göstermesi göze batmaktadır. Bunun nedenini köylerdeki bir kısım Ermeni halkın ticaret ve sanat olanakları daha bol kasabalara kaymasında aramak gerekir. Prof. Göyünç'ün 1518 ve 1523 sayımlarına dayanarak yaptığı he-

saplarda Arapkir, Çermik, Ergani, Harput vb. kasabalardaki Ermeni nüfusunda yaşanan önemli artış dikkati çekmektedir. Bu artış, sözelimi Arapkir'de % 81.2'ye, Ergani'de % 242.6'ya kadar çıkmaktadır. Bu artışın, beş yıllık bir süre için doğal sayılmayacağı açıktır. Bu bakımdan bu artışın bir göçe bağlı olduğuna şüphe yoktur. Yine bu iç göç hareketlerine bağlı olarak Eğin'in de önemli bir ekonomik ve ticari merkez haline geldiğini de belirtmek gerekir.

Ermeni nüfusuna Doğu Anadolu'da yalnız kent ve kasabalarda değil, köylerde de rastlanmaktadır. Ancak yer adlarından yola çıkarak yapılacak değerlendirmeler yanıltıcı sonuçlar verebilir. Çünkü Doğu Anadolu'da Ermenice adlar taşıyan pek çok köyde 16. yüzyılda yapılmış sayımların sonuçlarını kapsayan defterlerin açıkça ortaya koyduğu gibi Ermeniler değil, Müslümanlar yaşıyordu. Yine bu defterlerin ortaya koyduğuna göre, kent ve kasabalarda Müslüman nüfusla gayrimüslim nüfus arasında bir denge sağlanmış bulunuyordu. Kaldı ki, iki topluluk arasında yüzyıllarca önemli bir çatışma olmamış, birçok yerde Ermeniler, belirli hizmetler karşılığında birtakım vergilerden bağışık tutulmuşlardır. Ne var ki, yerleşik-göçebe ilişkisi, memur ve mütezimlerin yaptıkları yolsuzluklar, aşiretlerin köy ve kasabalara yaptıkları baskınlar yalnız Ermeniler için değil, bütün bir bölge halkı için zararlı sonuçlar doğurmuştur.

Türklerle Ermeniler, benzer sosyal ve ekonomik koşullar altında yaşamışlar ve bunun doğal bir sonucu olarak da ortak bir kültürün temsilcileri konumuna gelmişlerdir. İki toplumun birbirini seven gençleri arasında din, birleşmeye engel bir etken gibi görünmektedir. Seven delikanlı, Ermeni kızı Ahçık'le evlenebilmek için onu kendi dinine yani Müslümanlığa dönmeye çağırmaktadır. Belki kendisi de bu aşk

için dinini değiştirmeye razı gelecektir. Ama kamunun bas-kısından, kınanmaktan çekinmektedir.

*Gel kız Müslüman ol alayım seni
Ben dinimden dönsem el kınar beni!*

Bu ve buna benzer türküler, iki toplum arasındaki iliş-kiler ağının önemli ipuçlarını vermektedir. Bugün radyo ve televizyonlarda zevkle dinlediğimiz bir türküde Ahçık, İslam eline çağırılmaktadır:

*Ahçik'i yolladım Urum eline
Eser bad-saba zülfün teline
Gel seni götürem İslam eline
Serimi sevdaya salan o Ahçik.*

...

*Vardım kiliseye baktım haçına
Mail oldum ardındaki saçına.*

Burada Ahçık, yine İslam eline çağrılmakta yani Müs-lümanlığı kabul etmesi istenmektedir. Ama bu her zaman böyle değildir. Nitekim bir başka türküde delikanlı Ermeni olmayı, yani Ahçık'e kavuşmak için onun dinine girmeyi dahi kabul eder görünmektedir:

*Bahçelerde mor meni
Verem ettin sen beni
Ya sen İslam ol Ahçik
Ya ben olam Ermeni*

Masallarımızda keşiş motifi taşıyan öğeler önemli bir yer tutmaktadır. Yer adlarımızın efsanelerinde de benzer öğeler ağır basmaktadır. Türkçe-Ermenice arasında pek çok ödünçlemenin bulunduğu su götürmez bir gerçektir. Ar-

mıdanlı yazar Hagop Mintzuri'nin öykü ve anılarında bunlardan yığınla örnek bulunmaktadır. Erzincan yöresi ağızlarında yapılan derlemelerin de bu konuda önemli bir kaynak oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Ödünçlemelerin günlük ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın her alanını kapsayan bir genişlikte olduğunu görüyoruz. Sözgelimi ev yapım tekniğinde kullanılan birçok sözcük ortaktır: Hatul, mer tek, örtme, loğ, hapenk, hakuka, çağ vb.

Tarım ve tarım tekniğiyle ilgili birçok kavramın ortak sözcüklerle anlatıldığını da belirtmek gerekir. Sürülerek nadasa bırakılan tarla *berg* edilmiştir. Ekimi yeni biçilmiş tarla *hozan*'dır. Davarların kapatıldığı ağıl *kom*'dur. Bu benzerliklerin, bu ortaklıkların ekmek yapım tekniğine, yemeklere, kap ve kacaklara da yansıdığı anlaşılmaktadır. Burada sözcüklerin, deyimlerin, kavramaların kökeninin Türkçe ya da Ermenice olması pek o kadar önemli değildir. Önemli olan sosyal ve ekonomik yaşamın çeşitli etkinliklerinin ortak bir "*dil*" ile açıklanmasıdır. Nitekim *ocağın tütmesi*, bir evin içindeki insanlarla birlikte sürekliliğini vurgulayan ortak bir deyimdir. Her iki toplumda da loğusa kadınlara *albastığına* inanılır. Ermeni ve Türk kadınlarının, kızlarının başlarına örtükleri başörtüsünün adı *lacag, leçek, neçek* idi. Ayakkabı ise genellikle *kalik* olarak adlandırılmaktaydı. Eğin'de yapılan üstleri süslü, daha çok genç kız ve kadınların giydikleri ayakkabılara *pullu kalik* denirdi. Bunlar artık bugün üretilmemektedir.

Toplumsal ve ekonomik dayanışmanın da dili ortaktır. Bu konuda iki örnek vermek istiyoruz. Bunlardan birincisi *bacılık*, ikincisi *hab* sözcükleriyle anlatılmaktadır. Bacılık *Derleme Sözlüğü*'nde şöyle tanımlanmaktadır: *Kardeş yerine tutulan yakın arkadaş, kardeşlik (kızlar ve kadınlar ara-*

sında). Mintzuri ise yalnız annesinin bacılığından söz eder. Ancak bu tanımlar ve anlatımlar bacılığı tam olarak anlatmaktan uzaktır. Çünkü bacılık, kadınlar arasında, kardeş yerine tutulmanın ötesinde sözün tam anlamıyla bir toplumsal ve ekonomik dayanışmayı, yardımlaşmayı anlatmaktadır. Bacılığın köy dışında, bir başka köyden tutulması hâlinde, bu dayanışma ve yardımlaşma daha geniş boyutlara ulaşır. Farklı köylerdeki bacılıklar rahatlıkla, teklifsiz ve habersiz birbirlerinin evine konarlar. Satılacak daha doğrusu değiş tokuş edilecek ürünlerini bu evlere getirirler. Bacılığın sona ermesi söz konusu değildir. Yaşam boyu devam eder ve bacılıklar birbirlerini aile bireyleri gibi algırlarlar. Şimdi böyle bir dayanışmanın, böyle bir kurumun Ermeniler içinde var olmasının ve aynı sözcükle dile getirilmesinin ne kadar büyük bir anlam taşıdığını herhalde belirtmeye bile gerek yoktur.

Hab'a gelince: Hab, ekonomik bir dayanışmadır ve kooperatifçiliğin basit ve ilkel biçimi olarak görülmektedir. Hab, özellikle sütün ortaklaşa kullanımında kendini göstermektedir. Sütün bir obada, bir köyde sırayla ve karşılıklı ödünç alınıp verilmesi işlemidir. Süt böylece belirli bir süre için bir elde toplanarak yağ ve peynir üretimine dönüşmesi sağlanır. Hab'ın yalnız Anadolu'da değil, ekonomik yapısı hayvancılığa dayalı diğer Türk topluluklarında geniş bir uygulama alanı bulduğuna şüphe yoktur. İşte bu süt ortaklığının Eğin çevresindeki Ermeni köylerinde de yaygın olduğunu Mintzuri'nin verdiği bilgilerden anlıyoruz.

Türklerle Ermeniler arasında ortak bir toplumsal davranış da *gelinlik* etmektir. Bu, yeni gelinin belirli bir süre kayınbabası, kaynanası ve evin diğer erkek bireyleriyle konuşmaması anlamına gelir. Türklerde yaygın olan bu alış-

kanlığın Ermeniler arasında da geçerli olması, ortak alışkanlıkların bir başka yönüdür.

Bütün bunların ötesinde şiir ve müzikte de karşılıklı etkileşimin söz konusu olduğunu unutmamak gerekir. Ermeniler arasında Türk halk hikâyeleri oldukça yaygındı. Ermeniler, yoğun bir biçimde Türk kültürünün ve dilinin etkisi altında kaldıklarından Ermeni-Türk Edebiyatı (*La littérature armeno-turque*) adı verilen Ermeni harfleriyle yazılmış, metni Türkçe bir edebiyat türü gelişmiştir. Tahminen 400 yıl süren âşık edebiyatı, gerek Türklerde gerekse Ermenilerde, zengin bir kol yaratmıştır. 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar geçen dönemde Ermeni asıllı Türkçe söyleyen âşıkların sayısı 400'ü aşkındır. Ermeni âşıkları (aşug) Türkçe söylemekle kalmamışlar, söyledikleri şiirlerin şekillerini de, -koşma, bayatı vb.- Türklerden almışlardır. Âşık Miskin Burcu'nun aşağıdaki dörtlüğü M sesi ile bağlıdır. Yani dize-ler, (M) ile başlamakta ve aynı şekilde M ile bitmektedir.

*Men aşug meni gördüm
Men üste meni gördüm
Men dedim seni gördüm
Men döndüm meni gördüm*

Ermenilerin yetiştirdiği en büyük şairlerden biri olan Sayat-Nova'nın (1712-1795) aşağıdaki dörtlüğü, onun Türkçe şiir söylemede ne kadar başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dörtlük aynı zamanda şairin üzerinde Türk âşıklarının etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

*Gavvas olup deryalara dalmışım
Ferhat gibi aşk gayası delmişim
Mecnun kimi Leyli deyip dalmışım
Gozum galmış nazlı yârın yolunda*

1882 tarihinde ölen Ermeni Âşık Emir'in söylediği Ermenice bir dördlüğün Türkçe çevirisi iki toplum arasındaki birlikteliğin ne kadar derin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

*Din ayrı, möhkem gardaşıg
Senin bahtına benzerik
Gol bir, el bir eliyek, birlikte dağık (dağız)
Ayrılığda, nazik bir goluk (kuluz).*

Ermenilerin Türk müziği, Türk tiyatrosu, Türk mimarisi ve matbaacılığı üzerinde oynadıkları olumlu rolü özellikle vurgulamak gerekir. Ancak bu noktada şunu da belirtmek istiyoruz: "*Gayrimüslimler bunları yaptılar, Türkler memuriyet ve askerlikten başka bir şey yapmadılar*" gibi söylemlerin, iddiaların hiçbir anlamı yoktur. Bir ülkenin kalkınmasında, ilerlemesinde ve gelişmesinde elbette o ülkede yaşayan bütün uyrukların payı ve sorumluluğu vardır. Konuyu bir bütün halinde değerlendirmek gerekir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, *Tanın* gazetesinin Anadolu'ya gönderdiği Ahmet Şerif'in gözlemleri son derece önemlidir. Ahmet Şerif, Anadolu'da Müslüman ve Müslüman olmayan toplulukların sosyal durumlarını incelemiş, aralarındaki ekonomik ve kültürel dengesizlikleri belirtmiş, dışarıdan herhangi bir kanca takılmadıkça ilişkilerin sağlıklı bir biçimde yürüdüğünü vurgulamıştır. Sözgelimi Gümüşhane ile ilgili gözlemlerini bu bağlamda Ahmet Şerif şöyle dile getiriyor:

*"Gümüşhane halkı, İslam, Ermeni ve Rum'dur. Hemen, genellikle konuşulan dil, Türkçe'dir...
Ermenilerin durumu İslamlardan daha iyi gibi görün-*

yor. Onlar, fikren de İslamlardan ileridedirler. Teşekküre ve memnuniyete değer olan taraf, iki unsurun, birbirleriyle, iyi ve kardaşça geçinmekte olmasıdır.

Ermeniler de ziraat ve ufak tefek ticaretle uğraşıyorlar. Rumların durumu daha iyi görünüyor. Bununla beraber, Rum vatandaşlarımızın, burada da fikri yetenekleri arttıkça, duygu ve emellerinin de aşırılıklara ve yanılmalara kaçtığı görülüyor. Gümüşhane halkı pek iyi geçinmektedir."

Ahmet Şerif, Gümüşhane'den Varzan Köyü'ne doğru yola çıkmıştır. Ahmet Şerif ve yanındakiler bu Ermeni köyünde alıkonulmuşlardır. Daha önce, Adana'yı gezdiği zaman Ermeni köylerinden söz eden yazar, buradaki Ermenilerle ilgili izlenimlerini de şöyle aktarmaktadır:

"Ben Ermeni köylerini, bütün anlamıyla Osmanlı buldum. Kendilerinde gerçek ve samimi, vatandaş ruh ve duygusunu gördüm. Yalnız İslam köylüleri gibi, onların da pek çok ezilmiş bulundukları, hayatlarını o kadar kolaylıkla kazanmamakta oldukları, özetle, pek rahat yaşamadıkları, her şeylerinden fark ediliyor ve seçiliyordu..."

Ahmet Şerif, Ermeni köylülerin İslamlar gibi giydiklerini belirtmekte, "hayat şartları, geçim biçimi, usul ve âdetçe Ermenilerle İslamlar arasında hiçbir fark olmadığını" da dile getirmektedir.

Ahmet Şerif, Bayburt'u gezdikten sonra, Ermenilerle Türkler arasındaki benzerlikleri de şöyle açıklamaktadır:

"Erkekler hemen hemen aynı kıyafette idi. Kadınlar ise, ayırdedilecek gibi değildi. Çünkü Ermeni kadınları, İslamlardan daha fazla mutaassıp ve örtülü idi. Özetle, ha-

yatta bütün ayrıntılar, bütün şartlar, bu iki unsuru birleştirmiş, uyuşturmuş, birbirine kaynaştırmış idi..."

Ahmet Şerif kimi konularda bu iki unsur arasında anlaşmazlıklar bulunduğu iddialarını da şöyle yanıtlamaktadır:

"Hayatın, toplumsal ve ruhsal şartların bu kadar birleştirdiği insanların, esas noktalarında anlaşmazlığı mümkün değildir. Bu, yanlış tefsirlere, abartmalara uğruyor. Tarafsız incelenirse, onlar arasında anlaşmazlık şeklinde gösterilen durumun, kendilerinde ihtiyaç duyulan ortak bir nitelik olduğu, şikâyet ettikleri sebepler ve durumlarda, her iki tarafın da, aynı zor ve kuvvete yöneldikleri pek iyi anlaşılır."

Sonuç

Özetlemek gerekirse denilebilir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda hatta daha geriye gidersek Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu'da Türklerle Hristiyanlar ortak bir yaşam sürdürmüşlerdir. Kimi küçük olaylar dışında Türklerle Ermeniler arasında önemli bir çatışma olmamış ve sorun yaşanmamıştır. Çatışmalar, Ermeni sorununun ortaya çıkması ve siyasallaşmaya başlamasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Bazı Ermenilerin, emperyalist devletlerin kışkırtmasıyla bağımsızlıklarını elde etme çabaları sonuç vermemiş ve iki taraf için de üzücü olaylara yol açmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllarca kimliklerini koruyan Ermeniler, bugün Batı dünyası içinde öz kimliklerini yitirme aşamasına gelmişlerdir. Yeni kuşaklar ana dillerini bilmemektedir. Kendi geleneklerini tamamen unut-

TÜRK-ERMENİ KÜLTÜR İLİŞKİLERİ ÜZERİNE

muşlardır. Türkiye'ye yönelik tepkilerin altında öyle sanıyoruz ki, bu kimlik bunalımı da önemli bir rol oynamaktadır. İşte Türklerle Ermenilerin yüzyıllarca bir arada yaşadıklarını, yaşayabildiklerini bu yeni kuşak Ermenilere anlatmak pek kolay değildir. Ama yine de bu doğrultuda araştırmaların sürdürülmesinde yarar görüyoruz.

ALMANYA VE ERMENİ SORUNU*

Almanya'da yaşayan yurttaşlarımızı *Ermeni Sorunu* konusunda bilgilendirmek üzere söz konusu ülkeye çağrıldım. Çağrı, Almanya Atatürkçü Düşünce Derneği Federasyonu Genel Başkanı Sayın Dursun Atılğan'dan geldi. 23 Nisan-1 Mayıs günlerinde Bremen, Köln, Mainz ve Fürth'de (Nürenberg'le birlikte) konuya ilişkin konuşmalar yaptım, soruları yanıtlamaya çalıştım. Buradaki yurttaşlarımdan gördüğüm iyi kabulü ve içtenliği özellikle belirtmek istedim. Bu uzun yolculuk bana Almanya'nın çok önemli yerlerini görme fırsatını da vermiş oldu. Bunlardan birincisi Atatürk'ün ve onunla birlikte 1917 yılında Almanya'ya giden Türk Heyeti'nin kaldığı oteldi. Otelin giriş kapısına Türkçe ve Almanca bir plaket konulmuş ve binanın giriş katında genişçe bir salon müze olarak düzenlenmişti. Daha çok o zamanki Almanya yolculuğunun belgelerinden oluşan bu müzedeki dikkate değer eserlerden biri de Atatürk'ün Berlin'de bir Türk işadamlıyla çektiği fotoğrafı. Heyetin imzalarını içeren demir kaplı defterin ise belediyede olduğu söylendi. İkinci olarak üzerinde duracağım mekân, Mainz'daki Güttenberg Müzesi'dir. Burası Güttenberg'in doğduğu, yaşadığı bir yerdi. Matbaada metal alaşımlar ve hareketli harfler kullanarak insanlığa yepyeni ufuklar açan Güttenberg'in adını taşıyan bu müze, basım tarihine çok bü-

* Y.A.R. *Müdafa-i Hukuk*, Temmuz 2005.

yük bir ışık tutmaktadır. Güttenberg'in bastığı kitaplardan 20. yüzyıla gelinceye kadar üretilen eserlerden örneklerin yer aldığı bu büyük müze, aynı zamanda basım tekniğindeki gelişmeleri gösteren araç ve gereçleri de içinde barındırıyordu.

Almanya'da Ermeni Sorunu konusunda yaptığım konuşmaların metnini bütün olarak burada vermeye olanak yok. Ancak burada kimi temel sorunlar üzerinde duracağım.

Bundan 30-35 yıl önce yurtdışına gönderilen öğrenciler şöyle bir soruyla karşı karşıya kalıyorlardı: "Siz Almanlarla bir olup Ermenileri kestiniz!" Böyle bir suçlama karşısında Türk öğrenciler şaşırıp kalıyor ve ne yanıt vereceklerini bilemiyorlardı. Ama gittikleri yerlerde Türkçe konuşan ve içleri Türkiye özlemi ile yanıp tutuşan Anadolu kökenli Ermeniler'le tanışan öğrencilerimizin kafası karışıyor ve bu işe bir anlam veremiyorlardı. Bunun temelinde Ermeni Sorunu konusundaki donanımsızlık yatıyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, yüzyıllarca kardeşçe bir arada yaşayan Ermeniler'le Türkler arasında savaş sırasında geçen acı olayları deşmek istemiyordu. Bunun kimseye yarar getirmeyeceği de açıktı. Bu nedenle ders kitaplarında bu konuya yer verilmedi. Elbette bilimsel araştırmalar yapılıyordu. Ama bunlar pek kamuoyuna ulaşmıyordu. Ne zaman ki Ermeni örgütleri, 1973'ten başlayarak 1985'e kadar 34 diplomatımızı şehit ettiler ve Türkiye Cumhuriyeti'nden kanlı bir öğ alma eylemine giriştiler, o zaman Ermeniler'le Türkler arasında birtakım olumsuzlukların yaşandığı anlaşıldı. Dikkati çekmek istediğim bir başka konu da her 24 Nisan'da yaşadığımız tedirginliktir. Acaba ABD Başkanı, o güne gönderme yapan konuşmasında "soykırım" sözünü kullanacak mı,

kullanmayacak mı? Çok değişik hesaplar içinde olan ABD Başkanı o sözcüğü kullanmasa da bizi en ağır biçimde suçlamaktan çekinmez. Biz, devlet olarak, hükümet olarak, toplum olarak bir seneyi daha rahat geçirmenin huzurunu yaşarız. Nitekim ABD Başkanı bu yıl da "soykırım" sözünü kullanmadı.

Bugün Türkiye, Avrupa ve Amerika kamuoyunda ağır bir insanlık suçuyla, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere karşı soykırım uygulamakla itham edilmektedir. Soykırım sözcüğü 1944'te bulunmuş ve 1948 yılında da Birleşmiş Milletler bunun tanımını yaparak kapsamını belirtmiştir. Daha önceki yıllarda katliam (massacre) olarak belirlenen 1915 olayları, daha sonra ve günümüzde soykırım (génocide) olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu söz, Ermenilerin ve onlara destek verenlerin işine geliyor. Bütün olaylar da bu sözcük çevresinde düğümlenip kalıyor.

Ermeni örgütleri her yıl 24 Nisan'da büyük gürültüler kopararak 1915 olayını gündeme getiriyorlar. Aslında 24 Nisan, İstanbul'da birkaç yüz elebaşının tutuklanıp yargıya verildiği tarihtir. Ama bugün, "diaspora" Ermenilerinin "yeni bir tarih inşa etme" çabasının başlangıcı olarak algılanmaktadır. Bu nedenle 24 Nisan, yine diaspora Ermenileri arasında birleştirici bir işlevi yerine getirmektedir. Ermenilik ruhunu canlı tutan, onları bir araya toplayan bir tarih olarak görülmektedir. Böylece diaspora Ermenileri dünya kamuoyunda ezilmiş, yok edilmek istenmiş, haksızlığa uğramış bir ulus izlenimi yaratmanın peşindedirler. Batı'nın desteğinin ancak böyle sağlanacağı inancındadırlar.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta da "diplomasi"nin iyi kullanılmasıdır. Ahmet Cevdet Paşa, diplomasi'nin bir "yalan" sanatı olduğunu söyler ve "*bizim dip-*

lomatlarımız da Frenk diplomatlarıyla düşe kalka yalan söylemeyi öğrendiler" der. Paşa'nın demek istediği, diplomasi-nin kendine özgü dilinin çok iyi kullanılması gerektiğidir. Nitekim bundan 10-15 yıl önce bir başbakanımızın "*arşivlerimizi açıyoruz*" demesi Türkiye'yi güç durumda bırakmış ve şimdiye kadar arşivlerimizin kapalı tutulduğu izlenimini yaratmıştır. Artık arşivlerimizin açık olduğunu, isteyenin çalışabileceğini bağıra bağıra duyuruyor, yine de inandırıcı olamıyoruz. Bence bu kadar gürültüye hiç gerek yok. Önce karşı tarafın arşivlerinin açılması gerekir. Amerikalı Profesör Justin McCarthy'in TV kanallarından Türk arşivlerinin açık olduğunu söylemesi sanırım daha inandırıcı olmuştur. Yani burada bir Amerikalı tarihçi imdadımıza yetişmiştir.

Bizim en büyük açmazlarımızdan biri de haklı olduğumuz konularda bile haksız duruma düşmemizdir. Bizim tarihçilerimiz olayın tehcir yani zorunlu göç olduğunu yıllardan beri yazıyorlar (Bayur, Karal, Gürün, vb.). Yabancılar, Ermeniler buna inanmıyorlar. Ama Lewis gibi ünlü bir yabancı tarihçi bunu söyleyince kıyamet kopuyor, mahkemeler, tehditler, davalar birbirini izliyor. Amerikalı tarihçi Shaw'un evi bombalanıyor. Fransız tarihçi Veinstein'in önemli bir yere gelmesine engel olmaya çalışılıyor. 1880'lerden beri silahlı eylemi benimsemiş ve ilke olarak kabul etmiş olan Ermeni militanlarının zihniyetinde hiçbir değişiklik olmamıştır. Aslında Ermeni topluluğunu ateşin içine atan, masum Ermenilerin mahvına da neden olan o zamanlar komitacı denilen Ermeni militanlarıdır.

Yıllar önce her 24 Nisan'da, Fransa'da, Ermenilerin çoğunlukta oldukları kentlerin duvarına sinema perdesi kadar büyütülmüş Talat Paşa'nın sözde bir telgrafının tıpkı bası-

mını asarlardı. Bu telgrafta, iddiaya göre, Talat Paşa İttihat ve Terakki'nin Ermenileri yok etmeye karar verdiğini belirtiyor ve herkesi göreve çağırıyordu. Türk Tarih Kurumu'nun ciddi bir çalışması sonucunda telgrafın sahte olduğu kanıtlandı. Artık uydurma telgrafı Ermeniler asmaktan vazgeçmişlerdir. Bu ve buna benzer tutarlı çalışmalarımızın sonuçları bugün değilse bile ileride meyvelerini verecektir.

Bu çerçeveyi çizdikten sonra, konuyu Ermeni Sorunu'nun çıkışından bugünkü Türkiye-Ermenistan ilişkilerine kadar getirdim. Bunları burada ayrıntılı olarak vermeye yerimiz yeterli değil. Yalnız Almanya söz konusu olduğu için bu bağlamda birkaç söz söylemeyi gerekli görüyorum.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun başlağı idi. Almanların, Ermenilerin tehcirinde Türkleri kışkırttığı ve kanlı olayların onların çabalarıyla çıktığı söylenir. Bu doğru değildir. Doğru olan bir şey, savaşın sonuna doğru Alman kamuoyunun da, yoğun propagandanın etkisi altında, Türkler'in karşısında yer aldığıdır. Bununla ilgili bir iki örnek vermeyi yerinde görüyorum:

1917 yılında Alman İmparatoru, Osmanlı Padişahı'nı Alman Genel Karargâhı'nı ziyarete çağırmıştı. Padişah V. Mehmet, yaşlı ve hasta olduğundan onun yerine veliaht Vahdettin'in gitmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın da ona katılması uygun görüldü. Bu ziyaret sırasında Osmanlı Heyeti Alsace'a gitti. Vali, anlaşılan Vahdettin'i çok sıkıştırmış olacak ki, o da konuya Mustafa Kemal Paşa'nın yanıt verebileceğini söyledi. Alsace Valisi, "*Ermenilerin çok iyi niyet sahibi olduklarından, Türklerin Ermenilere karşı pek kötü saldırılarda bulunduğu*" söz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa Vali'ye şunları söylediğini anılarında dile getirmiştir:

"Türkiye'nin Veliahdı ile Almanya'nın seçkin bir Valisi'nin bulabildiği konuşma konusu beni hayret içinde bıraktı. Evvela sizden şunu anlamak isterim. Müttfikiniz olan ve bu ittifak uğrunda maddi ve manevi bütün varlığını veren Türkiye'ye karşı, tarihin bilmem hangi devrinde var olduğunu iddia eden ve bu varlığını yeniden göstermek için dünyayı kandırmaya çalışan Ermeniler lehine konuşmak fikri size nereden geliyor? Vali Hazretleri, biz cephele dolaşır bir heyetiz. Buraya Ermeni Meselesi'ni konuşmak için değil, fakat müttfikimiz olan ve kendisine dayanmakta olduğumuz Alman Ordusu'nun hakiki vaziyetini anlamaya geldik. Onu anlamış olarak da memleketimize dönüyoruz."

Vali bu gergin havayı dağıtmak için hemen Türk Heyeti'ni sofraya çağırmıştır.

Ertesi yıl, yani 1918 yılında İttihat ve Terakki'nin sözcüsü konumunda *Tanin* gazetesinin başyazarı Muhittin (Birken) de Almanya'ya gitti. Muhittin, Alman Sosyal Demokratlarının lideri Erzberger'le uzun uzun konuştu. Erzberger, kendisine şunları söylüyordu:

"Türkiye bizim için ayrıca bir gaile olmuştur. Ermeni kırtali etrafında Fransız, İngiliz ve Alman basınında yayılmakta olan yayınların Alman demokratları için yüz kızartıcı olduğunu elbet hissediyorsunuz."

Muhittin'in bütün açıklamalarına karşın, Erzberger, düşmanlarımızın yaptıkları propagandaya inanıyor ve bizi bir müttelik gibi değil, bir düşman gibi görmek istiyordu. Öte yandan Hitler'in masum insanlara uyguladığı soykırım yöntemini Türklerden öğrendiğini söylediğine ilişkin rivayetler, bir efsaneden başka bir şey değildir. Önce şu so-

ALMANYA VE ERMENİ SORUNU

ruyu sormak gerekir: Acaba, Yahudilerden Nazi yönetimine, Almanlara, Alman Ordusu'na karşı tek bir kurşun atan kimse olmuş mudur? Oysa Rusya ile işbirliği içinde olan Ermeni örgütleri, kendi devletlerine karşı savaşıyorlardı.

Bugün Alman kamuoyunda sözde Ermeni Soykırımı üzerine Türkleri suçlayan sinsî bir kampanya yürütölmektedir. Nitekim 24 Nisan'da Almanya'nın Bremen kentinde, bu eyalet başbakanının da açılış törenine katıldığı bir soykırım anıtı dikilmiştir. Burada 20.000'den çok Türk yaşamaktadır. Ermeni nüfusu ise 500-600 dolaylarındadır. İşin ilginç yanı, Bremen İzmir'le kardeş kenttir. Irkçılıktan başı çok ağrımış olan Almanya'nın bu tür ırkçı girişimlere prim vermesi düşündürücüdür. Nitekim Başbakan Schröder de Alman Parlamentosu'ndaki soykırım tartışmasına müdahale edemeyeceğini belirtmiş ve "İşiniz Tanrı'ya kalmış" diyebilmiştir (*Cumhuriyet*, 5 Mayıs 2005).

KAŞ YAPAYIM DERKEN!..*

Bu günlerde TV ekranlarında Ermeni sorunuyla ilgili programlarda önemli bir artış görülüyor. Kaş yapayım derken göz çıkaranlar da az değil. Özellikle istibdat döneminde yurtdışına giden Jön Türkler'in orada bulunan Osmanlı uyruklu gayrimüslimlerle örgütlenerek Abdülhamit'e karşı muhalefet yaptıkları üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle Jön Türk hareketi nerdeyse lanetlenmekte ve hıyanetle özdeş tutulmaktadır. Bu tür görüşler, Abdülhamit yönetimine hulus çakmak için ileri sürülmektedir. Oysa Jön Türkler, ayrılıkçı hareketleri baştan beri onaylamadılar. Paris'te 1902'de yapılan kongrede, Ermeni temsilcilerinin dış müdahale önerisine karşı çıkmıştır. Yine aynı yıl içinde Brüksel'de toplanan Pro-Armenia (Ermeni Sevenler) kongresine de Jön Türkler karşı çıkmışlardır. Dr. Abdullah Cevdet, İsviçre'de Abdülhamit karşıtlığı yanında Kürtçülük yapan Bedirhanogulları'yla işbirliğine gitmemiştir.

"Jön Türk Partisi ne bir şahsın ne de bir komitenin malı değildir. O, istibdatın zulmünden doğmuş, cesareti olan herkesin yardımı ile tutunmaya çalışan milli temayüllerin bütünüdür..." denilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin siyasal bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün her türlü yabancı müdahalesine karşı korunması İttihat ve Terakki'nin programı içinde değişmez bir madde olarak yer almaktadır. 1876 Anayasası'nın yeniden

* Y.A.R. *Müdafaa-i Hukuk*, Mayıs 2007.

yürürlüğe konulmasını ve imparatorluğun içinde yaşayan bütün uyrukların "İttihad"ını sağlamak temel bir amaç olarak ortaya çıkmaktadır. İttihat ve Terakki ile daha sonraları görüş ayrılığına düşen ve bugün federal yapıyı savunanlarının baş tacı ettikleri Prens Sabahattin de "adem-i merkeziyet"çiliği imparatorluğun bütünlüğü içinde savunuyordu. Fakat o, imparatorluğun yapısını çağın gereklerine göre değiştirmek isteyen bir Jön Türk olarak görülmektedir. "Ecnabilerin Türkleri ülkelerinin efendisi değil, kiracısı" olarak gördüklerini söylerken haksız mıydı? Onun, "Türk aydınları, geçimlerini hükümet kapısından çok diğer üretim alanlarında aramalıdır", doğrultusundaki sözleri günümüzde de ışık tutmuyor mu? İki kişilik kadroya yüzlerce kişinin başvurması ne anlama gelmektedir? Bir taraftan devletin ekonomik işlerden elini çekmesini savunanların inanılmaz ölçüde istihdam yaratmaları çelişki değil midir? Günümüzde de en büyük güvence devlet kapısında aranıyor, ne yazık ki!

İmparatorluk çok uluslu bir toplumdu. Bütün bunları dışlayıp, yalnızca İslam ya da Türk unsuruna dayanan bir yapılanma elbette düşünülemezdi. En köktenci topluluklar bile Saltanat'ı ve Hilafet'i kaldırıp yeni bir çözüm düşünemiyordu. Cumhuriyet henüz kimsenin düşünde bile görünmüyordu. Yapılacak şey, cins ve din ayrımı gözetmeksizin bütün uyrukları bir arada uyum içinde tutmanın yollarını aramaktı. "İttihad-ı anasır" o günün koşulları içinde gerçekçi bir siyasadır. Padişah, "tebaa-i şahanem" derken hiçbir ayrım gütmüyordu, güdemezdi. Efendim, "İttihad-ı anasır tutmadı" demek kolaydır. Niçin tutmadığını araştırmak ayrı bir konudur. Geçmişe bugünün gözlüğü ile bakıp Abdülhamit'i aklamaya, Jön Türkler'i ihanet içinde göstermeye çalışmak bilimsel bir yaklaşım olamaz. Bu tür yaklaşımlarla da Ermeni sorunu çözülemez.

DÜNYANIN ÇAĞIMIZDAKİ BÜYÜK KARABASANI

THE PRESENT TERROUR OF THE WORLD!..

İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler, diğer Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir dönemde, III. Murat zamanında (1574-1595) başladı. Levant yani Osmanlı ülkeleriyle ticaret yapmayı kazançlı bulan İngiliz tüccarlarının çabalarıyla, Kraliçe Elizabeth 1580 tarihinde III. Murat'tan bütün uyruklar için ilk Kapitülasyonları elde etmeyi başardı. Artık o tarihten başlamak üzere İngiltere ile Türkiye arasında kurulan ekonomik, ticari ve siyasal ilişkiler kesintisiz süregeldi. İlişkilerin başlamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler, İngiliz gezginlerinin, yazarlarının ve tarihçilerinin ilgi odağı haline gelmekte gecikmedi. Ancak söz konusu ilişkilerin kurulmasından önce de İngiliz kamuoyunun Türklere büsbütün yabancı ve ilgisiz kaldığı söylenemez. Özellikle Avrupa'nın çeşitli dillerinde yazılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkleri konu alan bir takım eserlerin İngilizceye çevrilip basılması, bu ilginin somut örnekleri olarak görülmektedir. İstanbul'da sürekli bir İngiliz elçiliğinin açılması, Levant Kumpanyası'nın kurulması, İngiliz konsoloslarının belli başlı liman kentlerine yerleşmeleri gibi ilişkiler yumağında İngiliz okuyucusu artık Doğu hakkında doğrudan doğruya bilgi almak, kendi

yurttaşlarının gözlemleriyle Türkleri değerlendirmek olanağını bulmuştu. Sahnede Türkleri konu alan temsiller, geniş bir seyirci kitlesi bulabiliyordu. İşte böyle bir ortamda 1603 yılında Londra'da *Türklerin Genel Tarihi...* başlığını taşıyan, padişah resimleriyle bezenmiş, büyük boyda (in-folio) 1204 sayfalık bir eser yayınlandı. Kitabın yazarı, Sandwich Koleji Tarih öğretmeni Richard Knolles idi. Eser büyük bir ilgiyle karşılandı ve çok geçmeden, 1610 yılında, yeni eklerle ikinci basımı yapıldı. Bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki Türk tarihine de yer veren, Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi duyan Renaissance dönemi İngiliz tarihçiliğinin anıtsal bir ürünü olarak görülmektedir.

Prof. Dr. Salih Özbaran, İngiltere'de bulunduğu sırada, 1999 ocağında hocası müteveffa Vernon J. Parry'nin baldızları Ms. Hilda McKenzie ve Ms. Vicky McKenzie'yi Somerset'te ziyaret ettiği zaman, kendisine daktilo edilmiş bir metin verdiler. Bu, Parry'nin *Richard Knolles' History of the Turks* başlığını taşıyan, Paul Wittek'in danışmanlığında hazırladığı, fakat savunulması yapılamamış, şimdiye kadar bilinmeyen bir araştırmasıydı. Knolles'u ve onun tarihini böyle bir tez bağlamında ele alan bu araştırmanın önemi, tartışılmayacak kadar açıktı. Ancak tezin neden savunulmadığı ve niçin ortaya çıkmadığı sorusu ise ne yazık ki, askıda kalıyor. Parry'nin böyle bir olaydan yaşamının sonuna kadar kimseye söz etmemesi de ilginç... Belki Paul Wittek'in kılı kırk yaran tizliği, belki de Parry ile aralarında geçen bir sürtüşme, tezin sunulmamasında belirleyici bir rol oynamış olabilir...

Prof. Özbaran, metni aldığı günden beri hocasının bu eserini gün ışığına çıkarmak için büyük bir çaba gösterdi, emek harcadı. Özellikle eseri baştan sona dolduran Latince, Fransızca, İngilizce vb. kaynakları teker teker kontrol etti.

Göllner'in *Turcica*'sı yanında bilgisayar ağı ile Avrupa kütüphaneleriyle iletişim kurarak tarama işini sonuçlandırdı. Parry'nin ailesinin maddi desteğiyle, Tarih Vakfı Yayınları arasında söz konusu çalışma gün ışığına çıktı. Kitabın kapağını, Knolles'un tarihinin ilk basımının kapağı süslemektedir.

Kitap, Prof. Özbaran'ın kaleme aldığı "*Editor's Preface and Acknowledgement*" başlıklı sunuşuyla başlıyor. Bunu kısaltmalar (List of Abreviation) izliyor ki, bu da Prof. Özbaran tarafından düzenlenmiştir.

Asıl metin yedi bölümden (chapter) oluşmaktadır. Ayrıca üç de eki (Appendix) kapsamaktadır. Eser, yine Prof. Özbaran'ın hazırladığı bir dizin (index) ile tamamlanmaktadır.

V. J. Parry, eserine herhangi bir önsöz yazmadığı ya da sonraya bıraktığı için tezinde nasıl bir yöntem izlediği, niçin bu konuyu seçtiği, vb. konusunda herhangi bir bilgi edinemiyoruz. Ancak onun, Prof. Orhan Burian'a yazdığı bir mektupta, Prof. Paul Wittek'in danışmanlığında Richard Knolles üzerine bir doktora tezi hazırladığından söz etmesi ve danışmanının salık vermesiyle kendisine başvurduğunu belirtmesi dikkatimizi çekmektedir. Niçin Prof. Orhan Burian? Prof. Orhan Burian 1951 yılında İngiliz kütüphane ve arşivlerinde araştırmalar yapmak üzere yeniden İngiltere'ye gitmişti. Paul Wittek'i iki kez ziyaret etti ve onunla School of Oriental'daki odasında saatlerce görüştü. Wittek, Burian'ın İngiliz kaynaklarına olan nüfuzunu sezmiş olmalı ki, öğrencisine ona başvurmasını salık vermişti. Kaldı ki, Prof. Burian, çeşitli araştırmalarında Knolles'un tarihini kaynak olarak kullanmış ve ayrıca doğrudan doğruya bu tarihçi üzerine bir de makale yazmıştı. Gerek Parry'nin mektubu, gerek onun esrinde Prof. Bu-

rian'a teşekkürü bu iletişimin kurulduğunu ortaya koymaktadır.

V. J. Parry öncelikle Richard Knolles'un yaşamı üzerinde bizi aydınlatmaktadır. Knolles, 1545 yılında Northamptonshire'e bağlı Cold Ashby'de doğdu. Öğrenimini Oxford'daki Lincoln Koleji'nde tamamladı. Yakın dostu ve patronu Sir Roger Manwood'un Kent'e bağlı Sandwich kasabasında açmış olduğu kolejde tarih öğretmenini olarak görev aldı ve bütün yaşamını burada geçirdi. Knolles, *Türklerin Genel Tarihi*'nden önce başka ünlü Fransız siyaset bilimcisi Jean Bodin'in '*Les six livres de la Republique...*' başlıklı eserini de *The Six Bookes of a Commonweale* adıyla İngilizceye çevirmişti. Knolles bu çeviriyi yaptığı zaman *Türklerin Genel Tarihi*'ni de yazmaya başlamıştı. Fakat güçlük, Sandwich gibi küçük bir yerin Türk tarihi gibi bir eserin üretilmesine pek elverişli olmayışından kaynaklanıyordu: "That affoordeed no meanes or comfort to proceed in so great a worke as the Turkish History". Yine şunu da işaret etmek gerekir ki, Osmanlı toplumundan farklı bir toplumda Osmanlı Türkleri üzerine bir tarih yazmanın güçlüğü ortadır. Bununla birlikte Knolles'un böyle bir eser yazması için sürekli olarak desteklendiği anlaşılmaktadır. Türklerin Avrupa'da yayılmasını büyük bir dikkatle izleyen Sir Peter Manwood, dostunu böyle bir eser yazması için yüreklendirmiştir. İş bununla da kalmamış, yığınla belgeyi kullanması için Knolles'a vermiştir. Yine bu konuda Knolles'a destek veren bir başka ünlü kişi de Whitgift Piskoposu Abraham Hartwell idi. Daha Knolles'un eserini yazmaya başlamadan önce Osmanlıların fetihleri, savaşları, İnebahtı'da olduğu gibi yenilgileriyle ilgili haberler bütün Avrupa'da dolaşıyor, Londra kitap piyasası bu konularla ilgili eserlerle dolu

bulunuyordu. Knolles'un dostları ve yakınları aracılığıyla bu eserlere ulaştığına şüphe yoktur. Knolles'un çok yakın dostu ve yeğeni olarak söz ettiği (my kind friend and cousin...) M. Roger Howe, İstanbul'da bulunduğu süre içinde kendisine buradan sürekli haberler göndermişti. Knolles, ulaşabildiği bütün kaynakları elde ettiğini yazmakta ve hatta bunların künyelerini de vermektedir: "I collected so much of the history as possibly I could, out of the writings of such as were themselves present, and as it were eye-witness of the greatest part of that writ, and so as of all others..."

Kitap, yayıncı Adam Islip'in listesine 5 Aralık 1602'de girmişti. Ancak Knolles eserini 1603 sonbaharına doğru bitirebildi. Eser büyük boyda (in-folio), nitelikli bir kâğıda basılmıştı. Bundan anlaşıldığına göre, Adam Islip, bu eserin gün ışığına çıkması için büyük bir maddi özveriyi de göze almıştı. Eserin önsözü, yani Osmanlı İmparatorluğunun görkemli yapısı yanında dünyanın en büyük karabasani olduğu iddiası, kitabın bütün ruhunu yansıtan anahtar cümle konumundadır: *The Glorius Empire of the Turks the Present Terrour of the World...* Yine Knolles, bu Barbar ulusun (*this Barbarous Nation*), dünyanın en önemli bölgelerini (*the best part of the world...*) ele geçirmiş olmasından hayretle ve şaşkınlıkla söz etmektedir.

Knolles, eserini ufak tefek ekler ve düzeltmeler yaparak yeniden basıma sağladı. Kendisi aynı yıl içinde öldü (1610). Kitap aynı yayıncı tarafından basılmıştır. Knolles eserini böylece I. Ahmet döneminin başlarına kadar getirdi. Bunun için Avusturya savaşlarına katılan bir İngiliz soylusunun anılarından, M. Roger Howe'un İstanbul'dan aktardığı bilgilerden ve Almanların *Zeitungen* başlığı altında çıkan günlüklerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Ayrıca bu ikinci

baskıya Knolles, "A briefe Discourse of the greatnesse of the Turkish Empire" başlığı altında yaptığı bir değerlendirmeye "Table of Contents" eklemiştir.

III. Bölüm (Chapter III)'de V.J. Parry, Knolles'un, Türklerin tarihi ile ilgili kaynaklara nasıl ulaştığı (Knolles' acces to historical literature on The Turks) üzerine durmaktadır. Aslında Parry, daha önceki sayfalarda bu konuyla ilgili olarak söylediklerini yineleyerek daha da zenginleştirmektedir. Özellikle Sir Peter Manwood'un yanında William Camden, Sir Robert Cotton ve daha başka İngiliz aydınlarının rolü bir kez daha belirtilmektedir. Abraham Hartwell'in katkısı da tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Kaynakların, Londra kitapçıları, Güney Almanya kentleri, Venedik, Frankfurt kitap fuarı vb. geniş bir kitap piyasasından sağlanmasına çalışılmıştır. Parry ayrıca, 1603'ten önce İngiltere'de telif ve çeviri olarak basılan eserlerin bir listesini de sunmaktadır ki, bunların çoğundan Knolles'un yararlandığı anlaşılmaktadır.

Knolles'un *Türklerin Genel Tarihi* başlıklı eseri birçok kez basıldı (Chapter IV, The Various Editions of Knolles, s.47-57). Knolles'un ölümünden sonra 1621'de üçüncü, 1631'de dördüncü, 1638'de beşinci kez basıldı. Her defasında esere yeni ekler yapıldı. Üçüncü baskı 1610 yılından 1620 yılına kadar getirilmişti. Bu zeylde 1605-1611 yıllarında Babîlî'de İngiltere'yi temsil eden Sir Thomas Glover'ın yazışmalarından yararlanılmıştır. Bundan sonra eser daha başka zeyllerle (Continuation) 17. yüzyılın sonuna kadar getirildi. Levant Kumpanyası'nın İzmir Konsolosu Sir Paul Rycaut önce eseri 1623-1677'ye kadar getirdi, daha sonra 1679-1699 yıllarını kapsayan olayları yazdı. 1701 yılında Knolles-Rycaut tarihlerinin Dr. John Savage tarafından iki

cilt halinde kısaltılmış metni yayınlandı. Knolles'un tarihi bütün bir 17. yüzyılı kapsayacak bir açılım sergiledi.

Bütün bu ayrıntılardan sonra, V. J. Parry, Knolles'u Türklerin bir tarihçisi olarak değerlendirmektedir (Knolles as Historian of the Turks, I-II, Chapter V-VI, 58-83). Bu bölümlerde Knolles'un Türklere bakış açısının da değerlendirildiğini belirtmek gerekir. Knolles, birçok kaynağa ulaşmakla birlikte, dolaylı yoldan inceleyebildiği Türk kaynaklarını yetersiz ve belirsiz bulmaktadır. Kronolojik bakımdan yanlışlıklar da göze çarpmaktadır. Dönemin Avrupa'da kökleşmiş düşüncelerine bağlı kalan Knolles, Türkleri Hristiyanlık için bir afet olarak kabul etmektedir. Türklerin Ön Asya'ya ilerlemesini de Bizans'ın çöküşünün gerçek nedeni olarak görmektedir. İstanbul'un 1204'te Haçlıların eline düşmesi de Türklerin yararına olmuştur. Yazar, Türklere karşı direniş gösteren Hristiyan ve Müslüman hükümdarları da göklere çıkarmaktadır. Hunyadi'yi ve İskender Bey'i Hristiyanlık davasının büyük önderleri olarak selamlamaktadır. Aynı şekilde Bayezit'i yenilgiye uğratan Timur'dan da övgüyle söz etmektedir. Şah İsmail'in de karakterini yüceltir ve erdemlerini sayıp döker. Buna karşılık Yavuz'u zalim, acımasız, kan dökücü gibi nitelemelerle küçük düşürmeye çalışır. Kaldı ki, Knolles sık sık Türkleri barbarlıkla, acımasızlıkla ve hainlikle suçlamaktan geri kalmaz. Ama yine de onların yenilmesi güç bir imparatorluk kurduklarını da teslim etmek zorunluluğu duymaktadır.

Rönesans döneminde Avrupa'da Türklerin kökeni üzerine epeyce tartışma yapılmıştır. Türklerin Truvalılardan geldiği, Asya'nın "*mağaralarından*" indiği, soylarının İskitlere dayandığına ilişkin yığınla efsane üretilmiştir. Knolles, Türklerin Truvalılardan geldiği kuramını reddeder ve on-

ların asıl vatanlarının "Scythia" (İskitlerin ülkesi) olduğu tezini savunur. Knolles, eserin 128 sayfalık bölümünü Osmanlılardan önceki Türk tarihine ayırmıştır.

V. J. Parry'ye göre, Knolles, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını, kurumlarını ve örgütlerini yeterince incelemeye ağırlık vermemiştir. Ancak, Yeniçerilerin kökeni, gücü, imparatorluk içindeki konumlarıyla epeyce ilgilenmiştir. Bu çerçevede Devşirme Sistemi üzerinde de durulmaktadır. Knolles, Yeniçeri Ocağı'nın son derece güçlendiğine dikkati çekmekte ve imparatorluğun kendisini ayakta tutan bu güç tarafından yıkılacağına işaret etmektedir. "*the greatest strength of the Turkish empire, and not unlike in time to be the greatest cause of the ruine tehere of...*" Bu yargının Fransız gezgini Nicolas de Nicolay'ın eserine dayandığına şüphe yoktur.

"1700'den sonra Knolles" başlıklı bölüm (Chapter VII. *Knolles after 1700*, 84-91), bu İngiliz tarihçinin daha sonraki dönemlerde nasıl değerlendirildiği sorusuna yanıt vermektedir. Şüphesiz son iki yüz yıl içinde Knolles oldukça farklı şekillerde değerlendirilmiş, dili ve anlatımı kimi zaman karmaşık, kimi zaman parlak bulunmuştur. Ancak eserin Elizabeth dönemi İngilizcesinin başyapıtlarından biri olduğu da kabul edilmektedir. Bu eserle ilgili olarak dile getirilen bütün yargılar Samuel Chew, Harold Bowen ve B. H. Beck tarafından derlenip toparlanmıştır. Chew'un eseri, "*Rönesans döneminde Türkiye üzerine yapılmış en büyük çalışma*" olarak değerlendirilmektedir. Gibbon ise Knolles'un tarihini "*Latin yazarlarından* [aslında Latince eserlerden] *derlenmiş, tarafgir ve söze boğulmuş bir eser*" olarak tanıtır. Lord Byron, Doğu'ya duyduğu ilginin kaynağının Knolles'un tarihi olduğunu yazar. Dr. Samuel Johnson'a göre, eser "*olay-*

ların olağanüstü çeşitliliğini" yansıtmaktadır. "*A wonderful multificity of events*". Türklerle ilgili İngilizce yayınlar üzerine derli toplu bir bibliyografya hazırlamış olan Berna Moran, Knolles'un tarihiyle ilgili olarak "*ilmi bir kıymeti yoktur*" yargısına varmaktadır ki, bu yargıya katılmaya olanak yoktur. Çünkü eser bize, en azından bir dönemin tam bir zihniyetini yansıtmaktadır. Kaldı ki, eserin bilimsel yanı da ağır basmaktadır.

Prof. Orhan Burian'a gelince: Yukarıda belirttiğimiz gibi, Burian, Knolles'un tarihini derinlemesine inceledi. Onu, Johnson ve Coleridge gibi "*sezgi sahiplerinin*" görüşüne uygun olarak "*Elizabeth dönemi nesrinin bir anıtı (as a monument of Elizabethhan prose)*" olarak değerlendirdi. Eserin, ünlü trajedi yazarı Thomas Goffe'un iki oyunu için çıkış noktası olduğunu ortaya koydu. Burian aynı zamanda Knolles'un tarihinin Avrupa'da Türklere karşı oluşan olumsuz düşüncelerin bir bileşkesi olduğunu da kabul ediyordu (Even Knolles' General Historie of the Turkes, the most comprehensive treatise on the subject by an Englishman during this period, is really an elaboration of these three or four principal ideas).

Eserin ekler bölümünde (Appendix, I, II, III) öncelikle İngiltere'de 1560-1610 yılları arasında Türklerle ilgili yayınların kronolojik bir listesi verilmektedir. Öte yandan Knolles'un eserinde yer alan padişah portreleriyle ilgili bir açıklama da ilgi çekicidir. Son olarak Knolles'un kullandığı bütün kaynakların tam bir listesiyle bunlarla ilgili ayrıntılar üzerinde durulmuştur. Eserin, 18. yüzyılda Dimitri Kantemir ve 19. yüzyılda Hammer tarafından önemli bir kaynak olarak kullanıldığını belirtmekle yetiniyoruz.

TARİH GEZİNTİLERİ

Prof. Özbaran'ın bu değerli çalışmayı yayımlaması, hem Knolles'u ülkemizde güncelleştirmiş hem de Osmanlı tarihi üzerine değerli bir miras bırakmış olan müteveffa Vernon J. Parry'i anımsamamıza fırsat vermiştir. Bu yayının üzerinden daha birkaç ay geçmeden Batı dünyasında takdirle karşılanması ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Burada son olarak Vernon J. Parry üzerine birkaç söz söylemeyi gerekli görüyorum. Kendisi aslında klasik ve modern diller ile tarih üzerine uzmanlaşmıştı. Uzun yıllar Londra'daki *School of Oriental and African Studies*'de "Lecturer" olarak görev yaptı. Ortadoğu, özellikle Osmanlı tarihi konusunda derinleşmişti. Demiryolları tarihine de ilgi duyuyordu. *The New Cambridge Modern History*'de Osmanlı tarihinin 1520-1648 dönemini yazdı. Özellikle Osmanlıların harp taktiği, savaş teknolojisi ve malzemesi üzerine dikkate değer araştırmalar yaptı. İslam Ansiklopedisi'nde (*Encyclopedia of Islam*, ikinci basım) Türkiye Tarihi ile ilgili pek çok maddeye imza attı. Yaşamının sonlarına doğru Türkiye'yi ziyaret etmişti.

Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihimizden
PORTRELER

ASYA'NIN RÖNESANSI ATATÜRK*

"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu sona erdirinceye kadar Türkiye kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir".

Atatürk'ün bu sözleri Milli Mücadele'nin evrensel yönünü vurgulamaktadır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yeni Türkiye yokluk içinde yaratılıyordu:

"Harp etmek için silah ve cephaneden, propaganda yapmak için matbaa ve kâğıttan yoksun olan bu hükümetin postanesinde pul, dairelerinde memur, hazinesinde para, sonuçta politika aleminde dostu yoktu".

Atatürk'ün giriştiği işin ne kadar zor olduğunu, gerçeği göremeyenlerin onu ne kadar uğraştırdığını dönemin bütün belgeleri ortaya koymaktadır. Dönemin bir tanığı, kendine karşı yöneltilen onca saldırılar karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği sabırdan hayranlıkla söz eder:

"Vaziyetin ağırlığını, bütün yükünü bu hareketin başı çekti. Bir kısım politikacıların daha o zamandan ona eza

* Kalem, Aralık 2006.

ve cefanın türlü türlüünü yaptıkları görüldü. Bu devirlerde onun göstermiş olduğu sabır, tolerans ve tahammül kuvvetini inkılâp tarihlerinde hiçbir inkılâpçının göstermiş olabileceğini zannetmiyorum".

Bu sözleri, Birinci Meclis'te Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü olarak görev yapan, eski *Tanin* gazetesi başyazarı Muhittin Birgen söylemektedir.

Bu denli güç koşullar altında o, bu görevi "bütün millette ve tarihe karşı yüklendiğinin" de bilincindeydi. Böyle bir görev bilinci ve sorumluluğuyla ortaya atılan büyük insan, her türlü teslimiyet ve manda önerilerini reddetmiş ve ulusundan aldığı güçle ülkeyi kurtarmıştır. Atatürk'ün çıkış noktası, koşullar ne olursa olsun, en büyük güçlere ve onun yerli işbirlikçilerine karşı bağımsızlığı elde etmek için bir başkaldırmadır. Bu başkaldırmanın yöneldiği amaç da İSTİKLAL-İ TAM'dır.

Milli Mücadele böyle bir ortamda başarıya ulaştı ve Lozan'da noktalandı. Lozan'da İsmet Paşa'nın başını çektiği Türk Heyeti'nin kapitülasyonlar konusunda gösterdiği direncin nedenini bugün birtakım çevrelere anlatmak ne yazık ki, kolay değildir. Lozan'ın bugün bu çevrelerce yok edilmek istendiği de gerçektir.

Lozan'ın imzalanması ve Cumhuriyet'in ilanı Atatürk'ün görevinin bittiği anlamına gelmiyordu. Çünkü yeni bir mücadelenin başlaması gerekiyordu ki, bunun özü de uygarlık, bir çağdaşlaşma sorunu idi. Türk devrimi bütünüyle bir Türk aydınlanmasıdır. Bu aydınlanmanın temelinde, çağdaş uygarlığı yaratan Hümanizma, Rönesans ve Aydınlanma gibi insanlığı büyük dönüşümleri yatmaktadır.

Hümanizmayı bir düşünüş sistemi olarak kabul eden, bunun da doğmalardan kaçınma ve araştırıp deneme gibi iki ana

niteliğinin bulunduğunu belirten Prof. Orhan Burian 1938 yılında "Atatürk Asya'nın da Rönesansı'dır" diye yazıyordu. Vedat Günyol'un buna eklediği gibi "Atatürk Afrika'nın da Rönesansı'dır". Niçin? Rönesans denilen ruh, önce Hıristiyan Avrupa'da doğdu. Bu ruh sayesinde insanlık, imparator ve kilisenin baskısından kurtuldu. Birey insanlığını, millet milliyetini öğrendi. Dinin buyruğundaki skolastik düşünce yıkıldı, fikir özgürlüğünü kazanan insan kendini tanımayı ve kendine güvenmeyi öğrendi. Bilimdeki, sanattaki ilerlemenin ilk hızını Rönesans verdi. Hümanizmanın temelinde insan sorunsalı yatar. Bu, insanı arayan, insanın özü ile bu dünyadaki yerinin ne olduğunu araştıran antikçağ felsefesine dönüşür. Antik kaynaklara karşı canlı bir ilginin doğuşu, bu kaynakların bir bütün halinde ortaya konulup değerlendirilmesi hümanizmanın özünü oluşturmaktadır. Bunlar daha çok filolojik nitelikte çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar DÜNDEN BAĞIMSIZ BİR KÜLTÜR KURMAK, İNSAN VE DÜNYA ile ilgili bir felsefe yaratmak etrafında yoğunlaşıyordu. Böylece Rönesans, ilk olarak benliğini bulmuş, kişiliğini duymuş insanı ortaya koymuştur. Kısacası Rönesans, Burckhardt'ın deyişi ile dünyayı ve insanı yeniden keşfetmiştir. Ortaçağda insanın belirmiş bir kişiliği yoktur. Onun alinyazısını Kilise belirlemektedir. Kilise-deki herkesin durağan yapı içinde belli bir yeri vardır. İnsan, içinde doğmuş olduğu sosyal bölüm çevresinde kalır, kalması gerekir. Çünkü bunu Tanrı istemiştir. Bu bakımdan "Ben neyim? Ne olacağım?" diye sormaz. Halbuki Rönesans, insanı, bütün canlılığı ile ortaya koyan bir birey olarak algılamıştır. Bu yüzden Rönesans bireyler çağıdır, bireyciliğin doğduğu çağdır. Rönesans aynı zamanda ulusu yaratan bir dönem olmuştur.

Doğu, özellikle İslam dünyası, Rönesans'ı algılayamamış olmanın sıkıntısını çok çekti. Asya, ancak 20. yüzyılın ilk yarısında kendi güçlerini keşfe girişmiştir. Bu duyguyadır ki, artık ümmet oluşunun keşmekeşinden sıyrılmış, ulus olmanın onuruna erişmiştir.

Asya'nın çocuklarını ulusal bütünlüklerine kavuşturan yüce ruh Atatürk oldu. Onun yapıcılığı bir destandır. İnsanımıza insanlığını, ulusumuza milliyetini öğreten Atatürk'tür. İşte bunun için Atatürk Asya'nın Rönesansı'dır.

Atatürk devrimi gerçekten bir Türk Aydınlaması'dır. Temeli laiklik olan Aydınlanma, her ülkede ulusal bilinci de kendisiyle birlikte getirmiştir. Ulusun bütün bireylerinin ve halkının aydınlanması temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Ulus bireylerinde dil ve tarih bilincinin uyanması, ümmetçi, hanedancı bir tarih anlayışından ulusal bir tarih bilincine ulaşılması bir zihniyet değişikliğinin göstergesidir. Atatürk'ün tarihe önem vermesi geçmişte durup kalmak için değil, daha ileriye gitmek için tarihten güç almak amacıyla yöneliktir. Atatürk, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak, bu, zihniyetimizdeki değişikliktenidir. Artık duramayız. Ne olursa olsun ileri gideceğiz. Geriye ise hiç gidemeyiz. Çünkü ileri gitmeye mecburuz. Millet açıkça bilmelidir, medeniyet öyle bir ateştir ki, ona uzak olanları yakar mahveder. Uygarlığın buluşları, fennin harikalarının dünyayı değişiklikten değişikliğe götürdüğü bir devirde asırlık köhne zihniyetlerle geçmişe saplanıp kalmakla varlığımızı korumak mümkün değildir".

Atatürk, *"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve her yönden uygar bir toplum haline getirmektir"* diyor ve Türk devriminin ne olduğunu tanımlıyor:

"Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp kelimenin ilk anda gösterdiği ihtilal manasından başka daha geniş bir değişikliği anlatmaktadır. Bugünkü devletimizin şekli, yüzyıllardan beri geleneksel şekilleri ortadan kaldıran en gelişmiş bir biçim olmuştur" diyor ve ekliyor: *"Türk inkılâbı yalnız Türkiye'de değil bütün cihanda göz önünde bulundurulması lazım gelen bir yeniliktir"*.

"İdare-i maslahatçıların esaslı inkılâp yapamayacakları" sözü de Türk devriminin temel bir ilkesi olarak görülmektedir. Atatürk bağınazlıktan bütünüyle kurtulmanın ancak bir kültür atılımı ile başarılabileceğini kavramıştır. 18. ve 19. yüzyıllardaki yenileşme girişimlerinin ve Tanzimat'ın temel eksikliğinin ne olduğunu yakından görmüştür. Ziya Gökalp'in medeniyet-hars ayrımındaki yanılığını da görmüştür. Özgün, insanlık değerlerine yaslanan kültürün sonunda evrensel kültürle kaynaşıp bütünleşeceğini, böylece çağdaş ulusal bir kültür kavramının temelde uygarlık kavramından ayrı düşünülemeyeceğini vurgulamıştır.

"Türk ulusu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmalıdır". Bu sözle Türk devriminin amacı belirlenmiş, yönü çizilmiştir. Çağdaş uygarlık düzeyi ne demek? Çağdaş uygarlık düzeyi derken elbette günümüz uygarlığının en yüksek basamağı anlaşılmaktadır. Bu en yüksek basamakta da Batılı toplumlar bulunuyor. Onun için çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın başka adı "Batılılaşma"dır. Bu da bu günkü Batılı toplumların tutumunda olmak demektir. Bu uygarlığın akılcı tu-

tumu, bu dünyaya dönük, laik bir anlayış getirmesi insanın doğaya egemen olmasını sağlamıştır. Doğanın yapısını ve düzenini bilimle kavrayıp açıklamak bu uygarlığın temelidir. Atatürk, Fransız İhtilali'nin insanlığa getirdiği hürriyet fikri üzerine önemle durur. Fakat o tarihten beri insanlığın geliştiğini de söyler. *"Türk demokrasisi Fransız İhtilali'nin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has vasf-ı mümeyyizi ile inkişaf etmiştir..."* Atatürk cumhuriyet ve demokrasi sözcüklerini eş anlamlı olarak kullanılır. Yeni Türkiye'nin demokratik temele dayandığını, ulusal iradenin rolünü sık sık vurgular... Özgürlük kavramına son derece önemli bir yer verir. Bu konuda 1924 yılında öğretmenlere yaptığı bir konuşmada Fikret'in sözlerine yineler: *"Cumhuriyet sizden fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller ister"*.

Atatürk en büyük desteği halktan almış ve halka karşı tam bir güven duymuştur. Onun 2 Şubat 1923'te İzmir'de yaptığı sorulu yanıtı söyleşi 7-8 saat sürmüştü. O toplantıya katılanlardan biri de, o sırada İzmir'de öğretmen olarak görev yapan Hasan Âli Yücel'di. Atatürk konuştukça Yücel düşünüyor, onun bu enerjiyi nereden aldığı sorusunu kendi kendine soruyordu. Sonunda anladı ki, Atatürk bütün gücünü, bütün enerjisini halktan alıyordu. Henüz Cumhuriyet'in ilan edilmediği bir sırada Atatürk ileride yapmayı tasarladığı devrimlerin izleyeceği yolu da yine bu konuşmada halka duyumsatmış bulunuyordu.

Üzerinde durulması gereken önemli bir konu şudur: Atatürk devriminin düşünsel değerini hiçe indirmekten çıkarcı olanlar, onun eserinin geçmiş yüzyıllarda girilen reform hareketlerinin yalnızca bir devamı olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. Bu görüşün bilimsel nesnellik adına hareket ettiklerini ileri süren bilim adamlarınca da savunulduğunu gö-

rüyoruz. Devrimin önceki dönemlerin olaylarını izlediği, önceki dönemin tarihine bağlandığı şüphesiz yadsınamaz. Ancak Atatürk'ün düşüncesi ile Osmanlı yenilikçilerinin düşüncesi arasındaki farkın derinliğini anlamak gerekir. Bu fark derece farkı değil, bir nitelik ve ruh farkıdır. Köklü bir zihniyet farkıdır. Kaynağını dinsel esaslardan alan Mecelle yerine İsviçre Medeni Kanunu'nun alınarak yeni bir hukuk düzeninin kurulması, bu zihniyet değişikliğinin önemli bir göstergesidir. Hükümdarın iradesiyle açılıp kapanan bir meclisin yerine, ulusal iradeye dayanan bir meclisin kurulması da Osmanlı anlayışıyla Cumhuriyet'in felsefesi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. En önemli atılımlardan biri de hiç şüphesiz yeni toplumun laik bir temel üzerine oturtulmasıdır. Türkiye'de laiklik Batı dünyasından ayrı olarak yalnız din ve dünya işleri arasında ayırım yapılması sorunu değildir. Ondan çok daha kapsamlı olarak bütün toplum gelenek ve değerlerinin tutuculuklardan kurtarılıp çağın gereklerine göre dinamikleştirildiği bir akım ve gidiş sorunudur. Durum bu kadar açık olmakla birlikte, laikliğin tanımının yapılmadığı, kişinin laik olamayacağı gibi düşünceler temcit pılavı gibi her gün yinelenmektedir.

Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin ve ona bağlı kurumların kaldırılması, öğretimin birleştirilmesi, Arap harflerinin kaldırılması, ülkenin Avrupa örneklerine uygun birçok toplumsal ve kültürel kurumlarla donatılması, giyim kuşamda Batı'ya uyulması gibi büyük atılımların gerçekleşmesi, Türkiye'yi öz ve biçim yönünden baştan başa değiştirmek amacını güdüyordu. Yeni harflerin kabulünden sonra kültürel alanda atılan en büyük atılım, Üniversite Reformu'dur. Aslında bu Darüfünun tabelasını indirip yerine Üniversite yazısını asmaktan ibaret değildir. Bu, gerçek anlamda bir devrim, bir

yeniden yapılanmadır. Genç yaşta yitirdiğimiz, üniversitemizin ve ülkemizin büyük kaybı Prof. Dr. Ali Menteş, 1933 Üniversite Devrimi'ne çok özel bir yer veriyordu. Bunu, ciltler tutacak eserinde bize anlatacaktı. Fakat ne yazık ki, ömrü yetmedi. Reformun gerekçesinde "*Türk kültürünü yeni esaslar içinde ortaya koyacak bir üniversiteye gerek*" duyulduğu dile getirilmiştir.

Atatürk, üniversitenin gelecekteki öğretim kadrosunu oluşturmak için yurtdışına her alanda gençler gönderiyordu. Bu gençlerin bilim tarihinde oynadıkları rol bir destandır (Ekrem Akurgal, Orhan Burian, Sedat Alp vb.). Bunun yanında yabancı bilim adamları, özellikle Nazilerin kapı dışarı ettikleri Alman profesörler için Türkiye bir çekim merkezi haline gelmiştir. Bunlarında çabalarıyla "*Batı Avrupa üniversitelerinin ayarında, gerçeği araştıran ve bilgiyi derinleştiren, bilgiyi toplayan, düzenleyen, çoğaltan ve yayan bir bilim kurumu kurma*" düşüncesi, bu çabanın özünü oluşturmaktadır. Almanya'dan gelen ve uzun yıllar ülkemizde çalışan Prof. Hirsch bu gerçeği özellikle vurgulamaktadır.

Atatürk daha 1930'lu yıllarda ders kitaplarındaki terimlerin sistemli olarak Türkçeleştirilmesi üzerinde önemle durmuştur. Bugün kullandığımız terimleri kapsayan *Geometri* kitabını yazması onun bilimsel anlayışının somut örneklerinden biridir. Akıl ve bilim, yaşamda gerçek yol göstericidir. Onun yaşamında hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kurala yer yoktur.

"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözü Atatürk'ün en büyük dayanağıdır.

"ZABİT VE KUMANDAN İLE HASBİHAL" ÜZERİNE*

Ordu mensuplarının yeni bir ruh ve anlayışla yetişmesine büyük önem veren Mustafa Kemal, genç bir subay olarak göreve başladıktan sonra bu konuda çalışmalar yapmaktan geri kalmadı. Yabancı dilde yazılmış eserlerin Türkçeye çevrilmesi, böylece yeni taktik ve stratejilerin izlenmesi de bu çabalar içinde belirli bir yer tutmaktadır. Berlin Askeri Üniversitesi müdürlerinden General Litzman'dan çevirdiği *Takımın Muharebe Talimi* (Selanik, 1324/1908) bu bağlamda ilgi çekici bir kılavuzdur. *Cumalı Ordugâhı* (Selanik, 1325/1909), *Tabiye ve Tatbikat Seyahatı* (Selanik, 1327/1911), *Bölüğün Muharebe Talimi* (Litzman'dan çeviri, İstanbul, 1328/1912), *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* (İstanbul, 1334/1918), *Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe* (Belle-ten, 28 (1943), Atatürk'ün askerlikle ilgili belli başlı eserleri olarak bilinmektedir. *Söylev ve Demeçleri*'nde, *Büyük Nutuk*'ta, diğer konuşma ve buyruklarında da askerliğe ilişkin sorunlar ve açıklamalar önemli bir yer tutmaktadır. Bütün bunlara, nedense onun askerlikle ilgili eserleri arasında sayılmayan bir raporu da eklemek gerekir. Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), sahibi ve başyazarı bulunduğu *Milliyet* gazetesinin 4 Ağustos 1927 (No: 529) günkü sayısında, Gazi'nin kütüphanesinde bulunduğu "pek yüksek değer taşıyan"

* Y.A.R. *Müdafaa-i Hukuk*, Temmuz 2007.

notları yayımlayacağını duyuruyordu. Notların yer aldığı defter, 1326 (1910) yılında Makedonya'ya düzenlenmiş olan bir "*Erkânıharp Seyahati*"nin bitiminde, Bulgaristan ve Sırbistan sınırlarında bir buçuk ay kadar süren yolculuk sırasında ortaya çıkan sorunlarla ilgili genel bir değerlendirmeyi [umumi kritik] kapsıyordu. Mustafa Kemal, "...*Memleketimizde ilk defa olarak*" yapılan bu gezinin notlarını "...*bir gece herkes yattıktan sonra, yatak odasında, sönük bir lambanın önünde geç vakitlere kadar oturarak*" düzene koydu. 1927 yılında *Milliyet*'te yayımlanan ve Atatürk'ün askeri dehasının izlerini taşıyan bu eser, uzun süre pek fark edilmedi. Sonunda Sadi Borak tarafından yeniden yayımlanan bu rapor, *Atatürk'ün Bütün Eserleri* içinde yerini aldı.

Atatürk'ün askerlikle ilgili bütün eserleri yeni harflere çevrilerek basılmıştır. Ancak bunlar üzerinde derinlemesine araştırmalar yapıldığı söylenemez. Sözelimi *Takımın Muharebe Talimi*'nin Selanik'te Asır matbaasında basılması son derece anlamlıdır. Çünkü Mustafa Kemal, *Asır* gazetesinin başta Fazlı Necip olmak üzere sahip ve yazarlarıyla, matbaaya gittiği zaman tanışmıştı. Faik Reşit Unat, Selanik'te basılan ve Atatürk'ün İkinci Meşrutiyet'in ilanındaki rolünü doğru olarak anlatan bir *Kıraat* (okuma) kitabına dikkati çekmişti. Orada Mustafa Kemal'in adı verilmiyordu. Bu kitap da aynı matbaada basılmıştı ve büyük bir olasılıkla kendisiyle ilgili ayrıntılar Mustafa Kemal tarafından verilmişti. Dahası, *Takımın Muharebe Talimi* üzerine, dönemin ünlü gazetelerinden *Tanin*'de uzun bir tanıtma yazısı da çıkmıştı. Paris ataşemiliteri Ali Fethi (Okyar) Bey'in imzasını taşıyan bu yazı, görebildiğim kadarıyla, şimdiye değin kimse-nin gözüne ilişmemiştir. *Bölüğün Muharebe Talimi*'ni bastıran Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin telif ücreti olarak Mus-

tafa Kemal'e 25 Osmanlı lirası ödediğini gösteren makbuz ise yeni yayımlanmıştır.

Zabit ve Kumandan ile Hasbihal'e gelince... Bu, Atatürk'ün Sofya'da Ataşemiliter olarak görev yaptığı sırada yazdığı küçük fakat çok önemli bir eserdir. O, çok yakın arkadaşları Kurmay Binbaşı Nuri Conker'in *Zabit ve Kumandan* başlığı altında topladığı konferanslarını okuduktan sonra, burada açıklanan konular üzerindeki düşüncelerini dile getirmektedir. Conker, kitabında uzun süredir ordumuzun art arda uğradığı başarısızlıkların nedenlerini araştırıyor, subayların sorumluluk ve görevleri üzerinde duruyordu. Ordunun yeni bir ruh, disiplin ve anlayışla yetiştirilmesi bu konferansların özünü oluşturmaktaydı.

Zabit ve Kumandan ile Hasbihal, uzun süre basılmadı. Ancak, Mütareke sırasında Minber Matbaası'nda basılabildi. Fakat bir süre sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce eser toplatıldığından elde pek az sayıda kaldı. Bunlardan imzalı bir nüsha da Ruşen Eşref'te bulunuyordu.

Ruşen Eşref ayrıntılı bir girişle bu eseri Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi'nde yayımladı (1956, 1957, 1962). Aynı dizi içinde Nuri Conker'in kitabı da Hasan Âli Yücel'in önsözüyle yeni harflerle basıldı (1959). Her iki kitabın asıl ve sadeleştirilmiş metinleri tek bir ciltte toplanarak yine Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları içinde yeniden kamuoyuna sunuldu (2006).

Ruşen Eşref diyor ki:

"Mütareke şartları içinde elde kalan basit kâğıt üzerine ıfak punto ile basılmış, pembe kaplı, küçücük bir risale kılığındaki "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal", yıllar yılı kimse'nin dikkatini çekmedi. Yanılmıyorsam, ondan ilk bahseden ben oldum..."

Elbette Ruşen Eşref'in bu eserin kamuoyuna mal edilmesi konusunda gösterdiği çaba yadsınamaz. Atatürk'ün kendisine armağan olarak verdiği imzalı nüshayı uzun yıllar kaybolmadan saklayabilmiş, onun önemini *Ulus*'ta yazdığı anılarında dile getirmiş, Hasan Âli Yücel'in yüksek ilgisiyle kitap yeni harflere çevrilerek basılmıştı. Bütün bunlar doğru. Fakat küçük bir eksiği de biz tamamlamak istiyoruz. Bu eserin önemini ilk kavrayan, ikinci kez basımını sağlayarak geniş ölçüde bunu halka duyuran bir başka aydınımız daha vardır ki, o da Yunus Nadi'dir.

Cumhuriyet gazetesinin 23 Eylül 1927 (no 1212) günkü sayısında şu başlık dikkatimizi çekmektedir:

GAZİ'NİN HACMEN KÜÇÜK FAKAT MANEN BÜYÜK ESERİ: ZABİT ve KUMANDAN İLE HAS-BİHAL.

Başlığın altındaki açıklama günümüz diliyle şöyledir:

"Başyazarımız Yunus Nadi Bey, daha Selanik'te iken tanıyarak bütün yüreği ve düşüncesi ile büyülenip bağlandığı -o zaman kolağası- Mustafa Kemal ile Sofya'da ataşemiliterliği sırasında bile yazışıyordu. Bu tanışıklık ve bağlılık sürekli artan bir güç ve tinsel bir sağlamlıkla devam etmiştir. Yunus Nadi Bey der ki: Ben kolağası Mustafa Kemal, Kaymakam veya Mirliiva Mustafa Kemal, Mareşal, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal arasında hiçbir fark görmedim. Bugünkü Mustafa Kemal, Selanik'teki, Derne'deki, Sofya'daki, Çanakkale'deki kısacası her yerde, her yerde Mustafa Kemal'in aynıdır. Hep aynı yüksek kişilik karşısındayız. Sofya'da Ataşemiliter olan Kaymakam Mustafa Kemal Dünya Savaşı başlangıcına yakın bir tarihte ya da o harbin hemen hemen ilk günlerinde Yunus

Nadi Bey'e -kitap olarak basılmak üzere- küçük bir eser gönderdi. Zabit ve Kumandan ile Hasbihal! O zaman Türkiye henüz savaşa girmemiş olmakla birlikte hemen hemen o anlama gelebilecek bir hareket olmak üzere genel seferberlik ilan edilmişti. Bundan ötürü basın yayın işlerine oldukça sıkı kayıtlar konmuştu. Yunus Nadi Bey'in başvurduğu o zamanki Basın-Yayın Yönetimi Mustafa Kemal'in bu eserini Harbiye Nezareti'ne gönderdi. Eser her yerde pek çok kez bekletilerek daireden daireye dolaştı. Her daire onun kimi yerlerini çizdi, bozdu. Fakat bir türlü kitabı alıp yayımlama olanağı bulunamadı. Mütareke'nin başlarında Fethi Bey'in [Okyar] Minber matbaası bu küçük oylumlu büyük eseri basmak istedi ise de, kızılca kıyametten nişan olan o hay huy içinde kitap gerekli ve hak ettiği yayın fırsatını bulamadı. Gölgede ve hatta karanlıkta kaldı.

İşte bugünden başlayarak bugünkü Gazi'yi çok iyi anlatacak olan buünkü kitabı doğrudan doğruya Gazi Hazretleri'nin lütuf buyurdıkları özel izin üzerine "Cumhuriyet" sütunlarında yayımlıyoruz. (Zabit ve Kumandan ile Hasbihal) şu anda Kütahya Milletvekili olan çok değerli kurmay ve subaylarımızdan ve Gazi'nin candan arkadaşlarından Nuri Bey'in [Conker] Balkan Savaşı'nı izleyen günlerde yayımladığı (Zabit ve Kumandan) başlıklı eserine yaptığı yorumlardan, değerlendirmelerden oluşmaktadır. Pek az dikkat herkese gösterir ki, güçlü bir kalem deneyimi olan bu küçük eser, kendisinde büyük bir ordunun ve bundan ötürü güçlü devletin temellerini taşır. Gazi'nin bu değerli eserinin "Cumhuriyet" ile yayımlanmasına izin vermiş olmak lütfu ise gazetemiz için sonsuz bir şükran ve övünç kaynağı olacaktır".

Bu açıklama söz konusu eserin tarihine büyük bir ışık tutmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*'i bastırmak için Yunus Nadi'ye göndermiştir. Yunus Nadi, o günün koşulları içinde bastıramadığı bu eseri 1927 yılına kadar elinde tutmuştur. Ancak Yunus Nadi, 1918 basımından habersiz görünmektedir. Atatürk'ün Yunus Nadi'ye basım için izin vermesi, ilk baskının büsbütün tükenmesiyle açıklanabilir. Böylece eser söz konusu gazetenin 23 Eylül-30 Eylül (1927) günleri arasında (no 1212-1219) yedi dizi olarak çıkmıştır. O halde bu yayın, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*'in ikinci basımıdır. O zamanki kamuoyunun bundan geniş ölçüde haberli olduğuna da şüphe yoktur.

Bu kısa araştırma bize şunu göstermektedir. Atatürk'ün Samsun'a çıkmadan önce ülkede çok tanınmadığı yolundaki görüşler pek doğru olmasa gerektir. Bu konuda elde yeterince belge bulunmaktadır. Yapılacak araştırmalar, bu alandaki bilgilerimizi daha da sağlamlaştıracaktır.

ATATÜRK'ÜN İNSANLIĞI, SAĞLIĞI VE HASTALIĞI ÜZERİNE*

Dr. Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Namık Kemal Menteş Gastroenteroloji Kliniği'nde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır. Küçük muayene odasının kapısı her gün şifa bekleyen, kimi zaman umutsuz, kimi zaman benzi solmuş insanlarımızla dolup taşmaktadır. Günde burada en az 60 hasta muayene edilmektedir. O, muayene ettiği hastaları halkbilimine olan derin vukufu sayesinde oldukça yakından tanır. İş muayene ile bitmez. Hastalarını evlerine kadar izler. Arar, sorar, gerektiğinde ilaçlarını da sağlar. Dr. Akçiçek bütün bu özellikleriyle Ege Bölgesi'nde neredeyse efsanevi bir hekim kimliği kazanmıştır.

Bizler, yani Ege Üniversitesi'nin değişik fakültelerinde çalışan öğretim üyeleri, midelerimizi her deldirdiğimizde soluğu onun odasında alırdık. Biraz ayrıcalıklı olarak, sıraya girmeden... Bu davranışımız diğer hastalarda pek tedirginlik yaratmazdı; çünkü onlar nasıl olsa buradan muayene olmadan gitmeyeceklerini bilirlerdi.

Bu sevimli, candan, uygar, alçakgönüllü hekimin bir başka özelliği, mesleğinin dışında diğer alan ve konulara ilgi duyması, uzmanlığına uzmanlık katmasıdır. Önce yaman bir halkbilim araştırmacısıdır. Bu konuda yaptığı çalışmalar,

* *Yeniden İmece*, Kasım 2005.

sunduğu bildiriler, bir iki cildi dolduracak oylumdadır. İlk cildi *Erence* başlığı altında basılmıştır. Bu çabaları kendisine 1998'de Türk Folkloru'na Hizmet ödülünü kazandırmıştır. Atatürk'ün insanlığı, türlü yönleri, hastalığı, ölümü gibi konular da Dr. Akçiçek'in ilgi alanına girmektedir. Elimdeki kitaplardan birincisi *Sevgili Atatürk ve Mustafa Kemal Olmak* başlığını taşıyor. Bu başlık anlamlıdır. Çünkü Dr. Akçiçek, Atatürk'e her zaman bir insan olarak yaklaşmaktadır. Günlük yaşamında her insan gibi gülen, eğlenen, ağlayan, seven bir insan portresi çizmektedir. Bu gözle Atatürk'e bakmanın ne kadar olumlu bir yaklaşım olduğunu söylemeye bile gerek yoktur, sanırım.

Atatürk'ün bütün insani özelliklerini ortaya koymak için Dr. Akçiçek, iğneyle kuyu kazar gibi çalışmış ve çok küçük ayrıntılardan yola çıkmıştır: Anılar, fıkralar, günlük konuşmalar, tanıkların anlatıları vb... Binasını böylece çok küçük taşlardan örmüş ve ortaya sağlam bir yapı çıkmıştır.

Eser, her biri Atatürk'ün insani özelliklerini işleyen sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde "Atatürk'ün hayatında İzmir"in yeri üzerinde durulmaktadır. Atatürk'ün yaşamı boyunca pek çok kez İzmir'e geldiğini biliyoruz. Dönemin gazetelerinde bütün bu gelişler oldukça ayrıntılı olarak verilmektedir. Atatürk, bütün yurdun kurtarıcısı olarak buraya gelmeden önce de elbette kente birkaç kez uğramıştı. Annesi Zübeyde Hanım burada ölmüş, Latife Hanım'la İzmir'de evlenmiştir. Her gelişinde halka yapılan söyleşiler, okul, spor kulüpleri ve kütüphane ziyaretleri, gazetecilerle, devlet adamlarıyla görüşmeler, Körfez'de vapur gezintileri... Bütün bunlar Atatürk'ün İzmir günlerinin en belirgin özellikleridir. Yine burada Atatürk, birçok "ilk"e de imzasını atmaktan geri kalmamıştır. Cemil Filmer'in anı-

larında anlattığına göre, ilk kez İzmir'de kadınlarla erkekler birlikte sinemada bir arada oturmuşlardır. Filmer'in anlattığına göre, İzmir'deki Ankara Sineması'nda Atatürk locada otururken alt salondaki seyircilere baktı. Bunların hepsi erkekti. Nedenini sordu. Kadınlara yalnız salı günleri matine düzenlendiğini öğrenince yaverine döndü:

-*"Muzaffer aşağıya in ve kadınları içeriye al"*, dedi.

Bir süre sonra sinemanın içi tıka basa kadın doldu.

Atatürk'ün gül, çiçek, yeşillik ve ağaç sevgisi de başlı başına bir araştırmamanın konusu olmuştur. Sivas Kongresi'ne katılan bir tıbbiyeli gencin adı Hikmet'tir. Sonradan Boran soyadını almıştır. Atatürk bu genci kongre sırasında takdir etmiştir. Gençlerle iftihar ettiğini dile getirmiştir. Dr. Hikmet Boran, ünlü sanatçımız Orhan Boran'ın babasıdır. İşin ilginç yanı Orhan Boran, babası öldüğü zaman (1945) onun Sivas Kongresi'ne katılan bir delege olduğunu bilmiyordu. Kırk yaşını geçtikten sonra bunu Mahmut Goloğlu'ndan öğrenmişti.

Atatürk'ün ağladığı anılar da pek çoktur. Bu, belki onun insani özelliklerinin en dikkate değer olanıdır. Her sabah Çankaya Köşkü'nden çıkıp Meclis'e giderken yol üzerinde bulunan iğde ağacını bir gün orada göremeyince çok üzülüp ağlamıştı... Bu acıklı olayı uzun zaman unutamıştı. Kardeşi Naciye'nin çocuk yaşta ölümü (1901) de onun en acılı anıları arasında yer alır. Ya doğduğu yer olan Selanik'in yitirilişi?.. Belki onu bir daha göremeyecek ve şöyle diyecektir: "Ah, Selanik, seni bir daha Türk olarak göreceğim miyim?" Ve daha Atatürk'e gözyaşı döktürecek nice anlar, nice acılar, nice kayıplar. Genç yaşta yitirdiğimiz Mustafa Necati'ye ağlayanların başında yine o gelmiyor muydu? Ata-

türk'ün köpeği Foks da ayrı bir makale olarak kitapta yer almıştır. Onun yaşamında çok önemli bir yer tutan bu köpeğin kaybı (öldürülmesi) bile Atatürk'ü derinden etkilemiştir.

"Atatürk'ün Verdiği Adlar ve Soyadları Üzerine Bir Deneme", çarpıcı fıkra ve ayrıntılarla doludur. Soyadı yasasının kabul edilmesinden sonra Atatürk'ün bu soyadı alışının ayrıntılı bir öyküsünü de buluyoruz bu kitapta. Yusuf Hikmet Bayur, Cumhurbaşkanı'nın "Atatürk" soyadını alması ile ilgili yasa çıktıktan sonra aralarında geçen şu konuşmayı aktarmaktadır:

"O'nun Atatürk adını alması üzerinde konuşulduğu sırada orada değildim. Bu yolda karar verildikten sonraki akşam O'nun sofrasında bulunuyordum. Bu kararı bildirdi ve düşüncemi sordu.

"Mustafa Kemal adıyla parlak zafer kazandınız, ün saldınız, çürümüş bir imparatorluktan dipdiri bir cumhuriyet çıkardınız, büyük devrimler yaptınız, bu adı bırakmak doğru olmaz", dedim.

Atatürk yalnız şu karşılığı verdi:

- "İbn-i Sina'ya neden kızılıyorsun?"

- "Doğru", dedim ve tartışma kesildi.

Bu olayı onun keskin ve adamına göre çok etkili ve inandırıcı tartışma yollarından birini göstermek için anıyorum".

Bunun ötesinde Atatürk, çevresinde bulunan pek çok kimsenin soyadını vermiştir. Bu biliniyor. Ancak ilk kez bütün bunlar bu araştırmada sistemli ve derli toplu olarak bir araya getirilmiştir, diyebiliriz.

Eserde yer alan son araştırma "Atatürk'ün Hayatında Saatler" başlığını taşımaktadır. Çocukluğundan son nefesini verinceye kadar saatin, daha doğrusu zamanın Atatürk'ün yaşamında ne kadar önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Conkbayırı'nda yaşamını bir saat kurtarmış, son nefesini verirken de saati sormuştur. Çevresindeki insanlara da armağan olarak çoğu kez saat verdiğini bu yazıdan anlıyoruz. Ünlü şairimiz Melih Cevdet Anday:

*Atatürk'ün bir saati vardı
Durmadı*

derken herhalde onun akıp giden zaman içinde yerini ve sürekliliğini vurgulamak istemişti.

Dr. Akçiçek'in şu sözleri kitabın amacını özlü olarak ortaya koymaktadır:

"Atatürk, üstün dehası ve yaptıkları ile Büyük ATATÜRK'tür. Fakat bir de üstün insani özellikleri ile SEVGİLİ ATATÜRK'tür".

Dr. Eren Akçiçek'in Cerrahpaşa Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nil Sarı'nın denetiminde hazırladığı doktora tezi, Atatürk'ün sağlık profili, hastalığı ve ölümü üzerine yapılmış önemli bir araştırmadır. Prof. Şerafettin Turan, Atatürk üzerine yazdığı kapsamlı araştırmasında (Ankara, 2004, 659-660) şöyle der:

"Atatürk'ün 57 yıllık ömrü, koskoca bir imparatorluğu çöküşe götüren ve onun yerine ulusal bir devletin doğmasını sağlayan bunalımlar, ayaklanmalar, savaşlar ve arkasından giriştiği devrim hareketlerinin doğurduğu tartışmalar, didişmeler yanında kendi sağlığıyla mücadele ile geçmişti. Bu arada savaş alanlarında yaralanmış ve suikast girişimleriyle karşılaşmış".

Bundan anlaşıldığına göre Atatürk pek sağlıklı bir ömür sürmemiş, sürememiştir. İşte bunun bütün ayrıntılarını söz konusu doktora tezinde buluyoruz.

Tez, çok geniş bir kaynak taramasından yola çıkılarak hazırlanmış, başta Çankaya Arşivi'ndeki belgeler olmak üzere bütün gazete, dergi ve yayınlar taranmıştır. Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar geçirdiği bütün hastalıkların bir hekim gözüyle değerlendirilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Atatürk'ün hastalığı ve ölümü üzerine yapılan tartışmaların da teker teker sorgulandığını görüyoruz. Sirozdan karaciğer kanserine kadar bütün olasılıkları gözden geçiren Dr. Akçiçek'in bu konuda kesin bir yargıya varmadığını da belirtmek gerekir. Ancak buradan hareketle Atatürk'ün içki içmediğini ya da çok az içtiğini ileri sürerek bizi rahatlatacak sonuçlara varmanın anlamı yoktur. (Krş. *Cumhuriyet*, 10 Kasım 2003). Çünkü alkol Atatürk'ün bir zaaflı değil tercihidir. Onun alkol tüketmesi, devlet işlerinde hiçbir aksaklığa yol açmamıştır. Savaş sırasında, ülkenin en karışık günlerinde ağzına içki koymadığını da en yakınlarının tanıklığından biliyoruz.

Atatürk'ü ölüme götüren rahatsızlık, 22 Ocak 1938 günü Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger tarafından yapılan muayene sonunda anlaşıldı ve karaciğer hastalığı tanısı kondu. Bu arada ortaya çıkan Hatay Sorunu'nun çözümü için gösterdiği olağanüstü çaba, onun yorgunluğunu daha da artırdı. "*Hatay, Atatürk'ün kesin kararlılığı ile kendi hayatı, hatıta ölümü pahasına kazanılmıştır. Hatay'ın belki tek şehidi Atatürk'tür*" (s.201) yargısına varılması bu ulusal dava için onun sağlığını bile hiçe saydığını gösteriyor. Bundan sonra hastalığın seyri hemen hemen günü gününe izlenmekte, düzenlenen raporlar gözden geçirilmektedir. Bu arada he-

kimlerin görevlerini yapıp yapmadıkları gibi ahlaksal bir sorunun yanıtı da aranmaktadır. Atatürk'ün kendisinin, hastalığın durmadan ilerlemesini "doktorların yanlış görüş ve hükümleri"ne bağlaması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak Atatürk'ün böyle bir yargıya varması o sancılı günlerinin psikolojisiyle de açıklanabilir, sanırım. Bütün bu konularda Dr. Akçiçek'in kesin bir yargıya varmadan konuyla ilgili bütün belge ve kaynakları serinkanlılıkla işlediğini belirtmek gerekir. O dönemde tıbbi olanakların günümüzden çok geri olduğunu unutmamalıdır.

Eserde adı geçen ve Atatürk'ün sağlığıyla yakından ilgilenen hekimlerin yaşam öykülerine de yer verilmiştir. Atatürk'ü insan olarak tanımak için her iki çalışmanın da önemli bir boşluğu doldurduğunu görüyoruz...

Tezi yönetme sorumluluğunu üstlenmiş olan Sayın Prof. Dr. Nil Sarı'nın önsözde dile getirdiği şu anlamlı değerlendirmesine dikkati çekmek isteriz:

"Dr. Akçiçek'in sonsuza dek kalıcı ve severek okunacak bir eser yazmış olduğu gerçektir. Bu gerçekte, Türk ulusunun efsanevi başarısında, önderinin beden ve kişilik özelliklerinin payını ortaya koymadaki ustalığı yatmaktadır. Bu nedenledir ki, Atatürk'ü yalnızca gönülden seven ve izleyenlerin değil, bir yandan amaçları doğrultusunda onu araç olarak kullananların ve diğer yandan onu anlamakta güçlük çekenlerin de bu kitabı okuması gerekir..."

ATATÜRK'Ü RAHAT BIRAKIN!*

Bir gazete haberine göre (*Cumhuriyet*, 22 Eylül 2002 s.2): "İzmirli Derneği Başkanı Gündüz Kapancıoğlu, Konak Meydanı'nın adının "Atatürk Meydanı olarak değiştirilmesi"ni istemiş. Kapancıoğlu, dernek üyeleriyle Saat Kulesi önüne, üzerinde "Atatürk Meydanı" yazılı bir tabela yerleştirmekten ve sembolik Atatürk büstü açmaktan da geri kalmamış. Ne kadar olumlu bir girişim, öyle değil mi? Hayır değil! Acaba bu derneğin, bu dernek başkanının yapacak başka bir işi yok mu? Durup dururken Konak Meydanı'nın adını değiştirmek usuna nereden esmiş? Eh "Atatürk adına solcusu da sağcısı da karşı çıkamaz, ben de kendi adımı duyururum" gibi bir düşünceyle hareket ediliyorsa, bu bir yanılgıdır. Artık Atatürk adını bir joker olarak kullanmaktan vazgeçmenin zamanı çoktan gelmiş de geçmiştir. Şurada burada kurulan derneklerin, kentlerimizin hele İzmir'in kimliğini yok etmeye hak ve yetkileri yoktur. Derneğin bu tutumu son yıllarda uğradığımız ve bir türlü vazgeçemediğimiz ilginç ve tipik bir hastalığımızın dışavurumunun ötesinde bir şey değildir.

Yıllardır yer adlarını değiştiriyoruz. Bunu yaparken Anadolu'nun tapusunu çıkaran Türk boy ve oymak adlarını yabancı sanıp değiştirmek aymazlığını da gösteriyoruz. Kentlerimizin sokakları, caddeleri, meydanları yaz boz tahtası-

* Bu yazı, yazıldığı günlerde İzmir'de yerel bir gazeteye gönderilmiş, fakat basılmamıştır.

na dönüştü. Yalnız İstanbul'da 600 kadar sokağın adının değiştiğini, bu sokaklara ne idüğü belirsiz şeyhlerin, dervişlerin, müritlerin adlarının verildiğini gazeteler defalarca yazdılar. Türk ordusunun muzaffer başkomutanı olarak İzmir'e giren Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu meydana kendi adını vermek isteseydi, bu onun küçük bir işareti bakardı. Tarihe herkesten çok saygılı olan Atatürk, ne o gün ne de daha sonra İzmir'e gelip gittiği yıllarda bunu düşünmedi bile... Tarihsel koşullar ve gelişmeler elbette kimi yer adlarının değiştirilmesini zorunlu kılar. İzmir, Milli Mücadele'nin odak noktası olduğu için Kurtuluş'tan sonra birçok semte yeni adlar verildi. Ankara da öyle... Ama bugün Ankara'nın Milli Mücadele'yi yansıtan adlar taşımaktan epeyce uzaklaştığı görülmektedir. Bu kentlerimizin var olan, tarihsel bir anlam ve içerik taşıyan adlarını ortada hiçbir neden yokken değiştirmek ve hele bu konuda Atatürk adını "istismar" etmek anlaşılır gibi değildir.

İzmir'in övünülesi adlarından olan Halit Ziya Uşaklıgil, ilk kez Paris'e gittiği zaman bu kentin cadde, meydan ve sokaklarını bulmakta hiçbir güçlük çekmemişti. Niçin? Halit Ziya Paris'i, Fransız yazarların eserlerinden tanıyordu. Bu yazarların anlattıkları Paris, olduğu gibi yerinde duruyordu. Yakup Kadri'nin *Bir Sürgün* romanında anlattığı Paris de değişmemiştir. Paris'in, Londra'nın en gözde yerleri Fransız ve İngiliz yayılcılığının simgeleri olan adlarla donatılmıştır. Hiçbir belediye başkanı, "*bunlar emperyalist bir yayılmayı çağırıştırıyor, bunları değiştirelim!*" diyemez.

Türkiye'de ilk kez *Milli* adıyla İzmir'de kurulan (1912) bir kütüphanenin önündeki cadde de Milli Kütüphane Caddesi adını taşıyordu. Bunu bir belediye başkanı, Nadir Nadi Caddesi olarak değiştirdi. O zaman bu satırların yazarı ve

daha pek çok İzmirli, Nadir Nadi'ye duyduğumuz saygıdan ötürü buna karşı çıktık. Çünkü Nadir Nadi sağ olsaydı böyle bir tutumu asla hoş karşılamazdı. Sonra ne oldu? Yeni bir belediye başkanı geldi. Nadir Nadi tabelasını indirerek Milli Kütüphane Caddesi tabelasını yerine koydu. Oysa Nadir Nadi'nin adı, İzmir'de her gün açılan yeni bir cadde ya da meydana verilseydi, daha anlamlı ve daha süreklili olurdu. Naim Süleymanoğlu'nun yıldızının parladığı günlerde birçok spor salonuna onun adı verildi. Sonra ne olduysa oldu, Süleymanoğlu adı kaldırıldı ve yerine Atatürk adı konuldu. Bütün bu yapılanlar acaba doğru mu? Atatürk'ün adının rastgele şuraya buraya, yazlık sitelere, kışlık toplu konutlara, izbe yerlere vb. verilmesi ne derece doğrudur, bilemiyoruz. Bu konudaki kargaşaya, laubaliliğe bir son vermenin zamanı gelmiştir ve de geçmektedir.

Ben 21 yıldır İzmir'de yaşıyorum. Yaşamımın en uzun yıllarını bu güzelim kentte geçirdim. Yani ben İzmirli sayılırım. Çocuklarım burada doğdu ve burada büyüdüler. Biz, bu kentin Göztepe'sini, İnönü Caddesi'ni, Konak Meydanı'nı, Gazi Bulvarı'nı, Halit Ziya Bulvarı'nı tanıdık. Bunların değiştirilmesini istemiyoruz. Hele hele Atatürk'ün arkasına sığınarak oynanan bu çirkin oyunlara son verilmesini diliyoruz. Eğer bu sayın dernek başkanı ve derneğin üyeleri Atatürk'ün adına yaraşır bir eser ortaya koymak istiyorlarsa bunu memnunlukla ve sevinçle karşılarız. Yoksa İzmir'in tarihi ile bütünleşmiş bir meydana tabela asmakla hiçbir şey elde edemeyiz.

ORTAK BELLEK DURAĞIMIZ: AŞIYAN*

Tevfik Fikret, 19 Ağustos 1915 tarihinde, genç denilecek bir yaşta şeker komasından öldü. Gösterilere yol açacağından çekinildiği için cenazesi erkenden kaldırıldı ve Eyüp'te aile mezarlığına gömüldü. Yakın arkadaşı Dr. Rıza Tevfik, birkaç gün sonra şairin mezarını görmeye gitti. Duygularını *Hususi Bir Ziyaret* başlıklı uzun şiirinde dile getirdi. Bunun ilk dizeleri şöyledir:

*Dediler ki ıssız kalan türbende
Vahşi güller açmış!.. Görmeye geldim.
O hücre cennetin hakine ben de
Hasretle yüzümü sürmeye geldim.*

Dr. Rıza Tevfik, Fikret'in anısını canlı tutmak için onun ölümünün birinci yıldönümünden başlayarak Aşıyan'da toplantılar düzenlemeye başladı.

Üçüncü yıldönümünde yapılan tören çok canlı, parlak ve görkemli oldu (19 Ağustos 1918). Törene İstanbul'un belli başlı aydınları, gazetecileri, Fikret'in arkadaş ve öğrencileri, Robert Koleji öğretmenleri katıldı. Ruşen Eşref, Dr. Adnan (Adıvar), Halide Edip, Dr. Abdullah Cevdet, İbrahim Alaettin vb. gelenlerden ancak birkaçı idi. Törene katılanlar arasında, Bebek yokuşunu tırmanırken, "*Ben inkılâp ruhunu ondan aldım*" diyen Mustafa Kemal Paşa da var-

* Cumhuriyet, 18 Ağustos 2007.

dı. Kapıda Fikret'in eşi Nazime Hanım'a, "*Anafartalar Kahramanı*" olarak takdim edildi. Mustafa Kemal Paşa, buraya daha önce gelmek istediğini, fakat fırsat bulamadığını üzülererek dile getirdi. Hemen etrafı çevrildiği ve yoğun bir ilgi gördüğü için Nazime Hanım'la konuşması kısa kesildi.

Evet, genç bir kurmay subay adayı iken Dr. Rıza Tevfik'e uzun bir kart gönderen Mustafa Kemal, Fikret'i de evinde görmek istemişti. Ne yazık ki, bu görüşme gerçekleşmemişti. Mustafa Kemal Paşa, yanına çağırdığı İbrahim Alattin'e, "*Ben şiir ve edebiyatı severim*" dedi.

Daha sonraları Fikret'in sanatı için de "*Ondaki vakur, ahenk hiçbir şairimizde yok*" değerlendirmesini yapacaktır. 1915 yılı başlarında hasta ve yorgun Tevfik Fikret, Çanakkale Savaşlarının o kanlı boğazlaşma günlerinde Ruşen Eşref'e şunu söylemişti:

"*Bizi Çanakkale'de bir kaymakam kurtarmış...*"

Evet, o kaymakam o gün, Aşiyan'ın kırmızı kaplı ziyaret defterine, Faik Âli'nin yazdığı şu cümlemin altını imzalıyordu:

"*Tavaf-ı tahatturunda bulunmakla mübahi perestîştikâran-ı Fikret*" (Anma ziyaretinde bulunmaktan onur duyan Fikret hayranları).

Bu ufak defterde daha başka kimlerin imzası yoktu ki... Robert Koleji Müdürü Gates, ünlü Osmanlı tarihçisi A. H. Lybyer, Nigâr Hanım, Satı Bey, Hüseyin Siret, Nafi Atuf vb... 1918'den sonra Aşiyan'da tören yapılamaz oldu. Yokluk içinde kıvranan Nazime Hanım, evin eşyasını satmış, odaları da Robert Koleji öğrencilerine kiralamaya başlamıştı. Amerikalıların Aşiyan'ı satın almak istemeleri üze-

rine İstanbul gazeteleri harekete geçti. Dr. Adnan Adıvar'ın aracılığı, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in gösterdiği çabalarla Aşıyan, İstanbul Belediyesi tarafından satın alındı. Vali Lütfi Kırdar'ın konuya gösterdiği ilgiyi özellikle belirtmek gerekir. Aşıyan, Edebiyat-ı Cedide Müzesi olarak hizmete açıldı.

Müze, 19 Ağustos 1945 günü, Fikret'in ölümünün 30. yıldönümünde, büyük bir kalabalığın önünde açıldı. Toplantıda Fikret'in ailesi, dostları ve eski öğrencileri de vardı. Bakan Yücel, Fikret'in tarihimizdeki yerini belirten önemli bir konuşma yaptı. Aşıyan'ın müze olmasıyla otuz yıllık bir düş gerçekleşmiş oldu.

Çünkü daha Fikret'in ölümünün ilk yıldönümünde buranın müze olması düşüncesi ortaya atılmış, ancak Haluk ortalarda görünmediği için bu konuda bir karar alınmamıştı.

Günümüzde ortak bellek konusu sistemli olarak işlenmektedir. Konu "Hafıza Mekânlar" bağlamında Fransız tarihçisi Pierre Nora'nın çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Ulusal belleğin hızla yitip gitmekte olduğunu gören araştırmacı, Fransa'da bunların sayımına girişmiş ve ortaya ciltler dolusu eser çıkarmıştır.

Çünkü bellek, bu mekânlar içinde ortaya çıkar ve insanların iradesine ya da yüzyıllara bağlı olarak en çarpıcı simgeler de burada görülür (Pierre Nora, *Hafıza Mekânlar*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara, 2006).. Tarih buralarda barınır, tarihin izleri burada görülür. Bu açıdan bakılınca ülkemizdeki ortak bellek yerlerinden birinin de Aşıyan olduğu kolayca anlaşılır.

Her şeyden önce Fikret'in yaşamının son dokuz yılını burada geçirdiğini unutmamak gerekir. Yine onun sağlığında

buraya gelenleri göz önüne alırsak Aşîyan'ın yakın tarihimiz açısından ne kadar önemli bir yer olduğu kendiliğinden anlaşılır. Burada iz bırakanlar arasında Yakup Kadri, Dr. Rıza Tevfik, Dr. Adnan Adıvar, Ruşen Eşref, Yahya Kemal ve daha nice ünlüler vardır... Oraya gidenler, Fikret'in yüksek zevkine göre döşenmiş zengin bir dekorla karşılaşiyorlardı. Burası, yukarıda da değinildiği gibi, şairin ölümünden sonra onca aydın, yazar ve insanı bağrında toplayan ortak bir bellek yerine dönüştü. Hasan Âli Yücel'in ziyaret defterindeki yazısı, bu çerçevede bilinçli bir ortak bellek kavramını dile getirmektedir. Yücel, Aşîyan'ın açılışından iki üç hafta kadar sonra, 27 Ağustos 1945'te yeniden buraya geldi ve anılan deftere şunları yazdı:

"Bu ev bir milletin sayısız yetiştirdiği insanlardan birinin, Fikret'in her yerinde hayatının bir anı devam eden güzergâhıdır. Bir durak, daha doğrusu bir uğrak... Biz ondan bu kadar şey saklayabildik. Bizden sonra gelecekler, büyüklerinin ölümünden otuz yıl sonra vazifelerini yapmak ihmalinde bulunmasınlar. Eşya, insanların kendileri gibi canlı, yine kendileri gibi cansızdır. Canlılığını muhafaza, cansızlığına can, yaşayanlardan alır.

Fikret'i ve onun gibi milli varlıklarımızı öldürmemek, sağ olanların elindedir. Elinde, vicdanında ve mesuliyetindedir".

Fikret'in mezarı ancak 1961'de Aşîyan'a taşındı. Bu onun kendi arzusu idi.

Bu mezarla birlikte Aşîyan, ortak bellek yeri olarak daha derin bir anlam kazandı. Bugün ve yarın Aşîyan'a gidecekler, oranın ortak bir bellek yeri olarak daha da güçlenmesine katkıda bulunacaklardır.

TEVFİK FİKRET VE ATATÜRK*

18 Mart Çanakkale Zaferi'ni izleyen günlerde Müttefiklerin karaya yaptığı çıkartmayı önleyen yürekli asker kimdi? O zamanın resmi duyurularının kupkuru anlatımları içinde bu yürekli kahramanın adı geçmiyordu. Gazete ve dergilerde de bu kahramanın adına yer verilmiyordu. Ruşen Eşref, 1915 Nisan'ının sonlarında Rumeli Hisarı'ndaki Aşıyan'da hasta yatmakta olan hocası Tevfik Fikret'i ziyaret ettiği zaman, böyle bir genç subaydan söz edildiğini ondan duydu. Bu harbe katılmamızı hayra yormayan hasta ve üzgün şair, Ruşen Eşref'e bir genç miralayın "*kendi teşebbüsü ile*" öne atılarak, mutlak bir tehlikeyi durdurup, önlemiş olduğunu söylemişti. Kimdi bu genç miralay? Fikret onun adını söylememişti. Belki de bilmiyordu. Ruşen Eşref, henüz tanımadığı bu subayın adını, Arıburnu'ndan gelen yaralıların kaldığı koğuştaki öğrenmişti. Yaralılar tümen komutanlarından, "*müdafaanın başı*" diye övgüyle söz ediyorlardı. Hükümetin, başkumandan vekilinin gizlediği Mustafa Kemal adı, kulaktan kulağa kentten kente yayılıyordu. Askerler, onun gözünü budaktan sakınmadığını, ateşe atılmalığındaki yiğitliğini, düşmanı yıldırıldığını ağızbirliği etmişçesine övüp duruyorlardı.

Çanakkale'den belki 2-2.5 yıl sonra bir öğle vakti Ruşen Eşref, Galatasaray Lisesi'ndeki dersine gidiyordu. Tokatlı-

* AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, 22 (1998), kısaltılmıştır.

yan'ın köşesinde yaya kaldırımının ucunda bir subay gördü. Bundan sonrasını Ruşen Eşref'in ağzından dinleyelim:

"Gene o Umumi Harp içinde, Çanakkale'den belki 2-2,5 yıl sonra bir öğle vakti... Galatasaray Lisesi'ndeki dersime gidiyordum. Tokatlıyan'ın (Konak Oteli) köşesinde yaya kaldırımının ucunda bir subay gördüm. Giyinişi, duruşu öyle göz alıcı bir müstesnalıkta idi ki... Bulunduğum yerde kaldım. O'na baktığımı belli etmemek için Yüzbin Gömlek mağazasının camekânını seyrediyormuşum gibi yaptım. Koyu kestane rengindeki astragan kalpağı, koyu kumral çatık kaşlarına doğru inik, keskin mavi gözlü, sert fakat sevimli yüzlü sarışın bir genç general. Zarif endamı, bir ucu omuzuna atılmış geniş bir gümüşî pelerini içinde... Güneşten parıldayan rugan potinlerine doğru yere bakıyor. Belli ki, birini veya bir şeyi bekliyor...

Başka bir iklimden tesiri veren bu generale bizim üniformamız ne kadar yaraşmıştı.

Güvenli bir vekar içindeki bu enerjik insanla bu üniforma öyle birbirini tamamlar bir tabii uygunlukta idi ki, bir mesleğin bütün asaletini sezdirenen bu canlı ahengi görmekten zevk alıyordum. Üstünlüğünü kaç asır kaç millete duyurmuş milletimizin ordusundaki subaya yaraşacak giyimin ve duruşun bu generaldeki gibi olmasını içimden diliyordum.

Ben bu düşünceler içindeyken O, birden bire başını gururla hafifçe geriye döndürüp, emir verir kalın bir sesle: -'Haydi Cevat Bey! Daha olmadı mı?' diye tertemiz bir Türkçe söylemesin mi? Beklemekten titizlendiği donuk sesinin edasından anlaşılıyordu...

Yan sokağın içinden -pırıl pırıl, rugan çizmeli boz ipek kordonlu-tıknaazca bir subay, belli ki yaveri, telaşlanır bir sesle ve Rumeli şivesiyle:

-Şimdi Paşam! Geliyor! Diye ona doğru ilerledi...

Sıra ile dizili, güzel atlı şık faytonlardan biri de, caddeye doğru çıkmaya başlıyordu.

Bu general Türk mü imiş?! Ne kadar sevindim! O'na daha içten bir ilgi ile bakmaya başladım. Bu general o zaman ki halle tezat teşkil edecek bir yenilmezlikte duruyordu...

Ordumuzun hayallere sığmaz güzellikteki dasitani başarılarla Orta Avrupa'nın boz gökleri altında, İstanbul güneşi gibi parlak Türk zaferlerinin ışığını dolaştırdığı fütihat devirlerinde, şaşalı giyimleri göz kamaştırmış, efsaneli serdarları hatırlatıyordu. O serdarların giyimlerindeki kuşamlarındaki parıltı bunun saçlarında, uzak ve imkânsız şeyleri düşünüyormuş tesirini veren hem dalgın hem titiz bakışlarla uyanık mavi gözlerinde idi.

Kimdi? Bilmiyordum!

Duruşunun zihnimde uyandırdığı böyle birtakım tarih ve fetih düşünceleri ile yoluma gittim. O hâlâ orada, bir anıt gibi manalandırdığı o sokağın başında kanatları kapamış bir kartal gibi duruyordu.

Aradan birkaç hafta geçti. Ruşen Eşref, Doktor Rasim Ferit (Talay)'in evindeki bir davete katıldı. İşte, "başka bir iklimden tesirini veren general" dediği Mustafa Kemal Paşa'yı burada gördü ve adını öğrendiği zaman, şaşkınlıktan kendini alamadı. Ev sahibinin aracılığı ile Paşa'dan randevu aldı ve Mustafa Kemal'i geniş kitlelere tanıtan ünlü "Mülakatını" yapmak fırsatını buldu. Atatürk 24 Mayıs 1918 tarihinde Ruşen Eşref İçin imzaladığı fotoğrafının altında şunları yazıyordu:

"Her şeye rağmen gerçekten bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu inancı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları içinde sırf vatan ve gerçek aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümüdür..."

Bu girişten sonra Tevfik Fikret ve Atatürk konusuna geliyorum.

Atatürk çağının birçok Türk genci gibi, geniş ölçüde Namık Kemal ve Tevfik Fikret'in etkisi altında kalmıştır. Atatürk'ün Harp Okulu ve Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşları olan Ali Fuat Cebesoy ile Asım Gündüz, öğrencilik yıllarında Namık Kemal'in eserlerini nasıl gizlice okuduklarını ve Mustafa Kemal'in Namık Kemal'i *"Türk milletinin yüzyıllardan beri beklediği sesi"* olarak değerlendirdiğini anlatmaktadırlar. Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında şark cephesinde okuduğu kitaplar arasında Mehmet Emin Yurdakul'un, Namık Kemal'in ve Tevfik Fikret'in de eserleri bulunuyordu.

Milli Mücadele'nin en bunalımlı yıllarında Mustafa Kemal Paşa, Namık Kemal'in düşüncelerini, şiirlerini TBMM kürsüsünden dile getirmekten geri kalmamıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Birinci İnönü Savaşı hakkında 13 Ocak 1921 tarihinde yaptığı konuşmayı şöyle bitirmiştir:

"Arkadaşlar... kendilerinin dediği gibi cennet vatanımıza niğebban (koruyucu) olan merhum Kemal demişti ki;

*Vatanın bağına düşman dayadı hançerini
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini*

İşte bu kürsüden bu yüce meclisin başkanı olarak yüce kurulu oluşturan bütün üyelerin her biri adına ve bütün ulus namına diyorum ki:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini

Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini (Sürekli alkışlar)".

Fikret'in kendisi de Namık Kemal'e hayrandı. Ali Ekrem (Bolayır), Namık Kemal'in eserlerinin okunduğu bir gece toplantısında Fikret'in nasıl büyük bir heyecan içinde kaldığını anlatır. Bolayır'da Namık Kemal'in mezarının üstüne yapılacak türbenin planını ve resmini de yine Tefvik Fikret çizmişti.

Mustafa Kemal, daha genç bir subayken ülkenin fikir hayatıyla yakından ilgilenmiş ve bu bağlamda dönemin ünlü kişileriyle iletişim kurmaya çalışmıştır. Sözelimi onun son derece edebi ve ağıdalı bir dille yazdığı ve Rıza Tefvik'e gönderdiği bir kartvizit bugün elimizde bulunmaktadır.

Atatürk şüphesiz Fikret'in eserlerini de yakından izliyordu. Onun çeşitli konulardaki fikir ve düşüncelerinde Fikret'in etkisi açıkça görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada onun, Tefvik Fikret'in ölümünün üçüncü yıldönümünde Aşyan'ı ziyaret etmesi, bu büyük düşünür ve şaire duyduğu hayranlığın güçlü bir kanıtı ve göstergesidir. 1918 yazında Alman cephesini ziyaretten dönen ve VII. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce oldukça kalabalık Fikret dostları ve hayranlarıyla Aşyan'ı ziyarete gitti. Kırmızı kaplı ziyaret defterine şunları yazdı:

"Tavaf-ı tahatturunda bulunmakla mübahi perestîşkâran-ı Fikret". Bu sözlerin günümüz dili ile anlamı şudur: *"Anma ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret hayranları"* Osmanlıcada kullanılan perestîşkâr sözcüğünün "ta-

pınırcasına seven, düşkün" anlamına geldiğini özellikle vurgulamak istiyoruz. Atatürk Fikret'e olan hayranlığını şöyle belirtmektedir:

"Onu biz mektep sıralarında okurduk. Ondaki heybet ondaki vakur ahenk hiçbir şairimizde yok... Ben Fikret'e yetişemedim. Onun sohbetinden istifade edemedim. Kendimi bedbaht sayarım. Fakat onun bütün eserlerini okudum, birçoğu da ezberimdedir. O, hem büyük şair, hem de büyük insandır..."

Çankaya'da bir gece sofrasında çağırılanlardan biri Fikret'in iyi bir şair olmadığını söyleyecek oldu. Her şeyi hakkıyla gören, her gerçeğin üzerinde duran o büyük insan, büyük bir kırılganlıkla kaşlarını çattı:

-Efendim, efendim anlamadım ne dediniz? Fikret büyük bir şair değil miydi? dedi ve önce şu dizeleri okudu:

*Milyonla barındırdığın ecsâd arasından
Kaç nasiye vardır çıkacak pak ü dirahşan
Sonra sözlerini şöyle tamamladı:*

O karanlıklar içinde bir nur gören ve halkı o nura doğru götürmeye çalışan Fikret, bu feryadı koparıırken, sizler nerelerdediniz? Niçin içinizden kimse onun gibi feryat etmedi?

...Efendiler, zaten parmakla gösterilecek kadar az olan büyük adamlarımızı küçültmeye çalışmayalım".

Atatürk'ün ezbere bildiği ve çok sevdiği Fikret'in şüirleri arasında özellikle *Sis*, *Tarih-i Kadim* ve *Ferda* üzerinde kısaca durmak gerekir. *Sis*, aslında Fikret'in yaşadığı dönemin, İstibdat Dönemi'nin mükemmel bir tablosunu çizmektedir. İstanbul'un ufuklarını gittikçe artan bir beyaz karanlık içinde bırakan inatçı bir sis kaplamıştır:

*Sarmış yine afakını bir dâd-ı muannid
Bir zulmet-i beyza ki peyapey mütezayid*

Bu inatçı sisin altında ne varsa yok olup gitmektedir. Şehrin insanları da riya, kıskançlık, çıkar ilişkileriyle kirlenmiştir. Bu şehrin barındırdığı milyonlarca insan arasından alnı açık çıkacak kaç kişi vardır? İstanbul'un zindanlı sarayları, katil kuleleri alayları da Fikret'in oklarından kurtulamaz:

*Ey debdebeler, tantanalar, şanlı alaylar
Katil kuleler, kal'alı zindanlı saraylar,*

Kentin, dişleri düşmüş gibi görünen yıkık surları ise geçmiş geleceğe aktarmaktadır:

*Mazileri âtilere nakletmeye memur
Ey dişleri düşmüş sırıtan kafil-i sur*

Fikret bu karanlıklar, ikiyüzlülükler içinde şehrin başıboş gezen kimsesiz çocuklarını da fark etmeden geçemez:

*Ey kimsesiz avare çocuklar; hele sizler
Hele sizler.*

Fikret, İstanbul'u sonunda yeryüzünün en kötü kadınına benzetir. Onu bin kocadan arta kalan dul olarak niteler. Öyle ki o, örtünmesi ve sonsuza kadar uyuması gereken kötü bir kadındır!..

*Örtün, evet ey haile.. Örtün evet ey şehir;
Örtün ve müebbet uyu, ey facire-i dehr*

Sis elden ele dolaşarak dönemin bütün aydınlarını ve gençlerini etkilemiştir. Hatta şehzade Abdülmecit Efendi, Sis'in büyük bir yağlıboya tablosunu yapmıştır ki, bu yapıt bugün Aşiyân Müzesi'nde bulunmaktadır. Yahya Kemal

ise Fikret'in İstanbul'a lanetler yağdıran Sis'ini "*vicdan ve ruh elemlerinin en zehirlisi*" olarak görmektedir:

*Bir devri lanetiyle boğan şairin Sisi
Vicdan ve ruh elemlerinin en zehirlisi
Hülyama bir eza gibi aksetti bir daha
Örtün ve müebbet uyu ey şehr o beddua*

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Fikret, o *melanet gecesinden uzaktayız şimdi* diyerek pişmanlık duyar. İstanbulu, *Sen şerefliğin ulusun* diyerek yüceltmekten geri kalmaz.

Tarih-i Kadim'e gelince... Atatürk Fikret'in bu şürinden söz ederken aynen şöyle demektedir. *Tevfik Fikret'in o Tarih-i Kadim'i yok mu, işte o dünyada yapılması gereken bütün devrimlerin kaynağıdır.* Fikret, *Tarih-i Kadim'de* insanı ezen, tutsak eden, savaş, zulüm, baskı, taassup, adaletsizlik gibi her şeye isyan etmiştir. Tarihi "*beşerin köhne sergüzeşti*" olarak niteler. Şiir,

*Beşerin köhne sergüzeştinden
Bize efsaneler terennüm eden*

diye başlamaktadır.

*Bize en doğru en güzel örnek
Diye evvel zamanı göstererek*

diye devam eden *Tarih-i Kadim'de* tarih, biraz filozofa, biraz sırtlana ve dahası biraz hortlak'a benzetilmektedir. Fikret'in tarih kavramı, hep savaşları, vahşilikleri, katliamları içerir:

*Başta en başta kanlı bir bayrak
Onu bir kanlı tâc eder takip.*

İnsanlığın bu korkunç ve kanlı serüveninde din, inanç ve gelenekler de belirleyici bir rol oynar:

*Din şehit ister asuman kurban
Her zaman her tarafta kan kan kan.*

Yine Fikret'e göre kahramanlığın özü de kan ve vahşilikten ibarettir.

*Kahramanlık... esası kan vahşet
Beldeler çiğne ordular mahvet
Kes, kopar, kır sürükle, ez, yak, yık
Ne "aman" bil ne "ah!" işit ne "yazık."*

Fikret yine *Tarih-i Kadim*'de gerçek özgürlüğe savaşızsız, baskısız ve sultansız bir dünyada ulaşılacağını tasarlar:

*İşte hürriyet-i hakikiye:
Ne muharip, ne harb ü istila,
Ne tasallut, ne saltanat, ne şeka.*

Fikret'in Atatürk'ün dünya görüşüyle özdeşleşen bir başka önemli şiiri de *Ferda* yani *Yarın* şiiridir. Niçin? Çünkü Atatürk de Fikret gibi gençliği, Türk devriminin, yarının en büyük güvencesi bilmiş ve buna inanmıştır. Yukarıda dediğimiz gibi, Atatürk, Ruşen Eşref'e imzaladığı fotoğrafında gençliğe duyduğu sonsuz güveni dile getiriyor ve bu genç yazarı bu kutsal topluluğun üyelerinden biri olarak görüyordu. Gün geçtikçe ondan daha büyük hizmetler beklediğini dile getiriyordu. Fikret, bugünün gençlerine armağan ettiği *Ferda* şiirinde onlara şöyle seslenmektedir:

*Ferda senin, senin bu teceddüt, bu inkılâp
Her şey senin değil mi ki zaten?... Sen ey şebab...*

Fikret gençliği "hayatın ümidi" olarak görür. Oğlu Haluk'la birlikte bütün Türk gençliğini düşünür, ülkenin onların çabalarıyla kalkınacağına, ileriye gideceğine inanır. Çünkü gençlerin elinde geleceği kurmak için "*cennet kadar güzel bir vatan*" vardır. Ancak şimdi onun varlığı da tehlikededir.

Onu korumak, çalışan, çaba gösteren gençlerin ödevidir, çünkü;

...Vatan gayyur

İnsanların omuzları üstünde yükselir.

Vatanın bütün umutları gençlerdir. Çünkü her şey onların, vatan ve şeref de yine gençliğindir:

Her şey sizin, vatan da sizin, her şeref sizin;

Fakat Fikret gençliğin büyük bir sorumluluk içinde bulunduğunu anımsatmaktan geri kalmaz. Çünkü Fikret'in saydığı değerler, gençlere ancak bir emanettir. Gelecek, gençlikten bunun hesabını soracaktır. Çünkü yarın ancak onu yaratanlar için vardır. Bu bakımdan gençliğin büyük sorumluluğu çağı yakalamaktan geçer:

Asrın unutma, bârikalar asrı feyzidir;

Her yıldırımında bir gece bir gölge devrilir.

Bir ufku itila açılır, yükselir hayat;

Yükselmeyen düşer, ya terakki, ya inhitat!

Yükselmeli dokunmak alın semalara;

Doymaz beşer dedikleri kuş itilalara...

Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır;

Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır!

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya ilk geldiği gün, Sultani öğrencisi Münir Müeyyet Bekman, Hükümet kapısında "Ferda"yı okuduğu zaman, orada bulunanlar, Paşa'nın duyduğu heyecanı gizlemediğine tanık olmuşlardır. Nitekim Atatürk *Büyük Nutuk*'un sonunda elde edilen mutlu sonucu, yani Türkiye Cumhuriyeti'ni Türk gençliğine emanet etmiştir. Atatürk bu hitabın müsveddelerini kendi eliyle yazmış ve bir akşam toplantıda hazır bulunanlara yüksek sesle okumuştur. "Metni okuyup bitirdiği zaman derin bir nefes almış, fakat iki damla göz yaşını da" orada bulunanlardan saklayamamıştı. *Ferda* ve *Gençliğe Hitabe*, tarihimizin iki büyük insanının nasıl ortak bir paydada buluştuklarının somut bir örneğidir.

Atatürk, Fikret'in büyük vatanseverliğinden ve özellikle özgürlük düşüncesinden de geniş ölçüde etkilenmiştir. Fikret'in yaşadığı dönemin birçok aydınları istibdat rejimine karşı isyan içinde bulunuyorlardı. Fakat bunda Fikret kadar içten ve tutarlı bir yol izleyen pek az kimse vardı. Fikret'in istibdata karşı kızgınlığı yüce idealinin incinmesinden kaynaklanıyordu. Çünkü Yusuf Akçura'nın dediği gibi, Fikret her şeyden önce bir idealistti. Çünkü idealist her şeyde olgunluğu arar. Onu bulamayınca isyan eder. O yaşamı kendi hayatına uydurmak ister. Bu gerçekleşmeyince incinir, paralanır, hasta olur, çıldırır... Fikret de büyük idealistler gibi doğruluğun gücüne, iyiliğin üstün gelmesine, güzelliğin sevilleceğine inanıyordu. Fikret'in yüreğinde öyle bir özgürlük, kişilik, insanlık aşkı vardı ki, her ne biçimde olursa olsun duyduğu ufak bir baskı, bir haksızlık onu sızlatıyor ve inletiyordu.

Fikret'in ahlaksal ülküsü en derin, en içten vatanseverlik duygularını içeriyordu. Mehmet Emin(Erişirgil) bu konuda şu yargıya varmaktadır:

"Fikret'in felsefesine bakmayarak sadece bir iki kelimenin anlamına, bir iki dizenin görünüşteki ve bayağı yorumuna dayanarak onun vatanperverliğinde, hem yüksek vatanperverliğinde ufak bir şüpheye düşmek, bu suretle milletin yetiştirdiği bu yüksek simanın değerini düşürmeye çalışmak büyük bir iftira, büyük bir haksızlık olur". Oadaki vatan sevgisi şu dizelerde en yüksek anlamını bulur:

*Söyle ey muzdarip vatan, bildir
Çektiğin hangi kanlı seyyiedir?*

Fikret'in en çok eleştirilen:

*"Toprak vatanım nevi beşer milletim ... İnsan
İnsan olur ancak bunu iz'anla inandım"*

dizeleri onun çağını aşır insanlığın belki çok uzak bir gelecekte ulaşabileceği durağı belirtmesi yönünden üzerinde durulması gereken düşünceleri kapsamaktadır.

Fikret'in felsefesinde özgürlük, vatan, insanlık kavramları neredeyse iç içe girmiştir. Rubab-ı Şikeste'nin başındaki ünlü dizeler Fikret'in kişisel özgürlüğe ne kadar büyük bir değer verdiğini gösterir.

*İnhina tavk-ı esaretten girandır boynuma
Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim*

İşte Fikret, eğilmenin boynuna vurulmuş tutsaklık zincirinden ağır olduğunu böylece dile getirmektedir.

Hiç şüphe yoktur ki, Atatürk'ün 1925 yılında yaptığı bir konuşmanın kaynağı budur. Burada sadece irfan ve vicdan sözcüklerinin yerleri değişmiştir. Atatürk bu konuşmasında öğretmenlere şöyle sesleniyordu:

"Hiçbir zaman hatırunuzdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister".

Fikret ne kendisinden ne de başkasından gelen tutsaklığa dayanamıyordu. Özgürlük, o zamanki deyişle hürriyet, onda en yüksek ideal olarak oldukça derin bir anlam içeriyor ve bir yer tutuyordu:

*Ancak şudur aksa-yı muradım:
Bir gölge kadar hür yaşasaydım,
Bulsaydı hayalim buna imkân
Heyhat!
İnsan melek olsaydı cihan cennet olurdu.*

Burada "Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir" diyen Atatürk'ü düşünmemek olanağı yoktur. Hürriyet sözünün anlamı Tevfik Fikret'te de çok derindir. Ona göre hürriyet her çeşit baskıdan vicdanın, benliğin kurtulmuş olmasıdır. Onun dilinde hürriyet hak, kişilik, insanlık gibi kavramlarla ilintili idi. Atatürk'ün Afet İnan'a yazdırdığı *Medeni Bilgiler* kitabında "hürriyet" kavramına sayfalar ayırması bir rastlantı değildir. Nitekim o daha 1906 yılında hürriyeti "her terakkinin ve kurtuluşun anası" olarak nitelendirmişti.

Atatürk, konuşmalarında sık sık Fikret'ten alıntılar da yapardı. 14 Ekim 1925'te İzmir Kız Öğretmen Okulu'nu ziyaret ettiği zaman "Türk Kadını nasıl olmalıdır?" sorusuna şu yanıtı vermiş ve sözünü Fikret'in bir dizesiyle bitirmiştir:

"Türk kadını dünyanın en aydın, en erdemli (faziletli) en ağır kadını olmalıdır. Ahlakta, erdemlilikte ağır, ve karlı bir kadın olmalıdır. Türk kadının görevi, Türk'ü, zihniyetiyle, bazusuyla, koruyacak ve savunacak güçte kuşaklar yetiştirmektir. Milletin kaynağı toplum hayatının temeli olan kadın, ancak erdemli olursa görevini yerine getirebilir. Herhalde kadın çok yüksek olmalıdır. Bura-

da Fikret merhumun herkesin bildiği bir sözünü hatırlatırım:

Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer!"

19 Ağustos 1945 tarihinde büyük bir kalabalığın katıldığı bir törende dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, kendi çabasıyla gerçekleştirilen Aşiyen Müzesi'ni açıyordu. Yücel de tıpkı Atatürk gibi, onu anmak için konuşmasına "Fikret Dostları" diye başlamıştı. Fikret'i her bakımdan yerli yerine oturtan bu konuşmadan yapacağım bir alıntı ile yazımı bitiriyorum.

"Fikret'in en belirli müspet tarafı, garpçı ve ileri bir insan oluşudur. Menfi ciheti gibi bu da Fikret'in devamlı ve değişmez vasıflarından biridir ve başlıcasıdır. Bunda Galatasaray'ın büyük etkisi muhakkaktır. Fakat o devirde her Galatasaray'da okuyan bu inana varamamış bulunduğuna göre, bunu yalnız o okulun verdiği eğitime bağlamak doğru olmaz. Fikret'in sağduyusunu bu noktada takdirle görmemek kabil değildir. Fikret güneşin artık garptan doğduğunu en iyi anlayanlarımızdan biridir. Dıştan bakışa göre bir şaşkınlık gibi görünen bu anlayışın gerçeğe uygunluğu Milli Mücadele'mizi takip eden yıllardaki inkılâplarımızla aydın ve keskin olarak meydana çıkmıştır. Yetiştirdiğimiz büyük insanlar arasında Fikret daima var kalacaktır..."

Fikret'in terli ve nurlu alnında, adını daima sevgi ile andığı vatanının, dudakları ile bıraktığı şefkat izleri silinmeden kalacaktır".

MİTHAT PAŞA'NIN BAĞDAT VALİLİĞİ...*

Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetimi 18. yüzyıldan beri tam bir karmaşa içinde bulunuyordu. II. Mahmut'un ve Tanzimat'ın çözmeye çalıştığı ana sorunların başında bu karmaşaya son vermek ve merkez-taşra ilişkilerini düzene koymak geliyordu. Avrupa devletleri, özellikle Rumeli'deki eyaletlerin kötü yönetiminden söz ederek sık sık devletin iç işlerine karışmaktan geri kalmıyorlardı. Yalnız Niş eyaleti Valisi Mithat Paşa'nın gösterdiği başarılar hükümetin gözünden kaçmamıştır. Bu yüzden ki, onun da görüşleri alınarak 1864 yılında bir vilayet nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamname önce Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşan Tuna vilayetinde uygulandı. Vilayetin başına da Mithat Paşa getirildi. Yasa, valilere oldukça geniş yetkiler veriyordu. Bu yetkilerle Mithat Paşa'nın yöneticilikteki dehası birleşince Tuna vilayeti kısa sürede büyük bir kalkınma sürecine girdi. Vali, önce çıkarları zarara uğradığı için bu yasaya karşı gelenleri etkisiz duruma getirdi. Köylerde ihtiyar meclisleri, ilçelerde (kazalarda) idari ve deavi (yargı) merkezleri, vilayet merkezinde de yılda bir kez toplanacak Genel Meclis kuruldu. Buna Ecnebi İşleri ve Nafia Müdürlükleri eklendi. Mithat Paşa üç buçuk yıl süren valilik süresinde 3000 kilometre yol, 1400 köprü yaptırdı ve Tuna üzerinde vapur işletecek bir şirket kurdu. Köylüleri faizcilerin, selemcilerin, murabahacıların ellerinden

* Cumhuriyet, 4 Ocak 2004.

kurtarmak için çağdaş anlamda ilk tarımsal kredi kooperatifi olan Menafi Sandıklarının (sonradan Memleket Sandıkları) temelini attı. Sanat enstitülerinin çekirdeği olan İslahhaneler de onun Tuna vilayetindeki eserleri arasındadır. İslahhanelerde Müslim ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin kimsesiz bütün çocuklar eğitiliyordu. Tuna vilayet matbaasının kurulması ve yarısı Türkçe yarısı Bulgarca Tuna Vilayet gazetesinin yayına girmesi kültürel alanda atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir. Tuna vilayetindeki uygulamalardan son derece olumlu sonuçlar alındığı için yasa, öbür vilayetlerde de uygulanmaya başlandı.

Çağdaş Bağdat...

Mithat Paşa, Tuna Valiliği'nden alınarak Şûra-yı Devlet (şimdi Danıştay) başkanlığına getirildi. Bir süre sonra Bağdat Valiliği'ne atandı (1869-1872). Bağdat, vilayet haline getirilmiş, fakat onun yapısında hiçbir değişiklik yapılmamıştı. Bağdat'ın çağdaş bir kent kimliği kazanması Mithat Paşa'nın valiliği ile başlamıştır. Kenti kuşatmakta bulunan eski surlar yıkılmış, kuzeyden güneye doğru büyük bir cadde açılarak sokaklar genişletilmiştir. Aynı zamanda kent merkeziyle Kâzimiye arasında tramvay işletilmesi için de 6 bin hissedenden oluşan bir şirket kurulmuştur. Kâzimiye, Bağdat'a bir buçuk saat uzaklıkta bulunan ve halkının çoğu ticaretle, sanatla uğraşan bir kasaba idi. Ayrıca pirinç temizlemek için bir fabrika kuruldu. Kent için birçok yere buharla işleyen tulumbar konularak halkın su gereksinimi karşılandı. Bağdat bütün halka açık bir parka kavuştu.

Mithat Paşa Bağdat'ta göreve başladığı zaman, Irak'taki huzursuzluğun, sık sık patlak veren ayaklanmaların ne-

denini hemen kavramış ve ona göre önlemler almıştır. Öncelikle vilayet örgütünün kurulmasıyla birlikte kaldırılması gereken ihtisap rüsumu ile baş rüsumu gibi "zararlı" olarak adlandırılan vergiler kaldırılmıştır. Bağdat ve çevresindeki arazinin gelirleri de âşardan bağışık tutulmuştu. Mithat Paşa söz konusu vergileri kaldırdığı gibi Bağdat çevresindeki bahçelerden elde edilen ürünlerden öşür alınmasına karar verdi. Öte yandan Irak'taki toprak düzeni Halife Ömer zamanındaki kurallara göre işliyordu. Ülkenin toprakları arazi-i haraciye (öşür yerine belirli vergi alınan yer) olarak değerlendirilmiş, öbür emlak ve miri çiftlikler gibi, devlete ait ve içindeki kimseler çiftlik hizmetçisi, ortakçı, yarıcı olarak kabul edilmişti. Mukataa adı altında işletilen ve türlü parçalara ayrılan bu topraklardan elde edilen ürünün üçte ikisi miriye, üçte biri de çiftçiye kalıyordu.

Mithat Paşa, bu kadar geniş bir ülkenin çiftlik gibi yönetilemeyeceğini kavradı. Topraklar, çeşitli türlere ayrılarak, ayrı ayrı şekillerde, tapu ile halka dağıtıldı. Daha doğrusu toprak yönetiminde özel mülkiyete geçildi. Elde edilen ürünün öşrünü Hazine adına vergilendirmek ilkesi getirildi. Mithat Paşa'nın anılarına göre, özel mülkiyetin getirilmesiyle birlikte mal ve mülkünden emin olan çiftçiler, bir iki yıl içinde topraklarını şenlendirmek için (bina yapmak, ağaç dikmek) büyük bir çaba gösterdiler; yoksulluğun, güvensizliğin beslediği ayaklanmaların da önü kesilmiş oldu.

Ülkede (Irak'ta) yapılması gereken önemli bir başka iş de elde edilen ürünlere bir çıkış kapısı aramaktı. Bunun için de Mithat Paşa, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde vapur işletmeye öncelik ve ağırlık verdi. Bağdat ve Basra arasında işlemeye başlayan gemilerin vilayetin kalkınmasında önem-

li bir katkıda bulunduğuna şüphe yoktur. Mithat Paşa'nın bu çabalarının arkasında stratejik amaçlar da yatıyordu. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Basra Körfezi ve Bahreyn'den ekonomik yönden kuşatma tehlikesi doğmuştu ve Mithat Paşa bunun bilincindeydi. Arap Yarımadası'nda Osmanlı egemenliğinin pekişmesi, Bağdat'ın siyasal ve ekonomik açıdan güçlenmesine bağlıydı. Mithat Paşa, Dicle ve Fırat Nehirlerinin zaman zaman çevreye verdikleri zararları önlemek için Ceza-yir setleri denilen setlerin yapımına girişti. İstanbul'da yaptığı gibi burada da bir Emniyet Sandığı kurmuş, bir de ıslahhane açmış, yine halkın yardımını sağlayarak büyük bir Gureba Hastanesi'nin temellerini atmıştır. Yine Mithat Paşa, Basra kasabasını Şattü'l Arap kıyısına taşıttı. Buradaki tersaneye işlerlik kazandırdı. Kuveyt kasabasının da Basra'ya bağlanmasını sağladı. Mithat Paşa, Necd bölgesindeki Vehhabilerle iyi ilişkiler kurdu. Sadrazam Âli Paşa, Mithat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, bütün Irak bölgesinin Necd'le birlikte ikinci bir Mısır olacağı umudunu beslediğini yazıyordu.

Böyle Bir Vali...

Mithat Paşa, Tuna vilayetinde olduğu gibi Bağdat vilayeti merkezinde de bir matbaa kurdu ve *Zevra* adlı, yine bir yanı Türkçe, öbür yanı Arapça olan vilayet gazetesini yayına soktu. Ülkemizde ilk kez Prof. Dr. Yaşar Yücel tarafından incelenen bu gazete, Mithat Paşa'nın Bağdat vilayetinde yaptıklarını halka duyurmak amacını güdüyordu. Bu gazete aynı zamanda Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği dönemine de önemli bir ışık tutmaktadır. Mithat Paşa'nın Bağ-

MİTHAT PAŞA'NIN BAĞDAT VALİLİĞİ...

dat valiliğini genel çizgileriyle ele alan böyle bir yazıyı niçin yazdığımı kısaca belirtmek gereğini duyuyorum. Bugün Irak'ı haksız yere işgal edenler, kendilerini haklı çıkarmanın yolunu 400 yıllık Osmanlı sömürsünü gündeme getirmekte buluyorlar. Sorun tartışılabilir. Ancak, bir Amerikalı üst düzey görevlisinin ortaya attığı bir slogana, mal bulmuş Mağribi gibi sarılarak onun değirmenine su taşımanın anlamı neydi acaba?

MİTHAT PAŞA VE ZİRAAT BANKASI...*

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik ve mali yönden Avrupa'nın tutsağı durumuna getirirken kimi olumlu gelişmelere de ortam hazırladı. Bürokratik yapının yenilenmesi, çağdaş eğitime giden yolun açılması, hukukun kısmen de olsa laikleşme sürecine girmesi, özgürlük, vatan, meşrutiyet, efkâr-ı umumiye (kamuoyu) kavramlarının güncelleşmesi, basın-yayın alanındaki gelişmeler... Kısaca bunlar arasında sayılabilir. Tanzimat'ın en olumlu yönlerinden biri de ülke sorunlarına duyarlı, çöküşün nedenlerini sorgulayan yeni bir aydın tipinin yetişmesine olanak vermesidir. İbn-i Haldun'un "Devlet nasıl olsa çökecektir" felsefesi yerine terakki düşüncesini benimseyen bu aydınlar, bir önceki yüzyılda yoktu. Bunları, basit bir "kopyacı" olarak suçlamak yersizdir, anlamsızdır. Ayrıntıya girmeden bu döneme damgasını vurmuş bir büyük adamdan, Mithat Paşa'dan söz etmek istiyorum. Bu konuya eğilmemin nedeni, onun ölümünün (daha doğrusu Padişah tarafından katlinin) 120. yıldönümü olması (8 Mayıs 1884) yanında, TC Ziraat Bankası şubelerindeki resimlerinin sökülüp atılmasına karşı duyduğum tepki ve derin acıdır. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası şubelerinde, Atatürk'ün fotoğrafı yanında asılı bulunan bu sakallı Osmanlı paşasının resmi acaba gereksiz yere mi bu-

* *Cumhuriyet*, 9 Mart 2004.

ralara konulmuştu? Onun bu resminin kaldırılmasına karar veren sayın bürokratlar, yoksa bir yanlış mı düzeltiyorlardı? Ya da "tasarruf" gerekçesine mi sığınıyorlardı. Hiç sanmıyorum. Buyruk acaba nereden gelmişti? Her şeyden önce Mithat Paşa'nın kim olduğunu biliyorlar mıydı?

Yanıtlanması zor birkaç soru. Yetkililer bu soruların yanıtlarını arayadursunlar, olayın o kadar basit olmadığıнын altını çizmek gerekir. Şimdiye kadar bunun üzerine gidilmemesi, kınanmaması da esef vericidir. Hemen her fırsatta Cumhuriyet'in bizi köklerimizden, tarihimizden kopardığını ileri sürenler, böyle bir tutum karşısında niçin sesiz kalıyorlar, kalabiliyorlar?

Evet, Mithat Paşa, 19. yüzyılın seçkin devlet adamlarından biridir. Vali olarak görev yaptığı yerlerde kalıcı eserler bırakmış, ülkenin ekonomisinden eğitimine kadar her sorunla ilgilenmiş ve çözümler üretmiştir. Emniyet Sandığı'nın, kız ve erkek meslek okullarının kurucusu da Mithat Paşa'dır. İmparatorluğun keyfi değil, halkın katılımıyla yönetilmesini savunanların başında Mithat Paşa gelmektedir.

1876 Anayasası, bütün sakatlıklarına karşın onun eseridir ve şeriatin egemen olduğu bir ülkenin de anayasalı bir duruma gelebileceğini kanıtlamıştır. Asıl üzerinde durmak istediğim nokta, Mithat Paşa'nın Ziraat Bankası'nın kökeni olan Memleket Sandıkları'nı kurmasıdır (1863). Osmanlı İmparatorluğu bir tarım ülkesiydi; ama tarımı geliştirecek, köylüleri koruyacak kurumlardan neredeyse tamamen yoksundu. Çiftçiler murabahacıların, selemcilerin, tefecilerin ağır baskısı altında eziliyorlardı. Bunun farkında olan Mithat Paşa, 1863 yılında Niş'in Pirot kasabasında köylüye düşük faizli kredi sağlayacak Memleket Sandıkları'nın temelini attı. Bu kuruluşun işleyişi şöyle idi: Köylüler imece yo-

luyla kimsenin mülkiyetinde olmayan toprakları sürececek, elde edilen ürün pazarda satılacak ve kazanç, Memleket Sandıkları'na yatırılacaktı. İşte buradan köylülere düşük faizli kredi verilecekti. Mithat Paşa'nın bu uygulaması kooperatifçilik tarihinin önemli bir aşamasıdır. Uluslararası tarımsal kredi tarihinde de önemli bir yer tutar. Memleket Sandıkları ülke çapında yaygınlaştı. Daha sonra bunlar Menafi Sandıkları'na dönüştü. 1888 yılında "Menafi Sandıkları'nın yerine geçmek üzere bir Ziraat Bankası'nın teşkiline" karar verilmiş ve söz konusu sandıkların 3 milyon altını geçen sermayesi yeni bankaya devredilmiştir. Bu banka, ülkenin tarımına, ekonomisine, maliyesine çok büyük hizmetlerde bulundu. İkinci Meşrutiyet dönemine kadar sermayesi tamamen "milli" olan tek banka Ziraat Bankası'ydı. Banka, Cumhuriyet döneminde yeni yapılanmalarla varlığını sürdürerek günümüze kadar geldi. Yine Cumhuriyet döneminde bankanın genel müdürlüğünü yapan bilinçli yöneticiler, her fırsatta Mithat Paşa'ya duyulan "minnet borcu"nu çeşitli etkinliklerle yerine getirmekten geri kalmadılar (yayın, anma programları, pul emisyonu, müze, sergi vb.). Şimdi ülkemizde böyle bir kuruluşun temelini atmış olan Mithat Paşa'nın resmini Ziraat Bankası şubelerinden söküp atmanın anlamı nedir acaba?

Son olarak bir konuya değinmek istiyorum. Mithat Paşa, her şeyden önce bu ülkede kooperatifçilik ruhunu uyandıran bir kimse olarak da tarihe geçmiştir. Birleşmek, şirket kurmak, ortak bir sermaye birikimi sağlamak hem kentte hem de kırsal kesimde yaşayan insanımıza yabancı idi. Aydın (İzmir) Valisi Kâmil Paşa, 1900 yılında köylere gönderdiği bir genelgede, köylülerin kendi aralarında birleşerek küçük bir payla birer bakkal dükkânı açmalarını, böylece soyguncu tüc-

TARİH GEZİNTİLERİ

car ve gezginci esnafın elinden kurtulmalarını salık veriyordu. İşte bu köy bakkalları sorunu, İzmir'in *Ahenk* gazetesinin sayfalarında önemli bir yankı buldu. Bir yarışma açıldı. Gönderilen yazılar, gerçek anlamda Ziya Somar'ın deyişiyle bir köy davası edebiyatı oluşturacak nitelik ve nicelikteydiler. Birleşmenin öncelikle bir toplum bilinci ve ruhu içinde karşılıklı görevle sağlanabileceğini savunan bu yazılarda, ilk aşamada cahilliğin yok edilmesi, ticaret şirketlerinden önce akıl, fikir şirketleri kurulması gerektiği üzerinde duruluyordu. Gerek İkinci Meşrutiyet döneminde gerek Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik alanında atılan adımlar ve elde edilen başarılar kaynağını ve hızını hep Mithat Paşa'nın düşüncelerinden aldı. Onun resmini indirebilirsiniz, fakat Mithat Paşa ruhunu öldüremezsiniz.

MİTHAT PAŞA'DAN İLHAN SELÇUK'A *

Mithat Paşa, 19. yüzyılın büyük devlet adamlarından biridir. Türkiye'de tarımsal kooperatifçiliğin babasıdır. Ziraat Bankası'nın temelini atan odur. Gittiği her yerde büyük eserler bırakan deneyimli bir validir. Ülke yönetiminin anayasal temellere dayanmasına çalışan ve bu uğurda canını veren bir devrimcidir. Anayasayı, İmparatorluğun bütün unsurlarını birleştirecek ve çöküşü önleyecek bir araç olarak kabul ediyordu. Son görevi Aydın (İzmir) valiliğidir. Aslında Abdülhamit, İstanbul'a daha yakın olduğu için onu Suriye'den Aydın valiliğine getirmişti. Abdülaziz'in ölümünde parmağı olduğu yolunda dedikodular çıkmış, Saray'a jurnaller yağmaya başlamıştı. Her davranışı Kordonboyu'na yerleşen hafiyeler tarafından Saray'a bildirilmektedir. Kimi dostları ona Avrupa'ya kaçmasını salık veriyorlardı. Fakat elinde fırsat varken o buna yanaşmadı. Paşa, bunlar üzerinde durmuyor, gerekirse hesap verebileceğini söylemekle yetiniyor, vali olarak vilayetin, İzmir'in sorunlarıyla uğraşıyordu.

4 Mayıs Pazartesi (1881)... Paşa, alıştığı saatte yatıp uyumuştur. Valiliğin polisleri, gece yarısı kışladaki hazırlıkları haber vermek üzere onu uyandırdılar. Mithat Paşa kışladaki üç tabur askerin yaptığı hazırlıkları görünce şaşkınlıktan dona kaldı. İvedi olarak giyinip arka kapıdan dışarı çıktı.

* Y.A.R. *Müdafaa-i Hukuk*, Temmuz 2008.

Uyku sersemliği içinde kararsız dururken Vali Konağı kurşun yağmuruna tutulmuştu. Tilkilik'e doğru koştu. Rastladığı bir arabaya atlayarak soluğu Fransız Konsolosluğu'nda aldı. Uzun pazarlıklardan sonra oradan alınıp, tutuklanarak İstanbul'a götürüldü. Gemide sorgulandı. Sonrası biliniyor... Seyirlik bir mahkemede yargılanma, Taif'e sürgün ve ölüm...

İlhan Selçuk bu ülkenin seçkin bir yazarı, bir düşünürü, bir aydınıdır. Kalemını yıllardan beri ülke sorunlarının çözümü için kullanmakta ve insanımızın özgürleşmesine çalışmaktadır. Türkiye'de gerçek aydınlanmanın Atatürk'le başladığını savunur ve 1923'ü aydınlanmanın miladı olarak kabul eder. Bu konuda yaptığı çözümlemeler gerçek bir aydının Atatürk Devrimi'ne bakış açısını çok iyi yansıtmaktadır. İşte bu seçkin yazar da ilerlemiş yaşına ve onca sağlık sorunlarına karşın sabahın köründe yatağından alınıp emniyete götürülmüş ve saatlerce sorgulanmıştır.

Biri tarih, diğeri güncel olan iki olay arasında çarpıcı bir ilinti kurmaya çalışacağım. Her iki kişi de devletin yapacağı çağrıya herhalde olumlu bakacaklar ve gidip hesap vermekte duraksamayacaklardı. Nitekim Mithat Paşa, bunu ifadesinde dile getirmiştir. Ancak vali, adi bir suçlu gibi yakalanmaya çalışılmış, İlhan Selçuk gibi bir yazara da yurtdışına çıkış yasağı getirilmiştir. İlhan Selçuk, yaşamında bir kere bile olsun yurtdışına kaçmayı düşünmedi. Bunu bir kurtuluş olarak görmedi. Yıllar önce sıkıyönetim mahkemelerindeki yargılanması sırasında, yargıca verdiği yanıt şimdi de tazeliğini koruyor. Kendisinin yurtdışına kaçma olasılığı bulunduğu dile getirilince şu yanıtı verdi: "*Ben bu ülkenin yazarıyım, yurtdışına kaçacak değilim*".

MİTHAT PAŞA'DAN İLHAN SELÇUK'A

Ne yazık ki, kimi yazarlarımız olayı saptırıyor ve *Cumhuriyet* okurlarının İlhan Selçuk için özel yasa istediklerini yazmaktan geri kalmıyor. Hayır! Böyle bir uygulamaya ilk karşı çıkacak olan da İlhan Selçuk'un kendisidir. Onun yıllardır savunduğu hukuk devletinde, demokratik bir yönetimde böyle bir şey olamayacağını yine herkesten önce o bilir. Bizim eleştirdiğimiz nokta, gözaltına alınmasının zamansızlığı ve saatlerce, eski deyimle, ihtilattan men edilmesidir. Mithat Paşa'nın torunları bugün hâlâ, dedelerinin, o büyük insanın karşılaştığı bu haksızlığın üzüntüsünü, sıkıntısını ve acısını yaşıyorlar. Bu, dünkü yöneticilerimizin bize miras bıraktığı en büyük ayıp değil midir?

ZİYA GÖKALP*

Düşünür, sosyolog, şair, eğitimci Ziya Gökalp, ölümünün 80. yıldönümünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nce düzenlenen bir sempozyumla anıldı. (25-26 Ekim 2004). Söz konusu bölüm, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Ziya Gökalp tarafından *İçtimaiyat Kürsüsü* olarak İkinci Meşrutiyet döneminde kurulmuş ve bu bilimdalı yine onun çabalarıyla ülkemizde etkin bir konuma gelmiştir. Sosyoloji Bölümü böyle bir sempozyum düzenlemekle kurucularının anısına duyulan saygıyı bir kez daha dile getirmiş bulunmaktadır. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde de 3 Kasım'da Ziya Gökalp adına düzenlenen bu paneli bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Diyarbakır'da orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Mehmet Ziya (23 Mart 1876) iyi bir öğrenim görmüş, sağlam bir doğu kültürü kazanmıştı. Baytar Mektebi onun temel bilimlerle iletişim kurmasına olanak vermiş, akılcı bir rol izlemesinde belirleyici bir etken olmuştur. Büyük ölçüde kendi çabasıyla öğrendiği Fransızca, Ziya Gökalp'e Batı dünyasının ufuklarını açmış ve sentezci bir kafaya sahip olmasında büyük rol oynamıştır. Gökalp'in Fransız sosyoloğu Durkheim'dan çok etkilendiği söylenmektedir. Ancak o yalnız Durkheim'ı incelemekle kalma-

* E.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde 3 Kasım 2004 günü yapılan Ziya Gökalp panelinde yapılan konuşma.

dı, aynı zamanda Rönesans, Reform ve Aydınlanma döneminin bütün filozoflarını da okudu, araştırdı. Bundan yıllar önce İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Erol Tekin tarafından yapılan bir bitirme tezinde Gökalp'in eserlerinde adları geçen Batılı yazarların bir listesi verilmekte ve bu adlar dizini kocaman bir kitap oylumunda bulunmaktadır. Prof. Halil İnalcık'ın bu bağlamda önemli bir boşluğu dolduran makalesini de özellikle vurgulamadan geçemiyoruz (*Doğu-Batı*, 12, 2000).

Diyarbakır'da, Selanik'te oldukça önemli kültürel etkinlikleri ve çabaları olan Gökalp'in yıldızı, deyim yerindeyse, İttihat ve Terakki'nin 1911 Kongresi'nde "merkezi umumi" yani en yüksek karar organı üyeliğine seçilmesiyle parlar. Gökalp, ülkede zengin bir fikir yaşamının filizlenip kök salmasına önemli katkıda bulundu. Dağınık, bölük pörçük, kırıntı halinde bulunan düşün akımlarını sistemleştirdi ve çağdaş toplumun temellerinin atılmasına önayak oldu. Selanik'te *Genç Kalemler*'le başlayan dilde sadeleşme akımı (aslında çok daha önce İzmir'de başlamıştı) "Yeni Hayat" kavramını da birlikte getirmişti. Yeni Hayat; yeni ekonomi, yeni aile, yeni felsefe, yeni sanat, İkinci Meşrutiyet dönemi aydınları için bir "ütopya" olmuş ve Cumhuriyet'in büyük aydınlarından Hasan Âli Yücel de yine bu başlık altında yepyeni bir yaşam anlayışını dile getiren bir şiir yazmıştır.

Ziya Gökalp yeni dil hareketlerini uluslaşmanın bir basamağı olarak görüyordu. Bilindiği gibi Türkçülük Gökalp'in ideolojisi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli unsurlar, ulusal bilinçlerine çok erken vardıkları halde, Türkler "Osmanlı bayrağı altında" bilinçsiz bir yaşam sürüyorlardı. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlılık ve "İttihad-ı anasır" gibi kavramları ön plana çı-

kardıysa da, bunların fazla bir önem taşımadığı Balkan Savaşı ile kanıtlandı. Türkçülük hareketi Balkan Savaşı'ndan sonra hızlandı ve kendini yaşatacak egemen bir ideoloji haline gelecek kurumları da birlikte getirdi. Milli iktisat, milli tarih, milli edebiyat vb... Tarık Zafer Hoca'nın değerlendirmesiyle:

"Gökalp'e göre Türkçülük evrensel bir doktrindir ve çeşitli olayları kapsayacak, açıklayacak değerdedir. Siyasal, sosyal yönleri olduğu gibi ekonomik yönleri de vardır..."

Ziya Gökalp, ibadet dilinin köklü bir biçimde Türkçeleşmesini ilk savunan aydınların başında gelmektedir. Onun bu olaydaki düşünceleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşmişse de 1950'den sonra yeniden geriye dönmüştür. Gökalp, *Yeni Hayat*'ta *Vatan* başlıklı şiirinde dile getirdiği gibi ezanın, namazın, Kuran'ın Türkçe okunduğunu görmek ister. Yapılan duaların anlamını köylünün dahi kavraması gerektiğini vurgular. Dinle ilgili bütün nesnelerin Türkçe olmasını savunur. Tütengil'in anlatımıyla: *"Bu fikirleriyle Ziya Gökalp günümüzden de ileride bulunmaktadır"*. Buna hiç şüphe yoktur. Bir düşüncenin, bir görüşün üzerinden şu kadar zaman geçmesi her zaman onların eskidiği, modasının geçtiği anlamına gelmez. Bu bağlamda Türkiye'nin 1920'li 30'lu yıllarındaki çağdaşlaşma atılımlarını savunanları, TV kanallarından "gerici" diye nitelemenin insafla bağdaşır yanı da yoktur.

Gökalp, devlet aygıtının çok geniş ölçüde dinsel öğelerden arındırılması gerektiği görüşündedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu hâlâ dinsel kurumlara dayalı bir saltanattır. Tanzimat bunu değiştirememiştir. Bunları yıkarak Avrupalı bir devlet kurmak ve onu yeniden örgütlemek için din ile devlet birbirinden ayrılmalıdır. Gökalp biri devletin, di-

ğeri vakıfların olmak üzere iki bütçenin bulunmasını kabul edemiyordu. Öyle ki, 1917 Kongresi'nde Talat Paşa kendisine "demek artık şeyhülislamı da evkaf nazırını da kabineden atacağız" demişti. Fakat Gökalp'in Meşihat'ın (Şeyhülislamlık) çağdaş bir devlette var olmamasını savunan ve bu kurumu ağır bir biçimde eleştiren şiiri, onun bu konudaki laik dünya görüşünün somut bir belgesidir. "Meşihat" başlığını taşıyan şiir o zaman *Yeni Hayat*'ta sansür edilmiş ve ancak 1922 yılında Almanya'da Türkiye'deki din reformunu inceleyen bir kitapta yer almıştır. Şiir altı dörtlükten oluşmaktadır. Oldukça çarpıcı olan iki dörtlüğü buraya alıyoruz:

*Hakim olan millet midir meşihat mıdır?
 Milli meclis; mebusan mı? Bab-ı fetva mı?
 Meşrutiyet bir hile-i şeriat mıdır?
 Hür bir millet olduğumuz yoksa rüya mı?*

Ve şiirin son dörtlüğü:

*İlmi bırak külliyeye, adli devlete;
 Sen sadece diyanetin neşrine çalış!
 Muradınsa nail olmak haklı hürmete
 Asra uyan vazifeni yapmağa çalış.*

Şunu da ekleyelim. Bu şiiri bütün olarak yıllar sonra Türk kamuoyuna tanıtan da rahmetli Tütengil oldu.

Kadının toplumda erkekle sosyal, ekonomik, kültürel vb. yönden eşit haklara kavuşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel uygulamalarından biridir. Doğrudan doğruya Atatürk kadını toplumda saygın bir yere oturmuştur. İzmir'de girdiği bir derste kadının sefilliğini insanlığın alçalmasıyla özdeş tutan Fikret'in şu dizesini dile getirmiştir:

Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer!

Ziya Gökalp kadın sorununu ele alan düşünürlerimiz içinde seçkin bir yer tutar. Kadının çalışması, düşünsel yönden güçlenmesi, toplum içinde hak ettiği yerini alması onun başlıca ereğidir: Çünkü;

Kadın yükselmezse alçalır vatan.

Aileyi ulusun ve devletin temeli olarak kabul eden Gökalp, kadınların tesettürüne karşıdır. Talat Paşa, Türk erkeğinin yanına eş diye aldığı kadının umacı gibi kapatılmasını istemiyordu. Ziya Gökalp'te böyle düşünceler gördükçe seviniyordu. Gökalp konferanslarında bunu açıklarken Talat Paşa, Gökalp'e şöyle söylüyordu:

-Peki, hoca, demek biz bu kadınların başlarını açmalıyız.

Kadınların başlarını açmak o dönemde olacak şey miydi? Nitekim Enver Paşa buna karşıydı. Dahası Merkez Komutanı Cevat Bey'e buyruk vererek kadınların topuklarını bile kapatmaya çalışıyordu.

İşte günümüzden 80 yıl önce yaşamını tamamlamış bir insanla, bugün kadınları zorla çuvala sokmak için uğraşan hatta bu konuda tehdit yağdıran insanlar arasındaki fark!..

Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen düşünürler içinde Ziya Gökalp'in de bulunduğu şüphe yoktur. Özellikle millî eğitimin "kozmopolit" bir yapıdan kurtarılarak öğretimin birleştirilmesi, din işleriyle devlet işlerinin birbirinden ayrılması gibi konularda Gökalp'in etkisi görülür. Ancak Prof. Şerafettin Turan'ın belirttiği gibi, Atatürk'ü yalnızca Gökalp'in düşüncelerini uygulayan bir devlet adamı olarak görmeye olanak yoktur. Her ne olursa olsun Ziya Gökalp, Prof. İnalçık'ın vurguladığı gibi yüzyılımıza damgasını vuran düşünürdür.

DR. ABDULLAH CEVDET SOKAĞI*

Birtakım iğrenç dedikoduların arkasına sığınan Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi üyelerinin oylarıyla Dr. Abdullah Cevdet Sokağı'nın adının değiştirilmesi, bu ülke adına, insanlık adına utanç verici bir olaydır. Bu oylamada parmak kaldıran ve oyuna gelen CHP'li üyeleri de şiddetle kınıyor ve soruyorum. Siz hiçbir şey okumaz mısınız? Bu olay, ülkeyi karanlığa götürmek isteyenlerin yeni bir başarısıdır. İstanbul'da yüzlerce sokağın adını silerek yerlerine birtakım dervişlerin, şeyhlerin, müritlerin tabelalarını asanların yeni bir oyunudur bu. Neymiş? Dr. Abdullah Cevdet damızlık adam getirtelim demiş... Sokağın adını değiştirmek için bu çirkin iftira bir süre önce bir dergide yeniden güncelleştirildi. Derginin sayın patronu, Abdullah Cevdet'in yaptığı bir çevirinin şeyhülislamlığın başvurusu üzerine toplatılıp denize atıldığını yazarak Amerika'yı yeniden keşfediyor. Benzer oyun, yaklaşık seksen yıl önce de tezgâhlanmıştı. Hem de ne zaman? Doktorun, kendisiyle görüşmek üzere Atatürk tarafından Ankara'ya çağrıldığı bir sırada... Kimdir Dr. Abdullah Cevdet? Önce Abdülhamit baskısına karşı savaşmak üzere Tıbbiye'de örgütlenen Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından biri... Sonra Trablusgarp'tan Cenevre'ye, Kahire'ye uzanan sürgün yılları... Bu ülkenin insanlarını aydınlatmak için sırtında matbaası

* *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 2005.

TARİH GEZİNTİLERİ

oradan oraya yıllarca koştu durdu. Yüzlerce eser ve makale yazdı ve onlarca çeviriye imza attı. Türkiye'de laik bir düzenin kurulması için en büyük çabayı gösterenlerden biri oldu. *İçtihat* dergisini son nefesine kadar yayımladı. Düşünceleriyle Atatürk'ü etkilemiş sayıları bir elin beş parmağını geçmeyen aydınlarımızdan biri oldu. Aradan bunca yıl geçmesine karşın bu iftira ne yazık ki, taraftar bulabiliyor bu ülkede... Siz Dr. Abdullah Cevdet'in adını bir sokak tabelasından silmek istiyorsanız silin. Buna kim ses çıkaracak ki? Ama böyle utanç verici mahalle dedikodularını kendinize siper yapmayın.

TARİŞ'E EMEK VERENLER VE MUHİTTİN BİRGEN*

"Kooperatifi; bütün bünyesi, bütün ruhu ve bütün tarihiyle tanımak gerekir. Böyle yapmadığımız zaman kooperatif, bizim için yanlış anlaşılmaya ve yanlış uygulanmaya mahkûm bir sistemdir".

Tariş'in kökenleri 1911 yılına kadar gitmekte ve bu örgütlenmenin hamurunda tabandan, üreticiden gelen bir kooperatifçilik bilinci yatmaktadır. Ülkenin, yörenin aydınları bu harekette sadece öncü bir rol oynamamış, halkın istek ve özlemlerinin gerçekleşmesinde yönlendirici bir sorumluluk yüklenmişlerdir. Nazmi Topçuoğlu, Kâzım Nuri Çörüş, Ahmet Sarı gibi bu hareketin öncülüğünü yapanların adlarını bugün saygıyla, minnetle anıyoruz. Burada, Ege Bölgesi'nde kooperatifçiliğin gelişmesine önemli bir katkıda bulunan, *Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı*'nın Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni bir atılım sürecine girmesinde etkili bir rol oynayan Muhittin Birgen'in Tariş'in tarihindeki yerini kısaca belirtmeye çalışacağız.

Kimdir Muhittin Birgen? Muhittin, 1885'te İstanbul'da doğmuş, ilk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladıktan sonra Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiştir. Muhittin, genç yaşta İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. 1908'den 1914'e kadar söz konusu fırkanın yayın organı niteliğinde bulunan *Tanin* gazetesinin başyazarlığını ve yazı işleri müdürlüğünü

* *Tariş'in Sesi*, Eylül 1993.

nü yaptı. *Halka Doğru* dergisinde "milli iktisat" görüşünü savunan ve "İmece Şirketleri" dediği kooperatifçiliğe ağırlık veren bir yol izledi. Muhittin bu yazılarında, kooperatifler aracılığıyla ticaretin millileşeceğini, üreticinin simsarların elinden kurtarılabilceğini açıklıyordu.

Muhittin, İttihat ve Terakki Fırkası içinde sürekli olarak yükselmiş ve Osmanlı Mebusan Meclisi'ne üçüncü dönem Çorum milletvekili olarak katılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra İstanbul'dan Anadolu'ya geçenler arasında Muhittin de bulunuyordu. Muhittin, askeri başarıların mutlaka toplumsal bir hareketle dengelenmesi gerektiğini savunuyordu. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ülkeyi kurtarmak için çalıştığı sıralarda Muhittin oldukça önemli görevler üstlendi. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne getirildi. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin günlük bir gazete olarak çıkarılmasına katkıda bulunmuş, 7 Ekim 1920'de kurulan *Ceride-i Resmîye*'nin (*Resmî Gazete*) düzenli olarak yayınlanmasını sağlamıştır. Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı sıralarda epeyce tartışılmış olan *Mesleki Temsil* sisteminin belli başlı savunucuları arasında yer almıştır. Mahmut Esat (Bozkurt)'ın da uzun süre bu görüşü savunduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

Muhittin, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nden ayrıldıktan sonra Tiflis'e gitti. Bakû'de Maarif Müşavirliği yaptı. Âli [Yüksek] Pedagoji Enstitüsü'nde Türk Tarihi, Felsefe, Sosyoloji dersleri okuttuğu gibi Bakû Üniversitesi'nde Osmanlı Edebiyatı Tarihi dersleri verdi. Kendisine Privat Doçent unvanı verildi. Muhittin, Azerbaycan'da Enver Paşa, Cemal Paşa ve diğer İttihatçılarla ilişkilerini sürdürmekle birlikte dengeli bir yol izledi. Sonradan yayınladı.

diği anıları, hem yurt dışındaki İttihatçılar hem de Azerbaycan üzerinde keskin gözlemlere dayanan oldukça değerli bilgiler vermektedir.

Üç yıl kadar yurt dışında kalan Muhittin, 1924 yılı başlarında Türkiye'ye döndü. İstanbul'da çeşitli okullarda tarih, felsefe, sosyoloji öğretmenliği yapan Muhittin, burada önce *Meslek*, sonra *Halk Gazetesi*'ni çıkarmıştır. *Meslek*'in önsözünde bu gazetenin, "*Türkiye'de iş aleminin, yani tüccarın, fabrikatörün, sermayedarın, amelenin, küçük memurun, köylünün, çiftlik sahibinin, gemicinin, askerin müşterek menfaatını müdafaa*" edeceği ifade edilmişti. Aynı zamanda *Meslek*'in, "*Türkiye'de demokrasinin tahkimi ve Cumhuriyet fütühatının muhafazası gayesiyle yeni bir fikir hareketi ve içtimai cereyan için*" yayına başladığı açıklanmıştı. *Meslek*, haftalık bir gazete idi ve ancak 38 sayı yayınlanabildi.

Meslek'in yayına girmesiyle Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığı'nın yeniden faaliyete geçmesi aynı zamana rastlamaktadır. İzmir'de kooperatifçilik hareketlerine *Meslek* büyük bir ağırlık vermiştir. Böylece *Meslek*, bir yandan kooperatifçiliği savunuyor, öbür yandan da bu hareketin ilk tohumlarının atıldığı Ege havzasına birinci derecede bir yer veriyordu. Çünkü İzmir, "*Dünkü Türkiye'nin olduğu gibi bugünkü Türkiye'nin de en büyük, en faal ve en feyyaz bir iktisat havzasıdır*". Ancak savaş dolayısıyla, "*Dahilde büyük şehirlerin bir kısmı kâmilten bir kısmı da kısmen mahv ve harap oldu. Harabe haline gelen mamur köylerin miktarı da sayısız denebilir... Şimdi eski Aydın vilayeti havzasında, etraf ve havalisi ile birlikte büyük bir harabe halinde bulunuyor*"du. Bununla birlikte Ege Bölgesi, kısa zamanda "mamur" bir hale gelmek için gerekli koşullara da sahipti. Muhittin, 1924 Eylül'ünde bu yörede bir gezi yaptı.

Bu gezinin ve incelemenin sonuçlarını *Meslek* gazetesinde, "Türkiye'nin En Mühim Servetlere Sahip İktisat Havzası: İzmir" başlığı altında ve birkaç yazı dizisi halinde yayınladı. *Meslek*'in kapanmasından kısa bir süre sonra Muhittin, 30 Kasım 1925'te günlük *Halk* gazetesini yayınlamaya başladı. Bu gazetede de kooperatifçiliğin oldukça geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Gazete kültür, sanat olaylarına, çeşitli yurt sorunlarına ağırlık veren zengin bir içerik taşımaktadır. Muhittin'in, Birinci Dünya Savaşı'na nasıl girdiğini açıklayan anıları, "iktisadi istiklal" konusundaki çözümlmeleri gazeteye belgesel bir kimlik kazandırmıştır.

Muhittin Birgen'in İzmir'e gelmesinde, Azerbaycan'dan tanıdığı Nazmi Topçuoğlu'nun önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Muhittin'in İzmir'e gelerek İncir Kooperatifi'nin başına geçmesi, Milli Aydın Bankası'nın yönetim kurulunda görev alması Ege'de kooperatifçiliğin yeni bir ivme kazanmasına ortam hazırladı. Geniş bir alanı kapsayan kooperatifin işleyişindeki zorluğu gören Muhittin, ortaklığı daha küçük kooperatiflere ayırdı. Bunlar arasında sağlam bir dayanışma, eşgüdüm ve uyum sağladı. Köylünün, üreticinin temel sorunlarından biri olan kredi sorununu çözmek için itibar bankalarının kurulmasına öncülük etti. Bütün bunların ötesinde, 1933 yılında Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadi'nin kurulması, Türk kooperatifçiliğinde yepyeni bir model yaratıyordu. Ülkemizde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin ilk çekirdeğini, ilk örneğini şüphesiz bu ititihat oluşturmuştur. İttihadın gerçekleşmesiyle birlikte Türkiye'de tabandan gelen kooperatifçilik hareketi de doruğa çıkmıştır.

Bütün bunların yanında Muhittin, kooperatifçiliğin kurumsal ve bilimsel yanını da unutmamış, Nazmi Topçuoğlu ile birlikte çıkardıkları *Türk Kooperatifçisi* dergisi bu

TARİŞ'E EMEK VERENLER VE MUHİTTİN BİRGEN

alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Muhittin, 1934 yılında İstanbul'a döndü ve yine gazetecilik yapmaya başladı. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni yakından izledi. Kızı Asude Zeybekoğlu da konferansın resmi çevirmeni olarak görev yapıyordu. Bu arada Muhittin *Son Posta*'da yani çalıştığı gazetede çok değerli olan ve yakın tarihimize büyük ışık tutan anılarını yayınladı. 1939'da Mardin Milletvekili olarak Meclis'e girdi. Barem Kanunu yüzünden Meclis'le arası açıldı. İlk ve son kez Meclis'te konuştu, kendisini savundu. Bir daha meclise gitmedi. Milletvekilliği düşürüldü.

Muhittin, İstanbul'a döndü. Bazı şirketlere danışmanlık yaptı. Kendisinin kurduğu şirket battı. *İktisadi Yürüyüş* dergisinin yazı kadrosunda görev aldı. Ekonomik durumunu bir türlü düzeltemedi. Engin bir iktisat bilgisine sahip olan bu büyük insanın bundan sonraki yaşamı sıkıntılar içinde geçti. 1951 yılında öldü.

HALİT ZİYA VE İZMİR

Bundan altmış yıl önce (27 Mart 1945) yitirdiğimiz Türk edebiyatının en başta gelen kalemlerinden biri olan Halit Ziya'yı anmak, onun yalnız edebiyatımıza değil, İzmir'e yaptığı büyük hizmetleri dile getirmek bir vefa borcudur. Öyle ki; İzmir, Halit Ziya ve onun çevresinde yer alan Tevfik Nevzat, Bıçakçızade Hakkı gibi birkaç gencin çabalarıyla uluslararası bir pazar yeri olmaktan kurtulmaya başlamış, düşünce yaşamımızın önemli kentlerinden biri haline gelmişti. Halit Ziya İstanbul'da doğduğu sıralarda (1865), İzmir Doğu Akdeniz'in en büyük liman kenti olmaya devam ediyordu. Kentin ticaretini, ekonomisini ellerinde tutanlar, burada okullarıyla, matbaalarıyla, gazeteleriyle vb. kültürel bir üstünlük kurmakta gecikmemişlerdi. Şurada burada tek tük Türk mağazaları da yok değildi. Ama bu dükkânların sahipleri gidip gelene bol bol çay kahve ikram etmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Oysa bir arı kovanı gibi işleyen Yemişçarşısı'nda ceplerinde bilmem kaç ülkenin pasaportu bulunan tüccarlar, Batı Anadolu'dan buraya süzülen bal-ları ucuza kapatmanın yolunu bulmuşlardı.

Kentte tek Türk gazetesi *Vilayet* gazetesi idi. Türkçe birkaç kitap da hep yabancı matbaalarda basılmıştı. 1871-72'de arka arkaya yayına giren *Devir* ve *İntibah* gazeteleri, okuyucu kıtlığı yüzünden uzun ömürlü olamamışlardı. İşte böy-

* *Cumhuriyet Ege*, 8 Nisan 2005.

le bir ortamda, Halit Ziya ve yukarıda sözü geçen iki arkadaşı *Nevruz*'un ilk sayısını çıkardılar. Bu tamamen bir edebiyat dergisiydi. Şimdiye kadar İzmir'de "edebiyat ve fenne" ilişkin bir dergi çıkmamasından "meyus" olan gençler bu hizmeti yerine getirmenin mutluluğunu yaşıyorlardı.

Aradan çok geçmeden bu kez Halit Ziya ve Tevfik Nezzat çok daha büyük bir girişimin öncüsü olacaklardı. Bu da *Hizmet* gazetesinin yayına girmesiydi. İzmir'in yeni valisi Halil Rıfat Paşa, burada Türkçe bir gazete çıkarılması gereğini duyduğu zaman akla gelen de bu iki ad oldu. Ancak yaşları otuzun çok altında olduğu için gazetenin başına Vılayet Matbaası'nın Başmürettibi Şerif Efendi getirildi.

Hizmet, o tarihe kadar çıkan İzmir gazeteleri içinde oldukça seçkin bir yer tuttu. Yönetim yeri Kemeraltı Caddesi'nde bir hanın üst katında iki ufak oda idi. Bu iki oda, ilk yıllardaki İstanbul gazetelerinde olduğu gibi bir toplanma, tartışma merkezi işlevi görüyordu. *Hizmet*, İstanbul'a göre biraz daha rahat, Abdülhamit'in baskı yönetiminden biraz daha uzak bir ortamda çıkıyordu. Gazete, baştan sona, piyasaya haberlerine varıncaya kadar Halit Ziya'nın imzasını taşıyordu. Buradaki yazıları, çevirileri onun ilk edebi ürünleri olarak görünmektedir. Sefile, Bir İzdivacın Tarih-i Muşakası, Bir Muhtıranın Son Yaprakları, Nemide vb. *Hizmet*'teki bilimsel yazıları, İzmir'de büyük bir insanın doğduğunu müjdeliyordu.

Halit Ziya gazeteciliğin, idadideki öğretmenliğin yanında, Osmanlı Bankası'nın İzmir Şubesi'nde müdürlük başkâtipliğine kadar yükselmişti. Bununla birlikte İstanbul Reji İdaresi'nin yaptığı çağırını kabul etti ve burada doğmakta olan Edebiyat-ı Cedide içinde yer aldı. Artık Halit Ziya İstanbul'da daha büyük bir üne kavuşacaktı. Onun bu akım için-

de yakından tanıdığı şairler arasında Tefvik Fikret de vardı. Acaba Fikret'i bütün ruhsal yapısı ve dünyası içinde Halit Ziya'dan daha iyi bize kim anlatabilirdi?

Söylemeye gerek yoktur ki, Halit Ziya *Mavi ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* gibi büyük romanlarını İstanbul'da yazdı. Acaba bunları İzmir'de yazabilir miydi? Yanıtlaması zor bir soru... Fikret'in Sis'i İzmir'de yazıp yazamayacağına sormak gibi bir şey. Halit Ziya İkinci Meşrutiyet'te Sultan Reşat'ın başkâtipliğine getirildi. Bir ara kendi kabuğuna çekildi. Cumhuriyet döneminde anılarını yazdı ve romanlarının dilini düzelterek yeniden bastırdı.

1940'lı yıllarda İzmir'de felsefe ve edebiyat öğretmeni olarak göreve başlayan Ziya Somar, bir yandan öğrencilerini yetiştiriyor, öte yandan İstanbul Üniversitesi'nde felsefe doktorası yapıyor ve aynı zamanda *İzmir'in Fikir ve Edebiyat Tarihi*'ni yazıyordu. Somar ilk fikir hareketleri içinde Halit Ziya, Tefvik Nevzat ve Bıçakçızade'ye de çok geniş yer vermiştir. Eser basıldıktan sonra bir nüsha da Halit Ziya'ya gönderildi. Ünlü yazar ölümünden bir süre önce bu kitabı inceleme fırsatı buldu. Somar'a şu mektubu gönderdi.

"Çok değerli meslektaş,

Mektubunuzu ve ona ekli önemli eserinizi büyük bir sevinç ve ilgi ile aldım. İki yıldan beri gözlerime ârız olan bir göz bozukluğu nedeniyle okumaktan ve yazmaktan yaksaklı olmama karşın kitabınızın çekiciliğine kapılarak onu birkaç hamlede okudum. Ne büyük bir sabır işi başarmışsınız. Yarım yüzyıldan fazla gerilere giderek eski yazarların arasında üşenmez bıkmaz bir araştırma gezisi yapmışsınız. Bu yalnız bir sabır işinden ibaret değil, bulduğunuz şeyleri fikrinizin derin ateşinde döküp onlardan bi-

TARİH GEZİNTİLERİ

rer halka yapmış ve bu halkaları birbirine kenetleyerek, bütün o çağı kapsayarak sımsıkı bağlayacak bir zincir ucunda getirmişsiniz. Öyle hükmedilecek ki, Servet-i Fünun-Edebiyat-ı Cedide ilk pınarını İzmir'de bulmuştur."

Mektubun sonunda Halit Ziya, Somar'a şu soruyu sormaktan kendini alamıyor:

"Sizin gibi bir fikir adamı İzmir'de ne ile meşguldür acaba?"

TEVHİD-İ TEDRİSAT VE VASİF ÇINAR*

Atatürk, 2 Şubat 1923 günü İzmir'de, kadın erkek birkaç bin kişiden oluşan coşkun bir kalabalık önünde yaklaşık sekiz saat süren bir söyleşi yaptı. Toplantıda Latife Hanım da hazır bulunuyordu. Cumhuriyet henüz duyurulmamıştı; Halifelik ayakta duruyordu. Barış daha sağlanamamış, Lozan Konferansı kesintiye uğrama tehlikesiyle yüz yüze gelmişti. Bütün sorunların zamanı gelince çözüleceğini yüksek bir sezgi ile kavrayan büyük kurtarıcı o gün, ileride yapılacak köklü devrimlerin işaretlerini de üstü kapalı olarak vermekten çekinmemişti. Atatürk, herkesin istediği soruyu sormasına da izin vermişti. Dinleyiciler arasında genç bir öğretmen, (Mektep) yanında fosil haline gelmiş medreselerin yaşatılıp yaşatılamayacağını sormuştu. Soruyu soran genç, geleceğin ünlü Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel idi. Medreselerin durumu üzerine uzun açıklamalarda bulunan Atatürk, "*Milletimizin, memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın erkek aynı biçimde oradan çıkmalıdır*" diyerek öğretimin birleşmesi gerektiğini vurgulamıştı. Ertesi yıl, Erzurum'da görev yapan bir başka genç öğretmen de Atatürk'e medreselerin "tefessüh" ettiğini (çürüdüğünü) söylemiş, o da bu sözü yüksek sesle birkaç kez kendi kendine yinelemişti. Bu genç öğretmen de Ahmet Hamdi (Tanpınar) idi.

* Yeniden İmece, Mayıs 2004.

Tevhid-i Tedrisat (Eğitim ve Öğretimin birleştirilmesi) elbette yalnız medreselerle sınırlı bir konu değildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile kız ve erkek okulları ayrıydı. Tartışılan temel sorunlar içinde okulların karma haline getirilip getirilemeyeceği de vardı. Büyük bir asker olduğu kadar eğitimci yanı da ağır basan Kâzım Karabekir Paşa bile, karma eğitimin basit olmadığını, bunun üzerinde uzun uzun durulması ve tartışılması gerektiğini savunuyordu.

Yabancı ve azınlık okullarının başıbozukluğu, sıbyan mekteplerinin Şeyhülislamlığa bağlı oluşu, çeşitli vakıfların denetiminde bulunan okulların varlığı Türkiye'deki eğitim sisteminin bir bütünlük göstermekten ne kadar uzak olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Ziya Gökalp medrese zihniyetiyle, Batı kültürüyle ve tamamen yabancı eğitim kurumlarında yetişmiş üç tip okur yazar üzerinde durur. Bunların Sahaflar, Babîâli ve Beyoğlu gibi üç ayrı kaynaktan beslendiklerini yazar.

1923 yılında Meclis'i açarken yaptığı konuşmada Atatürk, "*Memleket evlatlarının ortaklaşa ve eşit olarak kazanmak zorunda oldukları bilimler ve fenler vardır*" derken, 1 Mart 1924 tarihindeki açış söylevinde de "*Kamuoyunda belirlenen eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin vakit yitirmeden uygulanması gerektiği*" üzerinde duruyordu. Ertesi gün Parti Kurultayı'nda Saruhan (Manisa) Milletvekili Vasıf (Çınar) ve 57 arkadaşının verdikleri önerge, Tevhid-i Tedrisat'ın ruhunu, özünü ve gerekçesini ortaya koymaktadır. Burada özetle şöyle deniliyordu:

"*Bir devletin irfan (kültür) ve genel maarif (eğitim) siyasetinde ulusun fikir ve dünya bakımından birliğini sağlamak için öğretimin birleştirilmesi, en doğru, en bilimsel ve çağdaş ve her yerde yararları ve iyiliği görülmüş bir ilkedir*".

Bundan sonra Tanzimat'ın öğretim birliğini başaramadığı ve tam tersine ortaya çıkan ikili bir eğitim düzeninin son derece zararlı sonuçlar doğurduğu dile getiriliyordu. Sonuçta, yasa önerisi kabul edildiği takdirde bütün okulların, Cumhuriyet'in kültür siyasetinden sorumlu ve kültürümüzü duygu ve kültür birliği içinde ilerletmekle görevli olan Maarif Bakanlığı'na bağlanacağı dile getiriliyordu. 3 Mart 1924 tarihinde Meclis Başkanlığı'na sunulan bu önerge, Cumhuriyet Devrimleri'nin diğer temel yasalarıyla birlikte kabul edildi (Halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Hanedanı üyelerinin yurt dışına çıkarılması, Şer'iyeye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılması, Genelkurmay Başkanlığının kabine dışında tutulması).

Bu yasanın mimarlarından biri olan Vasıf Çınar (1892-1935), Tevhid-i Tedrisat'ın kabulünden üç gün sonra, 6 Martta, Maarif Bakanlığı'na getirildi. Yürekli, cesur, devrimci kişiliği yanında büyük bir hatipte de. Meclis'te kendisine "Koca Hatip" deniliyordu. Yasayla ilgili ilk uygulamaları başlatan da o oldu. Vasıf, Kuva-yı Milliye ruhu ile dolu idi. Laik bir eğitimin ilk örneğini Mustafa Necati ile birlikte görev yaptıkları İzmir Özel Şark Mektebi İdadisi'nde uygulamıştı. İşgal tehlikesi karşısında o da Necati gibi Milli Mücadele'nin gerekli olduğunu yürekten savunan İzmir'deki sağduyulu aydınlardan biri idi. İşgalin genişlemesi karşısında bu yurtseverler sessiz kalamazlardı. Balıkesir Kongreleri'nin toplanmasında Vasıf etkili bir rol oynadı. Asıl büyük hizmeti ise kardeşi Mehmet Esat ve Mustafa Necati ile birlikte Kuva-yı Milliye'nin sözcüsü olan *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkarmasıdır. Bu gazetede epeyce yazısı çıktı ki, bunlar Tülay Alim (Baran) tarafından derlenmiş ve yeni harflerle yayınlanmıştır.

Vasıf, bu coşku dolu yazılarında "Medeniyet namına işlenen cinayetleri" şiddetle kınıyor, "Hâkimiyet-i Milliye'nin her zaman egemen olacağını" savunuyor, "Yaşamak istediğimiz için herkesi silah başına" çağırıyordu. İtilaf Devletleri komiserlerine yönelik yazdığı açık mektupta şöyle diyordu:

"Sizin milletlerinizin hangisi gözünüzün önünde arkadaşlarınızın boğazlandığını görürken bu sabır ve sükûn, bu şefkat ve himayeyi gösterebilir? Binaenaleyh göğüslerini si per yaparak vatanlarını müdafaa eden Kuva-yı Milliye namına sizlerden insaf ve adalet bekliyorum..."

Vasıf, TBMM'nin açılışını da yürekten kutluyordu. Çünkü artık Anadolu, "hayat ve istiklali için" tek bir çatı altında toplanmış bulunuyordu. Çünkü artık Anadolu'nun tek bir "ilham kaynağı" vardı. Damat Ferit ve hempalarına ise şöyle sesleniyordu:

"Bu millet artık sizi affetmeyecektir".

Vasıf, İzmir'in kurtuluşu ile birlikte buraya Maarif Müdürü olarak atandı. İşgalle birlikte tamamen felce uğrayan eğitim-öğretim işlerini düzene koymaya ve dağ gibi sorunların üstesinden gelmeye çalıştı. Yetenekli, genç öğretmenlerin İzmir'de görevlendirilmelerine büyük önem verdi. İzmir Türk Ocağı'nı yeniden açtı. *Türk Gençleri Mecmuası*'yla *Türk Sesi* gazetesinin çıkarılmasını destekledi. Bu gazetenin başyazarlığını kardeşi Mehmet Esat yapıyordu. Kurucularından ve yazarlarından biri de Hasan Âli idi.

Vasıf, 5 Temmuz 1923'te 580 oyla Saruhan Milletvekili seçildi ve Meclis'e girdi. Lozan Antlaşması'nın lehimize olmayan fakat sonradan düzeltilecek noktalarını eleştirenlerden biri de Vasıf idi. Diğeri ise Mustafa Necati... Atatürk, bu

gençleri en yüksek görevlere getirerek onların hizmet ve başarılarını taçlandırma yoluna gitmiştir.

Yukarıda değindiğimiz gibi Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Yasası'nı uygulayan ilk bakan olan Vasıf, 17 Nisan 1924'te Meclis'te yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"Yüksek huzurunuzda kesinlikle arz ediyorum ki, ilköğretim ve eğitim ancak hükümetin açacağı okullarda olabilir. Bunun aksini de hiç kimse ileri süremez ve eğitim ve öğretime izin veremez... Elbette memleketimizin eğitim sistemini, öğretim sistemini belirlerken ve bunu izlerken milletin gençliğine yüksek bir karakter, yüksek bir eğitim ve yüksek bir irade vereceğiz. Bu bizim amacımızdır... Kızlarla erkekler arasında gençlik noktasından, öğretim noktasından Maarif Bakanlığı hiçbir ayırım düşünmemiştir ve düşünmeyecektir. Genç kızlarımızla genç erkeklerimiz aynı sistem içinde, aynı eğitim sistemi içinde yetişecektir. Şimdiye kadar maalesef ayrılık vardı. Kız liselerinin sınıfları başka idi, erkek liselerinin sınıfları başka idi. Programları başka idi. Bunlar birleştirecektir (tevhit edilecektir)."

Tevhid-i Tedrisat, Türk Eğitim Tarihi'nin gelişme sürecindeki en büyük atılımdır. Mektep-medrese ikiliğine son veren bu yasa, Cumhuriyet kuşaklarının aynı eğitim kurumlarından geçerek onları farklı akımlardan, maksatlı yetiştirmelerden ve koşullandırmalardan uzak tutmak amacını güdüyordu.

Bütün okulların Maarif Bakanlığı'na bağlanması, medreselerin tarihe karışması için gereken ortamı hazırladı. Vasıf, medreseleri kapatan bir bakan olarak kimi çevrelerce sorumlu tutuluyordu. Oysa, medreselerin durumları çok baş-

kaydı. Yaşı 40'ın üstünde olanlar bile medrese öğrencisiydi. Buralara bir kez kayıt yaptırmak yetiyordu. Öğrencilerin çoğunun okulla hiçbir ilgisi yoktu. Ama bunlar vergi vermiyor, askere gitmiyor, tam bir dokunulmazlık içinde yaşıyorlardı. Bu tarihlerde kayıtlı öğrenci sayısı 42.000, hücrelerde yatıp kalkanların yani öğrenim görenlerin sayısı ise ancak 6.000'di. Çoğu medreseler yıkılmış, binası yok, hücresi yok. Ama kâğıt üzerinde müderrisi, kayıtlı softaları var. Kaldı ki, medreselerin pek çoğu kendiliğinden kapandı. Çünkü bunlar, diğer okullar gibi Bakanlığa başvurup yeni program almadıkları gibi, eğitimlerini sürdürecekleri konusunda da bildirimde bulunmadılar. Böylece dönemi ni çoktan kapatmış olan bu kurumlar kendiliğinden tarihe karıştılar. Medreselerin yeniden açılması için Rize'de kendisine dilekçe veren iki müftüye Atatürk'ün verdiği karşılık şudur:

"Şimdiye kadar geri kalmamızda en büyük etkenin ne olduğunu biliyor musunuz? Hayır, medreseler açılmayacaktır".

Vasıfın kısa süren bu ilk Maarif Bakanlığı döneminde yaptığı önemli işlerden biri de İkinci Heyet-i İlmiye'yi (Bilimsel Kurul) toplaması olmuştur. Türkiye'de eğitimin, eğitim kurumlarının çağdaşlaştırılmasında bu Heyet-i İlmiyelerin (1923, 1924, 1926) çok büyük rol oynadığını özellikle vurgulamak gerekir. Tevhid-i Tedrisat gerçek anlamını bu kurulların çalışmalarıyla kazanılmıştır. Bu kurullara kimlerin katıldığı, gündemlerinde hangi maddelerin yer aldığı Hasan Âli Yücel'in *Türkiye'de Orta Öğretim (1938, 1994)* başlıklı eserinde bulunmaktadır. Katılımcıların toplu resimleri de yine bu kitapta vardır. Canan Yücel Eronat dikkati-

TEVHİD-İ TEDRİSAT VE VASİF ÇINAR

mi çekmişti: İlk Heyet-i İlmiye'deki sarıklı, kalpaklı, fesli, sakallı olan temsilciler, bir yıl sonra toplanacak İkinci Heyet-i İlmiye'de yerlerini oldukça çağdaş bir görünüme bırakmıştı.

İçinde bulunduğumuz 2004 yılı, Vasıf'tan sonra Tevhid-i Tedrisat'ı en kapsamlı olarak uygulayan Maarif Bakanı Mustafa Necati'nin 75. ölüm yıldönümüdür. Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Yasası'nın üzerinden de 80 yıl geçmiştir. Bu 80 yılın bir değerlendirmesini yapmak zamanı gelmiştir ve hatta geçmektedir.

"NECATİ, AZİZ NECATİ: DİLEĞİN YERİNE GETİRİLECEKTİR..."*

1 Ocak 2008... Eğitimci, devlet adamı, Milli Eğitim Bakanı, yazar, düşünür, Kuva-yı Milliyeci Mustafa Necati'nin (1894-1929) ölüm yıldönümü... İçinde yaşadığımız koşullar bu büyük ve tarihsel kişileri anmamızı, kendilerine duyduğumuz minneti dile getirmemizi zorunlu kılıyor. Onları, "*anarak düşünmek, düşünerek anmak*" ve genç kuşaklara tanıtmak bizler için bir borçtur. Bu yazıyla Necati'ye olan borcumu yerine getirmeye çalışıyorum.

Necati, Darend'e'den İzmir'e gelip yerleşen bir ailenin çocuğu olarak Eşrefpaşada doğdu. İzmir İdadisi'ni bitirdi. Öğretmenleri arasında ünlü şair Ahmet Haşim de vardı. İstanbul'da hukuk öğrenimi gören Necati İzmir'e döndü. Avukatlık, öğretmenlik yanında Özel Şark Mektebi'nin de müdürlüğünü yürütüyordu. Okulu, Vasıf (Çınar) ile birlikte kurmuşlardı.

Okul, büyük "facialarla dolu" yakın geçmişin (Balkan Yenilgisi) izlerini silmek ve geleceğe güvenle bakan, güçlü, azimli bir gençlik yetiştirmek amacıyla açıldı. Şark Mektebi, yeni bir yöntemle eğitim verecek ve gençlerin kafası gereksiz bilgi yığını ile doldurulmayacaktı.

Çok geçmeden Türkiye, yeni bir yıkımla karşı karşıya kaldı. Savaş yitirilmiş, on binlerce insan işsiz, güçsüz cepheden dönmeye başlamıştı. Yine binlerce kadın dul, sayı-

* Y.A.R. *Müdafaa-i Hukuk*, Şubat 2008.

sız çocuk da babasız kalmıştı. Bu yaraları sarmak kolay değildi. Bütün bunları dile getiren, çözüm yolları arayan Necati oldu. O, artık İzmir'in gözü kulağıydı. İzmir'in üzerinde karabulutlar dolaşmaya başladığı zaman Necati, *Ahenk* gazetesinde BU MEMLEKET BİZİM... diye haykırıyordu. Terhis edilmiş, işsiz güçsüz dolaşan yedek subayların sorunlarına çözüm arayacak, haksız yere işlerinden çıkarılan yüzlerce demiryolu ve liman işçileri adına İtilaf Devletleri katında olayı protesto edecektir.

Torbalı'da aslında köylülerin mülkü olan geniş araziye şehzadeler Hürriyet ve İtilafın kodamanlarına kiralamışlar, onlar da köylülerin başına bela kesilmişlerdi. Necati, köylülerin daha fazla ezilmelerini önlemek için açtığı davaya ümitsiz baktı ve kazandı. İçinde bulunduğumuz tehlikeye karşı bir silahlı direniş örgütü (Mukavemet-i müsellaha) kurulmasını savunan da yine o oldu. İzmir halkını 14 Mayıs 1919 akşamı Maşatlık Mitingi'ne çağıran bildiriye hazırlayanlardan biri de Necati idi. İşgalin ilk günü alt üst edilen yerler arasında onun yazıhanesi de bulunuyordu.

Necati işgalden sonra İstanbul'a gitti ve orada Halide Nusret (Zorlutuna)'lerin Feneryolu'ndaki köşklerinde Kuva-yı Milliye'nin çekirdeğini kurdu. Vasıf ve Esat (Çınar) kardeşlerin yanında köşk yığınla gençle dolup taşıyordu. Artık Milli Mücadele'nin yolu açılmıştı. Necati, Soma, Akhisar bölgelerinde Bulgurcu Mehmet Efe ile birlikte Kuva-yı Milliye'nin bir neferi olarak çarpıştı. Balıkesir'de Kuva-yı Milliye'nin sözcüsü olan *İzmir'e Doğru* gazetesini Vasıf ve Esat'ın desteği ile çıkardı. Gazetenin Kurtuluş Savaşı'nda oynadığı rol inanılmayacak kadar büyüktür. Bu büyüklüğü sağlayan da Necati'nin inançlı yazılarıdır. Bu yazılar, onun Milli Mücadele'nin ruhunu, özünü ilk kavrayanlardan biri ol-

duğunu göstermektedir. O, daha Mustafa Kemal Paşa'yı tanımadan Kemalist'tir. Çünkü o da kurtuluşu, yerel ya da bölgesel bağlamda değil, bütün yurt düzeyinde aramakta ve Milli Mücadele'yi evrensel boyutlar içinde yorumlamaktadır. İlk yazılarından başlayarak son nefesine kadar o da gençliğe büyük önem verdi...

Necati, büyük devletlerin ihtiras ve çıkarlarının dünya barışını nasıl tehlikeye attığına dikkat çekmekte ve bu devletlerin insanlığın özlenen barışa kavuşamamasındaki rollerini ortaya koymaktadır. Böylece, *"asırların bitmez tükenmez yeis ve elemi altında ezilen zavallı beşeriyetin son saadet ümidi de"* yok olmaya yüz tuttu. *"Cihanın galibi olan milletler... ihtirasların esiri olmaktan kurtulamayarak cebir ve tahakküme başladılar"*... Milletlerin yaşama hakkına (hakk-ı beka) ve egemenliklerine saldırdılar. İşte içinde bulunduğumuz bugünkü keşmekeş, "o tahakküm ve cebir" den kaynaklanmaktadır. *"Bütün mağlup milletlerin kolu kanadı kırılmak, saltanat ve hakimiyetleri mahvedilmek istendi"*. Fakat buna karşı tepkiler doğmakta gecikmedi. Hak fikri, insanlık emeli bir volkan gibi için için ulusların ruhunu yakmaya ve ateşlemeye başladı. Necati, Afganistan'da, Hindistan'da, Türkistan'da başlayan başkaldırıları buna örnek vermekte ve Anadolu'nun da *"hakimiyetini, saltanatını"* kurtarmak için silaha sarıldığını vurgulamaktadır. Çünkü, *"Milletlerin mukadderatına (yazgı) tahakküm etmek zamanı artık"* geçmiştir. Anadolu şu yıllarda büyük bir devrim ve feyizli bir sabah hazırlıyor. Bu devrim, bütün Anadolu'yu birleştirmiş, bütün kentleri birbirine bağlamış, ülkede ulusal bir bilincin doğmasına ortam hazırlamıştır. Türkiye artık *"Erzurum'un bir ucundan İzmir'in kenarına kadar Anadolu bir elektrik bataryası gibi düğmeye"* bağlanmıştır.

Necati 18 Nisan 1920'de Saruhan (Manisa) Milletvekili seçildi. Kastamonu İstiklal Mahkemelerinde görev yaptı. Yargılamalarında daha çok suçluları cepheye göndermek doğrultusunda karar veriyordu. Mehmet Onbaşı'ya verdiği idam cezasını dayak cezasına çevirince onbaşı karşı çıktı. Niçin? Arkadaşları arasında dayak ha... Ya nişanlısı duyarsa?.. "*Hayır İreis Bey, idama razıyım*", diyordu onbaşı. Necati herkesi şaşırtan bir karar verdi. Mehmet Onbaşı'ya on gün izin veriliyor, muhtara da düğünü yapması için yazı yazılıyordu.

Necati, ikinci dönemde İzmir Milletvekili'dir. Muallimler Birliği'nin kurucusu ve başkanıdır. Lozan Antlaşması'nın "tazminat"la ilgili maddesine karşı çıkanlardan da biridir. Yayıp yıkılmış Batı Anadolu'da aç ve sefil dolaşan bir milyon nüfus neyle, nasıl geçinecekti? Sonra, yersiz yurtsuz, masasız, sandalyesiz bakanlık görevini hakkıyla yerine getirdi. Mübadele onun bakanlığında kimsenin burnu kanamadan yapıldı. Fakat asıl büyüklüğünü, yaratıcılığını Milli Eğitim (o zaman Maarif) Bakanlığı'nda gösterdi. Onu yakından tanıyanlar Necati'nin sıradan bir Milli Eğitim Bakanı olmayacağını özellikle dile getiriyordu. İstanbul'da kapatıldıktan sonra İzmir'de bir süre daha yayımını sürdüren *Yeni Gün* gazetesinde Mustafa Rahmi (Balaban) şu öngöründe bulunuyordu (*Yeni Gün*, 25 Ocak 1925, 134):

"Mesai hayatında memleketimizin hususiyetlerini şayanı takdir bir meziyetle kavramak istidat ve kabiliyetini defaatla ispat eden Necati Bey çok emin ki, vekâletin duvarları içinde mevcut ve malum çalışma sistemlerini az çok aşarak bizi hayret ve takdirlerle boğacak teşebbüslerle maarif makinemizde daha zinde bir faaliyet devresi küşadına [açılmasına] muvaffak olacaktır. Necati Bey her şeyi, parayı, vasıtaları, teşkilatı layıkı vechile bul-

duktan sonra çalışabilecek şahsiyetlerden değildir. O, Türk milletinin en büyük harikaları mahrumiyetler ve noksanlıklar içinde yarattığına inanan azimkâr ve çalışmaktan yorulmayan genç bir Türk ihtilalcisidir. Bizim ancak tasavvur edilebildiğimiz ve fakat tamamıyla daire ve hududunu çizemediğimiz şeyleri sade ve basit fakat muvaffakiyetli neticeler verebilecek bir şekilde tahakkuk ettirebilecektir" (gerçekleştirebilecektir)."

Mustafa Rahmi yanılmamıştı. Bu genç bakan, üç yıl içinde eğitimde devrimci yöntemlerle tam bir destan yazdı.

Cumhuriyet döneminde ulusal ve laik eğitim anlayışı Necati'yle kökleşti. Onun Talim ve Terbiye Kurulu'nu kurması bu alandaki çalışmalara bir bütünlük kazandırdı. Bakanlık geniş anlamda bir örgütlenme sürecine girdi. Dil, Güzel Sanatlar, Sağlık, Yayın, İstatistik, Müze, Teftiş Kurulu ve daireleri Necati'nin bakanlığı döneminde kuruldu ve yaşama geçirildi. İlk, Orta ve Yüksek Öğretim Genel Müdürlükleri de onun eseridir. Bütün bu örgütlerin başına dönemin seçkin bilim, kültür ve eğitim adamları getirildi. Nafi Atuf (Kansu), Mehmet Emin (Erişirgil), Rıdvan Nafiz (Edgüer), Namık İsmail, İsmail Hakkı (Tonguç), Faik Reşit (Unat), Hilmi Ziya (Ülken) bu saygın adlardan yalnızca birkaçıdır. Öğretmenlik mesleğine gerçek saygınlığını da Necati kazandırdı. "*Maarif hizmetlerinde aslolan muallimlik*" ilkesini yerleştiren de yine odur. Bütün bunların ötesinde Necati bütün yurdu yepyeni ve çağdaş eğitim anlayışına uygun yapılarla donattı. Bunlardan şimdi Gazi Üniversitesi Rektörlük yapısı olarak kullanılan ve Mimar Kemalettin'in planını çizdiği anıtsal Gazi Eğitim Enstitüsü'nü anımsamak yeterlidir. Yeni harflere geçiş ve Millet Mektepleri'nin kurulmasında Necati'nin büyük rolünü özellik-

le belirtmek gerekir. Atatürk'ün ünlü Sarayburnu söylevi, onun için "*yeni bir hayat ve feyz*" kaynağı olmuş ve birkaç ayda yeni harflere geçiş süreci tamamlanmıştır. Millet Mektepleri'nin açılacağı 1 Ocak 1929 günü ise bütün ülke onun ölümüyle yasa boğulmuştur.

Necati, bakanlıktaki görevi başında sancılanır. Sıhhat Yurdu'na kaldırılır. İsmet Paşa, saatlerce onun yanından ayrılmaz. İstanbul'dan çağrılan ünlü doktorlar yetişmeden Ankara'daki hekimler ameliyat yapmak zorunda kalılar. Apandisit kangrene dönüşmüştür. Ameliyat yapılır, iyileşir gibi olur, İsmet Paşa'ya, "*kefeni yırttık paşam*" der. Ama, kesin sonuç 24 saat içinde belli olacaktır. Ah, şu 24 saat bir geçse!.. Hayır geçmez. Dakikalar yıllar kadar uzun gelir. 1 Ocak günü öğlene doğru Necati, Millet Mektepleri'ni sayıklayarak söner, gider. "*Ecel onun yaşını saymamış*" ve daha 35'ine basmadan aramızdan ayrılmıştır. Onun ölümüyle yaşanan acı o kadar büyüktü ki, Cumhurbaşkanı Atatürk bile gözyaşlarını tutamamıştır. Hakkında günlerce yazılanlar, deyim yerindeyse geniş bir "*ölüm edebiyatı*" oluşturmıştır. Cenazesi, 2 Ocak'ta büyük bir kalabalık eşliğinde kaldırıldı. İsmet Paşa, tarihsel konuşmasında Necati'yi yerli yerinde oturuyor, onun "*hiçbir kirli benek taşımayan varlığını*" dile getiriyordu. Bu söylevin son cümleleri, dönemin aydınları tarafından yerine getirilmesi gereken bir *borç* olarak algılandı. Paşa'nın, Necati'nin kabri başında yaptığı konuşmanın son cümleleri şuydu:

"İnkılâpçıların ölürlen kalanlardan ve yeni yetenlerden bir tek dileği vardır: Cansız bileklerinde sallanan vazife bayrağının kavranıp daha yüksekte dalgalandırılmasıdır.

Necati, aziz Necati; dileğin yerine getirilecektir.."

MAHMUT ESAT BOZKURT*

Son yıllarda Mahmut Esat Bozkurt epeyce güncelleşti. Osman Şirin'in "Mahmut Esat Bozkurt devri"nin kapandığını söylemesi, büyük ve haklı tepkilere yol açtı. Kapanan "laik hukuk" düzeni olduğuna göre, onun yerine getirilmek istenen sistemin ne olduğu bu sözlerden açıkça anlaşılmaktadır. Osman Şirin'in sözlerine karşı doğan haklı tepkiler, geniş ölçüde basınımıza yansdı. Toplantılar, açık oturumlar düzenlendi.

Öte yandan bir başka aydınımız, tanınmış yazar ve şair Attila İlhan, çok farklı bir dille konuşmuştu. Medeni Kanun'un, Tanzimat kafalı aydınlar tarafından neredeyse zorla Atatürk'e kabul ettirildiğini yazdı. Ancak bu yazıdan kısa bir süre sonra ölümü, bu konudaki tepkileri sanırım engellemiş oldu. Öbür tarafa da saygın bir Atatürkçü olarak gitti!

Öte yandan son yıllarda Mahmut Esat Bozkurt hakkında epeyce bilimsel araştırma yapıldı, toplantılar düzenlendi. Eserlerinin yeniden basılması için çalışmalar yapıldı ve yapılıyor. Anadolu Üniversitesi'nde Dr. Şaduman Halıcı, Mahmut Esat üzerine oldukça kapsamlı bir doktora tezi yaptı. Onun bütün yazı ve konuşmalarını toplayarak yayına hazırladı. Lotus-Bozkurt Davası'nın belgeleri de derli toplu olarak bir araya getirildi ve basıldı. Kısacası, Türk Devri-

* *Yeniden İmece*, Ocak 2007.

mi'nin kaynaklarının araştırılması ve değerlendirilmesi yolunda atılan adımlar, Mahmut Esat'ı yeni kuşaklara tanıtmak için gereken ortamı sağlamış oldu. Dahası, sağlığında basılan Atatürk İhtilali'nin ikinci cildinin bulunup çeviriya-zısının basılması da bu alanda atılan ileri bir adımdır.

Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu asker-sivil genç bir kuşağın eseridir. Hareketin önderi, Anadolu'ya geçtiği zaman henüz 37-38 yaşlarında bulunuyordu. Diğer silah arkadaşları da öyle. Mustafa Necati, onca büyük işleri başarıp yaşama gözlerini yumduğu zaman henüz 35 yaşında idi. Mahmut Esat, TBMM'ye girdiği zaman 28 yaşındaydı. 30 yaşında ise kendisini bakanlık koltuğunda buldu. Demek istediğim şudur: Mustafa Kemal Paşa, çevresinde bulunan bu gençlerdeki yeteneği çok erkenden görmüş ve kendilerine oldukça ağır sorumluluklar yüklemekten çekinmemiştir. Bu gençler de kendilerine duyulan güveni hak ettiklerini kanıtlamışlardır. Nihat Erim 1944 yılında *Ülkü* dergisinde çıkan bir yazısında şöyle der: *"Türk Devrimi Necati gibi Vasıf gibi, Reşit Galip gibi, Mahmut Esat gibi, daha delikanlılık çağlarında, saflarına katılmış insanların kısa hizmet yıllarında büyük işler başardıklarını görmüştür. Bunun sebebi araştırıldığı zaman, genç ve bakir ruhların bulunmamış pınarlarından kuvvet alan imanın temizliği üzerinde elbette durulacaktır"*.

Bu kısa girişten sonra, şimdi Mahmut Esat Bozkurt'u yaşamının bütünlüğü içinde değerlendirmeye çalışalım. Mahmut Esat Bozkurt'un soyu Moralı Hacı Mahmutzadelere kadar çıkar. Bu aile, Yunan Ayaklanması (1821-1830) sırasında Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan acılı Türk göçmenlerinden biridir. Moralı Hacı Mahmutzadelere, Selçuk'ta Efes Harabeleri yanında, Menderes boyunda II. Mah-

mut tarafından kendilerine fermanla tımar olarak verilen AR-VALYA çiftliğine yerleşmiştir. Babası Hacı Mahmutzade Hasan Bey, Kuşadası'nda belediye başkanlığı da yapmıştır. Milli Aydın Bankası'nın kurucuları arasındadır.

Mahmut Esat, 1892'de Kuşadası'nda doğdu. İlköğrenimini Darülrifan'da (İzmir) tamamladı. İzmir İdadisi'ne kaydoldu. İdadi yıllarında "haşarı, çevik ve kavgacı bir öğrenci" idi. Çok okuyan Mahmut Esat, öğretmenleriyle serbest tartışmalar yapabilecek bir birikime ulaşmıştı. Lise öğrenimini İzmir'de tamamladı.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Kuşadalı Mahmut Esat imzasını taşıyan yazılarını artık İzmir gazetelerinde görüyoruz. Onun henüz 17 yaşında başladığı "gazeteciliği", yaşamının sonuna kadar devam etmiştir. Bu arada hukuk mektebine devam etti. Hocaları arasında Cemil Bilsel adını özellikle belirtmek gerekir. Celalettin Arif Bey de Mahmut Esat'ın hocasıydı.

31 Mart Ayaklanması'nda sığınacak yer aradı. Çamlıca'daki akrabalarının evine ulaştı ve İzmir'e döndü. "İrticai" olaylar karşısında ilk yürekli çıkışını İzmir gazetelerinde yazdığı yazılarla ortaya koydu. "*Din elden gidiyor, Şeriat isteriz*" diye bağırırlara "*hürriyetsiz Müslüman olur mu?*" diye soruyordu.

Yine Mahmut Esat daha o günlerdeki yazılarında "Hâkimiyet-i Milliye" kavramı üzerinde duruyordu. Mahmut Esat, 1908 de başladığı gazete yazılarına yine İzmir gazetelerinde devam etti. Köylü emmillerle, *Köylü* gazetesinin sütunlarında yaptığı söyleşiler son derece büyük bir önem taşımaktadır. İstanbul'un Türk basını Anadolu'ya yeni yeni açılmaya başlamıştı. Mahmut Esat, yalın bir dille köy ve köylü sorunlarını tartışıyor, herkesin görev ve sorum-

lulukları üzerinde duruyordu. Onun bu yazılarında üzerinde önemle durduğu konulardan biri de eğitimdi. Köy çocuklarının eğitimsiz kalmalarının ne gibi olumsuz sonuçlar doğuracağı üzerinde duruyor, onlara hiç olmazsa ilkokul düzeyinde eğitim verilmesinin gereğini savunuyordu.

Bu yıllar, İmparatorluk için batış süreci yıllarıdır. Ay- rılmalar, ayaklanmalar, yenilgiler arka arkaya gelmektedir. Ama hâlâ İmparatorluğun geleceğine yönelik umutlar sür- mektedir. Bu umutlar, Türkçülük bilincinin yayılmasında kendini göstermektedir. Mahmut Esat, 1911-1912 ders yı- lında hukuk fakültesini bitirdi. Dayısı Ubeydullah Efendi'nin desteği ile İsviçre'ye gitti. İsviçre'de Fribourg Üniversite- si Hukuk Fakültesi'ne yazıldı. Mahmut Esat, bir yandan öğ- renimini sürdürürken öte yandan buradaki Lozan Türk Yur- du'nda da etkin bir rol oynadı. Doktora tezi olarak Osman- lı Kapitülasyonlar Rejimi'ni seçti. Niçin? Çünkü o tarihte konu günceldi. Osmanlı, savaşın başlangıcında kapitülas- yonları kaldırmış fakat bu, büyük devletlerin itirazıyla kar- şılaşılmıştı. Mahmut Esat, kapitülasyonları tarihsel süreç için- de ele aldıktan sonra tek tarafı olarak kaldırılabilceğini sa- vundu. Dahası, kapitülasyonları gerektiren nedenler uzun zamandan beri ortadan kalkmıştı. Bu tez, takdir derecesiyle kabul edildi.

Mahmut Esat ve arkadaşları İsviçre'de Türk haklarını dünyaya karşı savunmak için yoğun bir çaba gösteriyorlardı. Reşit Saffet, Harun Aliçe, Şükrü Saraçoğlu bu gençler ara- sında önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'da işgalle birlikte Kuva-yı Milliye hareketi de başlamıştı. Mahmut Esat, Kuva-yı Milliye'nin bir neferi olarak Batı Anadolu'da savaştı. Birinci Türkiye Millet Meclisi'ne İzmir Milletvekili olarak katıldı.

Mahmut Esat, Milli Mücadele boyunca Meclis'teki tutumuyla, yazılarıyla ülkenin yeni bir yapıya kavuşması için büyük bir çaba gösteriyordu. Ortaçağlardan yeni zamanlara kadar Türkiye'nin tarih boyunca yaşadığı idari yapılar yerine yeni bir yönetimin kurulmasını savunuyordu. Türkiye'de halkçı bir yönetimin kurulmasını hedefliyordu. Halkın çıkarları yeni Türkiye'nin idaresine yön vermelidir. Hatta o bir ara, ülkedeki bütün zümrelerin, mecliste temsil edilmesini öngören mesleki temsil sistemini dahi savunmuştur. Mahmut Esat, Türkiye'nin üretici kitlelerinin büyük bir kısmının çiftçilerden oluştuğunu dile getiriyor ve "*Türkiye Halk Devleti*"nin bir çiftçi siyaseti izlemesi gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle üretici kesimi koruyacak her türlü önlemin alınması gerektiğini ifade etti. Bankalar, sendikalar, sigorta kurumları oluşturulmalı ve üreticiler tam bir güvence altına alınmalıydı. İktisat vekilliği sırasında Mahmut Esat bu düşüncelerini gerçekleştirmeye çalıştı. Onun iktisat vekilliği sırasında toplanan Türkiye İktisat Kongresi, döneme damgasını vurmuştur.

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de açılan kongrede Mustafa Kemal Paşa, Türk iktisat tarihinin mükemmel bir çözümlemesini yaptı. İmparatorluğun çöküşünü ekonomik nedenlere bağlayan Mustafa Kemal, kapitülasyonların ve Düyun-ı Umumiye'nin ülkeyi bir sömürge haline getirdiğini vurguladı. Ülkenin asıl unsuru olan Türk ulusunun mahvolduğuna işaret etti. Artık Türkiye yeni bir iktisat devrine girmektedir. Ülkenin ekonomik kalkınması için tarım, sanayi ve ticarete önem verilmesi zorunluluğunu vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, Türk halkının bu bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkelerinden "*zerre kadar*" ödün vermediğini dile getirdi.

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra kürsüye gelen Mahmut Esat amele, sanatkâr, çifti, tacir ve çilekeş Türk halkını selamlayarak konuşmasına başladı. Mahmut Esat, Türk iktisat tarihini dönemlere ayırarak inceledi. Kapitülasyonların ülkeyi yabancı istilasına açık konuma getirdiğine ve ülkenin sömürge durumuna düştüğüne dikkat çekti. Aynı zamanda yeni dönemde ülkenin izleyeceği ekonomi siyasetinin de esaslarını verdi.

Mahmut Esat, onca büyük hizmetleri yanında şer'i huktan laik hukuka geçişin mimarı olarak görülmektedir. Ankara'da bir Hukuk Mektebi'nin temellerinin atılması, bu alanda önemli bir hazırlık olarak sayılmaktadır. Bu okulun açılmasındaki temel amaç çağdaş hukukçuları yetiştirmektir. Adliye Hukuk Mektebi, 5 Kasım 1925 günü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, bakanlar, milletvekilleri ve büyük bir kalabalığın huzurunda törenle açıldı. Mustafa Kemal Paşa, "*Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek*" eski hukuk sistemini temelden ortadan kaldırmaya giriştiklerini, yeni hukukçular yetiştirmek üzere Hukuk Mektebi'ni açtıklarını dile getirdi.

Mahmut Esat yaptığı konuşmada "*bozuk ve sakat*" kuralların Türk ulusunun geleceğinde belirleyici olamayacağını vurgulayarak, dinin yalnız vicdanlarda kalması gerektiğini ve Ankara Hukuk Mektebi ile birlikte geleneksel düşüncenin tarihe karıştığını vurguladı.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplantı yılını açarken bir hukuk reformuna gideceğini açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa, uygar ihtiyaçlarla orantılı, medeni hakların oluşmasını hedef alan bir hukuk reformunun zorunlu olduğu üzerinde duruyordu:

"Dünyada mevcut bütün uygar devletlerin medeni kanunları birbirine yakındır. Bizim milletimiz ve hükümetimiz adalet fikri ve adalet noktasında hiçbir medeni ulustan aşağı değildir... Bu bakımdan, bizim de hukuk sistemimizin bütün medeni devletlerin yasalarından aşağı olması doğru değildir..."

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın kabul edilmesi, Şer'îye mahkemelerinin kapatılması laik hukuka geçişin işaretlerini veriyordu.

Mahmut Esat, Avrupa medeni kanunlarından birisinin alınıp çarçabuk çevrilip yürürlüğe konulmasını savunuyordu.

"Eğer hukuk reformu böyle devam edecek olursa, sonuca varmadan önce yıllar geçecektir. Biz iyi ve bilimsel bir hukuk koduna şiddetle muhtacız... Yapılacak yegâne iş, iyi şerhleri bulunan hazır ve iyi bir kodu almak ve tam olarak onu tercüme etmektir. İsviçre kodu iyi bir koddur. Ben onu aktarmaya çalışacağım."

1912 tarihli olan bu kanun, Türkiye'den önce Japonya'da Türkiye'den sonra Çin'de kabul edilmiştir. Avrupa'da Roma hukukunun, Cermen hukukunun ve tabii haklar felsefesinin en başarılı sentezi sayılan bir medeni hukuk örneği olarak alınmıştır.

Mahmut Esat'ın kaleminden çıkan gerekçe, o zamanki görüşü çok kusursuz bir şekilde yansıtmaktadır:

"Modern çağda uygar uluslara özgü bütün haklarda direnen Türk ulusu, bu kanunu almakla o hakların gerektirdiği bütün sorumlulukları da yüklenmektedir. Bu belgenin yayınlandığı gün, Türk ulusu temelsiz inançlardan kurtulmuş olacaktır. O gün, eski bir uygarlığın kapıları-

nın kapandığı, çağdaş ilerleme uygarlığına girildiği gün olacaktır..."

Medeni Kanun'un alınışında güdülen amaç, halkın yurttaşlık ilişkilerini geleneklere, alışkanlıklara ve din kurallarına uygun yolda düzeltmek değil, çağın gereklerine göre yeniden düzenlemektir.

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ile sosyal hayatımız çağın gereklerine göre düzenlenmiş, cinsiyet farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşlara medeni haklardan yararlanmada ve bunları kullanmada eşitlik tanınmıştır.

Mahmut Esat, laik hukuka geçişi ulusal bağımsızlığın gereği olarak görmektedir. Bu, kapitülasyonların tekrar canlanmaması için de zorunludur. Mahmut Esat, Türk Devrimi'nin planlayıcısı ve uygulayıcısı büyük Atatürk'e destek veren bir avuç devlet adamı arasında seçkin bir yer tutmaktadır.

Mahmut Esat laik sistemin en büyük savunucularından biridir. Elbette dinin dünya işlerinden ayrılması onun yok edilmesi anlamına gelmez. Dinlerin hükümleri, esasları değişmez; halbuki dünya işleri her gün, her an değişmektedir. Yel değirmeni gibi dönen hayatı, değişmeyen din kurallarına bağlamak nasıl mümkün olur? Sonra dinin esaslarını herkes aynı şekilde anlamaz. Dinin dünya işlerine karıştırdığı yerlerde devlet reisleri din şöyle diyor, böyle emrediyor diye halkı diledikleri gibi idare ederler ve baskı yaparlar. Mahmut Esat diyor ki:

"Türkiye inkılâp yaptı, hamle yaptı, dini manevi sahaya, gerçek sahasına çekti. Laik olmaksızın bizim için milli bir siyaset izlemek mümkün değildir. Laik Türkiye Cumhu-

riyeti'nde herkes istediği dinde kalacaktır. Burada vicdan hürriyeti her memleketten daha fazladır ve mutlaktır. Şeriatçıların maksadı din namına milleti soymaktır. Din hangi millette dünya işlerine karıştıysa mutlaka bu yolda kullanıldı. Milletler bütün bu faciaya karşı tek bir kurtuluş çaresi bulabildiler. O da dini dünya işlerinden ayırmak, onu siyasete karıştırmamak ve dini yalnız bir vicdan işi olarak bırakmaktır. Laik sistem dini dünya işlerinden ayırmakla, siyasete alet etmemekle onu eşkıyanın elinden aldı, dini el değmez bir taht olan vicdanlara verdi'.

Mahmut Esat Bursa'da ezanın Türkçe okunmasına karşı ayaklanma provası yapan yobazlara da şiddetle karşı çıktı. Gençliği ülkenin, laik düzenin en büyük bekçisi olarak tanıdı ve gösterdi. Yapılacak şey, işi ehline vermektir; bu ehiller de Türk gençliği içinde bulunmaktadır.

Mahmut Esat, 1930 yılına kadar Adliye Vekilliği görevini sürdürdü. Adliye örgütü onun çabalarıyla saygın bir kimlik kazandı. O, Cumhuriyet savcılarına şu belgeyi göndermişti:

"Cumhuriyet savcıları Meriç kıyısında çalışan Türk köylüsünün sabanını kaybetmiş. Türk köylüsünün ve bu vatanı en küçük bir haksızlığa maruz kalmış insanlarımızdan, Bingöl dağlarının kuytularında, ıssız kıyılarında nafakasını bekleyen öksüzlere kadar, herkesin gözyaşından siz sorumlusunuz..."

Mahmut Esat, Adliye Vekilliği görevinden ayrıldıktan sonra Türk İnkılâp Tarihi derslerini okuttu ve İzmir Milletvekili olarak TBMM'deki görevine devam etti.

Türk Devrimi'nin büyük kuramcılarının biriydi. Mahmut Esat, yaşamının son gününe kadar yazmaya devam etti.

1940 yılında birinci cildi basılan *Atatürk İhtilali* başlıklı eseri, Türk Devrimi'nin kavramsallaştırılması yolunda atılmış oldukça ileri bir adımdır. Kitaba heyecanlı ve coşkulu bir üslup egemendir. Kimi cümlelerin dizilişi, kendisinin de çok sevdiği Nâzım Hikmet'in şiirini anımsatmaktadır. Nitekim kendisine Nâzım Hikmet'i niçin bu kadar sevdiği sorulduğu zaman şu yanıtı vermiştir:

"Ben yer, gök, dağ, taş, deniz, ağaç aşkına milliyetçi değilim... Neden milliyetçiyim? Ve kimin için?"

Ben, benim gibi dili söyleyen, benim gibi tarihe bağlı, benim gibi âdeti örfü bir, manevi saadet için milliyetçiyim. Bu hale göre Türk milletinin yüzde 80'inden fazlası köylü ve işçi olunca, köylü ve işçinin haklarını düşünmek, onları korumak ve istemek milliyetçiyim diyen bir Türk'ün ilk ödevidir".

Gerçekten Mahmut Esat, bir ulusu yaşatacak "amiller" arasında dile büyük önem vermektedir. Benliğini bulmanın çaresi, kurtuluş yolu, öz Türkçe yazmak ve konuşmaktır. Arap harfleri Türkçenin "yazma ve söyleme" gücüne sahip değildir.

Atatürk İhtilalinin en büyük adımlarından biri Latin harflerinin kabulüdür. Nitekim Mahmut Esat, Yeni Türk Harflerinin Kabulü konusunda Atatürk'ün Gülhane Parkı'nda yaptığı konuşmayı yürekten alkışlamış ve ona şu telgrafı çekmiştir:

"Gülhane Parkı'nda millet muvacehesindeki büyük hitabeleri Türk inkılâbının mukadderatında açılan yeni ve feyizli bir safhanın başlangıcıdır. Gerilerle irtibat hatlarını koparan bu büyük kararın bulunduğu vaha içindedir ki büyük eserinizin Türk milletine mukadder semerelerini azami surette vereceğine kaniim".

Atatürk'ün Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un telgrafına verdiği yanıt şudur:

"Yeni Türk yazısı Türk'ün meftur olduğu yüksek zekâ ve kabiliyetini inkişaf ettirecektir. Yeni yazımızı tarlalarında çalışan çiftçilerimize, sürüleri başında dağlarda dolaşan çobanlarımıza kadar en az bir zamanda teşmil etmeye çalışmak cümlemin vicdan ve milli haysiyet borcudur.

Reisicumhur Gazi M. Kemal"

Yeni harflerin kabulünden sonra Türk vatanında okumayan yazmayan kimse kalmayacaktır. Mahmut Esat, daha 1930'lu yıllarda Batı'nın bütün eserlerinin dilimize çevrilmesini de önermişti. Onun bu isteği 1940'lı yıllarda Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından geniş bir program çerçevesinde uygulama alanına konulacaktır. Mahmut Esat'a göre milliyetçilik ülkenin yüksek çıkarlarını temsil etmektedir. Başka bir deyimle milliyetçilik en dürüst anlamıyla Cumhuriyet'i anlatmaktadır. Türk İhtilali'nin en büyük payı Türk köylüsünündür. Milliyetçilik emek unsurunu ön plana çıkarmıştır. Köylü ve işçinin haklarını içermeyen bir sistem, çağdaş milliyetçiliğin ifadesi değildir. Mahmut Esat köylünün, işçinin, sözün kısası bütün üreticilerin kendi hak ve çıkarlarını korumak, Türk Devrimi'ni yüceltmek için birleşmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır. Bozkurt bu önemli makalesinde şöyle diyor:

"Süratle yürüyen ve yükselen inkılâbımız sonunda bütün düsturlarıyla bir (Halk Cumhuriyeti) halinde belirdi ve durdu. Bunu millileştirmenin ve halka mal etmenin bize göre en kısa yolu yine halka doğru iktisadi teşkiller, iktisadi taazzuvtardır (oluşum). Bir asırlık teceddüt tarihi-

mizin kapatamadığı yaranın bizce ilk ve seri tedavisi budur. Bir kere daha sesimizi yükseltiyor ve bağırıyoruz:

TÜRK MÜSTAHSİLLERİ BİRLEŞİNİZ!..."

Mahmut Esat Türkiye Halk Cumhuriyeti'nin tam anlamıyla gerçekleşmesi için ihtilalin "yürüyüşünü" ekonomik ve toplumsal alanlarda devam ettirmesini zorunlu görmüştür. İstanbul İnkılâp Enstitüsü ve Ankara İnkılâp Enstitüsü'nde verdiği ve halka açık derslerinde Kemalist ideolojinin sistemleştirilmesine çalıştı. 1932 yılında *Anadolu* gazetesinde yazdığı yazılarda Kemalizm'in esaslarını belirlemeye, tanımlamaya uğraştı. CHP'nin altı okunu ise 1935 yılında partinin dördüncü büyük kurultayında toplu olarak çözümlledi ve yorumladı.

Mahmut Esat, 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle 1930'lu yıllarda dünyaya egemen olan ekonomik görüşleri, siyasal sistemleri geniş ve derin siyaset, hukuk ve iktisat bilgisiyle değerlendirdi ve yerli yerine oturttu. Tarihsel süreç, bu konuda onun ne kadar haklı olduğunu açıkça göstermektedir. Sözelimi 17. yüzyıldan beri varlığını sürdüren liberalizmi, Mahmut Esat ağır bir biçimde eleştirmektedir. Bu konudaki görüşleri özetle şudur: "*Liberal sistemin bugüne göre en sakat yeri çok ferdiyetçi ve çok nazari müsavatçı olmasıdır... Bu başıbozukluk servet tahakkümüne, sermaye tagallübüne müncer oldu. Bu esaretlerin en dayanılmazıdır*".

Mahmut Esat'a göre 18. yüzyılın ürünü olan liberal medeniyet "ihtiyar" ve "yorgun"dur:

"Liberal medeniyet, dünyayı yürütemiyor. Zira bu medeniyet on sekizinci asrın verimidir. On sekizinci asrın

iktisadi, hatta siyasi ve içtimai şartlarına göre yoğrulmuş liberal sistem ile yirminci asrı ifade etmek mümkün değildir. Tatbikat gösteriyor ki liberal medeniyet artık ismi var cismi yok bir Anka kuşu olmuştur. Misal mi istiyorlar: İngiltere sosyalistlerle himayecilerin elinde, Fransa radikal sosyalistlerde, İtalya faşistlerde, Almanya yakında Hitlercilerde fakat bugün bile liberallerde değil. Rusya komünistlerde. Dünyanın mukadderatına nâzım büyük milletler liberalliği çoktan bıraktılar. Yirminci asra uymayan liberal medeniyet şimdi onun ayakları altında çiğneniyor..."

Mahmut Esat, komünizmin gerileyip çökeceğini de söylemektedir:

"Komünizm gerileyecektir, zaten gerilemiştir de. Bizce komünizmin bir sakat yanı var ki, o çökecektir. Bu sakatlık ferdi teşebbüsü tanımamaktadır. Halbuki ferdi faaliyet hayattır... 20. asrın yaşama telakkileri, iktisadi mekanizması, komünist prensiplerini hayli hırpalayacaktır, zaten hırpalamıştır da..."

Mahmut Esat, faşizmin de çökeceğini belirtmiştir:

"Bence faşizmin zayıf yeri iktisadi değil, siyasi cephesidir. Yirminci asır insanı, ortaçağ tutsağı değildir. Faşist sistemin en büyük zaaflarından birisi papaya, krala, orduya fazla dayanmasıdır. Bu üç kuvvetin el birliğiyle iş başına geçmesidir".

Mahmut Esat, faşizmi bir çeşit sıkıyönetim olarak tanımlar ve emperyalist niteliğinden ötürü çökeceğini söyler. Özellikle faşizmin "hayatı gerilerde araması" onun çökeceğinin en büyük kanıtıdır.

TARİH GEZİNTİLERİ

Nazizme gelince, Mahmut Esat Almanya'da Hitler döneminin siyasal rejimi Nasyonal Sosyalizmi de "*Hitler diktatoryası*" olarak tanımlar. İçeride ırkçı bir anlayış ve dışarıda emperyalist olmasını, rejimin belirleyici özelliği olarak görür.

Mahmut Esat öldüğü zaman Nazizm de Faşizm de can çekişiyordu. O bunların tam olarak çöktüğünü göremedi. Komünizmin getirdiği sistem ise yirminci yüzyılın sonuna doğru çöktü. Tarih bir kez daha Mahmut Esat'ı haklı çıkardı.

Tarihin akışı onun şu görüşlerini doğrulamaktadır:

"Biz tarihle beraber, tarihin gerçekleri ile birlikte yürüyoruz. Biz gerçekçiyiz, nereye kadar gideceğiz ve nerede duracağız. Tarih nerede durursa orada, fakat tarih durmayacaktır. Çünkü durmak ölmek demektir, hayat ise ilerlemedir".

HASAN ÂLİ YÜCEL (1897-1961)*

Hasan Âli Yücel'in adını, Anadolu'nun kentten, kasabadan uzak mı uzak bir köyünde duymuştum. Köyümüzde arka arkaya görev yapan iki öğretmen (Selahattin Topçu, Sezai Çağ) de Köy Enstitüsü çıkışlı idiler. Bunlar, enstitülerin kurucusunun Hasan Âli Yücel olduğunu söylemişlerdi. Kaldı ki, kitaplarımızda onun şiirleri de vardı. Kâğıdın, kitabın, kalemin, defterin bizleri "adam" edeceğini onun şiirlerinden öğrenmiştik. Yine atalarımızın al bayrağımızı gökten yere indirip rengi şafaktan kırmızı bir buluta sardıklarını da marş olarak söylüyorduk.

İstanbul'da bulunduğum yıllarda yine onun adını klasiklerin çevirilerine yazdığı önsözde görüyordum. Ara sıra alabildiğim Cumhuriyet'in ikinci sayfasında yazılar yazıyordu. Bir gün sahaflarda yine onun imzasını taşıyan *Pazartesi Konuşmaları* başlıklı bir kitap aldım. Bu kitapta neler yoktu ki... Atatürk'ün Büyük Söylevi, Köye Doğru, kültür konuları vb. Mezarı, okulumun yanı başında bulunan Fikret'in "ruhu ve felsefesi" de yine bu kitapta yer alıyordu. Yaşamım boyunca Fikret'e duyduğum hayranlığın ilk kaynağı bu yazı olacaktı. Sonra İstanbul kitapçılarının vitrinlerini süsleyen bir kitabı: *İyi İnsan İyi Vatandaş*. Üstünde Sokrates'in bir tablosu bulunan ve oldukça nitelikli bir kâğıda basılmış olan bu kitabı (Fiyatı 8 Lira) elde edebilmek

* *Yeniden İmece*, Şubat 2004.

için çektiğim sıkıntıyı anlatamam. Kitabın önsözünde kendisinin, Shakespeare'e gönderme yapan bir dörtlükte, bu dünyadan vazgeçecek kadar bir bunalıma düştüğünü yazıyordu. Niçin? Bunu daha sonra öğrenecektim.

Bir aralık İzmir Basın Tarihi üzerine kısa bir araştırma yaparken, 1923 yılında burada çıkan *Türk Sesi* gazetesindeki şiirlerini ve yazılarını gördüğüm zaman epeyce şaşırdım. Meğer gazetenin kurucularından biri de o imiş. Onun üzerine ilk küçük araştırmamı yayımladım.

1997 yılında Yücel, UNESCO'nun anılmaya değer büyük insanlar listesine girdi. Bu tarih, onun doğumunun 100. yıldönümü idi. İzmir'de onun adına bir sempozyum düzenlenmesi için çaba gösterdim. Bu etkinlik özellikle Prof. Dr. Hamza Bulut'un da çabalarıyla gerçekleşti. O günden bu güne Yücel'le ilgili birçok toplantıya katıldım. Bir belgeselin hazırlanmasına katkıda bulundum. Hakkında birkaç yazı da yazdım. Bu büyük insanın düşünce dünyasına girmek bana yeni açılımlar sağladı ve yeni ufuklar açtı. Ölümünün 43. yıldönümünde bu büyük insanımızı bir kez daha saygıyla anıyoruz.

19. yüzyılın sonlarına doğru, 16/17 Aralık 1897'de İstanbul'da dünyaya gözlerini açan Hasan Âli'nin çocukluğu ve gençlik yılları, ülkenin içinde bulunduğu büyük siyasal, toplumsal ve ekonomik çalkantı ve sarsıntılarla geçti. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı günlerinde yepyeni bir kavramla karşılaştı: HÜRRİYET. Bu tartışmayı şöyle anlatıyor:

"1908 Meşrutiyeti'nin ilanı günlerinde evimizin önünden o zamana kadar alışmadığım kıyafette, birtakım insanlar geçiyordu. Bunların göğüsleri çapraz fişeklerle donanmış, bellerinde ve ellerinde silahlar, başlarında boz renkli külahlar vardı. Külahları, silahlarından daha çok

dikkatimizi çekmişti. Alın tarafına yazılı şu sözleri hiç unutmamışımdır: YA HÜRRİYET YA ÖLÜM"!!..

Hürriyet denilen bu sihirli sözcük onun belleğinde o kadar derin bir iz bıraktı ki, Yücel daha ileriki yıllarda bu kavramı anlamak ve açıklamak için yoğun bir çaba harcayacaktı.

Balkan bozgunu ve onu izleyen felaketlerimizin temelinde bilgisizlik, eğitimsizlik olduğunu genç Hasan Âli çok iyi fark etmiş ve ileride eline fırsat geçtiği takdirde bu ülkenin insanını eğitmeyi yüce bir amaç olarak daha o zamanlarda kafasına koymuştu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, ülkenin insan kaynakları tükenme aşamasına gelmiş ve çocuk yaşında gençler silah altına alınmaya başlanmıştı. Yücel de bu gençlerden biriydi. O, daha Vefa İdadisi'ni bitirmeden kendisini yedek subay talimğâhında buldu. Mütareke'den sonra, önce Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne, daha sonra Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne yazıldı. Aynı zamanda yatılı olarak Yüksek Öğretmen Okulu'na kayıt oldu. Hasan Âli ile birlikte aynı okulda okuyan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyişiyle burada öğrenciler, "*hürriyetten başka hiçbir konforu olmayan toplu bir hayat*" geçiriyorlardı. Hasan Âli bir yandan da gazetecilik yapıyor ve Anadolu'dan gelen sevindirici haberleri akşamları İkbal Kıraathanesi'nde arkadaşlarıyla paylaşıyordu. İkbal Kıraathanesi o günlerde Anadolu'daki Milli Mücadele'yi destekleyen genç edebiyatçıların, öğrencilerin ve aydınların buluşma yeri idi.

Darülfünun Felsefe Şubesi'ni bitiren Hasan Âli, felsefe yanında edebiyat, tarih, psikoloji gibi alanlara büyük bir ilgi duymuştur. O zaman yazdığı şiirler tasavvuf öğeleriyle yüklü bulunmaktadır. Türk müziğinde beste yapacak kadar derin bilgi ve beceri sahibidir. 1920'li yıllarda güftesini yazıp

suzinak makamında bestelediği, Atatürk'ün de çok sevdiği bir şarkı, o günlerde bütün İstanbul gazinolarında çalınır olmuştur:

*"Sen bezmimize geldiğin akşam seher olmaz
Aşkın beni sermest ediyorken keder olmaz
Ölsem de senin uğruna, canım heder olmaz
Sen saçlarını çözdüğün akşam neler olmaz"*

Yücel, Fakülte'yi 1922'de bitirdi. Dönemin *Yeni Mecmua*, *Dergâh*, *Düşünce*, *Milli Mecmua* gibi belli başlı dergilerinde şiirleri ve makaleleri yayınlanıyordu. Özellikle felsefe konuları ile ilgili yazıları dikkat çekiyordu. Yine bu yazı ve şiirlerinde yurt ve ulus sevgisini güçlü bir biçimde dile getiriyordu. 1933'te *Dönen Ses* başlığı altında topladığı ilk şiirleri Yunus'tan esintiler taşır, varlıklara gönül gözüyle bakar. İnsanlarla olan ilişkilerinde, onlara sevgi ve gönül ikliminde yaklaşır. Yine ilk yazılarından kimilerini derlediği *Pazartesi Konuşmaları*'nda okurlarına Montaigne'i anımsatan bir içtenlikle seslendiğini görüyoruz.

"Her inanan insan gibi ben de duyup düşündüklerimi yazmak, onları duyguya ve düşünceye kıymet verenlere sunmak istedim. Yaşadıkça ve okudukça gözüme çarpan hadiselerle meseleler karşısında neler düşündüğümü, neler hissettiğimi anlatmaya çalıştım. Yanıldığım noktalar olabilir veya böyle telakki edilen cihetler bulunabilir. Fakat satırlar üzerine döktüğüm kelimelerle bunların içindeki asılları arasında tam bir uygunluk vardır."

Sözün kısası Yücel bir düşünür, bir kültür adamı olarak yetişmiştir. İnanılması güç bir birikime ulaşmıştır. Ele aldığı konuları bir oya gibi işlemekteki rahatlığı bu birikim-

den kaynaklanmaktadır. Çevresiyle, ülkenin belli başlı aydınlarıyla kolayca kurduğu iletişimin bu birikimin oluşmasına önemli bir katkıda bulunduğuna şüphe yoktur.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitmesi üzerine Hasan Âli, her tarafı yanıp kül olmuş, sokakları hâlâ cesetler ile dolu İzmir'de göreve başladı.

İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nda edebiyat öğretmenliği yapıyordu. Burada bir yandan işgal sırasında neredeyse dumura uğramış eğitime ulusal bir kimlik vermeye çalışırken öte yandan da Esat Çınar ve diğer arkadaşları ile birlikte *Türk Sesi* gazetesini çıkarıyordu. İzmir Türk Ocağı'nın yeniden kurulmasında da etkin bir rol oynadı. İzmir'de görev yaptığı sırada başından geçen en önemli olay, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ilk kez karşılaşmasıdır. 2 Şubat 1923 günü İzmir'de eski Gümrük binasında yapılan toplantıda Gazi'ye soru soranlar arasında Hasan Âli de bulunuyordu. Hasan Âli, Gazi'ye "mektep" yanında "fosil" haline gelmiş medreselerin daha yaşatılıp yaşatılmayacağını sormuştu:

"O gün Gazi Mustafa Kemal, tam sekiz saat söyledi. Daha zaferi takip yılların başında idik. Henüz bugün gerçekleştiğini gördüğümüz inkılâplar meydanda yoktu. Fakat o, dimağının (levh-i mahfuzuna) yazılı imiş gibi bütün ileri zamanlarda yapacağı şeyleri o gün söylenebilecek şekli ile birer birer anlattı. Öyle kudretli bir mantıkla fikirlerini tahşit (yığma, biriktirme, toparlama) ediyordu ki, yurt toprakları üzerinde ordular idare eden bu dimağın, fikir hasasında da başkumandan olduğunu o gün anladım..."

Hasan Âli, İzmir'de bir yıl kadar kaldı. İstanbul'a döndü. Kuleli Askeri Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi, Galatasaray Lisesi gibi İstanbul'un seçkin liselerinde felsefe ve edebiyat

öğretmenliği yaptı. 1927'de Bakanlık Müfettişi oldu. "Çağının en güzel gözlü Maarif Müfettişi" artık hep "gidiciydi". Bu görevi sayesinde Anadolu'yu karış karış dolaştı. Ülkeyi, ülkenin insanını yakından tanıma fırsatı buldu. Bir aralık Fransa'ya gönderildi. Bu ülkenin eğitim ve kültür kurumlarını inceledi. 1930 yılında Atatürk'ün geniş kapsamlı yurt gezisine katıldı. Bu gezinin akışında geçen, tarihin en zekice yanıtlardan biri olan ünlü "0" (sıfır) hikâyesi hâlâ tazeliğini korumaktadır. Yine bu gezi sırasında Atatürk, girdiği bir derslikte gördüğü Yücel'in yazdığı mantık kitabını büyük bir ilgi ile incelemiş ve terimlerin anlaşılmazlığına dikkat çekmiştir. Bu terim sorunu, Yücel'in Bakanlığı sırasında çözülecektir.

Ders kitapları, şiirleri, çocuk şiirleri, Goethe, Mevlana, Tevfik Fikret üzerindeki incelemeleri Yücel'in bu yıllardaki ilgi ve araştırmalarının niteliğini ortaya koymaktadır. *Türk Edebiyatı'na Toplu Bakış* başlığını taşıyan ve Almanca'ya da çevrilmiş olan eseri, edebiyat tarihimizin nasıl araştırılması gerektiğini ortaya koyan yepyeni bir anlayış ve yöntemle yazılmış önemli bir çalışmadır. Bu, "edebiyat tarihlerimiz içinde büsbütün ayrı cinsten bir deneme" idi (*Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1936). Goethe üzerindeki araştırması Alman Kültür Bakanlığı tarafından ödüllendirildi. Orta Öğretim Genel Müdürlüğü görevinde bulunduğu sırada yazdığı *Türkiye'de Orta Öğretim* başlıklı eseri, yeri hâlâ doldurulamayan eşsiz bir kaynaktır.

Yücel'in Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmesi rastlantı değildir. Bu aslında Atatürk'ün tercihi idi. Çünkü Atatürk, Yücel'i yakından tanımış ve ona güvenmişti. Yücel'in ülküsü, hazırlığı ve çabası beklentileriyle uyum içinde bulunuyordu.

Yücel'in eğitim alanındaki görülmemiş atılımları ve başarıları bir destandır. Çevresinde bilgili, inançlı, deneyimli bir kadroyla da yola çıktığını belirtmek gerekir. İsmail Hakkı Tonguç, İhsan Sungu, Faik Reşit Unat, Rüştü Uzel ve daha nice aydın insan, bunlardan sadece birkaçıdır. Unutmamak gerekir ki, Yücel'in bakanlığı etrafımızın ateş çemberiyle sarırlı olduğu bir zaman dilimine rastlamaktadır. Üretici güçlerin çoğu sınır boylarındadır. Ve bütçenin önemli bir bölümü de savunma giderlerine ayrılmış bulunmaktadır.

Yücel işe başladıktan bir süre sonra 10 yıllık Neşriyat Sergisi'ni açtı ve Birinci Türk Neşriyat Kongresi'ni topladı. (1-5 Mayıs 1939) Sergi, Harf Devrimi'nden sonra geçen on yıl içinde basılan kitap, dergi ve gazeteleri kapsıyordu. Birinci Türk Neşriyat Kongresi, "*Neşriyat işlerinde de tam demokrat bir ruh ve tam realist bir düşünce ile çalışmak... Memleketin kültür hayatının terakki ve inkişaf için*" yapılması gereken işleri ele almak amacını güdüyordu. Bu kongre basınımızda da geniş bir ilgiyle karşılandı. Türkiye'de basın yayın işleri, ilk kez bu kadar kapsamlı bir kongrede ele alındı. Kongrenin öngördüğü hedeflerin bugün hâlâ aşılamadığını belirtmek gerekir.

Bu çalışmalarını Birinci Maarif Şûrası izledi. Şûrada, eğitim ve kültür alanında izlenecek kararlar alındı. Bu kararların arasında kırsal kesimindeki bilgisizliğe son vermek, sosyal hayatımızda yaptığımız büyük devrimleri köye götürmek ve anlatmak da bulunuyordu. Köy Enstitüleri böyle bir bilincin ürünüdür. Köylüyü aydınlatmak, okutmak, bilgili kılmak İkinci Meşrutiyet'ten beri aydınlarımızın üzerinde durduğu bir konudur. Hatta bu dönemde İzmir'de çıkan *Köylü* gazetesi sık sık, köylerimiz için kent ve kasabalardan farklı bir eğitim düzeni kurulması gerektiğini sa-

vunuyordu. Köye gitmek, Cumhuriyet'in temel amaçlarından biridir. Bu konuda Yücel'e gelinceye kadar çok önemli adımların atıldığını da vurgulamak gerekir. Ancak Yücel'in kurduğu Köy Enstitüleri bu alanda atılmış en köklü bir adımdır ve yepyeni bir modeldir. Yücel'in Köy Enstitüleri Kanunu Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken (17 Nisan 1940) yaptığı konuşma bu konuya önemli bir ışık tutmaktadır:

"Köy Enstitüleri'nin mahiyetlerini anlatmadan evvel burada bir arkadaşımın işaret ettiği noktaya cevap vereyim. O da enstitü tabirine dairdir. Biz müesseselere Köy Öğretmen Okulu demedik. Çünkü evvelce bu isimde müesseseler vardı. Bunları ona bağlamak istemedik. Bunlar yepyeni şeylerdir. Enstitü kelimesini biz Frenklerin telaffuz ettiği tarzda aldık ve buna alıştık. Bu isim bazı memleketlerde büyük, yüksek amelî müesseselere verilmektedir. Meselâ Ziraat Enstitüsü bu mana ve mahiyette isimlendirilmiştir... Biz Köy Enstitüsü'nü sadece içerisinde nazari tadrifat yapılan bir müessese olarak almadık. İçerisinde Ziraat sanatları, demircilik, basit marangozluk gibi amelî birtakım faaliyetlerde bulunduğu için okul adıyla anmadık, enstitü diye isimlendirmeyi muvafık gördük."

Köy Enstitüleri modelinin Türk eğitim tarihindeki yeri tartışılmaz. Yücel'in bu konuda Cumhurbaşkanı İnönü, İlk Öğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ve bu enstitülerde yönetici olarak görev yapan aydınların büyük desteğini sağladığını unutmamak gerekir. Bu konuyu daha fazla uzatmadan Tanpınar'ın bir sözünü anımsatmakla yetiniyorum: "Köy Enstitüleri bizim münevver yetiştirme tarzımızı değiştirmiştir, bu bile yeterlidir".

15 Şubat 1943'te toplanan İkinci Maarif Şûrası'nı açan Yücel, "*Milli kültürümüzün üç temel ögesi*" üzerinde duruyordu:

"Milli kültürümüz denildiği zaman her Türkün şahsiyeti ve manevi varlığı demek olan ahlakı, Türklüğün en mahrem varlığını teşkil eden ve düşünmek dediğimiz büyük insanlık işlerinin özü olan dili ve bizim dilimiz Türk dilini, milli varlığımızın, tarihin en eski kaynaklarından bu güne doğru yürüyüşünde hangi yollardan geçtiğini, hangi kıtalarda medeniyet durakları kurduğunu ve insanlığa neler getirip nasıl hizmet ettiğini gösteren Türk Tarihini üç esaslı unsur olarak görüyoruz".

İşte Yücel bu üç temel öge üzerinde şura üyelerini düşünmeye ve bu konularda görüş birliği yapmaya çağırıyordu.

Milli Eğitim'de atılımlar birbirini izliyordu. Bir yandan Köy Enstitüleri bütün ülke düzeyinde kök salıyor, öte yandan ortaöğretim, mesleki ve teknik öğretim yapısal bir değişikliğe uğruyordu. Yücel, ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar bağlamında mesleki ve teknik eğitimin önemini kavrayanların başında gelmektedir. Ülkemizin kalkınmasında nitelikli insan gücümüzün bu okullar kanalıyla sağlanabileceğini sık sık vurgulamak gereğini duymuştur.

Birinci Neşriyat Kongresi'nin kararları çerçevesinde "*Uygar dünyanın eski fikir mahsullerini kendi dilimize çevirmek ve bu ailenin duyuş ve düşüncüsü ile benliğini kuvvetlendirmek*" için girilen büyük atılımı yani klasiklerin Türkçeye kazandırılmasını diğer yayınlar izledi. *Namık Kemal, Son Sadrazamlar, Osmanlı Türklerinde İlim, Türk Dili Grameri, Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z-zunun'u* ve daha nice eserler onun bakanlığı döneminde gün ışığına çıktı. *İslam An-*

siklopedisi, Türk Ansiklopedisi, Güzel Sanatlar, Tercüme, Tarih Vesikaları ve daha nice dergiler o dönemin damgasını taşımaktadır. Kütüphanelerimizin ve arşivlerimizin düzenli katalog ve kılavuzlarının hazırlanıp bilim dünyasına sunulmasında onun olağanüstü çabası, ileri görüşü ve sağduyusu büyük bir rol oynamıştır. Yücel bu konuda hiçbir ayırım gözetmeksizin, kendisinden yararlanılabilecek her aydınımızın emeğini değerlendirdi. Hatta eski Babiâli bürokratlarının ellerinde bulunan belgelerin yok olmaması için bunların kitaba dönüştürülmesini destekledi ve yazılan eserleri -velev ki yüzyıl öncesinin diliyle de olsa- bastırmaktan çekinmedi. Bu eserlerin önsözlerinde Yücel'e yapılan teşekkürler, ne yazık ki, daha sonraki basımlarında çıkarıldı.

Yücel'in kültür alanındaki en önemli girişimlerinden biri de Devlet Konservatuvarı'nın açılmasıdır. Konservatuvar medeni dünyanın kullandığı aletleri alarak, "*Türk ruhunu, bizim ruhumuzu, bizim özlemlerimizi, bizim acılarımızı, bizim sevinçlerimizi, bizim zevklerimizi dile getirecek sanatçıların yetişmesini sağlayacaktır. Türk Hümanizmasının yepyeni bir safhası Devlet Konservatuvarı'nın bağrından doğacaktır...*". Gerçekten Konservatuvar bir süre sonra meyvelerini vermeye başladı. Opera, tiyatro temsilleri birbirini izledi. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası geliştirildi. Beethoven'in 9. Senfonisi bestecinin 115. ölüm yıldönümünde, 19 Nisan 1942'de ilk kez Türkçe olarak seslendirildi. Bu konserde Cumhurbaşkanı İnönü başta olmak üzere bakanlar, milletvekilleri ve Ankara'da bulunan yabancı elçiler de hazır bulunmuştur. Adnan Saygun'un Yunus Emre Oratoryosu'nun kazandığı ün, sınırlarımızın ötesine taşarak evrensel bir anlam ve içerik kazandı. Yücel, gelecekteki büyük sanatçılarımıza duygu unsuru olmak üzere Ana-

dolu'dan geniş bir halk türküleri derlemesine girişti. Bunlar banda alındı.

Yücel, ülkemizde her şeyden önce bilimsel bir zihniyetin kökleşmesi gerektiği inancındaydı. Onun bu tutumunun, bu anlayışının "*Hayatta en Hakiki Mürşit ilimdir*" diyen büyük adamın dünya görüşüyle tam bir uyum içinde olduğunu belirtmekle yetiniyoruz. Yücel diyor ki:

"Yüksek müesseselerimizden her birini Türkiye'nin her sahada muhtaç olduğu ihtisas adamlarını yetiştirmekle beraber milli kültürü kurmak ve yaymak, ilmi araştırmalar yapmak için birer canlı kaynak, ilmi metodu öğretmek ve ilmi zihniyeti aşlamak için birer çalışma ocağı, milli davalarımızın hakimiyetini her şeyin üstünde tutacak birer kültür kurumu haline getirmek için mevcut imkânlardan azami derecede istifade etmek yolunda ve kararındayız."

Bu ilmi zihniyetin ancak sağlam ve tutarlı bir Türkçe ile kurulacağı kanısındadır.

"Nerede ilim varsa orada mutlaka ilmin dili de vardır. Dilsiz ilim olamaz ve olmamıştır. Biz bir Türk kültürü kurmak milli vasfı olan ve bütün medeniyet alemi içinde varlığı duyulan bir ilim hayatı vücuda getirmek yolundayız. İlim müşahedelerin uyandırdığı mefhumlarla kurulmuş bir sistem olduğuna ve mefhumlar ise kelimelerle şekillendiğine göre Türk İlmî, Türkçe ilim diliyle var olacaktır."

Yücel'in bakanlığı döneminde başkent bir üniversiteye kavuştu. Yüksek Teknik Okul, Teknik Üniversite'ye dönüştürüldü. Üniversiteler Yasası da onun zamanında çıktı.

Atatürk devriminin fikri kaynağını aramak ve Garplılaşmanın kültür anlamına varmak Türk Hürmanizması'nın çıkış kaynağı olmuştur. Neydi Hürmanizma? Yücel'in anladığı şekliyle *"Hürmanizma, insanlığın mazisinden bu güne kadar geçirdiği hayatın manâ ve tecrübelerini tanımak, bilmek ve onu kısa ömrümüzde tekrar yaşayıp yaşatmaktır. Cumhuriyet eğitimi bu anlayış ve bu görüşle Türk kültürünün yayılıp genişlemesine imkân hazırlamayı görevlerinden biri sayar"*.

Tarih ve dil anlayışı, Türk hürmanizmasının çıkış noktasıydı. Yücel, Türk tarihini de bu gözle görerek tarihimizi tıpkı Atatürk gibi evrensel bir çizgiye oturtmaya çalıştı. Yine bu anlayıştır ki, Yücel Selçuklu devrinden kalan taştan oyma bir kandille, Selimiye gibi yaratıcılıkta insan zekâsının en ileri eserlerini aynı bağlamda değerlendirmektedir. Türkiye, Fatih'in İstanbul'u aldıktan sonra Batı'da başlayan Rönesans'ı, ancak şimdi yaşıyordu.

Hasan Âli Yücel'i başarılı kılan etkenlerin başında, onun ülke aydınlarıyla, öğretmenleriyle, öğrencileriyle aynı zamanda yabancı bilim ve kültür adamlarıyla kurduğu iletişim gelir. Yurdumuzun belli başlı bilim adamları, şair, yazar, edebiyatçı ve tarihçileriyle Yücel'in ne denli yakın bir bilgi alışverişinde bulunduğunu karşılıklı mektuplaşmalar ve bu mektupların içeriği yeterince kanıtlamaktadır. Yakup Kadri, Tanpınar, Adnan Adıvar, Bezmi Nusret ve daha niceleleri özellikle yabancılar arasında Albert Gabriel, Louis Masignion, Jean Deny, George Duhamel onun yakın çevresinde yer alan Batılı bilim ve kültür adamlarından sadece birkaçıdır. Bu isimlere yurdumuzda uzun süre hizmet eden yabancı sanatçıları da eklemek gerekir. Bindiği dolmuşta Yücel'i tanımayan fakat sürekli olarak onu karalayanların sa-

fında yer alan sürücüye söylediği bir iki söz, aralarındaki ilişkiyi neredeyse yakın bir dostluğa dönüştürmüştür. Bu olay, Yücel'in sokaktaki insanımızı ne kadar yakından tanıdığının canlı bir kanıtı değil midir? Olay psikoloji kitaplarına geçecek kadar dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır.

Gözden düşüşü, sürekli karalandığı zamanlarda sokakta "Tarihten Çizgiler" diye kendisine laf atan gençlere ne kızmış ne de bir kin duymuştu. Tam tersine bu gençlerin doğru görüşü sanatkârca ifade ettiklerini dahi yazmıştı. Bu eğitimsel yazı şöyle sona ermektedir:

"İyi bilelim ki, hakiki devam ve hürriyet nesiller arasındaki anlayıştan ve muhabbetten doğar. Yaşlılar gençlere, gençler de kendilerinden önceki nesillere baskı yaparlarsa, zamanın hapisanelerine tıkılmış olurlar... Yaşlılardan daha kuvvetli olmaları gereken gençler, kendinden önce doğanlara daha müsamahalı davranmalıdır. Bakalım bizde 'Nesiller arası umumi af ne zaman ilan edilecek'."

Yücel, bakanlıktan ayrıldıktan sonra haksız bir iftiraya uğradı. Kendisi ile uğraşanları teker teker mahkemeye vererek davayı kazandı. Fakat bu da onu son derece yıpratmıştı. Şen, derviş ruhlu Yücel yıkılmış, derin bir kötümserlik içine düşmüştü. Bir süre sonra başladığı yazılarına yaşamının sonuna kadar devam etti. Bu yazılar dört büyük cilt halinde, kızı Canan Yücel Eronat tarafından derlenmiştir. İş Bankası Kültür Yayınları'nın kurucusu da Hasan Âli Yücel'dir. Son yıllarda İş Bankası büyük bir kadirbilirlik göstererek onun adını "Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi"ne vermiştir.

Garplılaşma, çağdaş uygarlık düzeyine varma, Tanzimat'tan beri en yaşamsal davalarımızın başında gelmektedir. Bu sorunu bizde tarihsel süreç içinde yerli yerine otur-

tan düşünürlerimizin başında Hasan Âli Yücel vardır. Yücel, bu konuda düşünmekle kalmadı; aynı zamanda Batı'ya yaklaşmamızı hızlandıran bir eylem adamı oldu. Bakanlık görevine geldiği sırada 100. yılını dolduran "yürüme ve durmalarıyla milli davamızın" önemli atılımlarından biri olan Tanzimat üzerine anıtsal bir kitabın hazırlanmasını sağlaması, bunu göstermektedir. Ancak Garplılışma alanında asıl büyük kazanımların Cumhuriyet döneminde elde edildiğinin bilinci içindedir. Bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

"Cumhuriyet dönemlerinde tarihe geçmiş eski dönemlerin gerçek değerlerini yeniden duyup yaşatırken, devrimci bir ruhla, ulusal olmanın bilinci içinde ortak uygarlık dünyası içinde yerimizi alıyoruz. Amacımız budur, ülkümüz budur. Bu amaca bizi götüren Türk Devrimi olmuştur. Türk Devrimi, toplum yapısının gelişmesine hele son yüzyıllarda engel olmuş köstekleri koparıp atmakla ona rahat nefes aldırıp, tarih içinde serbest yürümesini sağlamıştır. Milli tarihi görüş ve anlayışımızdaki ileriliğimizi de şüphesiz devrime borçluyuz. Türk Ulusunun eski devirlerden bu güne kadarki siyasal ve medeni hayatını o zamana kadar olduğu gibi dünya tarihinden kopararak değil, belki dünya tarihi içinde ve nesnel bir surette bir bütün olarak görmeyi bize Atatürk öğretti. İşte bu insanlık tarihi içindeki ortaklık bilincidir ki insanlığın geleceği düzensiz bir ilerleyiş içinde mutluluğa doğru gidiş görünmektedir".

HASAN ÂLİ YÜCEL VE KARŞITLARI*

İkinci Dünya Savaşı sırasında Pan Türkçülük hareketi Nazilerin desteğiyle de büyük bir gelişme gösterdi. Turancılara göre Yücel'in yaptıkları "Komünizm'den başka bir şey değildi". Türkiye'nin dış politikasının, Almanların yenilmesi olasılığı üzerine değişmesi içeride gerginliği artırdı. İsmet Paşa'nın çok partili düzene geçmeye karar vermesi de CHP içindeki dengeleri değiştirdi. Yücel, bakanlıktan 5 Ağustos 1946'da ayrıldı. O tarihte Yücel henüz 49 yaşındaydı ve yaşamının en verimli çağında bulunuyordu. Onun ayrılmasından sonra Komünistlerin devlet kadrolarına sızdıkları yolunda yoğun propaganda yapıldı. Mareşal Fevzi Çakmak, komünistlerin, zamanın Milli Eğitim Bakanı tarafından desteklendiğini ileri sürmüştü. Yücel'in basında yayınlanan mektubu yanıtsız kalmış, fakat Avukat Kenan Öner'in Yücel'i suçlayan bir mektubu *Yeni Sabah*'ta yer almıştı.

Yücel, hiç kimsenin telkini olmadan derhal dava açtı. Fakat dava öyle bir seyir izledi ki, kendisini sanık sandalyesinde buldu. 1947-1949 yılları arasında süren bu dava sonunda Yücel akıl almaz saldırılara uğradı. Açtığı karşı davaları kazandı. Ama iftiraların ardı arkası kesilmedi.

Düştük bakanlıktan biz, bir hücumdur başladı.

Önüne gelen beni acımadan taşıladı.

Ne kadar çokmuş meğer aleyhimde bulunan,

Dostlar bile bu işte hepten kesildi düşman.

*- Yeniden İmece, Kasım 2006.

Sözleri, onun içine düştüğü durumu açıkça ortaya koymaktadır. İftiralar karşısında şaşkınlığını ise şöyle dile getirmektedir:

*Kendim de bilmiyordum, komünistmişim meğer;
Sizi bilmem ben amma, buna şeytanlar güler.*

Düşmanlarıyla girdiği savaşı nasıl kazandığını şöyle anlatmaktadır.

*Çıktım âlem önüne pervasızca savaştım
Her dikilen engeli şablandım, öyle aştım.
Haktan başka kimseden bir yardım beklemeden
Zorlu düşmanlarımı birer birer yendim ben.*

Yücel, en çok komünist olmakla suçlanıyordu. İkinci Meşrutiyet'in duyurulduğu günlerde (24 Temmuz 1908), kafasına çakılan, ruhuna işleyen hürriyet kavramını bütün yaşamı boyunca özümsemeye, açıklamaya çalışan bu insan acaba komünist olabilir miydi? Çünkü onun yaşam felsefesi özgürlük üzerine temellendirilmişti. Özgürlük, onun diliyle erişilmesi en güç düşünüş ve yaşayış biçimidir. Özgürlük bir idealdir, varılacak bir yer, bir hedef, bir amaçtır. Ancak düşündüğü şekilde hareket eden insan özgürdür.

"Bizler, özgürlüğü hep dışımızda ararız" diyor bu büyük düşünür. "İsteriz ki, yasalar onu bize getirsin. Bir kurtarıcı gelsin de bize hürriyetimizi bağışlasın. Yok, yok, hürriyet yolu bu değildir." Oysa insan kendi ruhunda kendine karşı ilan etmemişse hiçbir güç ona özgürlük veremez. Bu bağlamda öncelikle insana şu soruyu sormak gerek: Özgür müsün? Özgürlüğü gerçekleştirmek isteyenler, özgürlüğün ana kurallarına uymalıdır. Özgürlüğün devamı için başka çare yoktur. Özgürlüğün hastalıklarına karşı da tek ilaç yine öz-

gürlüktür. Çünkü özgürlük hakkında zihin yormak, bir parça düşünmek bile biraz "hür" olmaktır. "*Hürriyet hâkimi-yettir. Hâkimiyet de ancak hür düşüncenin eseridir.*"

Yücel, özgürlüğü haktan da üstün olarak görmektedir. Özgürlük havadır. Onsuz yaşanmaz. Onun tersi olan tutsaklık insanın ruhunu hapisanede yaşatmak gibi bir şeydir. Özgürlük, ulusun önce bilincinde, sonrada bilinçaltında oluşur. Umulmadık zamanda umulmadık olaylar karşısında kendiliğinden ortaya çıkar. Ne yukarıdan aşağıya, hat-ta ne de aşağıdan yukarıya olan bir şeydir. Oysa bizim tarihsel alışkanlığımıza göre mutlaka ilan edilmelidir. "*Hal-buki hürriyet, bir hükümet ve devlet şekli değil, bir fert ve ce-mi-yet davranışdır.*"

Kişi ve toplum özgürlüğünü bu denli önemseyen, Fikret'in dediği ve Atatürk'ün yinelediği gibi, "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür kuşaklar yetiştirmek" için çaba gösteren, uygarlığımızı kitap üzerine kurmaya mecbur olduğumuzu söyleyen bu insan elbette komünist değildi ve olamazdı.

Unutmamak gerekir ki, bütün olup bitenler, hele eserlerinin teker teker yok edilmesi onu derinden yaralamıştı. Berkes şöyle der:

"Yücel'i en son, Boratav'la birlikte iki eski öğrencisi olarak bir gece evine gittiğim zaman gördüm. O şen, o der-viş adam yıkılmış, derin bir kötümserlik içine düşmüştü".

Aydınların Köy Enstitüleri'ni karalamalarına ne demeli? Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek* başlıklı romanında, enstitüleri kıyasıya eleştirdi.

Yücel'in dünyasında kin, nefret, öç alma gibi duyguların yeri yoktu. Bununla birlikte ona karşı olanlar öfkelerini her zaman dile getirmekten geri durmadılar. Masal, He-

saplaşma, Öldükten Sonra Allah Diyen Bakan gibi varak-parelerle ona karşı duyulan kin, yinelenip durdu. UNESCO'nun 1997'de 100. doğum yıldönümünde onu anmaya değer bulması, yalnız Yücel için değil, bu ülke ve ülkenin insanları için de en büyük onurdur. Şair ve yazar Hasan Âli Yücel, Türkiye de eğitim alanında büyük reformlar yaptığı, Köy Enstitüleri'ni kurduğu, dünya klasiklerini programlı bir şekilde Türkçeye çevirttiği, UNESCO Antlaşması'na Türkiye adına imza koyduğu için anılmaya değer bulunmuştu.

Yücel'e ve onun eserine son yıllarda bir saldırı da sözüm ona sol adına yapıldı. Şair-yazar Attila İlhan, uzun süre çeviri hareketine ve bunun öncüsüne karşı amansız bir savaş açtı. Niçin? Çünkü çeviriyi emperyalizmin bir uzantısı, bir oyunu olarak görüyor ve Atatürk döneminin başlangıcında, başında Ziya Gökalp'in bulunduğu bir "*Telif ve Tercüme Heyeti*"nin bulunduğunu unutuyordu. İlhan bu savaşı, yalnız *Cumhuriyet*'teki sütunlarında yürütmekle kalmadı. TRT-2'de zaman içinde çıktığı yolculukta da sık sık dile getirdi.

Attila İlhan'a göre 1938-1946 arası, yani Yücel'in bakanlık yaptığı yıllar, karanlık dönemdir. Yücel zaten Mevlevi'dir, derviştir, bu işlerden anlamaz. Milli Şef dönemini Tanzimat'a dönüştürür. Klasiklerin çevirisi bize bir dayatmadır. Çünkü eski Yunan'da demokrasi yoktur. İlhan, karanlık olarak adlandırdığı dönemin kötülüklerini anlatmak için de artık vakanüvis tarihlerinin sayfalarında kalmış *seyyiat* sözünü kullanıyordu. Seyyiat sözü onun yazılarında anahtar sözcük niteliği kazanmıştı.

İlk klasik çevirilerin gün ışığına çıkmasının üzerinden 60 yıl geçmişti. 60 yıl sonra ünlü bir şair ve yazarımızın bu bü-

yük çabayı toptan mahkûm etmesini anlamak kolay değildir. İlhan, liselere eski yazı konulmasını savunacak kadar da ileri gitti. Dil Devrimi'ni karalamak için de Atatürk'ün ölümünden sonra epeyce çark etmiş olan Falih Rıfkı Atay'a dayandı. Dil Devrimi'ni de "Milli Şef" in bir oyunu olarak gördü. Nedense Atatürk zamanında bu konuda yapılmış olanları unutuyordu. Dahası, son yazılarında Atatürk'le ilgili sağlıklı yargılara da vardığı söylenemez. En basiti Medeni Kanun'un kabulünü Tanzimat kafalı (?) okumuşların Atatürk'e bir dayatması olarak gösterdi. Bütün bunları, Attila İlhan'a Kemalist gözüyle bakanların takdirlerine bırakıyorum.

Öte yandan Yücel'in daha çok iç dünyasını araştıran Prof. Ahmet Güner Sayar, son derece sağlıklı bir sonuca varmaktadır:

"Ona atılan tariz oklarının bu ülkenin maarif davasını bugünkü acınacak hale getirdiğini esfle görmekteyiz. Türk Milli Eğitimi'nin bugünkü acınacak hali, onun gerçekten gelmiş geçmiş en büyük Milli Eğitim Bakanı olduğunu bizlere söylemektedir. Türkiye sevdalısı kalb-i harabının Hasan Âli Yücel'i vakitsiz aramızdan almasına rağmen, objektif bilgiyle subjektif bilgiyi dengeleyen haliyle onun Türk düşüncesinde müstesna bir yeri olduğuna dair kanaatim vardır."

HASAN ÂLİ YÜCEL VE KÖY ENSTİTÜLERİ DÜNYASI*

Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) 1925 yılında Anadolu'ya irşat (aydınlatma) heyetleri göndermeye karar verince, buna ilk karşı çıkan genç bir öğretmen, Hasan Âli (Yücel) oldu:

"Anadolu mu reşit değil, yoksa onu doğru dürüst tanımaktan aciz münevverlerimiz mi?.. Anadolu'yu irşat, bu bizim hakkımız değil. Önce onu tanımaya çalışalım; ne olduğunu nasıl olabileceğini ve ne olması lazım geldiğini anlayalım" (Milli Mecmua, 15 Ağustos 1341 (1925), s.43).

İşte bu genç öğretmen bir süre sonra bakanlık müfettişliğine atandığı zaman Anadolu'yu karış karış dolaşmak ve anayurdu daha yakından tanımak fırsatını yakaladı. Yücel, var olan ve uygulanan eğitim yöntemleriyle Anadolu'nun aydınlanamayacağını yakından gördü. Türk Devrimi'nin verimlerini kırsal kesime götürmek de bir başka sorundu. Denebilir ki Yücel, bu sorunları çözmek için yıllarca düşündü, yazdı ve Bakan olunca büyük bir tarihsel fırsatı yakalamış oldu. Bu konuda onun yaptığı hesaplar ortadadır, oldukça açıktır. Ne diyor Yücel:

"Köy Enstitüleri 'Efendimiz Köylüyü' 'Efendi yapma' dileğinin eseridir. 1839'dan 1939'a kadar, yani Garplılaştır-

* Yeniden İmece, Haziran 2008.

ma hareketinin başlamasından tam yüzyıl geçinceye dek aynı konu üstünde hayli zihin yorulmuş, hayli tedbire başvurulmuştur. Fakat netice ile itiraz götürmez şekilde ortaya çıkmıştır ki, bu tedbirlerle 40.000 köyde yaşayan milyonlarca Türk çocuğunu okula ve öğretmene kavuşturmak için 40 bin sene beklemek lazımdır".

Oysa genç Cumhuriyet'in bu kadar bekleyecek zamanı yoktu. Köy Enstitüleri yaşama geçirildi. Fakat savaş sonrasının hay huyu içinde bunların kapısına kilit vurulma yoluna gidildi.

Yücel, birçok eseri gibi Köy Enstitüleri'nin de yıkıldığını üzülerken gördü. Ancak yaşamının sonuna kadar eserini savundu. Köy Enstitüleri'nden mezun olanlar da onu asla unutmadılar. Onunla sürekli olarak yazıştılar, Yücel'e olan saygılarını dile getirdiler. Bütün bunlar bu büyük, fakat talihsiz insanı memnun ediyor ve bu kurumlardan yetişen aydınlarla onur duyuyordu.

Kızı Canan Yücel Eronat tarafından Yücel'in arşivinden derlenip yayımlanan mektuplar, Köy Enstitüsü'nden yetişen aydınlarla Yücel arasındaki içten bağlantılara önemli bir ışık tutmaktadır. Bu kitapla Sayın Eronat, Hasan Âli Yücel'in yazılı mirasını bugünkü kuşaklara tanıtmaya yolunda yeni bir adım daha atmış bulunuyor. "*Yeni bir adım*" diyoruz; çünkü Eronat, Yücel'in arşivinden pek çok belgeyi gün ışığına çıkartmış, babasının gazetelerin tozlu sayfaları arasında kalan nice yazısını, ona gönderilen mektupları derleyerek bizlere sunmuştur. Eronat sunuş yazısında şunları söylüyor:

"Mektupları derlerken Köy Enstitüleri'nde yetişen yaratıcı, üretken, her çağında çağdaş; kendini ve çevresini ye-

nileyen, benzeri az bulunur gençlerle, onlara bu ortamı sağlayan yüce eğitimciler belleğimde ve benliğimde canlandı. Bu ortam toprak gizli cevherleri enerji kaynaklarına dönüştürecek, yararlanılacak duruma getirecek insanın yetişeceği iklimdi".

Önsöz ve Yücel'in iki mektubunun dışında kitapta 41 mektup yer almaktadır. Bütün bunların dışında Tonguç'un Yücel'e gönderdiği 4 mektup daha esere eklenmiştir. Ekler bölümünde mektup yazarlarının yaşam öykülerine yer verilmiş, kimilerinininkine ise ulaşamamıştır. Albüm bölümü, üzülererek belirtiyim ki, sağlıklı değildir. Öncelikle, resimler biraz soluk çıkmıştır. Sonra, bunların altında hiçbir açıklama olmamasını da doğru bulmuyoruz. Bu önemsiz ayrıntı elbette eserin değerini düşürmez.

Kitaptaki en eski mektubun tarihi 17 Eylül 1946'dır. Adalet Bakanlığı Müfettişi Baha Soysal imzasını taşımakta ve yazar şöyle demektedir:

"[Pazarören Köy Enstitüsü'nden] göğsüm, iftihar ve gururla ayrılıyorum. Köylümüzü yalnız bu müesseselerin kalındıracağına inandım ve fert olarak size minnetlerimi arz etmeğe borçlu bildim" (s.11).

Enstitü mezunu M. Hayri İnci, Yücel'i Ankara Sine-ması'nın önünden geçerken görünce tanıyamayacak, şüphelerini gidermek için polise soracaktır. Durumu öğrenince üzüntülerini bir mektupla ona bildirecektir (s. 21). Talip Apaydın, Can'la olan dostluğunu dile getiriyor ve Yücel'le konuşmak isteğini bildiriyordu. Bunu yazarken ne kadar içtendir Talip Apaydın:

"Elinizi öpmek nasip olmayacak mı? Bunu candan istiyorum. Konuşmanıza çok ihtiyacım var. Bozkırın orta-

sında senelerdir tek başıma, her türlü yokluklar içinde iyiye, yükseğe susadım. Artık çalışacağım. Kıyasıya okuyacağım. İçimde derin istek var (29.9.1949)"

Talip Apaydın, bir başka mektubunda (29.1.1957) köyde eğitim sorunlarıyla ilgili hazırladığı bir yazısının yayımlanması için Yücel'in aracılığını diliyordu (s. 45).

Enver Kartekin, Yücel'in *Cumhuriyet*'te çıkan "*Dün Bir Bayram Günüydü*" (19 Nisan 1954) yazısını okuyunca, bu kurumlarda çalıştığı günlerin heyecanını yeniden yaşadığını düşünerek teselli bulacaktır (s. 29). Öyle anlaşıyor ki o tarihlerde Yücel'in *Cumhuriyet* gazetesinde Köy Enstitüleri üzerine yazdıkları orada çalışan, oradan çıkan aydınların yüreğine su serpiyordu.

1947 yılı Köy Enstitüsü mezunu olan ve daha sonra çok yüksek yerlere gelecek olan Mehmet Emiralioğlu, Aziz Büyüğüm diye başladığı mektubuna (31.12.1956) şöyle devam ediyordu:

"Köy Enstitüleri sistemi, şahsiyet kavgalarına ve kıskançlık kaprislerine kurban edilecek bir sistem değildi. Türk milleti köy eğitimi ve ilköğretim davasını ancak bu sistem içinde halledebilir. Zaman geçirmenin milli kayıp olduğunu her imkân ve fırsatta savunmak hem vatani, hem mesleki aynı zamanda da oldukça beşeri bir vecibedir" (s.39).

Mehmet Başaran'ın üç mektubuna yer verilmiştir. Her üç mektupta da Başaran, "*Zeytin ülkesi*" yazıları üzerinde duruyor, Yücel'den bunlara bir göz atmasını diliyor, basılıp basılamayacağını soruyordu. Başaran'ın şu cümleleri de anlamlı:

"İşim hâlâ pamuk ipliğine bağlı, gerçi yaşamak bile öyle ya... Gene de sağlamca sandığımıza kavuşma çabası-

dayız. İsteddiğimiz uzun boylu bir lütuf filan değil, sadece yitirdiğimiz eşiği bulmak istiyoruz".

Başaran'ın bir başka mektubu ise 31.1.1966 tarihli ve Yücel'in ölümünden çok sonra yazılmıştır. "*Yücel Anamız*" hitabıyla başlayan mektubun, Yücel'in eşine gönderildiği anlaşıyor.

Fakir Baykurt, Can'ın bir kızı olduğunu Yücel'in yazısından öğrenince, ona bir mektup yazmıştır (12.8.1960).

Bütün bu mektupların ortak bir "dil"i vardır. Köy Enstitüsü çıkışlı gençler Yücel'i asla unutmamışlar, karşılaştıkları güçlükleri ve sorunları çözerken Yücel'e başvurmak gereğini duymuşlar; sevinçlerini, sıkıntılarını, özlemlerini onunla paylaşmak istemişlerdir.

Tonguç'un dört mektubundan ikisi Hamburg'dan yazılmıştır. Biri 18.4.1958 tarihli, diğeri tarihsiz. Tonguç, bir sağlık sorunu yüzünden Hamburg'a gitmiş, fakat yapılan tahliller sonucunda önemli bir bulguya rastlanmamıştır. Yurtdışından döndükten sonra Ankara'dan yazdığı mektupta (6.VII.1958), "*Savunduğumuz değerlerin pek çoğunun orada gerçekleştirildiğini gördükçe hep sizi hatırladım*" diyor.

"*Ülkücü büyük dost*" diye başlayan mektup (2.9.1959) Amasya Şeker Fabrikası'ndan yazılmıştır. Ankara'dan Sulova'ya gidinceye kadar yolculuk sırasında edindiği izlenimleri Yücel'e duyurmak için bu mektubu yazdığını açıklıyor.

"Dertleşmek, hasretimi gidermek, son olaylarla ilgili olarak yazdığınız yazılardaki görüşlerinizin memleket gerçeklerine uygunluğunu duyurmak, gazeteleri günlerce ceplerinde taşıyarak çevrelerindeki insanlara sizin fikirlerinizi aşılamaya çalışan öğretmenlerin kavuştuıkları pınarın nasıl bir teselli kaynağı olduğunu anlatmak".

Anadolu'daki görünüm Tonguç'u mutlu etmektedir. Yücel'le birlikte okula kavuşturdukları Anadolu köylerinin içine yerleştirilen genç öğretmenleri yakından görmek onu duygulandırmıştır. Ancak 1946'dan sonra gelenlerin, köyleri ülkücülerle donatacak yerde softaların ellerine teslim etmek yolunu tutmalarını da hiç beğenmemiştir. Anadolu'daki değişimi çok iyi kavrayan Tonguç, bu uzun mektubun sonunda köyle bütünleşebilen öğretmenlerin rolünü dile getirmekten geri kalmıyor ve gelecek günlerin umudunu da yüreğinde taşıyor:

"Anadolu'da özlü, iç açıcı sözler duyarak, gelecek günlere ait ümitlerimi zenginleştiren tablolar görerek Ankara'ya döndüm. Hamur yoğrulabilirse memleket çok güzel şeylere kavuşacak. Milletin yüzde 80'ini teşkil eden köylü yoksulluğuna, dertlerine, geriliğine rağmen kaya gibi etki yapıyor insana. Köylünün içinden gelen, onunla kader birliği yapmakta olan öğretmenler, birer ülkü eri olarak köylerini bekliyorlar. Onlara seslenmesini bilenler bunların kalplerini fethedebiliyorlar. Sizi binlerce ülkü erinin kalplerine yerleşmiş olarak görmek beni çok duygulandırdı".

PROF. ORHAN BURIAN VE KÖY ENSTİTÜLERİ*

Eleştirmen, çevirmen, kendi deyimiyle "bilim işçisi" Prof. Orhan Burian'ın (1914-1953) ilgilendiği kültür ve eğitim sorunları içinde Köy Enstitüleri de vardı. Onun Köy Enstitülerinden söz eden ilk yazısı *Yücel* dergisinde "Maarifimizin Düzelishi Hakkında" başlığı altında çıkmıştır (No: 101,(1944), 6-8). Burian, bu yazısında eğitim sistemimizin son yıllarda düzelishi üzerine düşüncelerini dile getirmektedir. Burian, atılan adımları bir "kaynaşma" olarak nitelendirmekte ve bu kaynaşmanın "memleketin eğitim ve öğretim işlerinde bir kümeleşme" ye de ortam hazırladığını vurgulamaktadır. Buradan sözü Eğitim Enstitüleri'ne getiren Burian, bu konuda şunları yazmaktadır:

"Tek esasa göre tek okulun memleketimize uymadığını önce muallim mektepleri bize acı acı öğretti. Mezun verdiler, ama yine köylere öğretmen bulunamadı. Bu dertten kurtulmak için girişilen çeşitli ve uzun deneylerin yemişi (olgun dedirtecek kadar ümit veren yemişi) Köy Enstitüleri'dir. Köylü çocuğunu köyde yetiştirmeyi, görüş çerçevesini değiştirmeden içindeki manzarayı değiştirmeyi esas tutan bu okullar çocuğa köyde olmayıp da, olması gereken neler varsa pratik olarak öğretiyor. Daha on sekizine gelmeden onu bilgice, görgüce köyünden epeyce üstün yine köyüne öğretmen gönderiyor. Ona kazandırdığı en büyük güç, ka-

* Yeniden İmece, Mayıs 2005.

fasını işletmek hevesidir. Çocuğun köyünde kullanamayacağı bilgi ve görgü verilmiyor, çünkü şimdilik gereksiz demektir. -Hatta muallim mekteplerinin gösterdiği üzere zararlı bile olabilir. Gerekli görülürse o zaman verilebilir- o zaman mandolin yerine piyano öğretilir. Yani, Köy Enstitüleri bugünün ihtiyacı göz önüne alınarak kurulmuş olan en güzel geçit okullarından biridir. İşini görüp bitirdiği gün ya ömrünü tamamlamış olacak, ya da özünü değiştirecek, o günün ihtiyacına göre bir okul olacaktır.

Köy Enstitüleri ile memlekette en elverişli bir ilk öğretim planı etrafına tamamlanmış oluyor. Ama orta öğretim için aynı şey söylenemez."

Görüldüğü gibi bu genç bilim adamı, enstitülerin işlevini çok yetkin biçimde kavramış ve dile getirmiştir. Ona göre "bunlar en güzel geçit okullarından biridir". Burian, Köy Enstitüleri'nin geleceği üzerine yorum yapmaktan da geri kalmamaktadır. Yani "*işini görüp bitirdiği gün ya ömrünü tamamlamış olacak, ya da özünü değiştirecek, o günün ihtiyacına göre bir okul olacaktır*".

Prof. Burian, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde görev yaparken Köy Enstitülü öğrencilerle daha yakın iletişim kurdu. Bunlar arasında günümüzün önde gelen düşünür ve aydınlarından Mehmet Başaran da vardı. Başaran, Orhan Burian'la tanıştığı o mutlu anı sonsuzlaştıran yazısında (*Ufuklar*, 15-16 (1953), 82) diyor ki:

"1945'de bir gün Fakülte'nin önünde durdum. Bir boz elbiselerime, bir içi nasırlı soyuk soyuk ellerime baktım; kendi okuduğumuz, daha sıvası kurumamış taze taze harç ko-kan yerleri hatırladım, bir de güzel yapıya baktım. Cesaretim kırıldı... Neden sonra Orhan Burian'ı tanıyabilmek için yürüdüm.

İlk katta kapısı açık bir oda önünde iri kıyım biriyle İngilizce konuşan, ince yapılı, gözlüklü bir adam gördüm. O da beni görmüştü galiba... Kenarda ne etsem nasıl sor-sam, diye ezilip büzülürken halimi sezmiş olacak ki, ince tatlı bir sesle: 'Ben, Orhan Burian, siz Başaran olacaksınız ihtimal... Böyle mahcup birinin geleceğini söylemişlerdi. Buyurun...' diyerek beni o zor durumdan kurtarmıştı. Sevimli, aydınlık bir yüzü vardı. Gözlüklerinin ardında parlayan müşfik, iyilik ve yakınlık dolu gözler yabancılığımla unutturmuştu ki, henüz tanıştığımız halde çoktan beri görmediğim bir dost, bir ağabeye, özlediğim bir öğretmene kavuşmuşçasına dilim çözülüyordu..."

Orhan Burian, bitmez tükenmez Anadolu yolculuklarında daha nice -Köy Enstitülü olsun olmasın- öğretmenle tanışmış, aralarında yakın dostluklar ve arkadaşlıklar kurulmuştu. Çavdarhisar gezisi sırasında tanıştığı iki Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmen kardeşler de bunlar arasında idi. Mustafa Ertaş, Orhan Burian'ın Ardından yazdığı bir yazıda (Yeni Ufuklar, 36 (1955), 448-449) onunla ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

"Hatırlıyorum da, onu ilk gördüğüm gün bir Pazar günüydü. 1952 Eylül'ünün yedinci gününe rastlayan pazardı. Çavdarhisar'dan Kütahya'ya gitmek için vesait bekliyordum. Bir taksi, oturduğum karakol binasının önünde durdu. İçinde Kütahya'dan tanıdığım iki dostum ve yanlarında da, ince yapılı, mahcup halli, gözlüklü bir adam vardı. Tanıttılar 'Orhan Burian' diye. Bu isim bana yabancı gelmiyordu. Çok bahsetmişlerdi bana bu isimden. Bu imzanın üç tercüme eserini, Yücel'de, Ufuklar'da yazılarını da okumuştum ama, gördüğüm gibi bir insan tah-

min etmiyordum. Onu görünceye, onunla konuşuncaya kadar insanlar hakkında pek az şey bildiğimi anladım. Benim hayretimi o da anlamış olacak ki, güldü. Tekrar elimi sıktı.

Harabeleri gezdik. Sanat eserlerini sevdiği konuşmalarından, Bergama gibi uzak yerleri gezerek, hasta haliyle buralara da gelmesinden belliydi. 'Memleketin hazinelerini görüp tanımalı' diyordu. Kendi köyünün tarihini o gün ondan öğrendim".

Orhan Burian, 1952 yılında Vedat Günyol'la birlikte "iyiye, doğruya, güzele" diye yola çıkarak *Ufuklar* dergisini yayına soktu. Bu dergide Orhan Burian, Köy Enstitülü öğretmenlere de geniş yer verdi. Bütün yazıları, şiirleri teker teker okuyor, yazılarla ilgili görüşlerini de yazarlara bildiriyordu. Burian'ın ölümünden sonra *Yeni Ufuklar* adıyla uzun yıllar bu dergiyi sürdüren Günyol da sayfalarını öğretmenlere açtı. Böylece bu dergi Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler için de bir "laboratuvar" işlevi gördü.

Köy Enstitülerini karalayan sudan bahaneler arasında Doç. Orhan Burian'ın Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'ne konferans vermek için geldiği suçlaması da vardı. Oysa Orhan Burian bu özgün kurumları yakından tanımak istemişti. 1946 yılında Vedat Günyol'la birlikte Arifiye Köy Enstitüsü'nde konuk olmuş ve burada öğrencilerin büyük bir sorumluluk duygusu içinde yetiştiklerine tanıklık etmişti. Bunu Günyol'un kaleminden dinleyelim (*Ufuklar*, 15-16 (1953) 73-74):

"1946 yılının tatil aylarından birindeydi. Kendisiyle birlikte, Arifiye Köy Enstitüsü'nde misafirlemiştik. Bir akşam, yemek vakti, alaca karanlıkta, büyük avlunun bir

köşesinde oturmuş konuşuyorduk. Ortalarda kimsecikler yoktu. Bir ara yemeğini erken bitiren bir öğrenci yemekhanenin kapısından çıktı, avlunun karşı tarafındaki okuma odasına doğru yürümeye başladı. Odanın dış kapısına yakın bir yerde kağıt sepeti, kağıtlar devrilmiş şekilde duruyordu. Bir ara Orhan yavaşça kulağına 'Dur bakalım, çocuk sepeti kaldıracak mı? Çok merak ediyorum' dedi. Daha sözünü bitirmişti ki, genç öğrenci sepeti kaldırdı, yerdeki kağıtları toplayıp içerisine koydu. Sonra hiçbir şey yapmamış gibi odaya girdi. Bu mühim bir hadiseydi. Çünkü enstitülerde, her işle ilgili nöbetçiler vardı. Sepeti kaldırmak onların vazifesiydi. Buna rağmen, öğrenci içinde yer etmiş birlik, yardımlaşma duygusuyla sepeti kaldırmıştı. Bunu bir gösteriş diye yapmadığı açıktı. Çünkü avluda kimse yoktu. Biz de görülmeyecek kadar kuytu bir köşede oturmuştuk. Öğrenci bizim varlığımızdan habersizdi. O zaman, Orhan, 'Bak işte, birlik, mesuliyet duygusu buna derler, hayırlı bir terbiye ocağı insanlara güzel hasletler aşılıyor' dedi".

Günyol, bu basit gibi görünen olayın gerisinde engin bir sorumluluk duygusunun yattığını vurgulamaktadır:

"O akşam mesuliyet duygusu üzerinde uzun uzun konuştuk. Türkiye'deki kalkınma davasının her şeyden önce fertlerin kendilerini her şeyden mesul saymaları ve bu yolda nefislerini terbiye etmeleriyle başarılabilceği kanaatine vardık. Bu kanaat Orhan'ı hayatının her sahasında takip etti..."

Evet, gerçekten Orhan Burian' da sorumluluk duygusu çok yüksekti. *"Bu sorumluluk duygusu, yediği ekmekten, içtiği sudan, konuştuğu kimselerden, nimetinden faydalandı-*

ğı topluluğa kadar derecelenen, nimetin hakkını vermeye çalışan bir duyguydu." Bu duygu onda giderek kökleşmiş, dal budak sarmış ve kısacık yaşamının her aşamasında ona bir kılavuz ödevi görmüştür. Bu sorumluluk duygusu onun cesaretiyle birleştiği zaman da Türkiye'nin özlediği gerçek bir aydın ortaya çıkıyordu.

1947 yılında birtakım öğrencilerin toplanarak Ankara Üniversitesi'nin camlarını kırıp rektörü bazı taahhütlerde bulunmaya zorladıkları ve taşkınlıklarına siyasal bir renk vermek istedikleri zaman Burian en yürekli çıkışı yapmaktan geri kalmamıştır.

Doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı bu mektubunda Burian, her şeyden önce bu memleketin esenliğini sağlayan bir yasa ve adalet olduğunu savunarak herkesin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Asıl önemlisi üniversitede çalışabilmek için gereken özgürlük ortamının sağlanmasının da şart olduğunu dile getiriyordu.

İşte Burian aynı yıl içinde bir başka yürekli çıkış daha yaparak Köy Enstitüleri'ne yönelik yıkıcı zihniyete şiddetle karşı çıkıyordu. Önce *Yücel* dergisinde (125, 1947) yayımlanan, sonra Vedat Günyol'un derlediği Orhan Burian'ın *Denemeler Eleştiriler* kitabının her üç basımında (1964, 1993, 2004) yer alan bu yazı, "Köy Enstitüleri ve Yıkıcı Zihniyet" başlığını taşımaktadır. Burian, bu önemli yazısında her iktidarın kendinden öncekilerin yaptıklarını kötülediğini ve hatta yıktığını dile getirmektedir. Enstitülerin amacını derli toplu ortaya koyan Burian, son yıllarda bu kurumlarla yönelik kötülemelere, kovalamalara dikkat çekmektedir: "...hususî her topluluk şimdi Köy Enstitülerini kötülemekle meşgul". Yazı şu değerlendirme ve öneriyle sona eriyor: "Hal-

buki temelleri Yeniçağ kafasıyla atılan inkılâbın aynı kafaların eseri olan yapılara ihtiyacı var. Şu anlaşılmalı ki bu memleket yapı istiyor, kurum istiyor; yıkıntı değil. Kusurları engelleri giderelim, ama yıkmayalım, yıkmaya kendimizde hak görmeyelim. Buna bir kere aklımız ererse Köy Enstitüleri'ne dört elle sarılacağımız muhakkaktır".

Acaba 1947'nin o bunalımlı günlerinde kaç kişiden böyle yürekli bir ses duyulmuştur?

Bu önemli yazıyı bütün olarak buraya almanın yararına inanıyoruz...

"KÖY ENSTİTÜLERİ VE YIKICI ZİHNİYET

"Bizde neden böyledir bilinmez. Her kişi en önemsiz mahalle işinden en büyük devlet işine kadar her şeyde mutlak kimseninkine benzemeyen ve uymak istemeyen bir görüş sahibidir. Elinde güç yoksa başkalarının yaptıklarını kötüler durur. Gücü ele geçirince de kendinden önce ne yapılmışsa yıkar. Tabii, gücü yettiği kadarını. Tanzimat'tan beri memlekete kök salan tek gelenek (salmaz olsaydı) bu oldu. Şu birkaç yıldır, hele savaş biteli beri ise bu gelenek en aşırı noktasında! Ve ne yazık ki, en güretili belirtilerinden biri de Köy Enstitüleri'nin nasibine düştü. Köy Enstitüleri temiz niyet ve geniş görüşle kurulmuş çok hayırlı bilim kurumlarıydı. Kendimizi artık aldatmayalım demiştik. Köyle şehir arasında, kültür geriliğimize ve yoksulluğumuza dayanan geniş bir ayrılık olduğu sürece köye öğretmen götüremiyorduk. Onun için köyün öğretmenlerini kendi içinden çıkarmanın yolunu aramalıydık. İleride köylerde öğretmen olacakları ta baştan amaçlarına göre hazırlamalı, onları köyün kalınma sorunlarıyla iyice yoğurmalıydık. Köy Enstitüsü

düşüncesine varanlar bu yoğrulma işinin sadece kitap ve kara tahta bilgisiyle olmayacağını görmüş olacaklar. Öyle ya, köylüye gereken, okuma öğrenip şu ya da bu gazeteyi okumak, politikaya kapılmak değildir. Köylü için okumanın faydalısı, daha temiz ve daha rahat bir hayat düzeyine ulaştırana, yani onu daha iyi bir üretimci yapandır. İşte Köy Enstitüleri'nin amacı da buydu. Ve memleketin kurtulması adına yine bu olarak kalmalıdır.

Bu amaca doğru yürürken yanlış adımlar atılmış olabilir. Hatta atılmıştır da. Kimi zaman enstitü yerlerinin aceleyle gereksiz seçilmesi, ilk kuruluş yıllarında bazen çocukların yapı işleriyle fazla yorulup oyalanmaları gibi teknik yanlışlar yapılmış: 'Yurdun kurtarıcısı sizlersiniz!' şeklindeki telkinlerle henüz pek genç olan çocukları bazen şımartmak, memlekete yirmi yıl emeği geçen ilk öğretmen kadrosunu büsbütün küçümsemek ve bazen kendi öğrencilerine de küçümsetmek gibi eğitim kusurları işlenmiştir. Ama bu hataların hiçbirini düzeltilmez şeyler değildir. Memleketi kalkınmaya götürecek yolların en büyüğünün bu Köy Enstitüleri olduğunu görmeli ve onlara saldırılacağına, sesiz, sedasız, yol üstündeki engeller bir bir giderilmeliydi.

Durum böyle olmaktan uzak! Resmi-özel her topluluk, şimdi Köy Enstitüleri'ni kötülemekle meşgul. Gözler buralara birer ahlaksızlık yatağı, yurdu tehlikeye düşüren birer barut fıçısı gibi bakıyor. Çocuklar erkek kız bir arada yetiştiriliyor diye softa kafalar ha bire ortalığı bulandırmaya çalışıyorlar. Oysa, tarafsız bir gözle bu enstitülerin hayatına bakılırsa, bu türlü bir arada yetişmenin çok hayırlı olduğu görülür. Çünkü böylece cinsiyet efsaneleşmeye elverişli bir sır olmaktan kurtuluyor. İki cins bir-

birini tabii bir gözle görmeye, ortak bir amaçları olduğunu anlamaya, bu uğurda beraber düşünüp beraber çalışmaya alışıyor. Bazen birbiri ile hayat boyunca anlaşacağına aklı yatan birkaç kişi de çıkıyor. Enstitüyü bitirince evleniyorlar. Bundan daha akla yatkın bir eş seçme ve yuva kurma yolu herhalde düşünülemez. Ama 'akla yatkın' ile uğraşan kim? Tolstoy'un Kroyçer Sonat adlı eserini neden okurlar diye soruşturmaya kalkmanın zevkinden vazgeçmek kolay mı? Alçaklık, kötülük bulmak açlığıyla eşelenmek dururken 'tabii' olana kim bakar? Oysa kimsenin kötülüğünü istememek, herkesin iyiliğine kendini hem bedence hem düşünceyle vermek erdemlerin en büyüğü ise, Köy Enstitüleri'ndeki çocuklar bu erdeme erdirilmek için toplanmışlardır.

Hele onları, yurt için tehlikeli bir eğitim görüyorlar diyerek damgalamak politikaların en çirkinidir. Kurucu bir kafanın ağır bastığı bu enstitülerde çocuklar her şeyin nasıldığını, nedenini sorup düşünmeye alışıyorlar. Keşke bütün eğitimimizin temeli aynı şekilde üretimci ve yapıcı olsa. Bütün çocuklarımız her şeyin nedenini araştırarak uyardırıcı yollarla yetiştirilseler. Özellikle yarının oy sahibi yurttaşları için her türlü toplumsal ve politik akımın özünü bilmek bir ödevdir. Toplumsal yapının birer hücresi olarak Köy Enstitüleri çocuklarının, bu noktada şehir liseleri çocuklarından daha iyi yetismeye çalıştıkları muhakkaktır. Onun için kendilerine yurt sevgisi kıt demek küfretmek olur. İçimizden kaçımız onlar gibi daha on iki yaşından başlayarak geceli gündüzlü kendini ömürlük mesleğinde yetismeye veriyor? Bu çocukları komünist diye damgalamak ise, onlarda her şeyin aslını öğrenmekten ileri gitmeyen, temiz, tabii ve gerekli bir merakı durdurup

TARİH GEZİNTİLERİ

dogmatikliği beslemek, kafalarına peşin yargılar doldurmak olur ki, bununla da toplumumuz (kalkınmak şöyle dursun) Atatürk Devrimi'nden önceki kadar korkunç bir uçurumun başına gelmiş olur. Aslına bakılırsa, Köy Enstitüleri'ni kötüleyenler de gerçeğe karşı esrarlarının tarafını tutmaya kalkan dumanlı ortaçağ kafalarıdır.

Oysa temelleri yeni çağ kafasıyla atılan devrimin aynı kafaların eseri olan yapılara ihtiyacı var. Şu anlaşılmalı ki, bu memleket yapı istiyor, kurum istiyor, yıkıntı değil. Kusurları, engelleri giderelim, ama yıkmayalım, yıkmaya kendimizde hak görmeyelim. Buna aklımız bir kere ererse Köy Enstitüleri'ne dört elle sarılacağımız muhakkaktır."

ORHAN BURIAN'DAN VEDAT GÜNYOL'A

Orhan Burian(1914-1953) ve Vedat Günyol(1911-2004) Cumhuriyet dönemi Türk aydınlanmasının temsilcileri arasında seçkin bir yer tutmaktadırlar. Bunları başlangıçta bir araya getiren, ortak bir zeminde buluşturan *Yücel* dergisi olmuştur. *Yücel*, 1935 yılında bir gençlik dergisi olarak yayına girmiş, giderek edebi bir dergi niteliğini kazanmıştır. 1936 yılından başlamak üzere Cambridge Üniversitesi öğrencilerinden Orhan Burian'ın deneme, eleştiri, çeviri türünden kaleme aldığı yazıları bu dergide yer alıyordu. Burian daha yurda dönmeden önce, *Yücel*'cilerin gözbebeği olmuştur. Yurda döndükten sonra, *Yücel* yazarlarıyla Orhan Burian, ilk kez Sarayarkası'nda bir gazinoda bir araya geldiler. Burian, "zekası, bilgisi, alçakgönüllülüğü" ile herkesi büyülemişti. *Yücel*'in burada bulunan yazarları arasında Vedat Günyol da vardı. Günyol, Burian'la bu ilk karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır:

"Orhan Burian'la ilk kez karşı karşıya geldiğimizde yirmi dört yaşında olmalıydı, ben de yirmi yedi. Ben, yaşça onun ağabeyiydim, o da başça benim ağabeyim. Yazılarını Yücel dergisinden okurdum. Daha çok dış dünyadan sanat haberleriyle yüklüydü bu yazılar. Biz Yücel'ciler onu tanımaya can atıyorduk..."

* Yeniden İmece, 6 (2005).

Orhan Burian, Günyol'un deyimiyle dergiyi "yamalı bohça" olmaktan kurtardı. 1940 yılında Şişli Halkevi'nde yapılan ve Orhan Burian'ın da katıldığı bir toplantıdan sonra Yücel'in çizgisi daha belirgin bir hale geldi. Hümanizma yoluyla kendimizi bulmak... Ne diyordu Orhan Burian:

"Bir tarihimiz var ki, incelenmemiştir. Bir toplumsal bün-yemiz var ki, nasıl kurulmuş, nasıl işlemiş, araştırılmamıştır. Yine bir edebiyatımız var ki aranmamıştır".

Hümanizma yoluyla kendimizi bulmak, aslında bir yöntem sorunuydu. Hümanizmanın ortaya çıktığı 14-15. yüzyıllardaki koşullarda yaşamak zorunda değildik. Kaldı ki, buna da zaten olanak yoktu. Ancak hümanizmanın temel felsefesine bağlı kalarak dogmalardan silkinmek, özgür düşünce ve özgür kafa ile geçmişimizi, kendimizi araştırmak sorunun çözümü anlamına geliyordu.

Yücel 1950'li yıllarda kapanınca Burian, Vedat Günyol'la birlikte "iyiye, doğruya, güzele" diye yola çıkarak *Ufuklar* dergisini çıkarmaya başladı. Sağlığında 14 sayı çıkan bu derginin cıızlılığına karşın içeriği dopdolu idi. Ataç'ın beğendiği dergilerden biriydi. Orhan Burian, 1953'te 39 yaşında mide kanserine yenik düştü. Burian inanılması güç bir kültürel birikimi temsil ediyordu. Okuttuğu, yazdığı konuların dışında arkeoloji, sanat tarihi, müzik, opera, bale, resim, heykel vb. üzerine konuşmakla kalmıyor, yazabiliyordu da... Bunu, henüz basılmayan mektup, günlük ve gezi notları ortaya koymaktadır. Bütün bunlara yaklaşımı amatörce değil, profesyonelce idi. Sözelimi Çavdarhisar'ı gezmeden önce bu antik kent ile ilgili Türkçe ve Batı dillerinde ne kadar yayın varsa hepsini gözden geçirmişti.

Burian ile ilgili yazı yazarlar, onun eserini tamamlamadan gittiğini dile getirdiler. Doğru. Yaşasaydı pek çok eser verecekti. Ama asıl önemlisi, onun yepyeni kuramlar geliştireceğine de hiç şüphe yoktu.

Burian'ın ölümü, Günyol'u yaşam boyu yüreğinde taşıyacağı derin bir acıya boğdu. Yine yaşam boyu onun için gözyaşı döktü. Bütün bunların yanında Orhan Burian'ın eserini de sürdürmek gibi büyük bir özveriye katlandı. Bunu severek yaptı. Öncelikle *Ufuklar*'ı *Yeni Ufuklar* adıyla sürdürdü. Her iki dergi çağdaş Türk edebiyatı yazarları, şairleri için tam bir "laboratuvar" işlevi gördü. Burian için yazılanları derleyerek, *Ufuklar* özel sayısı olarak çıkardı. Sonra Orhan Burian'ın, Yücel'in, *Ufuklar*'ın sayfaları arasında denemelerini, kitap haline getirerek iki kez bastırdı. Yine Orhan Burian'ın yazma olarak bıraktığı Shakespeare başlıklı kitabıyla *Canın Yongası*, *Ceylan Çocuk* oyunlarını da yayınladı. Ne yazık ki, bunlar sahnelerimizde hiçbir zaman oynanmadı. *Canın Yongası*'nın Devlet Tiyatrosu'nda oynanması daha Burian'ın sağlığında gündeme gelmişti. Fakat geleneklerimizi sorgulayan bir oyun olduğu için kabul görmedi. Oysa oyun, *Canın Yongası* olan mal hırsının, tamahın insanı nerelere kadar götüreceğini pek güzel göstermektedir.

Orhan Burian yürekli insandı. Korkusuzdu. Günyol da öyle. Günyol da yaşamı boyunca hak bildiği yolda çekinmeden yürüdü. Türk aydınlanmasına önemli bir katkıda bulunan yığınla ürün verdi. "*Ölümden korkmuyorum çünkü o bir çizgidir*" diyordu.

Günyol, 2003 yılında Ege Üniversitesi'nde yapılan Orhan Burian Sempozyumu'na çok istediği halde katılamadı. Gönderdiği ileti, açılıшта okundu. Sempozyum kitabını ba-

TARİH GEZİNTİLERİ

sılı olarak görmeyi çok arzu ediyordu. Burian Armağanı yani sempozyuma sunulan bildirilerin İn Memoriam Prof.Orhan Burian adıyla çıktı. Kendisine götürmek için yola çıkacağım sırada *Cumhuriyet*, Günyol'un yoğun bakıma alındığını yazdı. Bu son kez hastaneye yatışıydı anlaşılan. Yetişemedim. Kendisini 10 Temmuz günü Karcaahmet'te son yolculuğuna uğurladık. Böylece Cumhuriyet aydınlanmasının bir başka büyük insanı, Burian'dan yarım yüzyıl sonra aramızdan ayrıldı. Bizlere, insanlığa, ülkemize karşı görevlerini yapmış olmanın huzuru içinde...

Işıklar içinde yatsınlar...

SELAHATTİN ÖĞRETMEN*

Değerli dinleyiciler, ben en son konuşmacıyım. Bu gibi toplantılarda sona kalmanın olumsuzluğunu bilirim. Sıralar boşalmaya başladı bile. Ama buraya çıktığıma göre elbette konuşmam gerekiyor.

Benden önce söz alan konuşmacılar Köy Enstitüleri'nin eğitim tarihimizdeki yerini belirttiler. Bu enstitülerin gerek ülkemiz gerek dünya eğitim tarihi açısından getirdiği yenilikleri vurguladılar. Ben ise çok dar bir konuyu işleyeceğim. O da bir Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenin, benim öğretmenimin, benim ve köylümün üzerinde oynamış olduğu büyük rolü dile getirmeye çalışacağım. Biraz önce, buraya gelmeden birlikte bulunduğumuz, buranın eski dekanını Prof. Dr. Salih Özbaran'ın bana takıldığı gibi mikro tarih yapmaya çalışacağım.

Anadolu'nun uzak mı uzak bir köyü, 70-80 haneli... Başlıca geçim kaynağı hayvancılık, çok az da tarım. Elde edilen ürün köyün geçimine yetmiyor. Bu nedenle gurbetçilik yaygın. Her evden bir ya da birkaç kişi gurbette bulunuyor. Köyde çocuklar on-on bir yaşına gelince gurbetin yolunu tutuyor. Gurbet genellikle İstanbul. Burada çalışıp ara sıra köye geliyor, sonra yeniden geldikleri yere dönüyorlar. Okuma yazma oldukça düşük. Bilenler de bunu askerde öğrenmişler.

* *Yeniden İmece*, Mayıs 2006.

Gurbetten gelen mektupların okunması ya da bunların karşılığının yazılması bir sorun. Okuma yazma bilenler bu işi biraz da nazla yapıyorlar. Elde avuçta ne varsa verilmeden ne bir mektup yazılabiliyor ne de okunuyor. İşte bu köy benim köyüm. Eski adı Sergevil, yeni adı Uluyamaç. Erzincan ilinin İliç ilçesine bağlı...

Sabahları mahalle mektebine gidiyoruz. Hocanın elinde uzun bir çubuk. Hepimiz yerde oturuyoruz. Öğrendiğimiz şey duaları ezberlemek. Okuyunca hoca efendi, "Bel-le" diyor, diyor ama yanlış nerede onu söylemiyor. Bir duadan öbür duaya geçmek kimi zaman bir haftayı alıyor. Sonunda anama soruyorum. Anam yanlışımı düzeltiyor ve böylece bir duadan öbür duaya geçebiliyorum.

Yıl 1949... Köyün tepesinde bir bina yükseliyor, çatı kırkımızı kiremitlerle kaplı. Köyde zaten kiremitli bina yok. Köylülerimiz büyük bir özveriyle taş taşıyor, ağaç getiriyor. Herkes bir okula kavuşabilmenin sevinci içinde. Derken kiremitli bina bitti bitecek. Köye 18-19 yaşlarında genç bir öğretmen geldi. Bu delikanlı köydeki ağabeyimize pek benzemiyor. Farklı biri. Ama fark nerede onu da bilemiyoruz. Uzaktan kendisini süzuyoruz. Genç, dinamik, tertemiz bir delikanlı. İşte bu genç öğretmen, yalnız benim değil, köyümün, köylümün yazgısında inanılmaz bir rol oynayan Selahattin Topçu idi. Pulur Köy Enstitüsü'nden mezun. Dersler başladı. Sınıfta 50-60 kişiyiz, 20 yaşında delikanlılar ve genç kızlar var sınıfta. Herkeste bir okuma yazma heyecanı. Birkaç hafta içinde okumayı söküyoruz. Kâğıt, defter, kalem, silgi ile tanışıyoruz. İçimizde anlaşılmaz bir coşku var. Sınıfta başı açık oturacağımızı öğreniyoruz. Köyün önünden akan suyun içilemeyeceğini öğreniyoruz. Hastalığın kaynağının cinler değil, mikroplar olduğunu öğreni-

yoruz... Köyün çevresinde tadına doyulamayacak sular akıyor. Köy ne yazık ki, yüzyıllarca bu sulardan yararlanamadı. Daha sonra köyümüze temiz su getirildi.

Selahattin Öğretmen'in elinden her iş geliyor. Bahçeye ağaç ve çiçek dikiyoruz. Okulun bahçesine diktiği ağaçlar bugün bile varlığını koruyor. Binanın bütün eksiklerini o tamamlıyor.

Mükemmel bir marangoz. Köylüler ile de yakın bir iletişim içinde. İkinci yıl köye evli olarak geldi. Eve eşyasını ve eşini getirmek için beni de kasabaya götürdü. İlk kez bir kasaba görüyordum. Kiremitli binalar... Hükümet Konağı, okul, Ziraat Bankası. Bir süre bir evde konuk edildik. İlk kez pirinç pilavıyla orada tanıştım. Sonra bütün eşyayı iki katıra yükleyerek akşama doğru köye geldik. Bedriye Bacı şehir kızı. Başını örtmüyor. Köylü kadınlarla, kızlarla öyle yakın bir iletişim kuruyor, öyle kaynaşıyor ki annelerimiz, bacılarımız onsuz yapamaz oluyor. O, köylü kadınlara bilmedikleri pek çok şeyi öğretiyor. Düğünlerde, toplantılarda hep yer alıyor...

Selahattin Öğretmen gelinceye kadar köyde ne 23 Nisan biliniyor, ne de Cumhuriyet Bayramı. Artık bu ulusal bayramları coşku ile kutlamaya başladık. Hem de işini gücünü bırakan bütün köylülerin katılımıyla kutluyoruz. Yaptığı uçurtma göklere yükseliyor. Atatürk'ü de tanımıyoruz. Köy odasında asılı iki resimden birinin Atatürk, diğeri İnönü olduğunu çok sonra öğrendim.

Yalnız köylüler kendi aralarında konuşurken "Mehmet Efendi, Gazi yaşasaydı şimdi kaç yaşında olurdu?" gibi sorular soruyorlardı. Bunlardan bir şey anlamıyorduk. Demek istediğim şu, biz Atatürk'ün adını da Selahattin Öğretmen'in köye gelişi ile öğrendik. Artık mektuplarımızı yazmak ve

okutmak bir sorun olmaktan çıkıyordu. Köyün en çok mektup yazıcısı haline geliyordum. Genç kadınlar mektuplarını bana okutuyor ve bana yazdırıyorlardı. Yılbaşlarını da bütün köylülerin katılımıyla kutlamaya başladık. Bütün bayramların arkasındaki tarihsel gelişmeyi öğreniyoruz.

Şiirler okuyoruz. O bize sahneye çıkmayı öğretiyor, paylaşmayı öğretiyor, kır gezileri yapıyoruz. Ve köyümüzün güzelliklerini onunla birlikte tanımaya başlıyoruz. Derken 4. yılda üstün başarısından ötürü merkeze alınıyor. Beşinci sınıfta bizi okutan Sezai öğretmen de Köy Enstitüsü mezunu.

Enstitünün ne demek olduğunu ondan öğreniyoruz. Yücel ve Tonguç adlarını ilk kez ondan duyuyordum. Derken 5. sınıf bitti köyden ayrıldım. O günden beri de ayrırım. Birkaç kez yaptığım kısa süreli ziyaretler dışında açıkça söyleyeyim, köyle bağım iyice koptu. Çocuklarım köyü görmediler...

Fakat Selahattin Öğretmen aradan elli yıl geçmesine karşın ilk görev yaptığı bu köyü unutmadı. Hepsi öğrencisi olan köylülerle iletişimini sürdürdü. Geçen öğretim yılında bir sandık dolusu kitap, defter, kırtasiye malzemesi vb. alarak köye göndermiş. Ama şu anda köyün okulu kapalı. Muhtar bunu kendisine bildiriyor. O da bu sandığın okulu açık olan bir köye verilmesini istiyor. İsteği yerine getiriliyor.

Bana gelince, ben onu ilkokuldan sonra göremedim. Nerede olduğunu da bilmiyordum. Köylülerim onun Bursa'da yaşadığını söylediler. Adresini buldum. Yazdım. Hemen yanıt verdi.

Bursa'ya gittim. Kendisini buldum. Evine iki de okutman arkadaş götürdüm. Bunlar Selahattin öğretmene hayran oldular. Hayran olunmayacak bir kimse değil. Bana eliyle şu

kutuyu yapmış, armağan olarak verdi. Ayrıca ilk görev yeri olan bizim köy okulundan başlayarak görev yaptığı bütün yerleri sergileyen bir albüm de hazırlamıştı. Enstitüleri sordum. Hemen söyledi:

"Türkiye'nin ilerlemeye başladığını gördüler ve onları kapatma yoluna gittiler. Kapatmak için de her türlü iftirayı atmaktan çekinmediler. Bu iftiraların hepsi yalandı".

Evet, işte Anadolu'nun yüzyıllarca ihmal edilmiş, bakımsız, bilgisiz kalmış uzak mı uzak köyleri Selahattin, Sezai öğretmenlerin sayesinde ışığa kavuşuyorlardı. Bu ışığı bize çok gördüler...

Köy Enstitüleri'ne karşı 1946'dan sonra inanılmaz bir iftira kampanyası başlatıldı. Enstitülerin kurucusu Hasan Âli Yücel sanık sandalyesine oturtuldu. Tek başına Köy Enstitüleri'ni savunmak zorunda kaldı. Yücel-Öner Davası'nda, O bu kurumları yüreklice savunmak cesaretini göstermiştir:

"Köy Enstitüleri'nin benim tarafımdan himaye gördüğünü söyleyen bu tanık bilmiyor mu ki, onlar benim mesuliyetim altında kurulmuştur? Onların kurulmasına emek ve hatta hayat vermiş memleket evlatları arasında bulunmak, benim hayatımın en büyük şerefidir. Ben o konuda canla başla çalışırken, elleri uyuzdan yaralı, başları sirkeli bu bakımsız yavrucakları bağrıma bastım, onlardan yüksünmedim. Onları sevdim. Dün bu halde enstitüye gelmiş köylü çocukları bugün kız-erkek aslanlar gibi büyümüş, işleri başında çalışıyorlar. Benim onları himaye etmek ne haddime. Ben bu memleket evlatlarına sadece hizmet ettim. Benim anladığım milliyetçilik budur. Türkçülük budur. Başka türlüünü ne anlıyorum, ne kabul ediyorum..."

Köy Enstitüleri'ne karşı horlatılan yıkıcı zihniyeti eleştiren tek yazar ise Orhan Burian oldu. Orhan Burian 1947 yılında *Yücel* dergisinde çıkan bir yazısında bu yıkıcı zihniyete şöyle karşı çıkıyordu:

"Resmi-özel her topluluk, şimdi Köy Enstitüleri'ni kötülemekle meşgul. Gözler buralara birer ahlaksızlık yatağı, yurdu tehlikeye düşüren bir barut fıçısı diye bakıyor. Çocuklar kız erkek bir arada yetiştiriliyor diye softa kafalar ha bire ortalığı bulandırmaya çalışıyorlar..."

Oysa temelleri Yeniçağ kafası ile atılan devrimin aynı kafaların eseri olan yapılara ihtiyacı var. Şu anlaşılmalı ki, bu memleket yapı istiyor, kurum istiyor, yıkıntı değil. Kusurağları engelleri giderelim, ama yıkmayalım, yıkmaya kendimizde hak görmeyelim. Buna bir kere aklımız ererse Köy Enstitüleri'ne dört elle sarılacağımız muhakkaktır."

Bir değerlendirme yapmayı gerekli görüyorum. Ben ilkökulu bitirdikten sonra köyden ayrıldım. Okuma fırsatını buldum. Tarihçi oldum. Köyümle bağım, ara sıra ziyaretten öteye gidemedi. Kaldı ki, köy de boşalmaya başlamıştı. Hep kendi kendime sormaktan geri kalmadım. Okumuş biri olarak, özlemine yaşam boyu yüreğimde duyduğum köyüme ne yaptım, ne yapabildim?

Doğrusu bu soruya olumlu bir yanıt verememenin rahatsızlığını duymuyor değilim. Tek yapabildiğim, köyümün ve çevresinin tarihini yazmak oldu. Bu da benim için bir teselli olmuştur.

Selahattin Öğretmen ve Bedriye Bacı şimdi Bursa'da yaşıyorlar. Öğretmen çoktan emekli. Kırk yaşında yitirdikleri çocuklarının acısını yüreklerinde taşıyarak ve yaşamın sorunlarıyla boğuşarak sürdürüyorlar yaşamlarını.

Hepinizi saygıyla selamlarım...

SELAHATTİN ÖĞRETMEN

Not: 17 Nisan 2003 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nde yapılan konuşmayı, uçup gitmemesi için yazıya döktüm. Diğer konuşmacılar: Prof. Dr. Oğuz Makal, Dr. Engin Tonguç, Cumhuriyet Ege Bölgesi Temsilcisi Serdar Kızık ve Yücel'in kızı Canan Yücel Eronat'tı.

NURULLAH ATAÇ (1898-1957) *

Nurullah Ataç'ı ortaokul sıralarında, Türkçe kitabımızdaki *Kedi* başlıklı denemesiyle tanıdım. Çocukluğumda iç içe koyun koyuna yaşadığım kediyi, bu yazıyı okuduktan sonra daha farklı bir gözle görmeye başladım. Bu yazının yer aldığı *Günlerin Getirdiği* kitabını alıp okudum. Burada geçen kimi sözcükler beni şaşkına çevirdi. İstanbulda hiç duymadığım sözcükler bu kitapta yer almıştı. Sözcğeli mi *çimmek*. Biz, Uludere'ye çimmeye giderdik. Oysa halk plaja gidiyordu İstanbul'da. Sonra *ağu*... Anam tadını beğenmediği bir nesne için "ağu gibi" derdi. Zehirli ot yiyip ölen hayvanlarımız için "*ağulandı*" derdik. Yine biz birbirimizin ya da bir başkasının ağzına *ökünüyorduk*. Sözcüğün doğrusu elbette öykünmekti. Ataç'ın daha sonraki yazılarında bizim köyde kullandığımız *sınamak*, *durukmak* gibi daha nice sözcüklerin yer aldığını görmek bana gerçekten şaşırtıcı geliyordu. Ataç, benim ortaokul günlerimde sağdı. Gazete ve dergilerde pijamasıyla yatağında daktilo ile yazı yazarken resimleri çıkıyordu. Sonra gazeteler onun öldüğünü yazdılar. Üzüldüm. Fakat takdir edersiniz, o günlerde kendisini yeterince kavrayacak ve değerlendirecek bir durumda değildim. *Günlerin Getirdiği*'ni okuduğum zaman doğrusu ben Keziban'ı Ankaralı genç bir kız sanmıştım. Daha sonra bunun aslında Ataç'ın kendisi olduğunu öğrendim. Allı için de öyle...

* Bu yazı , Ataç'ın ölümünün 50. yıldönümünde Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 18 Mayıs 2007 tarihinde yapılan konuşmaya dayanmaktadır.

"Keziban adıyla benden ayrı bir kişi yaratmak aklımdan bile geçmedi. Ancak ben kendimle konuşan bir adamım; benim söylediklerimi de ben söylüyorum. Keziban'ın söylediklerini de..."

İstanbul Edebiyat Fakültesi'ne devam etmeye başladığım zaman hocalarımızın sürekli söz ettikleri Hammer Tarihi'ni incelemeye başladım. Bu tarihin çevirisinden çok, "mütercim'in" ekleri ve notları bana oldukça çarpıcı gelmişti. Çevirmen, Hammer'in bütün Doğu kaynaklarını yeniden taramış, onun eksik bıraktığı boşlukları doldurmuş, yanıldıkları noktaları bir bilim adamı titizliği ile belirtmekten geri kalmamıştı. Hammer'in mütercimi Ata Bey'di. Çok geçmeden bu büyük bilginin Nurullah Ataç'ın babası olduğunu öğrendim. Yine tarih yönteminden söz eden hocalarımızın, sahaflarda bulursak almamızı salık verdikleri bir kitap vardı. Bu, 19. yüzyıl sonlarında tarih araştırmalarına yeni ufuklar açan, yepyeni bir yöntem getiren bir eserin çevirisiydi: *Tarih Tetkiklerine Giriş*. Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos gibi iki ünlü Fransız tarihçisinin kaleme aldığı bu eseri dilimize çeviren Galip Ataç'tı. Çok sonraları bu çevirmenin de Nurullah Ataç'ın ağabeyi olduğunu öğrendiğim zaman onun ne kadar geniş kültürlü bir ailenin çocuğu olduğunu anladım. Çok sonra Galip Ataç'ın dört ciltlik *Radyo'da Evin Saati*'ne ulaştım, okudum, büyük bir hayranlık duydum.

Prof. Orhan Burian üzerine çalışmaya başladığım zaman Ataç'ı daha yakından tanıdım. Ataç'ın tartışmaya giriştiği onca kimse arasında Orhan Burian da vardı. Ancak Ataç bu genç bilim ve kültür adamının değerini elbette biliyordu. Nitekim Burian öldüğü zaman ardından en güzel yazılardan birini o yazdı:

"Düşünce adamının cesaretli olması gerekir, çevresindekilerin ne diyeceklerinden korkmayacak, neye inanıyorsa onu çekinmeden söyleyecek. Orhan Burian'da bu erdem eksiksiz olarak vardı, günden güne de geliyordu".

Bir başka yazısında şöyle diyor:

"Orhan Burian'ın da, Suat Yakup Baydur'un da ölümüne ne kadar üzülsük yeridir, ikisinin de bu ülkeye büyük yararları olacaktı."

Orhan Burian, kendisiyle ilgili Ataç'ın *Ulus* gazetesinde çıkan yazılarını keserek saklamış ve yer yer de bunların altını çizmişti. O da Ataç'ın değerini biliyordu kuşkusuz. Burian onun için, *"Edebi taassuplardan kendini insan gücü yettiği kadar uzak tutan bir münekkit ..."* diyordu. Ama Ataç bu yargıya şöyle yaklaşıyordu:

"Ben kendimi taassuplardan uzak tutmaya çalışmıyorum, yaratılışım gereği bir yana bağlanamıyorum".

Orhan Burian'ın 7 Ocak 1950 tarihinde günlüğüne Ataç'la ilgili şunları yazdığını görüyoruz:

"..Nurullah Ataç telefonla geleceğini haber verdi... geldi. Sonra beraber yemeğe çıktık. Turan lokantasında ciğer, etleri pişmemiş kebab yedik ve şarap içtik. Ataç her zamanki gibi zeki ve bilgili sohbetlerine başladı. Hırçın adam, kararlı filan bilinmez ama cıva gibi bir zekâsı var. İnsanı uyandırıyor. Nelerden bahsetmedi! Yahya Kemal'in küçüklüğünden, önderlik lüzumundan. " Ben mübalağa ettiğimi biliyorum. Ancak öyle müessir olabilirim " diyor. Otomobille beni eve bıraktılar".

Ataç'ın beni çok şaşırtan bir başka tutumu da Tefvik Fikret üzerine yazdıklarıdır. Fikret üzerinde çalışan biri olarak

onun bu konuda yazdıkları ilgimi çekti. Ataç, Fikret'in ve onun temsil ettiği Edebiyat-ı Cedide'nin edebiyatımıza getirdiği yenilikleri kabul ediyordu. Fakat şair olarak Fikret'i, Edebiyat-ı Cedidecileri beğenmiyordu. Fikret'i beğenmediği gibi onda sürekli olarak kusurlar aramaktan geri kalmıyordu. Şiirini beğenmedi, dizelerinde yanlışlıklar aradı. Bütün bunlar doğru. Ancak Ataç, Fikret'in Türk edebiyatındaki büyük rolünü de yerli yerine oturtmaktan da geri durmadı:

"Ama Tevfik Fikret'i artık okunmaya, üzerinde durulmaya değmez bir şair saymak da elimden gelmiyor. Onu ne zaman düşünsem önemini, büyüklüğünü, evet, büyüklüğünü, biraz daha anlıyorum. Şiirlerini okuyamıyorum, kendimi zorlasam da onlardan bir şiir zevki alamıyorum. Düşünceleri öyle yüksek şeyler değil, belki sadece birer düşünce gölgesi. Gene de Tevfik Fikret denen insan büyük bir insan, dev gibi bir insan. Bize, Türkeli'ne Avrupalıların edebiyat anlayışını getiren o. Bugün bu ülkede, yazı yazarların hepsi ondan çıkmıştır..."

Ataç, Fikret'in bir başka yönden hepimize örnek olduğunu da yazar. Namık Kemal'in vatan şairi, özgürlük şairi olduğunu vurgulayan Ataç, Fikret'in bireyin özgürlüğünü ilk düşünen kimse olduğunu özellikle belirtir. Ona göre; *"Namık Kemal, eski toplumun, duruk yani statique toplumun adamıdır."* Oysa, *"Tevfik Fikret ise toplum içinde bireyin hür olmasını ister, hür bir toplum içinde hür bireylerin yetişmesine çalışır."*

Yine unutmamak gerekir ki, Cumhuriyet döneminde Fikret'e karşı yapılan haksız saldırıları da göğüsleyen Ataç olmuştur. Ataç bu bağlamda haksızlığa karşı aydın tavrının en güzel örneklerini vermiştir.

Batılılaşma, Tanzimat döneminden beri toplumumuzun en yaşamsal sorunu olarak görülmektedir. Bu soruna akılcı bir yöntemle eğilip çözüm üretenlerin başında Ataç gelmektedir. Necati Cumalı'nın vurguladığı gibi, "*Bu akımın doğru noktalarını araştırmak için dönüp geriye baktığımız zaman en çok iki yapıt önem kazanır gözüümüzde. Biri Nutuk, öbürü bütün yazılarıyla Ataç.*" Nutuk, Milli Mücadele'nin bir anlatısı gibi görülmekle birlikte aslında Tanzimat'la birlikte başlayan ve 19. yüzyıla kadar uzanan süreçte eski-yeni, ileri-geri çatışmasının toplumsal bir içeriğini yansıtmaktadır.

Ataç, Cumhuriyet döneminin büyük bir aydını olarak görülür. 1921'de *Dergâh*'taki şiir ve yazılarıyla edebiyat dünyasına girer. Çok geçmeden şiiri bırakır. Ülkemizde deneme ve eleştiri türünün güçlü bir ustası olarak kendini tanıtır. Büyük bir çevirmen, güçlü bir yazar olarak yaşadığı deneme damgasını vurmuştur. Pek çok kişi ve kurumla ters düşmek pahasına ödünsüz bir eleştirmen olarak Türk edebiyatında tartışmasız yerini almıştır.

Ataç, ülkemizde gerçek anlamda bir aydın hareketinin doğmasını savundu. Aydın sorumluluğu, aydınların toplum içindeki görevleri onun yazılarında önemli bir yer tutmaktadır. Gerçek aydından Ataç ne anlıyordu? "*Benim anlayışıma göre gerçek aydın, azla yetinmeyen, kendine öğretilenle yetinmeyen, türlü düşünceleri karşılaştırıp kendi de düşünen, sonra da daha iyi, daha doğru düşünmeye çalışan kişidir.*" Bu tanıma şunu da ekler: "*Gerçek aydın bilmeye, anlamaya özenen kişidir.*" Ataç, aydınların ilerlemede öncü rollerini kabul eder: "*Bütün devrimlere bakın, bütün ilerlemelere bakın, hepsini de düşünürlerin sağladığını görürsünüz.*"

Ataç, Shakespeare'in bir oyunundan yola çıkarak ülkemizde Prospero'lar yetişmeden Caliban'ların kalkınama-

yacağını savunmaktadır. Ona göre Prospero yeni, Caliban eski değerleri temsil etmektedir. En büyük sıkıntı ülkede Prosperoların yani gerçek aydınların bulunmayışıdır. Prospero'lar yetiştirmeden Caliban'ı kalkındırmaya çalışmanın anlamı yoktur. Çünkü bir ülkede Prosperolar olmadan Caliban da kalkınamaz.

Ataç'a göre aydının temel görevlerinden biri de toplum beğeni düzeyinin yükselmesine çalışmaktır.

Ataç, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının büyük bir eleştirmeni, yol göstericisi olarak kalmadı. Aynı zamanda "*Dünün büyük mezarlığına gömüldüğü*" kabul edilen Divan Edebiyatı'nın zevkini tatmaktan ve tattırmaktan da uzak durmadı. 1939 yılında yazdığı "Musiki ve Edebiyat" başlıklı yazısında şöyle diyordu:

"Alaturka musiki değilse bile divan edebiyatı hiç şüphesiz geçmiş, göçmüştür. Bunun için onunla meşgul olmamız, onun güzelliklerini araştırıp zevkini tatmamız tehlikeli bir şey değildir. Bilakis ondan, bugünün şairine, yenilik yolunda bir kuvvet gelmesi kabildir. Zaten bugün gösterilen alaka da, asıl sebebi bilinmese dahi, yine ancak onu aramak içindir."

Ataç'ın yaşadığı dönemde Divan Edebiyatı'nı derinlemesine bilen üstadlar az değildi. Ama Ataç'ın divan şiirine yaklaşımı çok farklıydı. Bu konudaki görüşleri inişli çıkışlı olmakla birlikte özde tutarlıdır. Gölpınarlı'nın *Divan Edebiyatı Beyanındadır* başlıklı ünlü kitabına karşı çıkanlardan biri de Ataç'tı. Ataç, beğendiği divan şairleri ile ilgili olarak şu görüşleri savunur:

"Bâki Efendi en sevdiğim şairlerdendir; bence Osmanlı Devleti'nin en ulu şairi odur. Nedim'in bir hoş edası, Ga-

lip'in bir derinliği, hiç olmazsa bizde derinlik duygusu uyandıran bir hali vardır. Nefti'de bizi saran, sanki ayağımızı yerden kesen esrikleyici bir hava buluruz. Ama Bâki'nin şiirini okurken duyduğum saygıyı öteki şairlerimizin birini okurken duyamadım. Bâki divanını açınca bir hakan katına çıkmış gibi oluyorum."

Fuzuli'nin, "Gözüm canım efendim sevdiğim devletli sultanım" dizesini "Bizim eski şiirimizin en parlak elmaslarından biri" olarak görmektedir.

Divan Edebiyatı'nın bizim ve ulusal olmadığı yolundaki görüşlere karşı çıkar.

"Göremiyorlar Bâki'deki, Naili'deki, Galip'teki Türklüğü" der. "Bâki'nin, Naili'nin bizim hiçbir zaman kullanmadığımız Arapça, Farsça kelimelerle dolu beyitlerini okuyun, duyulan ses bizimdir, o ses Türkçedir" diye ekler.

Ataç da bundan sonra Divan Edebiyatı'nın yaşıtılamayacağı inancındadır. Duruk bir toplumun sanatı olan bu edebiyatı temsil eden şairlerin, İran edebiyatına öykünerek eser vermelerini bir arayış olarak kabul eder. O şairleri beğenmesinin temelinde bu arayış yatmaktadır.

Ataç denince çoğu kimsenin usuna öz Türkçe gelir. Ataç'ın öz Türkçede karar kılması ve yaşamının sonuna kadar büyük bir çabayla bunu savunması, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Ataç'ın öz Türkçeye yönelmesi, kendisinin de vurguladığı gibi sonradır. "Dil işine sonradan giriştim. Daha önce başlasaydım, dil devriminin gerekli olduğunu daha önce anlayabilseydim ne iyi olurdu.."

Ataç sözlerini şöyle sürdürüyor:

"Öz Türkçeye özeniğim de duygularımın etkisiyle değildir. Latince, Yunanca öğretilmeyen bir ülkede tek doğru

yolun, tek usul (akli, akla uygun) yolun, öz dile gitmek olduğunu düşüncemle anladım da onun için o yolu tuttum."

Ataş her şeyden önce dilimizin fakir, iptidai olması üzerinde durmaktadır. Niçin? Çünkü *"Bir dil uygarlık, yani medeniyet içinde ilerler, zenginleşir, o medeniyetin düşüncelerini, değerlerini söyler."* Biz aradığımız Batı uygarlığı Türkçesini daha bulamadık, ona erişinceye kadar dilde daha birçok devrimler olacak.

Ataş, dilimizin sözcük bakımından fakir olduğunu ileri sürenlere karşı şöyle diyordu:

"Türkçe kelime bakımından yoksulsa bu yoksulluğu, başka dillerden kelime alarak, kendi köklerinden üretmek giderir. Bizim aydınlarımız, zengin denilen dillerin öteden beri mi öyle olduklarını sanıyorlar nedir".

Ataş, Kasım 1955'te yazdığı bir yazıda, *"Biz daha yeni yeni varıyoruz dil devriminin bilincine"* diyordu. Artık, gündelik yazı yazarların dil devrimine yardım etmeleri beklenemezdi.

"Devrim o evreyi aşmıştır. Şimdiki amaç, çoğunluğun kolayca anlayabileceği bir dil kurmak değil, Batı uygarlığına uygun, Batı uygarlığının düşüncelerini, bilimini, ekini yankılayabilecek bir dil kurmaktır. Önderliğini yazıncıların, düşünce erlerinin yapması da bu yüzdendir".

Bu elbette büyük bir çaba gerektiriyordu. Kendisi, şimdi öz Türkçe yazılarını daha kolaylıkla yazabiliyordu. Birkaç yıl önce böyle değildi.

Ataş, en çok kendisini aşırı bulanlara karşı çıkıyordu: *"Dilin değişmesi, Türkçeleşmesi iyiymiş, gerekiymiş ya, onda da aşırı olmayacaksınız, bütün sözleri Türkçeleştirmeye kalkmayacaksınız. Ilımlı olacaksınız efendim ılımlı".*

Ataç, daha 1947'de tuttuğu yoldan istese de döneme-yeceğini yazıyordu. Gönüllerin hepsinde birer aslan yattığı gibi, onun gönlünü de " bu dil tutkusu " kavramıştı. *"Tutku kişiyi ileri de götürür, kaldırıp yere de çarpar."*

Ataç, okur-yazarlarımızın yazı dilinde İstanbul konuşmasına saplanmalarını eleştirir. Yurdumuzun dilini, dillerini bilmeyişimizden yakınır. *"Türkiye'yi kendi yurdumuzu, dinleyerek dolaşmıyoruz... Kendimize aşırı bir güvenimiz var, başkalarından hele kamudan bir öğreneceğimiz kalmamıştır sanıyoruz. Oysa ki dilimiz ne güzel! Ne geniş! Toprağımızı bir dinlese, böbürlenmeyi bir bırakıp da dinlemeği, gerçekten dinlemeği bir başarabilsek ne istesek, ne düşünssek hepsini söyleyebilecek sözler bulacağız."*

Ataç, bütün yabancı sözcüklerin dilimizden atılmasından yanaydı: *"Ben koyu, aşırı öz Türkçeciyim, bütün yabancı tilciklerin dilimizden atılmasını isteyenlerdenim, yıllardır bunun için uğraşıyorum, savaşıyorum"*

Ataç'ın son yıllarında öz Türkçeye özenenler çoğalmıştı. *"Gençler arasında da yaşlılar arasında da gittikçe artıyordu. Türkçe akımını beğenmeyenler, onu durdurmaya çalışanlar bile istemeye istemeye uyuyor ona. Bakın, yeni bir yasa da "Gösteri yürüyüşleri" deniliyor. Başka türlü olamazdı ki!.."*

Yalnız Ataç, buna karşı koyanlar yanında Öz Türkçeye gidenlerinde işin özünü kavrayamadıklarını yazıyordu. Neden ? Çünkü *"Bir ilkeye, usul bir ilkeye bağlanarak gitmiyorlar Türkçeye."* Yine Ataç'a göre *"Bunlar duygusal davranmıyorlar. Biz Türk'üz, onun için Türkçe tilcikleri kullanacağız diyorlar. Dilimize Arapça, Farsça tilcikleri doldurmuş olan dedelerimizi kınıyorlar."*

Ataç'ın bu konudaki tutarlı görüşü şudur:

"Biz, yalnız Türk olduğumuz için gitmiyoruz öz Türkçeye. Doğu uygarlığından ayrıldığımız için, eski dili bugünkü düşüncelerimizi bildirmeye yeterli bulmadığımız için gidiyoruz." Sorunun özü burada yatmaktadır:

"Dil bir uygarlık olayı, bir ekin olayıdır, bir uygarlığın bir ekinin gözgüsüdür (aynasıdır)."

Ataç eski dili yerenlerin, dilimizi Arapça ve Farsça sözcüklerle doldurdukları için ozanlarımıza kızıp parlak parlak sözler söyleyenlerin Osmanlıca'yı niçin bırakamadıklarını da yüreklice sorgulamaktadır. "Öyleyse neden yeriyorlar eski dili? Bassınlar bağrılarına, dönsünler Farsça Arapça kurallarına göre yapılmış bileşimlere... Onu da yapamıyorlar, ulusçuluk teliyle oynamayı bırakamıyorlar..."

Son çözümlemede Ataç, şunu vurgulamaktadır:

"Bizim dil devrimi dediğimiz bir düşünüş devrimidir, düşünüşümüzün değişmesidir. Düşünüşümüz değiştiğinde, Batı düşünüşüne uydukça, toplum düşünüşünün gözgüsü (Aynası) olan söz dizimiz de değişecektir; bunu anlamıyorlar. Çoğu dünkü düşünüşten, Doğu değerlerinden silkinemiyorlar da onun için..."

Devrik cümlelerin dilimize yerleşmesinde Ataç'ın gösterdiği çaba üzerinde durmaya değer. Ataç'ın bu alandaki çalışmaları da eleştiriye uğramaktan kurtulamamıştır.

"...Yok Frenkçeye özeniyormuşum, yok Rumeli ağzı ile konuşuyormuşum, daha neler, neler..."

Hayır Efendim, Frenkçeye özenmiyorum, özenseydim ben de Frenkçe sözleri çevirir çevirir Türkçe diye yazardım... Gelelim Rumeli ağzına. Rumelili değilim, İstanbul'da doğdum, İstanbul'da büyüdüm. Soyumu dersiniz,

bir yandan Karadenizlidir, bir yandan Maraşlı... Sordum, soruşturdum. Dilimiz Rumeli'ye çalmazmış. Çalsa da ne kadar? Asi boyundan, Dicle boyundan Vardar'a Tuna'ya kadar her yerden olmak isterdim.... Rum'un Türkçesine, Ermeni'nin Türkçesine de bayılırım..."

Ataç diyor ki:

"Devrik Tümce'yi ben çıkarmışım, ben yazıyormuşum. Öyle diyorlar... Yazı dilinin konuşma dilinden başka olmasını isteyen dar görüşlüler dilediklerince tepinsinler. Devrik tümce giriyor, girdi yazı diline. Ben istediğim için değil, çağımız istediği için... Konuşma dili, devrik tümce, yarının canlı, güzel ışıklı Türkçesi. Onun geldiğini görmeyenler kendilerine ağlasınlar.

Devrik cümle, kamunun konuşmasında bulunduğu gibi eski yapıtlarımızda da görülmektedir. Dilimiz, buna elverişlidir.

Eski yapıtlar da, yırlarda, konuşma dilinde devrik tümce bulunmasaydı, dilimiz olduğu gibi kalacak mıydı? Biz gene devrik tümceye gitmeyecek miydik?" diye soruyor Ataç.

Yanıtı da şu:

"Batı dillerinin etkisinde olduğumuz için devrik tümce ile yazıyoruz, dilimize Batı dillerinin söz dizinini getirmeye çalışıyoruz..."

Ataç, 20. yüzyıl Türk edebiyatının en büyük yol göstericilerinin başında gelmektedir. Tutarlı eleştirileri Türk şiiri ve romanı üzerindeki denemeleri ile haklı bir üne kavuşmuştur. Nâzım Hikmet'in, Orhan Veli'nin tanınmasındaki rolünü kim yadsıyabilir? Yalnız Türk edebiyatının mı? Hayır. Fransız edebiyatının bu edebiyat aracılığı ile Batı dün-

TARİH GEZİNTİLERİ

yasının da ülkemizde izlenmesine öncülük etmiştir. Bu konudaki katkıları evrensel bir değer taşımaktadır. Batı edebiyatından yaptığı çevirilerle de yepyeni bir çığır açmıştır.

Anadolu'nun en uzak köşelerinde çıkan edebiyat dergilerini çok yakından izler, değerlendirir, gençlere yol gösterirdi. Bu konuda bir okul görevi görmüştür. Fakir Baykurt'un, daha Gönen Köy Enstitüsü'nde öğrenciyken Burdur'un ufakık gazetesinde çıkan bir yazısına Ataç'ın *Ulus*'ta hemen karşılık vermesindeki anlamı düşünebiliyor musunuz?

Ataç, Atatürk'le, Cumhuriyet'le, yazı değişimiyle gündeme gelen Türkiye'nin yeni değerlerine yürekten bağlıydı ve bunları içtenlikle savunuyordu. Öz Türkçenin olduğu kadar laikliğin de savunusunu yapmaktan vazgeçmemiştir. Ataç'ın bu yönlerini de unutmamak ve özellikle vurgulamak gerekir.

Ataç'ın ölümünün üzerinden 50 yıl geçti. Bugün Ataç'ı daha sağlıklı olarak değerlendireceğimiz yerde ona sataşmaktan, saldırmaktan geri durmuyoruz, ne yazık ki. Bu da bu ülke aydınının Ataç'ın istediği düzeye henüz ulaşmamış olmasından ileri geliyor.

DR. ADNAN ADIVAR VE TOYNBEE*

Siyaset adamı, hekim, düşünür, bilim tarihçisi, yazar ve bütün bunların ötesinde insan-ı kâmil Dr. Adnan Adıvar'ın (1882-1955) ölümünün 50. yıldönümünde anılması ve CBT'in buna gereken desteği vermesi, kadirbilirliğin göstergesidir. Çünkü Dr. Adnan Adıvar, kendisiyle övünebileceğimiz ender insanlardan biridir. CBT aynı zamanda onun Einstein'la görüşmesini yansıtan bir yazısını da okurlarına sundu (CBT, 31 Aralık 2005). Hasan Âli Yücel'in deyiimiyle, Adıvar, "Türklerin yetiştirdiği mühim adamlardan biri"dir.

Adıvar, uzun süre yurt dışında yaşamak zorunda kaldı. Çok ünlü kişilerle dostluk ve arkadaşlık kurdu. Günümüzün ünlü tarihçisi Bernard Lewis, Adıvar'a ne kadar şey borçlu olduğunu dile getirmektedir. Adıvar, yurtdışında kendini büyük ölçüde bilimsel araştırmalara verdi. Önce Fransızca olarak çıkan daha sonra Hasan Âli Yücel'in isteği üzerine Türkçeye çevrilip basılan *Osmanlı Türklerinde İlim* başlıklı anıtsal eseri onun adını ölümsüzleştirmiştir.

Yine eklemekte yarar var. Adıvar, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin pek çok ünlü kişisiyle de yakın iletişim kurmuştu. Fikret'in en yakın arkadaşlarından biriydi. Ünlü şairin hastalığının azdığı sırada onu kolundan ameliyat eden de Adıvar'dı. Milletvekilliği, Bakanlık, Meclis İkinci Başkanlığı, Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi

* CBT, 986/19, 11 Şubat 2006.

ği vb. görevleri sırasında kim bilir ne çok olaya tanık oldu? Ord. Prof. Cavit Baysun, onun ölümünden sonra yazdığı bir yazıda, Adıvar'ın ne kadar önemli anılarla yüklü olduğunu vurgulamıştı. Ne yazık ki, anılarını yazmadı. Keşke yazsaydı!..

Adıvar'ın dostluk kurduğu yabancı ünlüler arasında Prof. Arnold Toynbee de vardı. Ancak bu dostluğun temelleri çok daha önce İstanbul'da atılmıştı. Adıvar, Toynbee'nin ünlü eseri *Bir Tarih Araştırması*'nın (*A Study of History*) nasıl yazıldığına ve bir tarih felsefesinin nasıl doğduğuna tanık olduğu gibi, bu eseri yurdumuzda ilk tanıtanlardan da biri olmuştur. Niyazi Berkes'in de İskender Ohri'nin de bu eser üzerinde durduklarını belirtelim. Adıvar, eserin yazılışı üzerine şu bilgileri aktarıyor:

"Bu kadar uzun çalışmaların sonunda müellifin hâlâ yorulmadığını şundan anlıyoruz ki, meşhur Roma İmparatoru Lucius Septimus Severus'un York şehrinde ölürken söylediği Laboremus (çalışalım) sözünü kendisi için bir düstur olarak alıyor ve çalışmasına devam edeceğini söylüyor. Şu münasebeti de unutmuyor; tarihin ilk ciltleri York şehrine yakın fundalık ortasında bir höyük üzerinde bir köşkte yazılmıştır. Bu höyük üzerindeki evde kendisiyle beraber bir hafta bulunduk. Ve her gün köşkün tavan arasına çekilerek nasıl intizamla çalıştığını biz de gördük". (Cumhuriyet, 28 Ekim 1954)

Prof. Toynbee, Adıvar ailesini çok yakından tanıdı. Anılarında Dr. Adnan Adıvar'a ve Halide Edip'e önemli bir yer verdi (Toynbee, *Hatıralar, Tanındıklarım*, Çev. Deniz Öktem, Klasik, İstanbul, 2005). Toynbee, bu aile ile kurduğu dostluğun kendisi için bir şans olduğunu söyleyerek şöyle devam eder:

"Adnan bir doktordu. Ancak ne atalarının tıp alanında-ki yolunu ve ne de İslam dünyasının bazı yerlerinde takip edilen Greko-Arap geleneğinin yerini alan Batı geleneği doğrultusunda hareket eden bir hekimdi. Sadece modern bir hekim olmakla kalmayıp aynı zamanda modern bir insandı. Modernliği yıkıcı değil, yapıcıydı. Onun modernliği şeytani değil insani bir boyut arz ediyordu".

Prof. Toynbee, çok eşliliğe karşı çıkarak eşi ünlü matematikçi Salih Zeki'den ayrıldığı için Halide Edip'in verdiği mücadeleyi de takdirle anmaktadır. Çünkü "*Halide, sadece kendisi için savaşıyor ise de Türkiye'deki tüm kadınlar ve dolaylı olarak da İslam dünyasındaki diğer tüm kadınlar için savaşmış oluyordu*".

Toynbee, bu kişilerin Atatürk'le olan anlaşmazlıklarından ötürü yurtdışında bulunduklarını biliyordu elbette. Böyle olmakla birlikte bunların sağlam değerlendirmeler yaptıklarını, duygusal değil dürüst davrandıklarını da eklemektedir. Halide Edip'in ülkeye döndüğü zaman Sabiha Serтел'e, "*Sabiha, Mustafa Kemal Paşa haklıymış*" dediğini de biliyoruz.

Dr. Adnan Adıvar güçlü bir yazardı. Onun, Türkçenin en güçlü deneme yazarlarından biri olduğuna şüphe yoktur. *Faust'u Tablil Tecrübesi*, onun klasik kaynakları değerlendirmedeki gücünü ortaya koymaktadır.

Dr. Adnan Adıvar'ı Paris'te tanıyan ve *İslam Ansiklopedisi*'nde yıllarca birlikte çalışan ve yine Halide Edip'in gö-nüllü sekreterliğini yapan Vedat Günyol'un çizdiği tablo-da o büyük insan, yerli yerine oturtulmuştur.

Vedat Günyol, Doğu'da yüce bir göreve atanıp da, kü-pünü doldurmayan pek az insan bulunduğunu yazar. Bu pek

TARİH GEZİNTİLERİ

az insan arasında Dr. Adnan Adıvar'ı örnek gösterir. Gün-yol diyor ki (*Bu Cennet Bu Cehennem*, İstanbul, 1975, 18):

"Ama, Türkiye'nin politik yaşamında han hamam sahibi olmamış, seçim süresinde kazandığıyla yetinip, köşesinde oturmaya katlanmış kaç kişi gösterebilirsiniz? Ben, size yakından tanıdığımı bir örnek verebilirim bu konuda. O da, Kurtuluş Savaşı'nın en çetin günlerini Atatürk'ün yanında geçirmiş, Sağlık Bakanlığı, Millet Meclisi Başkan Yardımcılığı, Büyük Millet Meclisi İstanbul Temsilciliği gibi görevlerde bulunmuş olan Dr. Adnan Adıvar'dır. Hayatının on küsur yılını yadellerde okumak, bilgisine bilgi katmakla geçiren Adnan Adıvar, ardında iki kat elbise, iki üç çift ayakkabı ve bir iki kravattan başka hiçbir şey bırakmadı. Bırakamazdı da. Çünkü namusluydu, yurtseverdi, her türlü kişisel çıkarın üstündeydi".

SOMAR VE İZMİR*

Prof. Salih Özbaran'ın (o zaman doçent) çağrısı üzerine, 1979 yılı sonuna doğru Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nden Ege Üniversitesi'ne gelmek için hazırlıklarımı yapıyordum. Şimdi artık yaşamayan değerli meslektaşım Ekrem Üçyiğit bana, "*İzmir bir ticaret şehridir, orada hiçbir şey bulamazsın!*", demişti. Olsun, İstanbul'a Ankara'ya araştırma için gidip gelmek zor değildi. Sonra, henüz bir yaşını dolduran sevgili yavrum Gizem'in bu güzelim kıyı kentinde büyüdüğünü düşlemek bile bana yetiyordu.

Ticaret kenti!.. Evet, yıllarca çoğu kimse İzmir'i öyle düşündü, öyle algıladı. Bu elbette doğrudu. İzmir tarih boyunca bu özelliğini korudu. Ancak İzmir'in başka özellikleri de vardı. Nitekim Ziya Somar, burada, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan fikir hareketlerinden yola çıkarak, İzmir'in, bu Levanten kentinin, bu uluslararası ticaret merkezinin, bu evrensel pazar yerinin nasıl yepyeni bir kimliğe kavuştuğunu bütün ayrıntılarıyla ortaya koyan büyük bir bilgin olarak sivrildi. Somar'ın yaşamında İzmir çok önemli ve özel bir yer tutar. Bu bağlamda İzmir'in de Somar'a çok şey borçlu olduğunu unutmamak gerekir, diye düşünüyorum. Aşağıda görüleceği gibi Somar, bizden neredeyse yarım yüzyıl önce burada öğretmen olarak görev yapmış; okul, Milli Kütüphane, evi ve dostları arasında mekik dokumuş;

* "Cumhuriyet'in İzmir'i", İzmir Büyükşehir Belediyesi *Cumhuriyet* Gazetesi İmececi, 2009.

ürettikçe üretmiş ve İzmir'in kültürel tarihinin araştırılmasına yepyeni ufuklar açmıştı. Bu büyük insanın çalışkanlığı, enerjisi, üretkenliği beni her zaman şaşırtmıştır. Ben İzmir'e geldiğim zaman onun yakın çalışma arkadaşlarından emekli Tarih öğretmeni Garra Sarmat sağdı. Ondan Somar'la ilgili önemli bilgiler aldım. Somar'ın İstanbul'da oturan eşi rahmetli Nezahat Hanım'ın adresini de Eray Canberk'ten edindim. Kendisiyle tanışma ve konuşma fırsatını buldum.

Nezahat Hanım Somar'la geçen uzun ve verimli yılların anılarıyla yaşıyordu. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültür İşleri Daire Başkanlığı 12 Aralık 1992'de Atatürk Kütüphanesi'nde, ölümünün 14. yılında Somar'ı anma toplantısı düzenledi. Toplantının amacı, "Fikir adamı, yazar, öğretmen, araştırmacı Ziya Somar'ın anısını tazelemek, onun düşünce tarihimizdeki yerini açıklamak ve eserlerinin toplu bir değerlendirmesini yapmak"tı. Bu toplantıya konuşmacı olarak ben de katıldım. Somar'ın dostlarını, öğrencilerini yakından görme olanağını buldum. Bir süre önce yitirdiğimiz değerli felsefecimiz Arslan Kaynardağ'ın Somar üzerine derin birikimine yine bu toplantıda tanık oldum (Zeki Arıkan, "Dr. Ziya Somar'ın Anısı", *Tarih Vakfından Haberler*, 20 Şubat 1993, 11).

Somar, bir asker ailesinin çocuğu olarak 1906'da Yanya'da doğdu. Kendisini tanıyanlar, onun yüzünde ve psikolojisinde bir Makedonya Türk'ünün özelliklerini taşıdığına dikkatimizi çekmektedirler. Balkan Savaşı bozgunundan sonra ailesi ile birlikte İstanbul'a göç etti. Küçük yaşta babasını yitirince, ailenin sorumluluğunu, subay olan eniştesi ile dayısı üstlendiler. Küçük Ziya, Bursa Sultanisi'nin (lise) ilk bölümüne parasız yatılı olarak yazıldığında henüz altı yaşındaydı. Okulunu ve Bursa'yı çok sevdi. Orada son sınıfa ka-

dar okudu. Bu yüzden Bursa'yı doğum yeri gibi kabul etmiş, hep Bursalı olduğunu söylemiştir. Nezahat Somar'ın Yaşar Aksoy'a verdiği Somar'ın anılarına göre, Çanakkale'de savaşı büyük dayısının yanına gitmek için kendi kendine karar vermişti. Şarapnellerin altından geçerek bu isteğine ulaşmıştı da. Orada düşman gemilerinin batırılışını, Maydos'ta genç subay dayısının yanında izledi. *"Küçük başımda top sesleri, şimşeklerle ve yağmurlarla beraber hemen değişmeyen bir mevsim halinde sürüp gidiyordu"* (Yaşar Aksoy, *Aydınlar Kenti İzmir*, İzmir, 2000, 11).

Bursa'da henüz öğrenciliği sürerken kent Yunan işgaline uğradı; o günün acılarını yaşadı. İşgal dolayısıyla İstanbul'daki ailesinin yanına döndü. Birkaç gün sonra bir arkadaşıyla, Karadeniz vapurlarından birinin ambarına sığınarak İnebolu'ya, oradan da Ankara'ya geçti. Savaşın sona ermesine yakın günlerde Bursa'daki okuluna döndü. Bursa'nın işgali gibi kurtuluşuna da tanık oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın, Fevzi Paşa'nın ve öteki komutanların kurtuluştan sonra kente girdikleri zaman orada öğrenciydi. Onları, arkadaşları ile birlikte coşkuyla karşıladı.

Felsefeye, felsefe kitaplarına çok düşkündü. Bu ilginin Bursa Sultanisi'nde yardımcı öğretmenlik yapan Hilmi Ziya'dan geldiğini Arslan Kaynardağ yazmaktadır. 1926'da Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne yazıldı. Yüksek öğretmen okuluna da yatılı olarak kaydını yaptırdı. Mehmet Emin Erişirgil, Mehmet İzzet, Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Fuat Köprülü gibi değerli hocaların öğrencisi oldu. Bunlar içinde kendisini en çok etkileyen, genç yaşta sönüp giden Mehmet İzzet oldu. Nitekim daha sonra doktora tezini onun üzerine yapacaktı.

Fakülteyi 1929 yılında bitirdi. İlk öğretmenliği Konya Lisesi'ndedir. Oradan kendi isteğiyle Sivas ve Erzurum Liseslerine geçti. Erzurum Kongresi'yle ilgili yığınla malzeme topladı. Yedek subay olarak görev yaptığı Ayvalık'ta Nezahat Hanım'la tanışarak evlendi. 1935'te askerlik görevini bitirdi. Yeniden Konya'ya döndü. Daha sonra Edirne Lisesi ve Öğretmen Okulu'nda çalıştı. Edirne'den sonra İzmir İkinci Erkek Lisesi'ne Türkçe ve Edebiyat öğretmeni olarak kararnamesi çıktı. 1941 yılında İzmir'e geldi. Onun İzmir'e gelişi hem kendisi hem de İzmir için bir dönüm noktası oldu.

O yıllarda İzmir'de iki erkek lisesi bulunuyordu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 13 Mart 1942 tarihinde İzmir'e gelmiştir. Parlak bir törenle karşılandı. 14 Mart'ta Erkek lisesini, Kız lisesini, Karataş ortaokulunu gezdi. Derslere katıldı. Fizik dersinin önemi üzerinde durdu. İnönü'nün oldukça parlak geçen bu ziyaretine bağlı olarak Birinci Erkek Lisesi Atatürk, İkinci Erkek Lisesi İnönü (şimdi Namık Kemal) adlarını aldı. Bu durum, öğretmenler arasında büyük bir sevinçle karşılandı.

Somar, o tarihlerde İnönü Lisesi'nde Türkçe-Edebiyat öğretmeni olarak görev yaptı. Okulun Basın Kolu'nu da yürütüyordu. Ünlü edebiyatçı Hikmet İlaydın, İzmir'in önde gelen şairlerinden ve şarkı sözü yazarlarından Fuat Edip Baksı da yine İnönü Lisesi'nde görev yapanlar arasındaydı. Somar'ın kararnamesi 31.08.1943 tarihinde Felsefe öğretmenliğine dönüştürüldü.

Somar'ın İzmir'e yerleştiği yıllarda burada oldukça canlı ve hareketli bir kültürel ortam vardı. Halkevi en verimli günlerini yaşıyordu.

İzmir'in kültür tarihinde çok önemli bir yeri olan Türkçü Necip, istibdat döneminde sürgün geldiği bu kentten he-

nüz ayrılmamıştı. Somar, bu bilginle tanışacak, onunla fikir alışverişinde bulunacak, Türkçü Necip daha sonra İzmir'den ayrıldığı zaman arkasından uzun bir yazı yazacaktı. Somar'ın basılmayan anılarında Türkçü Necip oldukça önemli bir yer tutar. "İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı" Tevfik Nevzat'ın kızı yazar ve şair Benal Nevzat Arıman, babasıyla ilgili çok değerli bilgileri Somar'a aktarmıştı. Ünlü eğitimci, yazar ve yayıncı Asım Kültür'ün onun İzmir yaşamında çok önemli bir yer tuttuğunu da belirtmek gerekir. İzmir'e geldiği zaman istasyonda Somar'ı karşılamaya gelenler arasında Asım Kültür de vardı. Asım Kültür, Somar'ın adını duymuş ve onunla tanışmak için Nezahat Hanım'ın yanında istasyona gelmişti: "*Bu mutlu kavuşmayı İzmir'in kültürü ile beraber yapmak sonradan anlayacaktım ki, küçümsenecek bir rastlantı olmayacaktır*"... Yine Somar'ın İzmir'deki tanıdıkları arasında araştırmalarında önemli bir yer alan, yaşı doksana yaklaşmış Bıçakçızade Hakkı da vardı. Somar'ın aşağıda söz edeceğim kitabını okumuş ve kendisine "...*Güzel zamanlarını ne diye bunlara harcamışsın?..*" demişti. Sonra Göl Gazinosu "sakinlerinden", iki metreye yakın boyu, bir delikanlı gibi uzun ve sarkık saçlarıyla Halikarnas Balıkcısı da Somar'ın İzmir'deki dostları arasında yer almıştı. Muayenehanesine para kazanacağı hastaları değil, konuşacağı dostları bulmak için giden Dr. Abdi Muhtar Bilginer de Somar'ı İzmir'e bağlayan gerçek dostlarından biridir.

Büyük bir yazma tutkusu ve enerjisiyle yaşama bağlı olan Ziya Somar, İzmir'de tanıdığı, dostluk kurduğu arkadaşlarıyla ilgili anılarını yazmaktan geri kalmıyor. Bunlardan ancak iki dosya elimdedir. İzmir'de Bir Zamanlar, İzmir Anıları, Dostlar ve Dostluklar başlığını taşıyan bu anılarında Ziya Şölen, Türkçü Necip, Asım Kültür vb. aydınlar hakkında

sayfalar doldurmuştur. Yalnız Asım Kültür'e eski harflerle 50 sayfa ayırmıştır. Yaşar Aksoy'un yayınladığı anılar, bu dosyaların bir özetidir. Yine o yıllarda İzmir'in çeşitli okullarında görev yapan, Halkevi'ne devam eden seçkin öğretmenlerin varlığını unutmamak gerekir.

Anadolu, Yeni Asır, Halkın Sesi, Demokrat İzmir gibi gazeteler yanında *Fikirler, Kültür* (ne yazık ki, 1940'da kapandı), *Endüstri, Kovan, Dokuz Eylül* dergileri İzmir'in ruhuna heyecan veriyordu. Sonra İzmir Milli Kütüphanesi... Kütüphane, bu kentle ilgili yığınla gazete, dergi ve malzemeyi barındıran bir hazine idi. Bu hazineyi en iyi biçimde değerlendiren de Somar oldu. "Hazine"nin anahtarları kendisine verildi. O, bütün tatil günlerini de çalışarak burada geçiriyordu.

İzmir'e gelip Karşıyaka'ya yerleşen Ziya Somar, çevresindeki vurdumduymazlıktan sıkılır. Öğretmenlikten bile yavaş yavaş soğumaya başlar, çırpınır, bir yere tutunmak ister. İzmir, kafasında zengin bir konudur. Ama ne yapacağını şaşırmıştır. İstanbul'da Yeşilköy'de Halit Ziya neredeyse yaşamının son günlerini yaşamaktadır. Bu büyük yazarın gençliğinin ilk yılları İzmir'de geçmiş ve İzmir'in kültürel yaşamında derin izler bırakmıştır. Somar'ın imdadına Halit Ziya yetişir. Somar, Halit Ziya'nın eserlerinde İzmir'in kokusunu ve havasını bulur. Onun ilk romanlarında özellikle *Sefile*'de İzmir'in bir yüzünü sezer. İstanbul'da yazdığı romanlarında da İzmir'i fark eder olmuştur. *Mavi ve Siyah*'taki Mirat-ı Şûun, Kemeraltı Caddesi'ndeki *Hizmet* gazetesinin idarehanesinden başka neyi anlatıyordu? Başyazar Ali Şekip, Somar'a hep *Hizmet* gazetesi yazı kurulundan Ali Şekip'i düşündürmüştür. Ona duyduğu minnet borcunu bir eserle ödeyecektir. Milli Kütüphane'deki *Nevruz*,

Hizmet ve Ahenk koleksiyonlarına sarılır. İzmir'in, Halit Ziya'nın, Bıçakçızade Hakkı'nın izlerini orada bulur. Önüne açılan yol aydınlıktır.

İşte *Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir'i* böyle, (İzmir, 1944) ancak zengin bir öğrencisinin de maddi destek sağlamasıyla ortaya çıktı. Somar, bu eserinde ilk hundayinabit zekâlar olarak nitelendirdiği gençlerin (Halit Ziya, Tevfik Nevzat, Bıçakçızade Hakkı) eserleriyle neler verdiklerini göstermek istemiş, "üstünde sayısız Rumca, Ermenice, Yahudice, Fransızca gazetelerin kol gezdiği bu vatan köşesinde Türkçe yazıp okuyacakların hak ve şereflerini tutmak ve yürütmek için" giriştikleri savaşımı anlatmaya çalışmıştır. Eser üzerine çıkan tek tanıtım yazısı Naci Sadullah'ın imzasını taşıyordu (*Yeni Asır*, 23 Haziran 1944, No: 12052):

"Hiçbir eser daha önce İzmir'in edebi ve fikir hayatımızda oynadığı büyük ve müspet role layık olduğu payı ayırmamış, layık olduğu kıymeti ve mevkiî vermemiştir... Kıymeti, faydası ve lüzumu memleket çapında bir genişlik ve derinlik taşıyan böyle bir eseri meydana koyabilmek büyük bir servete, hudutsuz zamana malik olmayan tek insandan isteyebileceğimiz bir vazife değildir..."

Naci Sadullah, Somar'ın böyle büyük ve ağır bir işi tek başına başarmış olmasını takdirle karşılıyor ve son çözümlemede şöyle diyordu:

"Bu kıymetli eseriyle, fikir ve edebiyat tarihimizin kaptanlık bir köşesine 'ziya' götüren Somar'a borcumuzu ödemeye kuru bir tebrik ve kuru bir teşekkür değildir..."

Ziya Somar, kitabın ilgi görmemesinden yakınmaktadır. Bunu, Refik Şevket (İnce) için imzaladığı kitaba koyduğu bir mektubunda dile getirmektedir:

"31. 8. 1944

"Muhterem Refik Bey,

Gazetede Kuva-yı Milliye Ruhu hakkındaki yazılarınızı okuyunca, içimde tuhaf bir sızı oldu. Neden, dedim. İzmir'in fikir hayatında bu kadar yıl çalışan bu kalem, benim, İzmir'in fikir hayatı hakkındaki kitabım karşısında böyle sessiz ve lakayd kaldı? Acaba bu kitabın bütün talihsizliği kendisinde hiçbir politika kokusu olmaması, şimdi moda olduğu gibi, devrin tanınmış büyük devlet adamlarından hiçbirisinin ismine çıkmamış olması mıdır? Ben eminim ki, eğer bu kitabın şöyle bir şatafatlı bir ismi olsaydı başka türlü sensation yapacaktı. Mamafih tesselli olur diye şunu da düşündüm: Siz kaç aydır şehirden uzaktasınız. Muhtemeldir ki, bu kitap elinize düşmedi, okuyamadılar. Onun için derhal bu kitabı sizin kıymetli mutalaa ve tenkitlerinize arz etmeyi uygun gördüm. İşte size gönderiyorum. Onu da olgun nazarınızın eleğinden geçirir ve hakkını verirsiniz bahtiyar olurum. Saygılarının kabulünü rica ederim, Refik Bey."

(Mektup Refik Şevket İnce'nin Ege Üniversitesi'ndeki kitapları arasından çıkmıştır).

Asıl önemlisi kitabın ölümünden 15 gün önce Halit Ziya'nın eline ulaşmış olmasıdır. Somar'ın bütün amacı zaten bu kitabı Halit Ziya'ya okutmaktı. Halit Ziya'nın gönderdiği mektup, Ziya Somar'ın eline geçince bütün sıkıntılarını unutmış oldu. Mektup şudur:

"Yeşilköy: 26/6/1944

"Çok değerli Meslektaş,

Mektubunuzu ve ona refakat eden mühim eserinizi büyük bir memnuniyet ve alâka ile aldım. İki seneden beri gözlerime ârız olan bir zâf-ı rüyet sebebiyle yazmaktan ve okumaktan memnu olmaklığıma rağmen kitabınızın cazibesine sürüklenerek onu birkaç hamlede okudum. Ne azim bir sabır işi başarmışsınız. Yarım asırdan fazla gerilere doğru giderek eski yazıların arasında üşenmez bıkamaz bir araştırma seyranı yapmışsınız. Bu, yalnız bir sabır işinden ibaret değildir; bulduğunuz şeyleri fikrinizin nüfuzu ateşinde döküp onlardan birer halka yapmış ve bu halkaları birbirine kenetliyerek, bütün o çağı ihata ederek sımsıkı bağlayacak bir zincir vücade getirmişsiniz. Âdetâ hükmedilecek ki Servet-i Fünun-Edebiyat-ı Cedide ilk pınarını İzmir'de bulmuştur.

Var olunuz, edebiyat tarihine pek ünlü bir hizmet yapmış oluyorsunuz. Başardığınız işe hayran oldum.

Bana gelince, ben de tamamiyle unuttuğum birçok hayat sahfalarını sizin delâletinizle tekrar yaşamış oldum ve denebilir ki beni on sekiz yaşından alarak yirmi dördüne kadar gençliğe iade ettiniz. Gözlerimi yumarak kendimi o cidal ve sây yıllarında yeniden buldum. Bunun içinde size minnettarım. O kadar mestoldum ki yazı yazmaktan memnuniyetimi [memnuiyetimi olmalı ZA] unutarak size şu satırları karalamak ve şükan hislerimi kısaca ifade etmek mecburiyetini duydum.

Sizi hiç tanımadım. Kendinizi bana bildirmekle bir de kazanç temin etmiş oldunuz. Buna da çok müteşekkirim. Eserlerinizin fihristini tetkik ettim. Sizin gibi bir fikir ada-

mi İzmir'de ne ile meşguldür acaba? Derin saygılarımı kabul ediniz aziz efendim.

H. Z. Uşaklıgil"

Somar bir süre sonra İzmir tarihine yönelik çalışmalar zincirine oldukça sağlam bir halka eklemekte gecikmedi. Bu da *Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi*, *Tevfik Nevzat İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı* (İzmir, 1948) başlığını taşıyordu. Somar, Tevfik Nevzat'la ilgili İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunduğu malzeme ile yetinmemiş, onun kızı Bernal Nevzat'a başvurarak özgün belgelere ulaşmıştır. Somar bu esere temel olan duygu ve düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

"Bu kitap, fikir ve hayatıyla bu milletin şeref ve haysiyetine, kendinden bir kıymet daha katmış nice meçhul insanlarımızdan birisi ve benim ancak tanıyabildiğim bir tanesi için yazıldı; fakat o kitabı yazanın yüreğinde BÜTÜN BU İNSANLARIN BU MİLLET BAHTINA ŞAN VEREN müşterek varlıkları beraberce yatmaktadır. Türk TARİHİNİ YERDEN KALDIRARAK, FİKRİN ŞAHİKASINA YÜKSELTEN BU İNSANLARIN yüzü suyu hürmetine varılmış bu (MİLLET BAHTI)'na istedim ki, bu bilinmeyen (İNSANLARDAN)'dan birisinin daha hayatı ve eserleriyle tercüman olayım."

Bu araştırmada, Tevfik Nevzat'ın 1865 yılında İzmir'de İkiçeşmelik'te başlayan, Paris'e kadar uzanan, sürgünlerle, baskılarla geçen ve Adana'da bir kuyuda son bulan acıklı yaşamı, dönemin siyasal ve düşünce yaşamının akışı içinde ele alınmıştır. Somar, Tevfik Nevzat'ın ayrıca "*yazılarını ve fikir cephesini*" ele alan bir araştırma planını da hazırladı. An-

cak bu da onun pek çok araştırması gibi ne yazık ki gün ışığına çıkmadı.

Somar, Tevfik Nevzat üzerindeki bu eserini, İkinci Meşrutiyet'in ilanının İzmir'deki yankılarına, seçimlere, İzmir'e yapılan ziyaretlere, Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar getirdi. Meclis'in açılışında Abdülhamit'le milletvekilleri arasında esen tatsız hava, Yıldız'da verilen bir "Hürriyet Ziyafeti" ile dengelenmeye çalışıldı:

"Abdülhamit, Hatt-ı Hümayun'un bazı damaklarda bıraktığı tatsız ve yavan tesiri daha başka, daha sihirli bir (macun) la büsbütün silmek ve o damaklara şahane bir taamın unutulmaz lezzetini bırakmak için daha parlak bir fırsat bulundu". Milletvekillerine verilen bu ziyafet dönemin gazetelerinde geniş yer tutmuştur (Krş. *Cumhuriyet Seçim* 83, 4 Temmuz 1983, 11 Temmuz 1983).

Ziya Somar, İzmir'in tarihine büyük bir ilgi duyuyordu. Bundan ötürü İzmir'le ilgili ulaşabildiği yerli ve yabancı kaynakları taradı. Bunlar içinde onu en çok etkileyen yazı 1912'de *Türk Yurdu*'nda çıkmıştı. Bu yazıda o zaman İzmir'de yaşayan Türk toplumunun acıklı durumu oldukça çarpıcı bir anlatımla dile getiriliyordu. İmzasız olan bu yazıyı Türkçü Necip, kendisinin yazdığını Ziya Somar'a söylemiştir:

"Anadolu'nun mütemeddin (medeni) bir şehrini tahayyül edenler şüphe yok ki, İzmir'i birince derecede görürler. Yeni Kale'den geçince Körfez'in şark nihayetinde bir kitap yığını manzarasını gösteren İzmir, serviler, kubbeler ve minarelerle karışmıştır. Tepe üzerinde Venedik'ten kalma eski Venedik kalesinin harap ve yıkık duvarları, birkaç saat uzaktan görünür. 'Kordon' denilen uzun ve ge-

niş rıhtımı pek latiftir. Nısfı (yarısı) her zaman ticarete ait eşya ile arabalarla, azim ekseriyetini Türkler teşkil eden hamallarla doludur. Rıhtımın bu kısmı üzerinde ticaret müesseseleri, bankalar, acenteler ve Yunan kahvehaneleri... Daha ileride otel, birahane, sinematograf binaları... cesim (büyük) İzmir tiyatrosu ve sonra bütün Frenk zenginlerinin mükellef ve muhteşem kâşaneleri uzar, gider..."

Frenk mahallesi zengin bir çarşıdır. Burada önemli bir yer tutan mahalleler, geniş ve temiz binalarla doludur. "Çünkü ecnebler mahallesidir".

Türklerin oturduğu mahalleler, bir ikisi dışında hepsi dar ve düzensizdir. Özellikle daha yüksek taraflara çıkılırsa köy kulübelerine benzer evler ve barakalar görülecektir. Bu yerlerin uçurumlara benzeyen kirli yollarında geceleri fener bile yanmaz.

Yazı, İzmir ticaretinden aslan payını yabancıların yuttuğunu, Türklerin bu ticaretten hiçbir nasibi olmadığını dile getirir. İzmir'de yabancıların ve gayrimüslimlerin kurdukları ve geliştirdikleri kurumlar yanında İzmir Türklerinin dikmeye çalıştıkları kuruluşlar henüz oldukça zayıftır. Çünkü, Türk fikir yapısı bu kente damgasını vurmamıştı. İzmir sözün tam anlamıyla, Türkçesi biraz Rumca, biraz Fransızca ile dolanıp sırtışan, İtalyanca ile kur yapan, İngilizceye boyun kıran bir Levanten kentiydi.

İzmir, Avrupalı'nın gözünde "siyasi mülkiyet ve tamamiyeti" kime ait olursa olsun, bir Avrupa kentiydi. Fransız onda Fransız Akdeniz'inin bir limanını; İngiliz, Britanya sermayesinin yarattığı bir sömürge kentini; İtalyan, Napoli'nin bir mahallesini görecekti fakat bütün bunlardan çok, şehir üzerindeki manevi "sahipliğini" gittikçe tüm Hristiyan dün-

yasına kabul ettiren "Rumlar" olacaktır [Somar, "İşgale Doğru İzmir'de Kültür", *Edebiyat Dostları*, 1(1987)]. İzmir'in geleceğini etkileyen büyük dönüşüm işgalle birlikte gündeme geldi.

"15 Mayıs 1335 (1919) sabahı birkaç 'İtilaf' gemisi koruyuculuğunda bir Yunan zengininin 'iane' ve armağanı olan Averofla birkaç Yunan teknesi, ilk 'istila kuvvetlerini' İzmir rıhtımına saldıkları zaman, bununla Türk 'milli vicdanında' yepyeni bir ürperişin uyanacağı, o zamana kadar duyulmamış bir 'idrak'in ilk tecrübesi ile yeni bir 'vatan bilinci'ne varılacağı, belki çok az insanın aklından geçebilmişti".

Başında "hukuk-ı hükümrani"yi temsil eden bir valisi, bir askeri garnizonu ile İzmir, koparılmaz ve alınmaz bir "Vilayet-i Şahane" idi ve bu gösterişli teminat, yıllarca onun hiçbir biçimde başkasına mal edilemeyeceği hakkında güçlü ve kesin bir kanıt yerine geçiyordu. İşte bu genel kanı iledir ki, bir gece önce Amiral Calthorpe tarafından ve "görülen lüzum üzerine" İzmir'in işgal edileceği "Sadaret"e bildirildiği ve bunun hakkında henüz hiçbir karşılıklı antlaşmaya zaman bırakılmadan, ertesi sabah, işgale "bilfiil" başlandığında, hükümet bu olayda bir aşırılık görmeyecek, İzmir valisine "*Kemal-i sükûnla davranılıp hiçbir müdafaa ve karşılaşma meydan verilmemesi ve herkesin işi ve gücünde bulunması*" emredilecekti ("İşgale Doğru", göst. yer.)

Somar, İzmir İşgali'nin Siyasi ve İctimai Tarihi'ni karanlıktan ve özellikle "sene-i devriye" hatiplerinin kürsü belagatlarından kurtarmak ve gençliğe mal etmek için uğraşıyordu. Bu büyük eser üç cilt olacak, Türk-Yunan anlaşmazlığı Şark Meselesi bağlamında işlenecekti. İkinci cilt Bal-

kan Savaşlarının sonuçlarını ele alacaktı. Asıl ayrıntılı bölüm üçüncü cilt olacak ve işgal olayı Megali İdea bağlamında yorumlanacaktı. Sanırım eser, bu plana uygun olarak yazılamadı. Elde yaklaşık 120 sayfayı bulan eski harflerle yazılmış, tam olarak temize çekilmemiş bir metin bulunmaktadır. O da basılmamıştır.

Somar, İzmir'deki fikir ve dil hareketlerine de büyük önem veriyordu. Necip Türkçü, İzmir'de 1900-1901 yılında yazdığı makalelerle bir "dil cereyanı" yaratmıştı. Türk dilinin sadeleşmesi bakımından son derece önemli olan bu akıma, Somar, Tevfik Nevzat başlıklı eserinde önemli bir yer ayırdı (s.77-79). Bu hareketin içinde tıpkı Türkçü Necip gibi İzmir'e sürgün olarak gelip, daha sonra Edirne milletvekili olan ve CHP içinde önemli mevkilere yükselen Mehmet Şeref (Aykut) de vardı. Somar, bütün bu kültürel gelişmeleri Türkçü Necip ve İzmir'de İçtimai Hareketler başlığını taşıyacak eserinde ayrıntılı olarak açıklamayı planlıyordu. Fakat ne yazık ki, bu tasarısını da gerçekleştiremedi (Ö. F. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları, 1850-1950*, Ankara, 2000, 603-604).

Bütün araştırmaların ötesinde Somar, verdiği konferanslarla, yaptığı söyleşilerle İzmir ve çevresi halkıyla bütünleşti. Hele onun 4 Nisan 1947 günü İzmir cezaevinde mahkûmlarla yaptığı konuşma son derece önemli ve anlamlıdır (*Fikirler*, 332, Nisan 1947). Bu ilginç konuşma şu sözlerle bitiyordu:

"Bir gün, ruhumuzun yeniden kararıp sıkıntılarımızın, ihtiraslarımızın bizi bir hayvan yatağına doğru sürüklediğini duyarsak derhal bu sesimizi dinleyelim ve insan olmanın bu şerefli alinyazısına iç gözlerimizi açarak onu

haz ve saadetle okuyalım. Göreceğiz ki, onda bizi kurtaracak derin bir mana ve ne açık bir ifade vardır.

Sizi, bu hür ve şerefli insan saadetinin, bir karanlık dakikada, zevkini kaybetmiş, geçici bir esaret kurbanı olarak görüyor, bu kurbanlığımızı bitirerek, yeniden yeryüzü hayatınıza döndüğünüz vakit, bu yeni doğuşla haki ki insan vazifenizin o derin sesini bulacağınız bir olgunluğa ermiş olmanızı candan diliyorum arkadaşlar..."

Bu yazının bütün olarak çoğaltılması ve bütün hapishanelerimize gönderilmesi kim bilir ne kadar yararlı olurdu!..

Ziya Somar ve Kooperatifçiliğimiz

Ziya Somar'ın Türkiye'de kooperatifçilik hareketiyle de ilgilendiğini biliyoruz. Bu ilginin kaynağı öncelikle "Köy Bakalları" için atılan adımlarda yatmaktadır. Hareketin çıkış noktası şudur: Mithat Paşa'nın Memleket Sandıkları'ndan sonra ülkede kooperatifçilik alanında pek bir ilerleme olmamıştır. İzmir'de 1900 yılında Vali Kâmil Paşa, köylüleri soyguncu tüccar ve gezici esnafın elinden kurtarıp kendi güçleriyle ve kaynakları ile kendi ekonomik durumlarını korumaya çare olarak köylerde düşük bir katılım payı ile birer kooperatif kurulmasını önerdi. Valinin bu genelgesi, *Ahenk* gazetesi aracılığıyla halka ilan edildi. Bununla ilgili olarak gazete bir yarışma düzenledi. Bu, özellikle köylülerin, köy yaşamıyla ilgilenen aydınların düşüncelerini yazıya dökmeleri için düzenlenmiş bir yarışma idi.

Bu "içtimai ahenk" gereken yankıyı yaptı. Ülkenin her tarafından gönderilen birçok yazılar, köylülere birleşmelerini, kendi gereksinimlerini karşılamak için aralarında birleşerek birer şirket (yani kooperatif) kurmalarını anlatmaya çalış-

şıyordu. Gazeteye gönderilen yazılar "başlı başına bir köy davası edebiyatı" oluşturacak bir düzeyi yansıtıyordu. Bu aydınlar, kooperatiflere köylerde de kentlerde de çok gerek duyulduğunu belirtiyor, fakat niçin birleşemediğimizi sorguluyorlardı. Evet, bu bir zihniyet sorunuuydu. Bilimsel ve ahlaki düzeyimiz henüz şirketler kurmaya elverişli değildi. Sonra, halkımız rekabete katılmaya alışkın değildi. Somar, gazeteye gelen bu ve benzeri yazılardan yola çıkarak bu ilk kooperatifleşme girişimini ele aldı, işledi ve yorumladı. Yarışmaya Gördes Kaymakamı Şair Eşref de bir şiirle katılmıştı [Ziya Somar, "İzmir ve Köy Bakkalları", *Ekonomi*, 1 (1943)].

Somar, kooperatifçiliği çok geniş anlamda tarihsel ve toplumsal süreç içinde, ahlaki boyutlarda değerlendirmek için önüne çıkan her fırsatı da değerlendirmiş oldu. 1942 yılı Temmuz-Ağustos ayları içinde İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, kendi memurları için 45 gün süren bir kurs düzenledi. Somar, buraya kooperatifçiliğin esasları üzerine ders vermeye çağrıldı. Çağrıyı kabul eden Somar, geniş bir hazırlığa girişti. Kooperatifçilin Batı'da ve bizde gelişimi ile ilgili yığınla malzeme topladı. Bu malzemeyi belirli bir görüş açısından değerlendirdi. Böylece ortaya 312 sayfalık (İzmir, 1944) bir eser ortaya çıktı. O güne kadar yazılan kooperatif kitapları arasında bu eser özel bir yer tuttu.

Somar'ın bu önemli eserine egemen olan temel düşünce şudur: Kooperatif bir ekonomik yapılanmadır; fakat bu, bir toplum ahlakına dayanmak koşuluyla yaşayabilir. Onun rolü bir "çare-i hal" olmak değil, belki bugünün karmaşık toplumsal koşulları içinde, çaresiz ve yetersiz insan sınıflarını, maddi ve manevi açıdan kurtarmaktır. "*Kendi eko-*

*nomik durumumuz bakımından hangi meselelerle karşılaş-
tığımızı ve bunlar içinde hangi çıkar yolları bulabileceğimi-
zi, buna karşılık bugün birer çıkar yol gibi göz önüne alınan
bazı hal şekillerinin hakiki değer kuvvetlerini belirtmek, an-
cak elimizdeki bilgi kaynaklarının mecmua ve eserlere inti-
kal eden tecrübe ve tahakkukların, istatistik ve bilançoların
esaslı ve kafi incelemelerinden sonra mümkün görülebilir".*
Bundan ötürü kooperatifçiliğimizdeki çıkar ve çıkmaz
yolların iyi bir çözümlemesini yapmak gerekir [Ziya Somar,
"Kooperatif: Çıkar ve Çıkmaz Yollar", *Ekonomi*, 2 (1943)].

Somar, *Genel Kooperatif Bilgisi*'nin iç kapağına "İzmir'in
en mübarek insan kâsesi olan Milli Kütüphane'ye" yazarak
kitabı imzaladı.

Ziya Somar Yayıncı

Somar, İzmir'in fikir ve edebiyat tarihi üzerine çok de-
ğerli eserlerini yayınlarken, bir yandan da İzmir'de çıkan ga-
zete ve dergilerdeki yazılarıyla bu kentin aydınlık yaşamı-
na yeni katkılarda bulunuyordu. 1927'den beri çıkan, son-
radan İzmir Halkevi'nin yayın organı haline gelen *Fikirler*,
Somar'ın sürekli yazdığı dergiler arasında yer alıyordu. Bu
derginin İzmir'in süreli yayınları arasında seçkin ve önem-
li bir yeri vardır. Somar, doğrudan doğruya bu dergi üze-
rine yazdığı bir yazıyı (*Fikirler*, 244-245 (1943)), şu sözlerle
noktalıyordu:

*"Son söz olarak 'Fikirler', İzmir'in Türkiye içinde duyan
ve çarpan bir yüreği, düşünen bir kafası, söyleyen bir dili
olacaktır, onun güvendiği biricik kuvvet ülkesünün bü-
yüklüğü, temizliği ve samimiyetidir".*

Öte yandan Ziya Somar, İzmir'de 1943 yılında yayına giren *Ekonomi Mecmuası*'nın da yazı kadrosu içindedir. Yine İzmir'de çıkan *Bağ* dergisinde de yazıları görülüyor. *Yeni Asır* gazetesinin de sürekli yazarları arasında bulunduğunu belirtmek gerekir. Bütün bunların ötesinde Ziya Somar, aylık bir dergi olarak *Akademya* (ilim, fikir, sanat)'yı 1944 yılında yayına soktu. Gerçi derginin "imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü" Ali Kemal Karadayı'dır. Fakat dergi bütününü Somar'ın damgasını taşımaktadır. *Akademya* "...sadece kâfânın ve hakikatin açık ve şerefli tezgâhından çıkan yazılara..." sayfalarını açıyordu. Derginin ancak iki sayı çıktığı ve uzun ömürlü olmadığı anlaşılmaktadır.

Akademya'dan sonra da doğrudan doğruya Ziya Somar'ın yazı işleri müdürlüğünü üstlendiği, imtiyaz sahibi olduğu onbeş günlük bir süreli yayını devreye soktuğunu görüyoruz. Bu dergi Eylül 1947-Ocak 1948 yılları arasında kimileri çift olmak üzere toplam sekiz sayı çıktı. Kapağında *Anayol, İzmir ve Türkiye için fikir, bilgi ve cemiyet dergisi* kaydı bulunmaktadır. Derginin ilk sayısında okuyuculara seslenen şu satırları okuyoruz:

"Bu dergiyi önünüze çıkaranlar, kaleme ve fikre, bir millet adına ve bir cemiyet uğruna (hizmet) etmekten başka bir yer ve mana tanımayanlardır. Onlarca gazete, dergi, kitap, bir milletin saadet, felaket, ferah, sıkıntı hallerinde muhtaç olduğu aydınlık ve ferah yolları açılmış fedai bir kol başıdır..."

Anayol'un kavşak noktası, daha doğrusu çıkış noktası İzmir olacaktı. İzmir önce yerel, sonra ulusal, daha sonra evrensel boyutlar içinde bizi "gerçeğe" ulaştıracaktı: *"İzmir'in iliklerinden çıkıp ağır ağır, yavaş yavaş cemiyetimizin içine*

oradan da bir Türkiye'nin varlığına buradan da, bir dünya hakikatine yükselmeye çalışacağız".

Anayol, "Kendi cemiyetimizin her türlü zarftan sıyrılmış, öz varlığındaki gerçek meselelerine, tarihine, fikrine, duygusuna, görüşüne varmayı" istiyordu. Ancak *Anayol* yaratıcı olmak iddiasındaydı da: "*Hazır kurulmuş görüşlerin, rahat ve kolay yapılanmasından çıkma 'gecekondu' fikirlere Anayol'da yer yoktur*".

Cumhuriyet'in 25. yılını algıladığı bir sırada İzmir'in konumunu ele alan imzasız, fakat Somar'ın kaleminden çıktığına şüphe bulunmayan bir yazı (no. 4-5) üzerinde önemle durulması gereken düşüncelerle doludur. Burada savunulan, ileri sürülen düşünceler de aslında *Anayol*'un yayın anlayışı ve felsefesiyle tam bir uyum içindedir. Yazı, İzmir'in yakın bir geçmişte geçirdiği acı felaketleri anımsattıktan sonra, onun yeniden bir vatan parçası haline gelişinde durmakta, ancak olayın her fırsatta sorgulanması gerektiğine işaret ederek işin sözle, nutukla geçirtilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır:

"Böylece, tarihimizi meydan hatiplerinin yılda bir defa yağlanıp işleyen gırtlak makinelerinden, politikacının, her devri, her insanı aynı bir (geçim ve ikbal) gözüyle ayarlayan sahte kıymet ölçüsünden kurtarıp gerçek değerine getirerek hakiki farklarını belirtmiş olacağız... Ancak o yoldadır ki, Türk çocuğu, kendisine bir minnet ve ödeme borcu gibi, yıllardır yüklenen tarihinin içinde, iliklerini yine taze bir imanın sıcak kanıyla dolayarak, ona başka bir hayatın ve iradesini getirmiş bir başka doğum neşvesini tadacak, onda omuzlarına basan bir mihnet ve şükran hesabının ağırlığını değil, yeni bir hayata yol açan yeni bir yaşama arzu

ve iradesinin hür ve insanca zevkini, insanca saadetini bulacaktır".

Oysa çeyrek yüzyıldır tarihçilerimiz, bilginlerimiz kendilerinden beklenen eserleri verememiş, böylece ortaya çıkan boşluğun içini kof bir övgü edebiyatı almıştır. Bütün bunların ötesinde Ziya Somar, Yakup Kadri'nin Atatürk başlıklı eserinin dışında o güne kadar Mustafa Kemal adına yazılan bütün kitapların "*fazla meclubiyetin (tutkunluğun) yarattığı yapma bir heyecan gayretiyle onu hakiki hüviyetinden sıyrıp*" uzaklaştırdığına dikkatimizi çekmektedir.

*Anayol'*un son sayısındaki bir ilanda Somar'ın çıkaracağı günlük bir gazeteden söz ediliyor: *Hür İzmir, Günlük Siyasi Gazete*. Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Ziya Somar. Yakında Çıkıyor. Fakat herhalde bu gazete yayımlanamadı.

Felsefeci Ziya Somar

Ziya Somar, 20. yüzyılın Türkiye'sinin önde gelen fikir adamlarından, düşünürlerinden ve felsefecilerinden biridir. İzmir'de öğretmenlik yaptığı sırada, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü doktora programına kaydını yaptırdı. Tez konusu, *Yakın Fikir Hayatımızda Felsefe Düşüncesinin Gelişme Yolları ve Mehmet İzzet* başlığını taşımaktadır. 1946 yılında tezini savundu. Niçin Mehmet İzzet? Somar, hocası olan Mehmet İzzet'e büyük bir hayranlık duyuyor, üniversitede beğendiği düşünürlerin başında o geliyordu. Tezini de hocası üzerine yaptı. Kaynardağ'ın anlatımıyla, "*Çok emek verdiği ve gerçekten özgün yönleri olan bu tez düşünce tarihimiz için çok iyi bir kaynak olabilecekken basılamadan kalmış hatta daktilo edilmiş nüshaları kitaplıklarda bulunamamıştır*".

Tezin savunulduğu yıl geniş bir özeti *Fikirler* dergisinde çıktı (Somar, "Bir Ahlak Felsefesine Doğru", *Fikirler*, 314-315 (1946)).

Dergide bu tezin önemi şöyle açıklanıyordu:

"Doktor Ziya Somar bu eseriyle sadece bir monografi vermiş olmuyor; kendi değerlerimize karşı duyduğumuz bir kayıtsızlık ve alakasızlık haliyle fikir adamını hep dışarıda arayışımızın da haklı bir tenkidini yapmış bulunuyor. Diğer taraftan Mehmet İzzet'in, mesela Ziya Gökalp gibi, devrinin politik zihniyeti içinde bir mümessil veya birçokları gibi, sözde ilimci yani ikinci üçüncü elden bir nakilci olmayıp bilhassa kendi realitelerimizi görmek, davalarımızı kendi müstakil düşüncelerimizle incelemek bakımından gösterdiği hususiyet işarete değer. O, Batı kültürünü bir kalıp gibi anlamadı; ancak aydınlığın vasıtası gibi gördü ve aydınlıkla kendimizi daha net açıklayabileceğimizi düşündü".

Tezin savunma jürisinde bulunduğu anlaşılan Z. F. Fındıkoğlu, "eseri tefekkür tarihi kadrosuna giren bir doktora tezi olarak kabul" ediyordu. Somar, bu eseriyle bir Türk düşünce geleneğinin kurulmasına çalışıyordu. Doktora tezi- ne egemen olan düşünce, yerli malzeme ve yerli kıymetlerden yola çıkarak, çağdaş modellerin Tanzimat'tan sonraki Türk fikir yaşamının gelişmesini incelemek ve bunun ayrıntılı bir çözümlemesini yapmak biçiminde özetlenebilir.

Sonuç

Somar'ın İzmir'deki görevi 23 Nisan 1950 tarihinde sona erdi. Yetişkin bir oğlunu da burada toprağa vererek İzmir'den

ayrıldı. Ara sıra dostlarını görmek için İzmir'e uğradığı anlaşıyor. Somar, bu kente yepyeni bilimsel ve felsefi bir hava getirdi. İzmir, bu genç Cumhuriyet öğretmenin kişiliğinde gerçek bir tarihçisini, gerçek bir düşünürünü buldu. Ürettiği basılan-basılmayan eserleriyle İzmir'in kimliğine derin bir anlam kazandırdı. [Zeki Arıkan, "Bir İzmir Tarihçisi: Ziya Somar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (1993)]. Doktora tezi, hazırladığı fakat sunamadığı doçentlik tezi, araştırma ve yazılarıyla Türk düşünce ve felsefesine yepyeni ufuklar açtı. 1968 ve 70'li yıllarda dünyayı alt üst eden ve bize de sıçrayan anarşi kavramını bilimsel yöntemlerle incelemeyi de unutmadı. Bugün İzmir'de görev yapan tarihçi ve edebiyatçıların kendisine çok şeyler borçlu olduğunu unutmamak gerekir. Ancak ona olan minnet borcumuzu da henüz ödediğimizi sanmıyorum. Somar'ın İzmir'den ayrıldıktan sonraki görev ve çalışmaları bu yazımın dışında kalmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, Kabataş Lisesi'nde, Atatürk Üniversitesi'nde çalıştı ve Galatasaray Lisesi'nden emekli oldu. Son derece verimli bir yaşamdan sonra Somar, 26 Kasım 1978'de aramızdan ayrıldı [Behçet Necatigil, "Bir Fikir Adamının Ölümü", *Felsefe Dergisi*, 6 (1979); Demir Özlü, "Bir Felsefeci Yazar", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1978].

VAHDETTİN VE ECEVİT*

Eski başkanlardan Sayın Bülent Ecevit'in henüz yayımlanmamış, Osmanlı Tarihi üzerine yazdığı bir kitaptan cımbızla çekilip basına yansıtılan bir cümle ortalığı allak bulak etti. Neydi bu cümle? "*Son Osmanlı padişahı Vahdetin hain değildir*". İş orada kalmadı; bunu lehte ve aleyhte görüşler, yazılar izledi. Ecevit ise açıklama üstüne açıklama yaptı; demeç üstüne demeç verdi ve tezini savunmaya devam etti. Ama her açıklaması, her demeci o denli yanlışlar içeriyor ki, "keşke hiç konuşmasa daha iyi yapar", diye düşünüyorum. Ecevit, yalnız bir devlet adamı değil, bir kültür insanı, bir şair ve değerli bir çevirmendir. O, aynı zamanda Prof. Orhan Burian'ın çevresinde yer alan değerli aydınlardan biriydi. Bütün bunlardan ötürü kendisine saygı duyduğum Ecevit'in asla bu duruma düşmesini istemez ve bu satırları yazmayı da arzu etmezdim.

Hürriyet'in 31 Temmuz 2005 tarihli sayısında çıkan bir söyleşide Murat Bardakçı'nın sorularına verdiği yanıtlar, tarihsel yanlışlarla dolu değerlendirmeler içermektedir. Mithat Paşa ile Mustafa Kemal arasında kurduğu bağ gerçekçi değil. Elbette Mithat Paşa, bu ülkeyi bir anayasaya kavuşturan, pek çok reforma imza atan, kooperatifçiliğin öncüsü ve Ziraat Bankası'nın kurucusu, özgürlük uğruna başını veren bir devlet adamıdır. Ölümü de hâlâ bilinmeyen

* *Yeniden İmece*, Ağustos 2005.

bir nedene bağlı değil, Yıldız'da oturan Efendi Hazretleri'nin marifetlerinden biridir. Uzatmayalım, Mithat Paşa adem-i merkeziyetçidir. Türkiye Cumhuriyeti ise merkeziyetçi bir yapıyı temsil eder. Sonra "Mithat Paşa Niş ve Tuna Valilikleri sırasında Abdülhamit'e rağmen..." pek çok işler yapmış! Onun bu valilikleri sırasında Abdülhamit'in adı pek bilinmiyordu. Padişah o zaman Sultan Abdülaziz idi. Zaten 1864 Vilayet Nizamnamesi valilere çok geniş yetkiler veriyordu. Bu bakımdan reformların "padişaha rağmen" yapılması düşünelemezdi.

Evet, yeniden başa dönersek Sayın Ecevit'in sözünü ettiğimiz cümlesi kamuoyunda tam bir bomba etkisi yapmakta gecikmedi. Tartışma hâlâ durulmuş değil. Topladığım, daha doğrusu ulaşabildiğim gazete kesitleri koca bir dosya oluşturdu. İşe tarihçiler, yazarlar, hatta siyasetçiler karıştı. "Hain demek haksızlık"mış! "Hain siyasi bir kavram"mış! Vahdettin "ne hain ne de kahraman"mış! "Sevr'deki tutumu tartışmalı"ymış! "İhanetle alakası yok"muş! Bu son cümle Murat Bardakçı'nın. Yani *Şahbaba*'yı yazmakla övünen kimsenin... Evet, *Şahbaba*'yı yazarken o, sürekli olarak Atatürk'ün Vahdettin'e karşı sözünü tutmadığını ileri sürmüş ve onu yalancı çıkarmaya çalışmıştır. Bu da yetmemiş, Mustafa Kemal Paşa'ya hakaret etmekten de çekinmemiştir. Almanya yolculuğundan önce, Paşa'nın Vahdettin'e Sirkeci İstasyonu'nda nasıl davranması gerektiğini anımsatması Bardakçı'nın bir türlü içine sinmemiş, çok ağrına gitmiş anlaşılan. Yani, Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'e ne yapması gerektiğini söyleyemezmiş... "*Genç bir subayın, rütbesi general bile olsa imparatorluk veliahtına böyle hitabı imkânsız gibidir. Hatta o zamanın değil, bütün zamanların protokol kurallarına terstir ve bu şekilde konuşması*

*bir yana, yüksekten tavır takınması bile mümkün değildir. He-
men o anda nihayet verilir vazifesine..."* (s.73). Yani Bardakçı
Atatürk'ün yazdıklarına nedense inanmak istemiyor ve onu
yalancı çıkartıyor. Bardakçı bir süre önce de, Tevfik Fikret'e
çamur atmaya yeltendi. Ama hak ettiği yanıtı almakta ge-
cikmedi. Anımsatalım, Almanya yolculuğunda Mustafa Ke-
mal Paşa elbette Vahdettin'le kavga etmedi. Hatta onunla
bir şeyler yapılabileceğini düşündüğünü yazmaktan da çe-
kinmemiştir. Ancak, Vahdettin tahta geçtikten sonra onun-
la hiçbir yere varılamayacağını anladı. İşte kimi tarihçileri-
miz nedense bu "dostluğu" gündeme getirmek gereğini duy-
dular. Ama ortaya Vahdettin'in hizmetlerini kanıtlayacak bir
şey koyamadılar. Üstelik, yalnız onu değil Sadrazam Da-
mat Ferit Paşa'yı da aklamaya çalışanlar yok değil.

Ecevit'in aslında hiç de yeni olmayan iddiası neden bu
kadar yankı yaptı, niçin bu denli gürültü kopardı? Çünkü
bu tür iddialar yıllardan beri yinelenip duruyor, yazılıyor,
söyleniyor. Milli Mücadele'yi Vahdettin'in örgütlediği,
Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya giderken binlerce altın
verdiği, buyruğuna neredeyse bir transatlantik tahsis etti-
ği gibi iddialar her zaman söylendi durdu. Bütün bunların
ayrıntıları ve onlara verilen yanıtlar Sayın Turgut Özakman'ın
kitabında yer almaktadır. Ancak, bu kez Vahdettin'i akla-
maya çalışanın Türkiye Cumhuriyeti'nin bir devlet adamı
olması işin rengini değiştiriyor. Yani Ecevit uzun yıllar mil-
letvekilliği, bakanlık, başbakanlık yapmış biri, Cumhuriyetçi
bir gelenekten geliyor. İddianın ondan gelmesi, Vahdettin'i
hain olarak niteleyen Atatürk'ün kolayca "yalancı" çıkma-
sı anlamına geliyordu. Dahası ve açıkçası rollerin değişeceği
varsayılıyor.

Bugün ülkenin karşı karşıya bulunduğu bunca sorun varken eski bir başbakanın bunca gürültü koparan bu cümlesinde direnmesi gereksizdir. Yine her gün basının önüne çıkması da yararsızdır, anlamsızdır. Vahdettin hazineyi soyamamış! Acaba soyulacak hazine mi kalmıştı ortada?.. Unutmamak gerekir ki, İstanbul'un neredeyse yarısı, Boğaz'ın iki yakası hanedanın, sultanların, halayıkların, damatların ve onların hizmetçilerinin sarayları, yalıları, köşkleri, bahçeleri ve çiftlikleriyle doluydu... Bütün bunlar padişah ailesinin mülküydü. Vahdettin'in yapması gereken en akıllıca iş ülkesinde kalıp "sürü" olarak gördüğü ulusa hesap vermesiydi. O, bunu göze alamadı. Çareyi İngilizlere sığınmakta buldu. Dışarıda da rahat durduğunu kimse iddia edemez. Şimdi bütün bunları bir kenara bırakıp olayın kaynağına inelim...

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ordu müfettişi olarak gönderilmesi Harbiye Nezareti'nin çabaları sonucudur. Samsun ve çevresindeki güvensizlik ve şikâyetler hükümeti zor durumda bırakıyor, buraya saygın bir generalin gönderilmesi düşünülmüyordu. Mustafa Kemal Paşa Nezaret'e çağrıldı ve eline bir dosya tutuşturuldu. Oraya gitmesi önerildi. O da memuriyetine bir şekil verilmesinin yerinde olacağını söyleyerek bu öneriyi kabul etti. Kendisine çok geniş askeri ve sivil yetkiler veren bu talimatname kendi istekleri doğrultusunda, Kâzım İnanç tarafından hazırlanmıştır. Harbiye Nazırı ancak mührünü basmış fakat imza atmamıştır. Bu geniş yetkiler Mustafa Kemal Paşa'ya bilerek ve isteyerek verilmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'le son görüşmesini anılarında -*Nutuk*'ta değil- bütün açıklığıyla anlatmıştır. O'nun çekinecek, saklayacak hiçbir şeyi yoktur. Vahdettin, "Paşa,

Paşa devleti kurtarabilirsin!" sözüyle ne anlatmak istiyordu? Mustafa Kemal bunu şöyle değerlendirmektedir:

"Bu son sözleriyle hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimi mi konuşuyordu? O Vahdettin ki, ecnebi hükümetlerinin yüzüncü derecede aletleri ile temas yaparak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim".

Mustafa Kemal Paşa, bu sözlerin anlamı üzerinde derin derin düşünmüş ve şu yargıya varmıştı:

"Kafamdaki muammayı halletmeye uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, temayülllerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır, istersem bunu yapabirmişim. Nasıl? Hemen hüküm verdim: Vahdettin demek istiyordu ki, hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri tedip edersem Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım".

Sözün kısası Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'ya söylediği "devleti kurtarabilirsin" sözü Anadolu'da güvenliği sağlayabilir, İngilizlerin yakınmalarını önleyebilirsin anlamına gelmektedir. Çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa, geri çağrıldı. İstanbul'dan hareketinin üzerinden bir ayı birkaç

gün geçmişti. Amasya Genelgesi sözün tam anlamıyla görevini yapamayan İstanbul Hükümeti'ne karşı bir ayaklanma hareketiydi. Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in vilayetlere gönderdiği 23 Haziran 1919 tarihli genelgede, Mustafa Kemal'in halkı hükümete karşı kışkırttığı için görevinden azledildiği, resmi sıfatının bulunmadığı, yazılarının resmi niteliği kalmadığı ve sonuç olarak verdiği buyrukların yerine getirilmemesi gerektiği açıklanıyordu.

Vahdettin bütün umudunu İngilizlere bağlamıştı. Amacı onlara dayanarak ülkeyi değil, fakat taht ve tacını kurtarmaktı. Bu nedenle Anadolu'daki ulusal hareketi sürekli olarak boğmaya çalışmış, Milli Mücadele en olumlu aşamaya geldiği sırada bile tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Ermeni olayları konusunda yabancı gazetecilere verdiği olur olmaz demeçlerle ülkenin başını belaya sokanlardan biri de kendisi olmuştur. Milli Mücadele'yi engelleme girişimleri, ayaklanmaların desteklenmesi, fetvalar, idam kararları vb... Bütün bunları yalnız İngilizlerin baskısına bağlayıp Vahdettin'i masum göstermek doğru mudur acaba?

Ecevit'in Sevr'de Vahdettin'in imzasının olmadığını söylemesi inanılması güç bir diplomatik yanılıdır. Ecevit gibi bir siyaset adamının devletlerarası antlaşmaların nasıl yapıldığını bilmemesi ya da bilmezlikten gelmesi şaşırtıcıdır. Antlaşmalar, ülke adına yetkili diplomatlar tarafından imzalanır. Devlet başkanlarının mutlaka görüşmelere katılması gerektiği gibi bir koşul da yoktur. Kaldı ki, Vahdettin Sevr'in imzalanmasından önce Vahdettin'in başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası, antlaşma koşullarını görüşmüş, Topçu Feriki Rıza Paşa dışında herkes ayağa kalkarak Sevr'in imza edilmesini kabul etmiştir. Antlaşmayı son aşamada onaylaması gereken Meclis-i Mebusan kapalıydı. Sevr, TV kanalla-

rında yüksek sesle dile getirildiği gibi tasarı (proje) değildir; antlaşmadır. Vahdettin, kamuoyunun tepkisinden çekindiği için koca bir kitap oylumundaki metni *Takvî-i Vekayi*'de yayımlatmadı. TBMM, milletvekilleri ve ulusu bilgilendirmek için Sevr Antlaşması'nı Konya'da bastırdı. Kaldı ki, antlaşma yürürlüğe girmekte gecikmedi. Sevr'in İzmir'le ilgili hükümleri hemen uygulandı ve bu güzelim yurt köşesi vilayette yapılan bir törenle, gözyaşları arasında Yunanistan'a teslim edildi. Diğer hükümlerin uygulanamaması ise başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM üyelerinin kararlı ve yürekli tutumlarıyla açıklanabilir.

İstanbul Hükümeti'nin Büyük Zafer'e ortak çıkarak Lozan'a Ankara Hükümeti'yle birlikte katılmaya kalkışması, bardağı taşıran son damla oldu. Saltanat kaldırıldı. Vahdettin kurtuluşu yine İngilizlerin kollarına atılmakta buldu.

Atatürk ilk kez 25 Eylül 1920'de TBMM'de Vahdettin için hain sözünü kullandı. Ülkenin kurtuluşundan sonra hilafet ve saltanatın geleceğinin ne olacağı tartışmaları gereksiz yere uzayıp giderken o söz aldı ve şöyle dedi:

"...Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclis-i Âli'nin, vatan ve milletin istiklalini, hayatını temin için çalışırken Hilafet ve Saltanat'la, Halife ve Sultan'la bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik bunlardan hiç bahsetmemek menafi-i âliye (yüce çıkarlar) iktizasındandır (gereğindedir). Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişah'a muhafaza-i merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır..."

TBMM'nin 1 Kasım 1922 günkü oturumunda Mustafa Kemal Paşa saltanatla hilafet arasındaki bağlantıyı ortaya koyan ünlü konuşmasını yaptı ve şu soruyu sordu:

"Türkiye Devleti'nin istiklaline hatime (son) veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek istidadında kim olabilirdi? (Vahdettin sadaları, gürültüler)".

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla):

"Maateessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu (alçakça davranışlarıyla) yalnız kendisinin layık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı".

Vahdettin'in İngilizlere sığınmasından sonra Şer'îye Vekili Vehbi Efendi'nin verdiği fetvada (18.11.1922), "onun düşman istilasına karşısında İslam hukukunu savunmaktan aciz olduğu, Müslümanların yurtlarını korumaya çalışırken düşmana destek verdiği, ülke içinde karışıklık çıkardığı, halkı birbirine düşürdüğü, sonra da 'ecnebi himayesine iltica ettiği'" dile getirilmiştir. Bütün bunlar doğrudur ve Vahdettin bütün bu eylemleriyle hain damgasını hak etmiştir. Osmanlı Hanedanı'nın son padişahı olarak bu sıfatla tarihe geçmiş, Ankara bozgunundan sonra ülkenin kurtarılması için Yıldırım Bayezit'in oğullarının gösterdiği cesaretin en küçüğünü bile gösterememiştir.

Vahdettin olayının tarihsel arka planı budur.

DİZİN

- I. Ahmet, 147.
II. Gagik (Ermeni Kralı), 121.
II. Mahmut, 47, 199, 246.
II. Murat, 112.
III. Murat, 143.
XIV. Louis, 112.
1876 Anayasası, 141, 206.
1908 Meşrutiyeti, 260.
1933 Üniversite Devrimi, 162.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, 82, 166-168.
Abasıyanık, Sait Faik, 73.
Abbasi, 121.
Abdullah Cevdet, 60, 141, 181, 219-220.
Abdullah Cevdet Sokağı, 219.
Abdurrahman Şeref, 55.
Abdülaziz, 209, 346.
Abdülğafur Efendi, 109.
Abdülhamit, 39-40, 57-59, 81, 141-142, 209, 219, 228, 333, 346.

Abdülmecit, 191.
Abdürrahim Rumi (Merzi-fonlu Şeyh), 22.
Adalet, 75, 116, 234, 251, 290.
Adana, 129, 332.
Adapazarı, 67, 73.
Adivar, Adnan, 181, 183-184, 270, 319-322
Adivar, Halide Edip, 98-99, 181, 320-321.
Adliye Hukuk Mektebi, 250.
Adriyatik Denizi, 58.
Afganistan, 241.
Afrika, 157.
Agâh Efendi, 48.
Ağdaş, 24-25.
Ağıldere, 24.
Ahçik, 123-124.
Ahenk, 83, 92-93, 208, 240, 329, 337.
Ahmet Ağa, 30, 33.
Ahmet Haşim, 239.
Ahmet Rıza, 56.
Ahmet Şerif, 59, 63, 65-79, 128-130.

- Ahmet Vefik Paşa, 50.
Akademya, 340.
 Akbaş Cephaneliği, 108.
 Akçiçek, Eren (Doktor), 169-170, 173-175.
 Akçura, Yusuf, 195.
 Akdeniz, 17-18, 88-89, 98, 227, 334.
 Akhisar, 105, 240.
 Akıncılar, Erol (İGC Başkanı), 86.
 Akkol, Deniz, 115.
 Akkoyunlular, 112.
 Aksoy, Ömer Asım, 18.
 Aksoy, Yaşar, 325, 328.
 Akşin, Sina, 46, 56, 59.
 Akşit, Niyazi, 17.
 Akurgal, Ekrem (Ord. Prof. Dr.), 98, 162.
 Alacamescit, 105.
 Algın, Şebnem, 115.
 Ali Çukuru, 26.
 Ali Kemal Sırrı (Umum Jandarma Kumandanı Miralay), 84.
 Ali Menteş, 162.
 Ali Nadir Paşa (Kolordu Komutanı), 83-84.
 Âli Paşa (Sadrazam), 51, 202.
 Ali Suavi, 49.
 Ali Şekip, 328.
 Aliçe, Harun, 248.
 Allah (Tanrı), 119, 139, 157, 276.
 Alliance İsrailite, 92.
 Alman Kültür Bakanlığı, 264.
 Alman, 137-139, 162, 189, 264.
 Almanca, 133, 264.
 Almanya, 133-134, 137-139, 148, 162, 216, 257-258, 346-347.
 Almanya Atatürkçü Düşünce Derneği Federasyonu, 133.
 Alp, Sedat, 162.
 Alsace, 137.
 Alsancak-Basmane Garı, 97.
 Altınkaya, Arzu, 11.
 Altunya, Niyazi, 18.
 Amasya Genelgesi, 106, 350.
 Amasya Şeker Fabrikası, 283.
 Amerika Birleşik Devletleri, 134-135, 219, -Cumhurbaşkanı, 134-135.
 Anadolu, 42, 59, 63, 65-69, 71, 73, 75-79, 83, 85, 88, 94, 101-102, 105-109, 113, 116, 120-123, 126, 128, 130, 134, 177, 222, 227, 234, 241-242, 245-248, 256, 259, 261, 264, 268, 279, 284, 287, 299, 303, 318, 328, 333, 347-350.
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 108.
Anadolu'da Yeni Gün, 85.
 Anafartalar, 82, 163, 182.
 Anday, Melih Cevdet, 173.
 Ani, 121.
 Ankara, 16, 18, 37, 39, 42, 56, 106, 108, 119-120, 171,

- 173, 178, 183, 195, 219, 244, 250, 268, 283-284, 319, 323, 325, 336, 351-352, - Büyükşehir Belediye Meclisi, 219.
- Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, 97, 323.
- Ankara Hukuk Mektebi, 250.
- Ankara Sineması, 171, 281.
- Ankara Üniversitesi, 39, 101, 290, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 39, 256.
- Annales*, 17.
- Anzavur, 106, 108, - Ayaklanması, 107.
- Apaydın, Talip, 281-282.
- Arap, 161, 202, 254, 321, - Yarımadası, 202.
- Arapça, 202, 313, 315-316.
- Arapkir, 123.
- Aravelk*, 73.
- Arıburnu, 185.
- Arıkan, Ezgi, 11, 19.
- Arıkan, Gizem, 11, 19.
- Arıkan, Zeki, 324, 344.
- Arıkan, Zeynep, 11, 19.
- Arıman, Benal Nevzat, 327, 332.
- Arif Hoca, 16.
- Arifiye Köy Enstitüsü, 288.
- Arnavut, 74, 75.
- Arnavutluk 63, 68, 74.
- Arsalan, Ahmet (Prof. Dr), 22.
- Ashby, Cold, 146.
- Asya, 38, 121, 149, 155, 157-158.
- Âşık Emir, 128.
- Âşık Miskin Burcu, 127.
- Âşık Veysel, 15.
- Aşıyan, 17, 181-185, 189, 191.
- Aşk-ı Memnu*, 229.
- Ataç, Galip, 308.
- Ataç, Nurullah, 21, 307-318.
- Atatürk İhtilali*, 246, 254.
- Atatürk Kütüphanesi, 324.
- Atatürk Meydanı, 177.
- Atatürk Üniversitesi, 344.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 164.
- Atatürkçü, 37-38, 43, 55, 245.
- Atay, Falih Rıfkı, 277.
- Atılğan, Dursun (Almanya Atatürkçü Düşünce Derneği Federasyonu Genel Başkanı), 133.
- Averof, 335.
- Avrupa, 51, 87, 89, 112-113, 122, 135, 143, 145-146, 149, 151, 157, 161-162, 187, 199, 205, 209, 251, 334, 335, 90, 114, 334.
- Avusturya, 147.
- Aybars, Ergün (Prof. Dr), 20, 46.
- Aydemir, Şevket Süreyya, 18.
- Aydın, 92, 207, 209, 221, 223-224.
- Aydın, Mehmet, 18.
- Ayı Güneyi, 32.

- Aykut, Mehmet Şeref, 93, 336.
 Ayvalık, 105, 326.
Azadamed, 73.
 Azerbaycan, 222-224.
 Babıâli, 148, 232, 268.
 Bağdat, 199-202.
 Bahra Beli (Bahra Boğazı), 26.
 Bahreyn, 202.
 Bahribaba Parkı, 94.
 Bâki, 312, 313.
 Baksı, Fuat Edip, 326.
 Bakû, 222.
 Balaban, Mustafa Rahmi 242-243.
 Balıkesir, 101-109, 233, 240, - Kongresi, 105-108.
 Balkan Harbi, 81, 94, 117, 120, 167, 215, 324.
 Balkanlar, 59.
 Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, 325.
 Baran, Tülay Alim, 233.
 Bardakçı, Murat, 345-347.
 Barem Kanunu, 225.
 Barkan, Ömer Lütfi, 18.
 Bask Bölgesi, 114.
 Basmane, 94, 97.
 Basra Körfezi, 58, 201-202.
 Başaran, Mehmet, 282.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 101.
 Batı, 41-42, 45-46, 52, 101, 107, 109, 130, 152, 161-162, 213-214, 232, 255, 270, 314, 316-318, 321, 338, 343, -lı, 47, 159, 214, 270.
 Batı Anadolu, 42, 101-102, 105-109, 227, 242, 248.
 Bayar, Celal, 94.
 Bayburt, 129.
 Baydur, Suat Yakup, 309.
 Bayezit, 149.
 Baykurt, Fakir, 283, 318.
 Baysun, Cavit (Prof.), 320.
 Bayur, Yusuf Hikmet, 37, 58, 60, 136, 172.
 Beck, B. H., 150.
 Bedirhan Oğulları, 141.
 Bedriye Bacı, 301, 304.
 Beethoven, Ludwing Van, 268.
 Bekman, Münir Müeyyet, 195.
 Belçika Anayasası, 52.
 Belger, Nihat Reşat (Doktor), 174.
 Berk, 28, 33.
 Berkes, Niyazi, 66, 320.
 Berlin, 133, 163.
 Beyatlı, Yahya Kemal, 119, 184, 191, 309.
 Beylik Yurtları, 25.
 Beyoğlu, 119, 232.
 Beyrut, 76, 78.
 Bilecik, 108.
 Bilge Kağan, 38.
 Bilgin, Nuri (Prof. Dr.), 11, 22.

- Bilginer, Abdi Muhtar (Doktor), 327.
 Bilim, Cahit, 18.
 Bilsel, Cemil, 247.
 Bingöl, 253.
 Binyazar, Adnan, 18.
 Birgen, Muhittin, 61, 156, 221, 223-225.
 Birinci Balıkesir Kongresi, 105.
 Birinci Dünya Savaşı, 78, 94, 135, 137, 188-189, 224, 261.
 Birinci İnönü Savaşı, 188.
 Birinci Neşriyat Kongresi, 267.
 Birinci Okuma Yurdu, 104.
 Bizans, 121, 149.
 Blacque, Alexandre, 47.
 Bloch, Marc, 18.
 Boğaz, 82, 119, 348.
 Bolayır, Ali Ekrem, 189.
 Bolu, 67, 73.
 Borak, Sadi, 82, 164.
 Bosna-Hersek, 58.
 Bowen, Harold, 150.
 Bozkurt, Mahmut Esat, 20, 37, 98, 222, 245-258.
 Börekçi, Çetin, 17, 63, 66-67, 79.
 Braudel, Fernand, 17-18.
 Bremen, 133, 139.
 Broquiére, Bertrandon de la, 112.
 Buca, 20, 64, 305.
 Bulgurcu Mehmet Efe, 240.
 Bulut, Hamza (Prof. Dr.), 260.
 Burckhardt, Jacob, 157.
 Burgonya, 112.
 Burian, Orhan, 9-10, 21, 145-146, 151, 157, 162, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 295, 296, 297, 298, 304, 308-309, 345.
 Bursa, 16, 66, 108, 253, 302, 304, 324-325.
 Bursa Sultanisi, 324, 325.
 Byron, Lord, 150.
 Calthorpe (Amiral), 335.
 Cambridge Üniversitesi, 295.
 Camden, William, 148.
 Canberk, Eray, 17, 324.
Canun Yongası, 297.
 Cebel-i Dürüz, 76.
 Cebesoy, Ali Fuat, 188.
 Celalettin Arif Bey, 247.
 Cemal Paşa, 78, 222.
 Cenevizliler, 88.
 Cenevre, 56, 219.
 Cenova Konferansı, 42.
Ceride-i Havadis, 48.
 Cevat Bey (Merkez Komutanı), 217.
 Cevat Paşa (Müstahkem Mevki Komutanı), 52-53, 82.
Ceylan Çocuk, 297.
 Cezayir, 202.
 Chew, Samuel, 150.
 Cizvitler, 78.

- Coleridge, 151.
 Conkbayırı, 173.
 Conker, Nuri, 165, 167.
 Cotton, Robert, 148.
 Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, 268.
 Cumhuriyet, 11, 37, 39, 43, 46, 59, 60-61, 65, 81, 83, 97-98, 111, 115, 119-120, 139, 142, 156, 160-161, 166-167, 172, 174, 177, 181, 196, 199, 205-208, 211, 214-215, 221, 223, 227, 229, 231-233, 235, 243, 253, 255, 259, 264, 266, 270, 272, 276, 280, 282, 295, 298, 305, 310-312, 318-320, 323, 333, 344.
 Cumhuriyet Bayramı, 301.
 Cumhuriyet Halk Partisi, 219, 256, 273, 336.
 Çağ, Sezai, 259
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 20, 344.
 Çakmak, Fevzi, 273.
 Çaldıran Zaferi, 122.
 Çamlıca, 247.
 Çanakkale, 81-82, 166, 182, 185-186, 325.
 Çanakkale Zaferi 185.
 Çankaya Arşivi, 174.
 Çankaya Köşkü, 171.
 Çapa Yüksek Öğretmen Okulu, 17, 63.
 Çarıklı, Hacim Muhittin 102-103, 105-106, 108-109, 138.
 Çarşamba İmam Hatip Okulu, 64.
 Çatal Dağı, 26, 28.
 Çatlar, 25, 27.
 Çavdarhisar, 287, 296.
 Çemişgezek, 122.
 Çermik, 123.
 Çevlük, 32.
 Çınar, Esat, 95, 103, 240, 263.
 Çınar, Vasıf, 103, 231-237, 239-240, 246.
 Çilingiroğlu, Altan (Prof. Dr.), 25.
 Çin, 251.
 Çorum, 222.
 Çörüş, Kâzım Nuri, 221.
 Çukurlar, 27-29, 31-33.
 Çukurova, 121.
 Damat Ferit Paşa, 107, 165, 234, 347.
 Darende, 239.
 Darülfünun, - Felsefe Şubesi, 261, - Hukuk Fakültesi, 261.
 Deligönül, Mehmet, 18.
 Demir, Aydoğan (Öğr. Gör.), 20, 22.
 Demir, Necdet, 116.
 Demokrat İzmir, 328.
 Deny, Jean, 270.
Dergâh, 262, 311.
Derleme Sözcüğü, 125.

- Dersaadet, 119.
 Devlet Konservatuvarı, 116,
 268, - Opera ve Gazi Eği-
 tim Enstitüsü Müzik Şu-
 besı Birleşik Korosu, 116.
 Devlet Tiyatrosu, 297.
 Devşirme Sistemi, 150.
 Dicle Nehri, 201-202, 317.
 Dil Devrimi, 277, 316.
 Divan Edebiyatı, 312-313.
 Divriği, 21.
 Diyarbakır, 113-114, 213-
 214.
 Djuvara, T. G., 111, 113.
 Doğu, 59, 107, 143, 150, 152,
 158, 213-214, 308, 316,
 321, - Sorunu, 112-113.
 Doğu Anadolu, 59, 107, 121-
 123.
 Dokuz Eylül Üniversitesi,
 21, - Atatürk İlkeleri ve İn-
 kilâp Tarihi Enstitüsü, 20.
 Duhamel, George, 270.
 Durkheim, Emile, 213.
Düşünce, 262.
 Ecevit, Bülent, 345-347, 350.
 Edebiyat-ı Cedide, 183, 228,
 230, 310, 331.
 Edgüer, Rıdvan Nafiz, 243.
 Edirne, 59, 93, 112, 326, 336.
 Efes harabeleri, 246.
 Ege Üniversitesi, 21, 97, 169,
 213, 297, 307, 323, 330, -
 Edebiyat Fakültesi, 17, 21,
 213.
 Eğin, 123, 125-126.
 Einstein, 319.
 Elizabeth (Kraliçe), 143, 150-
 151.
 Emiralioğlu, Mehmet, 282.
 Emniyet Sandığı, 202, 206.
Endüstri, 328.
 Engelhardt, 55.
 Enver Paşa (Harbiye Nazırı),
 18, 58, 81-82, 217, 222.
 Ergani, 123.
 Erişirgil, Mehmet Emin, 195,
 243, 325.
 Ermeni, 56, 71-73, 89-90,
 121-131, 133-139, 141-142,
 317, 350, -ler, 71, 72, 91,
 121, 123, 126-127, 129-130,
 134-138, - Sorunu, 133-
 134, 142.
 Ermenice, 123-125, 128, 329.
 Eronat, Canan Yücel, 236,
 271, 280, 305.
 Ertaş, Mustafa, 287.
 Erzberger (Alman Sosyal De-
 mokratlarının lideri), 138.
 Erzincan, 13, 23, 31, 125,
 300.
 Erzurum, 41, 103-104, 107,
 231, 241, 326, - Kongresi,
 41, 103, 105-107, 326.
 Eskom, 24.
 Eşek Meydanı, 26.
 Eşrefpaşa, 239.
 Evliya Çelebi, 67, 89.
 Eyüp, 16, 181.

- Fahri Bey (Malatyalı) 15.
 Faik Âli, 182.
 Farsça, 313, 315-316.
 Fatih Sultan Mehmet, 270.
 Fazlı Necip, 164.
 Fevbre, Lucien, 18, 22.
 Fındıkoğlu, Z. F., 343.
 Fırat Nehri, 14, 201-202.
 Filarmoni Orkestrası, 116.
 Filmer, Cemil, 170.
 Firzovik, 57, 59.
 Foça, 21, 88.
 Frankfurt, 148.
 Fransa, 17, 18, 113, 136, 183, 257, 264.
 Fransız, 15, 46, 52, 78, 90, 136, 138, 146, 150, 178, 183, 210, 213, 308, 317, 334, - İhtilali, 46, 160.
 Fransızca, 47, 49, 77, 90-92, 144, 213, 319, 329, 334.
 Frenk, 136, 334, -ler, 91.
 Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 248.
 Fuzuli, 313.
 Fürth, 133.
 Gabriel, Albert, (Albay), 270.
 Galatasaray Lisesi, 185-186, 263, 344.
 Gates, C. Frank (Robert Koleji Müdürü), 182.
 Gaulle de, Charles (Fransa Cumhurbaşkanı), 113.
 Gavur İzmir, 87, 91, 93.
 Gayrimüslimler, 57, 72, 91, 96, 128.
 Gazi Bulvarı, 179.
 Gazi Eğitim Enstitüsü, 18-19, 116, 243, 323, - Müzik Şubesi, 116.
 Gazi Üniversitesi, 243.
 Genç Kalem, 214.
 Genç Türkler, 60.
 Gibbon, Edward, 150.
 Girginkoç, Hilmi, 116.
 Girit, 58.
 Glover, Thomas, 148.
 Goethe, 264.
 Goffe, Thomas, 151.
 Goloğlu, Mahmut, 171.
 Göçükbeli, 25.
 Gökalp, Ziya, 60, 159, 213-217, 232, 276, 343.
 Gökmen, Rengim, 115-116.
 Göktürk, 38.
 Gökyay, Orhan Şaik, 17, 66.
 Göl Gazinosu, 327.
 Gölpınarlı, Abdülkadir, 312.
 Gördes, 338.
 Göyünç, Nejat (Prof.), 122.
 Göztepe, 11, 22, 179.
 Gureba Hastanesi, 202.
 Gül, Abdullah, 111.
 Gülhane Parkı 254.
 Gümülcine, 114.
 Gümüşhane, 71-72, 128-129.
 Gün, Aydın, 116.
 Gündüz, Asım, 188.
 Güneş Kralı, 112.
 Güneş, İhsan, 18.

- Günyol, Vedat, 10, 66, 157, 288-290, 295-298, 321-322.
 Gürün, Kâmrân, 136.
 Güttenberg, 133-134, - Mü-
 zesi, 133.
 Güzel Sanatlar, 243, 268.
- Haçlı Seferi, 112
Hâkimiyet-i Milliye, 247.
 Hakkı (Bıçakçızade) Bey,
 227, 229, 327, 329.
 Halıcı, Şaduman (Doktor),
 245.
 Haliç, 16.
 Halikarnas Balıkcısı, 327.
 Halit Ziya Bulvarı, 179.
Halk, 223-224.
Halka Doğru, 222.
Halkın Sesi, 328.
 Hamburg, 283.
 Hamlet, 22.
 Hammer, Josef Von, 151,
 308.
 Hareket Ordusu, 59.
 Harf Devrimi, 265.
Harp Mecmuası, 82.
 Harput, 123.
 Hartwell, Abraham (Whit-
 gift piskoposu), 146, 148.
 Hasan Bey (Hacı Mahmut-
 zade), 247.
 Hasan Tahsin Recep (*Hu-
 kuk-u Beşer* Gazetesi Sa-
 hibi), 84-86, 95.
 Hasanoğlan Yüksek Köy
 Enstitüsü, 288.
- Hatay, 174.
 Hıristiyan, 71, 87, 90, 149,
 157, 334, -lar, 130, -lık, 149.
 Hızır, Nusret, 18.
 Hicaz,
 Hindistan, 241.
 Hirsch, Ernst E. (Prof), 162.
 Hitler, 138, 258.
Hizmet, 50, 228, 328-329.
 Hollanda, 90, 112.
 Howe, M. Roger, 147.
Hukuk-u Beşer, 83-84, 86.
 Hunyadi, 149.
Hürriyet, 51, 345.
 Hürriyet Cemiyeti 56.
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 42,
 240.
- Irak, 200-203.
 Islip, Adam, 147.
 Isparta, 17.
- İbn-i Haldun, 205.
 İbn-i Sina, 172.
 İbrahim Alaettin, 181-182.
 İbrahim Hilmi (Tüccarzade),
 164.
İbret, 51-52.
İçtihat, 60.
 İkbal Kırathanesi, 261.
 İkiçeşmelik, 332.
 İkinci Dünya Savaşı, 273.
 İkinci Meşrutiyet, 41, 56-57,
 60, 63, 65-68, 74, 93-95,
 128, 164, 192, 207-208,

- 213-214, 229, 247, 260, 265, 274, 319, 333.
 İlaydın, Hikmet, 326.
 İlgürel, Mücteba (Prof. Dr), 17, 101, 103-105.
 İlhan, Attila, 245, 276, 277.
 İliç, 13, 16, 23, 300.
 İlkın, Selim, 104.
 İncalcık, Halil, 18, 214, 217.
 İnán, Afet, 197.
 İnánç, Kâzım, 348.
 İnçe, Refik Şevket, 329-330.
 İnci, M. Hayri, 281.
 İnebolu, 325.
 İngiliz, 90, 138, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 178, 334, -ler, 202, 348-352.
 İngilizce 143-144, 146, 151, 334.
 İngiltere, 57, 143-145, 148, 151, 257, - Kralı, 57.
 İnönü Caddesi, 179.
 İnönü Lisesi, 326.
 İpek, 74.
 İran, 111, 313.
 İrlanda, 113.
 İskender Bey, 149.
 İskender, Ohri, 320.
 İslam, 38, 71-72, 124, 128-129, 142, 152, 158, 321-352.
İslam Ansiklopedisi, 152, 267, 321.
 İslamcılık, 60.
 İslamlar, 129.
 İsmet İnönü Paşa, 41, 81, 115-116, 156, 244, 250, 266, 268, 273, 290, 326.
 İsmet İnönü Kültür Merkezi, 115.
 İstanbul, 14, 16-18, 20-21, 30, 37, 43, 47, 51, 57, 59, 82, 101, 104-108, 119-120, 135, 143, 147, 149, 163, 178, 181, 183, 187, 189-192, 202, 209-210, 213-214, 219, 227-229, 239-240, 242, 244, 247, 256, 259-260, 262-263, 270, 307-308, 315-316, 319, 322-325, 328, 342, 348-351
 İstanbul Belediyesi, 183
 İstanbul Erkek Lisesi, 263
 İstanbul Üniversitesi, 37, 213, 229, - Edebiyat Fakültesi, 213-214, 308, 342, - İnkılâp Enstitüsü, 256.
 İstibdat Dönemi, 190
İstikbal, 51
 İstiklal Caddesi, 119
 İsviçre, 141, 248, 251
 İsviçre Medeni Kanunu, 161.
 İş Bankası, 120, 165, 271.
 İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi, 165.
 İtalya, 257, 334.
 İtalyan, 90, 334.
 İttihat ve Terakki Cemiyeti, 56-60, 65, 71, 94, 137-138, 141-142, 214, 219, 221-222.

- İzmir, 10-11, 19-22, 25-26, 42, 47, 50, 57, 59, 64, 83-85, 87-99, 102-103, 107, 109, 115, 139, 148, 160, 170-171, 177-179, 197, 207-209, 214, 216, 223-224, 227-231, 233-234, 239-242, 247-249, 253, 260, 263, 265, 323-326.
- İzmir Erkek Öğretmen Okulu, 263.
- İzmir Halkevi, 339.
- İzmir Kız Öğretmen Okulu, 197.
- İzmir'e Doğru*, 102-103, 107, 233, 240.
- Japonya, 251.
- Johnson, Samuel (Doktor), 150-151.
- Jön Türkler, 55-57, 59, 61, 141-142.
- Kabataş Lisesi, 344.
- Kadifekale, 87, 89.
- Kahire, 56, 219.
- Kamçıl, Atıf, 57.
- Kâmil Paşa (İzmir Valisi), 207.
- Kanada, 113.
- Kansu, Nafi Atuf, 243.
- Kantemir, Dimitri, 151.
- Kapancıoğlu, Gündüz (İzmirli Derneği Başkanı), 177.
- Kapitülasyonlar, 60, 143, 156, 248-250, 252.
- Kara Gedik, 26.
- Karabekir, Kâzım, 18, 81, 232.
- Karacaahmet, 298.
- Karadayı, Ali Kemal, 340.
- Karadeniz, 325.
- Karal, Enver Ziya, 18, 37, 49, 51, 136.
- Karaman Beyliği, 112.
- Karan, Hayrettin, 104, 109.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 178, 184, 270, 342.
- Karaosmanoğulları, 91.
- Karesi, 108.
- Karşıyaka, 328.
- Kartekin, Enver, 282.
- Kastamonu, 158, 242.
- Kâtip Çelebi, 267.
- Kavaklı, Oğuzhan (Ege Ajans Haber Merkezi Müdürü Yrd. Doç. Dr.), 11.
- Kaynardağ, Arslan, 324-325, 342.
- Kayseri, 121.
- Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü, 18.
- Kemal Tahir, 275.
- Kemalist, 241, 256, 277.
- Kemalizm, 256.
- Kemeraltı Caddesi, 228, 328.
- Keşiş Dağı, 26.
- Kırdar, Lütfi, 183.
- Kızık, Serdar, 11, 305.
- Kızıldeniz, 58.
- Kiğeyk Yaylası, 26, 29.

- Knolles, Richard, 144-152.
 Koçman, Asaf (Prof. Dr), 22.
 Konak Belediyesi, 21.
 Konak Meydanı, 21, 84, 86, 94, 177, 179.
 Konak Oteli, 186.
 Konya Lisesi, 326.
 Konya, 326, 351.
 Kordonboyu, 209.
 Korpuvar, 25.
 Korsika, 113.
 Kosova, 74.
Kovan, 328.
 Köln, 133.
 Köprülü, Fuat, 61, 325.
 Köy Enstitüleri, 16, 40-41, 55, 259, 265, 266-267, 275, 276, 279-283, 285, 286, 287-288, 290-294, 299-300, 302-304, 318.
 Köy Enstitüleri Kanunu, 266.
Köylü, 247, 265.
Kroyçer Sonat, 293.
 Kuban, Doğan (Prof.), 89.
 Kuleli Askeri Lisesi, 263.
 Kuran-ı Kerim, 215
 Kurtuluş Savaşı, 37, 103, 119, 240, 246, 263, 322.
 Kuşadası, 247.
 Kutsal Topraklar, 112.
 Kuva-yı Milliye, 101-107, 109, 233, 240, 248, 330.
 Kuveyt, 202.
 Küçükdere, 13.
 Külçe, Süleyman, 59.
 Kültür, Asım, 327-328.
 Kürtçülük, 141.
 Kütahya, 167, 287.
 Langlois Ch. V, 308.
 Latife Hanım, 170, 231.
 Latince, 144, 150, 313.
Le Moniteur Ottoman, 47
 Leibnitz, 112.
 Levant Kumpanyası, 143, 148.
 Levanten, 47, 90-91, 97, 323, 334.
 Lewis, Bernad, 60, 136, 319.
 Lincoln Koleji, 146.
 Litzman 163.
 Londra, 51, 144, 146, 148, 152, 178.
 Lotus-Bozkurt Davası, 245.
 Lozan, 41, 113, 156, 231, 234, 242, 248, 351.
 Lybyer, A.H., 182.
 Maalouf, Nassif, 91.
 Macar, 90.
 Mahmut Celal, 109.
 Mahmut Ekrem (Recaizade), 49.
 Mahmut Şevket Paşa, 74, 81.
 Mainz, 133.
 Makal, Oğuz (Prof. Dr.), 305.
 Makedonya, 56, 58, 164, 324.
 Malazgirt Zaferi, 121.
 Mamak Muhabere Okulu, 18.
 Manastır, 57.
 Mantran, Robert, 17-18.
 Manwood, Peter, 146, 148.
 Mardin, 225.

- Massignon, Louis, 270.
 Maşatlık Mitingi, 240.
 Matı, Metin, 10.
Mavi ve Siyah, 229-328.
 McCarthy, Justin (Profesör), 136.
 McKenzie, Hilda, 144.
 McKenzie, Vicky, 144.
 Meclis-i Mebusan, 59, 333.
 Medeni Kanun, 245, 252, 277.
 Mehmet (Aydinoğlu) Bey 87.
 Mehmet Esat, 233-234.
 Mehmet İzzet, 325, 342-343.
 Mehmet Ziya, 213.
 Mekteb-i Harbiye, 56.
 Memleket Sandıkları, 200, 206-207, 337.
 Merkez Bankası, 120.
 Meşrutiyet, 41, 56-60, 128, 164, 192, 205, 207-208, 213-214, 216, 229, 247, 260, 265, 274, 319, 333.
 Mevlana, 264.
 Mıçeyik Yaylası, 28, 31, 33.
 Mısır, 112, 202.
 Millet Mektepleri, 243-244
 Milli Aydın Bankası, 224, 247
 Milli Eğitim, 37, 55, 116, 183, 198, 231, 239, 242, 255, 264, 267, 273, 277, 279
 Milli Kütüphane, 20, 178-179, 323, 328.
Milli Mecmua, 262, 279.
 Milli Mücadele, 40-43, 101-103, 109, 120, 155-156, 178, 188, 198, 233, 240-241, 249, 261, 311, 347, 350.
 Mimar Kemalettin, 243.
 Minber Matbaası, 165, 167.
 Mintzuri, Hagop, 125-126.
 Mirat-ı Şûun, 328.
 Mithat Paşa, 199-202, 205-211, 337, 345-346.
 Mondros Mütarekesi, 83.
 Montaigne, 262.
 Morali Hacı Mahmutzadeler, 246.
 Morali, Nail, 95.
 Moran, Berna, 151.
 Mukaddime, 48.
 Musiki Yurdu, 115.
 Mustafa Kemal Atatürk, 37-39, 41-43, 56, 58-59, 74, 81-82, 86, 101-102, 106-108, 115-117, 133, 137, 155-175, 177-179, 181-182, 185, 187-193, 195-198, 205, 210, 216-217, 219-220, 231-232, 234, 236, 241, 244-246, 249-250, 252, 254-255, 259, 262-264, 270, 272, 275-277, 294, 301, 318, 321-322, 324-326, 342, 345-352.
 Mustafa Necati, 103, 109, 171, 233, 234, 237, 239, 246.
 Mustafa Turgut, 116.
 Müslüman, 71-72, 87-91, 93, 95-96, 122-124, 128, 149, 247, -lar, 42, 72, 91, 95, 112, 121, 123, 352.

- Mütareke, 83, 95, 98, 102, 105, 165, 167, 261.
- Naci Sadullah, 329.
- Naciye, 171.
- Nadi, Nadir, 178-179.
- Naili, 313.
- Namık İsmail, 243.
- Namık Kemal, 49-54, 169, 188-89, 267, 310, 326.
- Napoli, 334.
- Nâzım (Doktor), 56.
- Nâzım Hikmet, 254, 317.
- Nazi, 139.
- Nazilli, 106.
- Nazime Hanım, 182.
- Necati Bey (Kolağası), 84.
- Necati Cumalı, 311.
- Necatigil, Behçet, 17, 344.
- Necd, 202.
- Nicolay, Nicolas de, 150.
- Nigâr Hanım, 182.
- Niş, 199, 206, 346.
- Nora, Pierre, 183.
- Nusret, Bezmi, 270.
- Nutuk*, 37, 163, 195, 311, 348.
- Nürenberg, 133.
- Oğlan Paşa Yokuşu, 25.
- Okyar, Ali Fethi, 164.
- Orhan Veli, 317
- Orhon Yazıtları, 38.
- Orhonlu, Cengiz (Prof.), 15.
- Orta Asya, 38, 121.
- Orta Dağ, 26.
- Ortadoğu, 111, 112, 152.
- Osman Nuri Bey, 108.
- Osmanlı, 47, 58, 119, 122, 129, 137, 141, 146-147, 152, 161, 165, 182, 199, 202-203, 205, 214, 219, 228, 248, 267, 319, 345, 352, - Devleti, 67, 122, 141, 144, 312, - Hanedanı, 233, - İmparatorluğu, 47, 50, 52, 58, 112-113, 120, 130, 134, 137, 143-144, 147, 150, 199, 202, 205-206, 214-215.
- Osmanlı Bankası, 228.
- Osmanlı Mebusan Meclisi, 222.
- Osmanlıcılık, 60.
- Oxford 146.
- Öktem, Haydar Rüştü, 85, 95.
- Ömer (Halife), 201.
- Öymen, Onur, 114.
- Özal, Turgut, 119.
- Özalp, Kâzım, 105, 109.
- Özbaran, Salih, 11, 17, 19-20, 64, 144-145, 152, 299, 323.
- Özel Şark Mektebi 233, 239.
- Özel, Yaşar, 27.
- Özök, Rüknetü, 17.
- Özyiğit, Ömer (Prof. Dr. Arkeolog), 21, 25.
- Paris, 56, 57, 95, 111, 141, 164, 178, 321, 332.
- Parry, Vernon J., 144-146, 148-150, 152.

- Pazarören Köy Enstitüsü, 281.
Peker, Recep, 37.
Peters, Ralph (Albay), 111.
Philippe le Bon (Burgonya Dükası), 112.
Piri Reis, 21.
Pirot, 206.
Planhol, Xavier de (Prof.), 15.
Prens Sabahattin, 56, 142.
Pulur Köy Enstitüsü, 16.
Redd-i İlhak Müzesi, 102.
Renaissance, 144.
Reşit Galip (Milli Eğitim Bakanı, Doktor), 37, 246.
Reşit Saffet, 248.
Reval, 57.
Rıza Paşa (Topçu Feriki), 350.
Rıza Tevfik (Doktor), 181-182, 184.
Robert Koleji, 181-182.
Rodas, Mihail, 85.
Rodas, Tevfik, 115.
Rönesans, 149, 150, 156-157, 214, 270.
Rum, 71, 85, 90, 92, 128-129, 317, —lar, 71-72, 91-92, 96, 129, 335.
Rumca, 90, 93, 329, 334.
Rumeli Hisarı, 185.
Rumeli, 58, 108, 120, 187, 199, 316-317.
Rus, 40, 41, 57.
Rus Çarı, 57.
Rusya, 139, 257.
Ruşen Eşref, 165-166, 181-182, 184-187, 193.
Rycaut, Paul, 148.
Saat Kulesi, 177.
Sabah, 57.
Safevi Devleti, 112
Sağ, Arif, 26.
Sahaflar, 232, 259, 308.
Sait Paşa, 57.
Salih Zeki, 321.
Salim, Mehmet, 92.
Samsun, 168, 348.
Sandwich, 144, 146.
Saraçoğlu, Şükrü, 41, 248.
Sarayarkası, 295.
Sarı, Nil (Cerrahpaşa Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr.) 173
Sarıkışla, 83-84.
Sarmat, Garra, 324.
Sartiaux, Felix, 21.
Saruhan (Manisa), 108, 232, 234, 242.
Satı Bey, 182.
Savage, John, 148.
Sayar, Ahmet Güner (Prof.), 277.
Sayat-Nova, 127.
Saygun, Ahmet Adnan, 115, 117, 268.
Sayın, Emel, 27.
Schröder (Başbakan) 139.

- Sefile, 228, 328.
 Seignobos, Ch., 308.
 Selahattin öğretmen, 16, 299-305.
 Selanik, 56, 57, 163, 164, 166, 171, 214.
 Selçuk, İlhan, 209-211.
 Selçuklu, 130, 270.
 Selimiye, 270.
 Seniçe, 74.
 Sergevil (Uluyamaç), 13, 300.
 Serinözü, Kadim, 18.
 Sertel, Sabiha, 321.
 Servet-i Fünun, 230- 331.
 Severus, Lucius Septimus (Roma İmparatoru), 320.
 Sevgi, Cezmi (Prof.), 17.
 Sevr, 346, 350-351.
 Sezai öğretmen, 302.
 Shakespeare, 260, 311.
 Siirt, 163.
 Silistre, 52, 199.
 Siret, Hüseyin, 182.
 Sirkeci İstasyonu, 346.
 Sivas, 41, 103, 107-108, 121, 326, - Kongresi, 41, 103, 105, 108, 171.
 Slav, 90
 Sofya, 117, 165-166.
 Sokrates, 259.
 Soma, 105, 240.
 Somar, Nezahat, 324-327.
 Somar, Ziya, 20, 93, 99, 208, 229-230, 323-330, 332-333, 336-340, 341-344.
 Sosyoloji Yıllığı, 22.
 Soydan, Mahmut, 163.
 Soysal, Baha (Adalet Müfettişi), 281.
 Stergiadis, Aristid (Yunan Olağanüstü Komiseri), 42.
 Sultan Reşat, 229.
 Suluova, 283.
 Sungu, İhsan, 265.
 Suriye, 31, 59, 63, 65, 67-69, 71, 73, 75-79, 111, 209.
 Süleyman Fethi (Albay), 84.
 Süngevil Dağı, 26.
 Süreyya, Emin, 84.
 Süveyş Kanalı, 202.
 Şah İsmail, 149
 Şair Eşref (Gördes Kaymakamı), 338.
 Şakiroğlu, Mahmut H., 17.
 Şam, 56.
 Şattü'l Arap, 202.
 Şehbal, 82.
 Şemsi Paşa, 57.
 Şerafettin, 106.
 Şinasi, 48-50, 53.
 Şirin, Osman, 245.
 Şişli Halkevi, 296.
 Şölen, Ziya, 327.
 Şükrü Bey (Kolordu Serkâtibi), 84.
 Taçalan, Nurdoğan, 85.
 Tahtaklıç, İbrahim, 103.
 Taif, 210.
 Takvim-i Vekayi, 47.
 Talashioğlu, Mesut, 17.

- Talat Paşa, 136-137, 216-217.
 Talay, Rasim Ferit (Doktor), 187.
 Talınlı, Esin, 115.
 Talınlı, Şenol, 115.
Tanin, 59, 61, 63, 65-71, 73-79, 128, 138, 156, 164, 221.
 Tanör, Bülent, 104.
 Tanpınar, Ahmet Hamdi, 9, 52, 231, 261, 266, 270.
 Tanrı bkz. Allah.
 Tanzimat, 45-46, 48, 52, 55, 159, 199, 205, 215, 233, 245, 271-272, 276-277, 311, 343.
 Tarhana Kolu, 32.
Tarih İncelemeleri Dergisi, 20.
 Tarih Vakfı, 19, 145.
Tarih ve Toplum, 19.
 Tariş, 221, 223, 225.
Tasvir-i Efkâr, 49-51, 82.
 Taşlıca, 74-75.
 TC Merkez Bankası, 120.
 Tekeli, İlhan, 104.
 Tekin, Erol, 214.
 Tenevüt, 26.
 Tengirşek, Yusuf Kemal, 37.
Tercüman-ı Ahval, 48-49.
Tercüme, 251, 268.
 Tevfik Fikret, 16-17, 21, 65, 160, 181-185, 187-189, 190-198, 216, 229, 259, 264, 275, 309-310, 319, 347.
 Tevfik Nevzat, 92, 97, 227-229, 327, 329, 332-333, 336.
 Tevhid-i Tedrisat, 231-233, 235-237, - Yasası, 251.
 Tiflis, 222.
 Tilkilik, 210.
 Timur, 88, 112, 149.
 Tokatlıyan, 185, 186.
 Tolstoy, 293.
 Tonguç, Engin (Doktor), 305.
 Tonguç, İsmail Hakkı, 243, 265-266, 281, 283-284, 302.
 Topçu, Selahattin, 259.
 Topçuoğlu, Nazmi, 221, 224.
 Toplumsal Tarih, 19.
 Toprak, Zafer (Prof. Dr.), 46.
 Torbalı, 240.
 Tournefort, 90.
 Toynbee, Arnold, 319-321.
 Trablusgarp, 82, 219.
 Trabzon, 71.
 TRT İzmir Radyosu, 10.
 Tuna, 199, 200, 202, 317, 346.
 Tunaya, Tarık Zafer, 57, 59, 104, 215.
 Tunceli, 25.
 Tunç, Mustafa Şekip, 325.
 Turan, Şerafettin, 103, 106, 173, 217.
Türccica, 20, 145.
 Türk, 18, 38-42, 48-50, 55-56, 58, 60, 81, 101, 106, 115-117, 121-122, 125-128, 133-134, 136-139, 141-142, 144, 146, 149-150, 156, 158-160, 162, 170-171, 175, 177-178, 187-188, 193-195,

- 197, 216-217, 227, 234-235, 243, 245-256, 260-261, 263-270, 272, 277, 279-280, 282, 310-312, 315-317, 332-336, 341, 343-344, 351, - Devrimi, 37, 38, 55, 56, 156, 159, 246, 253, 272, - Devrim Tarihi 37, 38, 40, 106, - İhtilali, 255, -ler, 60, 77, 91-92, 112, 114, 121-122, 128-129, 134, 137-139, 141-144, 146, 148-149, 214, 319, 334, 349, -İslam sentezi, 38, - Medeni Kanunu, 252.
- Türk Amerikan Kültür Derneği, 45.
- Türk Ansiklopedisi*, 268.
- Türk Beşleri, 115.
- Türk Gençleri Mecmuası*, 234.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü 37, 39, 101, - Arşivi, 101.
- Türk Neşriyat Kongresi, 265.
- Türk Ocağı, 83, 115, 234, 263.
- Türk Sesi*, 234, 260, 263.
- Türk Tarih Kurumu, 18, 137.
- Türk Yurdu*, 248, 333.
- Türkçe, 18, 51, 71, 75, 77, 91-93, 124-125, 127-128, 133-134, 186, 200, 202, 215, 227-228, 253-254, 268-269, 296, 307, 313-316, 326, 329.
- Türkçü Necip, 93, 326-327, 333, 336.
- Türkçülük, 60, 214-215, 248, 273.
- Türkistan, 241.
- Türkiye, 20, 40-41, 45, 47-48, 52, 54-57, 60, 66-69, 78, 87, 89, 104, 111-114, 116, 119-120, 131, 134-138, 143, 150, 152, 155, 159-162, 165, 167, 178, 195, 209-210, 215-216, 220, 223-224, 232, 236, 239, 241, 249, 251-252, 256, 264-265, 269-270, 273, 276-277, 289-290, 303, 315, 318, 321-322, 337, 339-342, 344, 352, - Cumhuriyeti, 39-40, 87, 96, 119, 134, 159, 195, 205, 216, 246, 252, 346, 347.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, 59, 98, 105, 156, 188, 222, 232-235, 246, 248, 250, 253, 266, 319, 322, 351-352.
- Türkiye İktisat Kongresi, 249.
- Türkoğlu, Mustafa Turgut, 116.
- Tütengil, Cavit Orhan, 215-216.
- Ubeydullah Efendi, 248.
- Uluçay, Çağatay, 17.
- Uludere, 13, 23-24, 307.
- Uluymaç, 13, 23, 300.
- Umum Anadolu Kongresi, 107.

- Unat, Faik Reşit, 164, 243, 265.
 UNESCO, 260, 276.
 Uşak, 104.
 Uşaklıgil, Halit Ziya, 57, 92, 97, 178, 227, 228, 229-230, 328-330, 332.
 Uzel, Rüştü, 265.
- Üçyiğit, Ekrem, 18-19, 323.
 Ülken, Hilmi Ziya, 243, 325.
 Ünal, Muazzez, 116.
 Ünal, Rahmi Hüseyin 22.
 Üniversite Devrimi, 162.
 Vahdettin, 137, 345-352.
 Van (Vaspurakan) Ermeni Kralı, 121.
 Vardar, 317.
 Varzan, 129.
 Vatan Yahut Silistre, 52.
 Vefa İdadisi, 261.
 Vehbi Bey (Redd-i İlhak Merkez Heyeti Reisi), 105.
 Vehbi Efendi (Şer'iye Vekili), 352.
 Veinstein, Gilles (Fransız Tarihçi), 136.
 Venedik, 148, 333.
 Vidin, 199.
 Vilayet Matbaası, 228.
 Viyana, 60.
- Witteck, Paul, 144-145.
- Yahudiler, 90, 139.
 Yakova, 74.
- Yalova, 174.
 Yanya, 324.
 Yemen, 58.
 Yemişçarşısı, 91, 227.
Yeni Asır, 328-329, 340.
Yeni Gün, 116, 242.
 Yeni Kale, 333.
Yeni Mecmua, 262.
 Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 48, 51.
 Yeni Pazar, 74.
Yeni Sabah, 273.
 Yeni Varoş, 74.
 Yeniçeri Ocağı, 150.
 Yeniçeriler, 150.
Yeniden İMECE, 34
 Yenipazar, 74.
 Yeşilköy, 59, 328, 331.
 Yıkılanlar, 28, 33.
 Yıldırım Bayezit, 352.
 Yıldız, 57, 333, 346.
 YÖK, 39.
 Yukarı Bağlar, 23, 34.
 Yunan, 42, 104-105, 107, 246, 276, 325, 334-335.
 Yunanca, 313.
 Yunanistan, 85, 94, 351.
 Yunus Emre, 115, 116.
 Yunus Emre Oratoryosu, 115-117, 268.
 Yurdakul, Mehmet Emin, 188.
 Yücel-Öner Davası, 303.
 Yücel, Hasan Âli, 21, 37, 55, 116, 160, 165-166, 183-184, 198, 214, 231, 234, 236,

TARİH GEZİNTİLERİ

- 255, 259-277, 279-284, 303,
319.
Yücel, Yaşar (Prof. Dr.), 202.
Yüksek Öğretmen Okulu,
17, 19.

Zevra, 202.
Zeybekoğlu, Asude, 225.
Ziraat Bankası, 205-207, 345.
Zorlutuna, Halide Nusret,
240.
Zübeyde Hanım, 170.

Tarih Gezintileri

Zeki Arıkan

Tarih Gezintileri, Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın “bir akademisyenin bilimsel çalışmaların yanı sıra güncel konulara ilişkin olarak da görüşlerini belirtmesi gerektiği” anlayışından hareketle güncele ilişkin çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış yazılarını ve pek çok toplantıda yapılmış olan konuşmalarını içeriyor.

Ayrıntıya boğulmadan kaleme alınmış bu yazılarda Arıkan'ın tarihçilik serüveninden, çevresinden ve yakınlarından sayfalar okuyacaksınız. Bu kitap aynı zamanda yazarın yıllardır yaşadığı İzmir kentine duyduğu vefa borcunu bir anlamda ödemek üzere kaleme alınmış.

Arıkan'ın Yakınçağ ve Cumhuriyet tarihimizden sayfalar ve portrelerle çıktığı bu yolculukta okurun uğrayacağı duraklar arasında modern basın tarihimiz, İzmir kentinin tarihi, Türk-Ermeni ilişkileri ile Atatürk, Tefik Fikret, Mithat Paşa, Ziya Gökalp, Halit Ziya, Mustafa Necati, Mahmut Esat Bozkurt, Hasan Âli Yücel, Orhan Burian, Nurullah Ataç, Adnan Adıvar ve Bülent Ecevit gibi isimler bulunuyor.